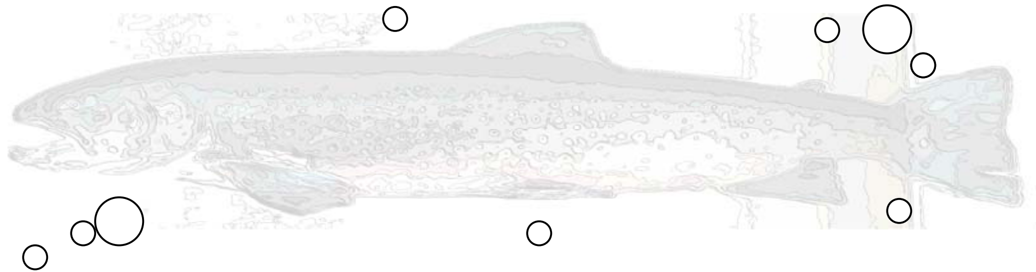
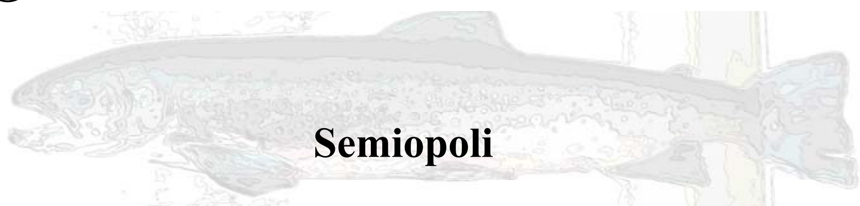


Marita Råman

MULURAUTUNEN

RUUTANALLISET SÄKEET





Semiopoli

SUURKIITOS

Ilkka tuesta ja kannustuksesta
Mirva ilosta ja lohdutuksesta
Samuel empatiasta ja kuvista.

Kuvat: **Samuel Råman**
Etukansi, Kalatoverit, öljyväri
Takakansi, Hyytiäinen pilkkii, öljyväri
Liitekansi, Apajatar, ym.

Painopaikka:

Yliopistopaino, Helsinki 2006

ISBN 952-91-9694-6

Marita Råman

MULURAUTUNEN

Ruutanalliset säkeet

SEMIOPOLI . ESPOO 2006

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE



Eräs luomakuntamme merkillisimpiä paradokseja on se, että tämä jokipohjien alkeellinen jököttäjä voi luoda erämaaluontomme harvinaisimman ja arvokkaimman antimen: jokihelmen. Helmen syntyminen ja kasvaminen on lukuisten yhteensattumien summa.
(Reijo Heikkinen/ Hiidenkivi)

Työ on ollut raakustamista vienalaisittan. Helmenkalastus tunnetaan Satakunnassa maskaalin pyyntinä ja rajakarjalaiset pyytävät kommaa ja kommankiviä. Kaarle Krohn piti kansanrunouden tehtävänä runouden helmen etsimistä. On epävarmaa, missä suunnassa vanhimmat kansan-uksomukselliset ainekset ovat löydettävissä. Satakunnasta, Raja-Karjalasta Vienasta vai Lapista. Suomi on vanha kieli ja kansanmieli on yhtä sitkeä ja pitkäikäinen elonkaareltaan kuin kainuulainen raakku, sinisimpukka eli näkinkenkä, jolle saattaa kertyä ikää yli sata vuotta, parin kolmen miesmuistin verran.

Raakustaja saattoi menettää terveytensä, jopa henkensä ennen havitellun arvokkaan unelmahelmen löytymistä. Kansanrunouden syvistä virroista on raakustettu pari sataa vuotta. Helmiäkin on löytynyt sekä käytännössä että henkisemmin. Hyrynsalmelainen Konrad Hollo löysi 1925 Suomen suurimman jokihelmen, jossa oli läpimittaa yli sentin verran, hintakin vastasi omakotitaloa. Jos olikin tuo helmi hohtava, niin hohta-vamman helmen löysi aikanaan Elias Lönnrot kansanrunoesiintymistä.

Runot eivät synny ilman sanoja. Sanat ovat oleellinen osa kieltä ja mieltä. Kansallisen kulttuurin monumentiksi Lönnrot laati Kalevalan lisäksi suomalais-ruotsalaisen sanakirjan, joka oli kattava kokonaisesitys suomen kielen sanoista 1800-luvulla. Ennen tuota teosta oli Gananderin sanakirja tärkein suomen kielen lähdeteos. Martti Haavion ja ilmeisesti myös Kaarle Krohnin näkemyksessä syvin myyttisyys liittyi kalastukseen ja kaloihin, mutta aiheesta oli vaikea saada kunnon otetta tai näkökulmaa.



Henkisen kalaperinteen tutkimus on ollut raakustamista ja osin raahusta-mistakin kuten aina, kun suurempi työ on kyseessä. Yhden ihmisen voimin on mahdotonta löytää ja käsitellä kaikkia raakkuja, joten pyydettävää riittää ja pyyntitoiminnan seurauksetkin ovat vastaiset joki-helmipyyntiin nähden.

Liiasta pyynnistä jokihelmisimpukkakanta lähes tuhoutui, mutta sanan-onkijoiden tuotoksista aarre vain lisääntyy. Vanhat sanat, sanonnat ja elämänmuodot katoavat kehityksen myötä. Raakustamisen taito katosi muutamassa vuodessa, kun vanhat mestariraakustajat lähtivät tuonpuoleisille pyyntimaille. Monet myyttiset merkitykset ovat vaipuneet lopullisesti Tuonen vesille.

Ajan ulapalle uppoaa myös kalevalainen erätieto, ellei sitä aika ajoin uudisteta alkuperäisiin perinteisiin tukeutuvalla tulkinnalla, vaikkakin toisistaan poikkeavat tulkinnat tuottavat ajan mittaan merkitystä hämärtäviä piirteitä. Tulkinta on kirjoitettu tietoisena kulttuurin yläkerrostumien yli puolitoista vuosisataa kestäneestä tulkinnallisesta ylivallasta ja joskus jopa mielivallasta. Kansan mieleen on koululaitoksen voimin opetettu kalevalaisen runouden etevyyttä ja hienoutta, mutta samalla on istutettu syvä kammo koko teosta kohtaan, koska sisältö ei ole avautunut opettajalle eikä oppilaalle.

Kumea soitto, kommankivi, simpukan humina? Kuka tietää, mistä kaukaa tulevat kieleemme komistautumisen ja kumun sanat? Kuka tietää, pitäisikö kommankivi tulkita helmeksi, tiukukiveksi vai kaikukallioksi, sillä homman komma on hevonen, Homma verensulun jumalhaltija? Entäpä jos kyseessä onkin vedenkulun haltija humuääninineen?

Värmlannin suomalaisille helmeet merkitsivät kalan suomuksia. Vesissä hohtavat sammon rikkaudet, laineissa kimaltaa, kalojen suomuissa on helmiäistä, simpukoissa helmiä, Väinämöisen ilon kyyneleistä syntyneitä kalleuksia, laineissa on suolasampo.

Aukaisin sanaisen arkun, kimmahutin kirjokannen!

Espoossa sydänkuulla 2006
Marita Råman

1. SEMMONEN JOMMONEN

Onpa tuo kala kalanen,
Kun en tuota tunnekana.
(Kalevala)

Viisisataa vuotta sitten Olaus Magnus tiesi, ettei nälkäisen hyödytä jäädä pohtimaan nimiä tai kyseenalaisia ilmaisuja tai sellaisia syötäväksi kelpaamattomia turhanpäiväisyyksiä kuin mitä nimiä kaloilla on, tai mihin sukuun ne kuuluvat, mutta kylläisenä jo on toisin. Aterian jälkeen mainosten ja Magnuksen mielestä ihminen tervehtii iloisena tutkimuksensa kohdetta, joka on valmistettu maukkaasti ja tarjoillaan ruokahalua herättävästi. Kurnivan vatsan lisäksi Pohjoisten kansojen historiassa mainitaan toinenkin syy kalojen nimitunnistuksen vaikeuksien kirjoon. Vaikeus muodostuu sekä tunnettujen ja myynnissä olevien kalalajien niukkuudesta että niihin kohdistuvasta myyttisestä peitenimien kirjosta.

Eräsuomalaiset olivat metsästävä ja kalastava kansa, jonka runollinen aisti etsi luonnostaan saaliskaloille nimiä, jotka paljastivat myös saatuun saaliiseen suhtautumisen. Kun Väinämöinen kävi murheaikanaan ahkerasti kalastamassa, hän sai lohtua suruunsa toimeliaisuudestaan ja ehkä hän samalla toivoi voivansa naarata hukkuneen lemmittynsä ylös vedestä. Väinä-möinen sai paljon kaloja. Ellei tietäjän kalalajituntemus ollut hyvä sitä ennen, niin se karttui näillä kalaretkillä. Kerran, erityisen oudon saaliskalan edessä Väinämöinen puhkesi ihmettelyyn:

Katselevi, kääntelevi.
Sanan virkkoi, noin nimesi:
"Onp´on tuo kala kalanen,
kun en tuota tunnekana!
Sileähk´on siikaseksi,
Kuleahka kuujaseksi,
Haleahka haukiseksi,
Evätöin emäkalaksi;
ihala imehnoksiksi,
Päärivatoin neitoseksi,
Vyötöin veen on tyttöseksi,
Korviton kotikanaksi:
Luopuisin meriloheksi,
Syvän aallon ahveneksi."

(Kalevala 5. Runo)

Luettelossa on arvoitusta kerrakseen asiaa tunte-mattomalle. Listassa mainitaan evätön emäkala, mikä lienee ankerias tai nahkiainen, joita pidettiin käärmeen sukulaisina. Lönnrotin sanakirjan mukaan tulkiten ihala imehno merkitsee ihmiseksi liian ihmeellistä ja epätavallista olentoa. Olennolla ei ollut myöskään otsakoristetta eikä korvia. Kaloilla otsa-koristeella tarkoitetaan esim. ristikuviota hauen päässä.

Vedentyttö, vedenneito eli hylje se ei ollut. Ennen vyötäröksi nimitettiin uumaa, jossa oli mittaa. Nykyään on päinvastoin, vyötärö on näkyvissä vasta kun sitä ei ole. Hylje on vyöteikäs, pullea olento, mutta Väinämöisen saalis oli hoikka, vyötön. Saatu outous ei ollut naimaton ihmisneitokaan, kotikana, koska kalalla ei ollut korvia. Lopuksi Väinämöinen arvelee kalan olevan joko merilohi tai meriahven, joka oli kulkeutunut kaukaa kotoisille kalavesille ja oli siksi tuntematon saalistajalleen.

Kalavesille ilmaantuu edelleen jatkuvasti erilaisia outoja kaloja kalamiesten ihmeteltäväksi. Riista- ja kalatalouden tutkimus-laitoksen myymissä lautasalustoissa on kuvattuna 100 suomalaista kalaa, joista 30 on Suomessa satunnaisesti tavattuja tai istutettuja lajeja. Näin oli tätä työtä tehdessä vielä kesällä 2005, syksyllä kaikki oli toisin. Suomen vesille oli kantautunut uusi kala, hopearuutana, jota saatiin lokakuisilta Suomenlahden vesiltä kahdestakin eri paikkaa.

Suurin osa kotimaisesta kalakannasta on alueellisesti jakautunutta eikä samoja kaloja esiinny kautta maan. Kalaa kuitenkin on toistaiseksi vesien pilaantumisesta huolimatta saatavissa kohtalaisen runsaasti. Sen sijaan Venetsian kalatorilla vierailunsa aikana piispa Magnus oli havainnut kalatarjonnan olevan niukkaa. Torilta löytyi kyllä neljää viittä syötäväksi kelpaavaa eri kalalajia, oli haukea, suutaria, ankeriasta, orchista ja squatinaa eli merienkeliä, mutta kalojen oikeat nimet sen sijaan olivat tietymättömissä tai vaikeita kääntää latinaksi ja kreikaksi.

Maininnallaan Magnus viittasi vallitsevaan kiertoilmausten runsau-teen. Vaikka myytäviä lajeja oli vähän, niiden oikeata nimeä oli lähes mahdotonta saada selville siitäkin huolimatta ja juuri sen vuoksi, että käytössä oli kalan nimiä runsaasti.

Suomalaisten kalojen nimikirjossa on ollut samantapainen tiedonhaluisia tutkijoita hämmentävä käytänne. Samalla kalalajilla saattoi olla monta eri nimeä, ja eri lajin kalat saattoivat vaihtaa nimeä tai olla saman nimisiä. Kurkistus kansanomaiseen kalalajien tuntemiseen paikallistasolla osoittaa, että Sieppijärvellä I. Iivarin ja Kolarissa William Iivarin tietämän mukaan 1900-luvun alussa uiskenteli seuraavia kalalajeja.

Ahven
Harri
Harrin sirkka = kivikala
Hauki, hauvinnulkki, potkuhauki 23 kg
Kivikala
Kivisirkka
Kuha
Kuore eli mersi
Lahna
Lohi
Mae
Muikku
Nahkiainen
Rautu
Ruutti
Rökäs = kiiski
Seipi
Siika
Sirkka (pieni kala)
Särki eli rapatuikki
Säynäjä =säynävä, säynäjänjalka
Taimen
Tampukka.

Alamittaisia tai pieniä kaloja sekä kalanpoikasia ei mielellään nimitetty kalalajin nimellä, vaan niille keksittiin mitättömyyttä kuvaavia nimiä kuten sirkka, joka viitaa hyönteistason kokoon ja pelkäksi kalanruoaksi kelpaavuuteen. Omaleimainen on kuoreen nimitys mersi sekä kivikala, joka vastauksen mukaan ei ole mikään yleensä kivikaloina pidetyistä lajeista, vaan harrinpoikanen tai muutoin pienikasvuinen harri. Harrinsirkka sen sijaan tarkoittaa kivikalaa ja sirkka pientä kalaa yleensä.

Erikseen on tunnettu myöskin kivikala, jonka pienoismuunnelma lienee kivisirkka. Mikä on totuus tässä asiassa, ei hevin ratkea, mutta kansanomaista nimeämiskäytännettä lista hyvin kuvaa. Eri kalalajeista saadut kansanrunoustiedot ovat niukkoja, sillä Kalevalassa ja Kantelettaressa tyydytään yleensä vain viittamaan pelkkään nimeen ja vain harvoin mainitaan kalan ulkomuodollisia ja/tai käyttäytymiseen liittyviä ominaispiirteitä. Kalakaskut keskittyvät saalistajan näkökulmaan ja kansanuskomukset ovat hyvin suurpiirteisiä kalaluonnehdinnoissa.

Eläinsaduissa kaloilla on suhteellisen pieni rooli muihin eläinlajeihin nähden. Pohjoisten seutujen kalalistassa on myös kala nimeltä ruutti, mikä tarkoittaa lukemattomien pienien metsälampareiden maassa ruutanaa. Lapissa kalastus on elintärkeä toimeentulon lähde, joten saatavilla oleviin kaloihin liitetään enemmän tarinoita, muistaluksia ja uskomuksia kuin muualla. Kalalajit ominaisuuksineen tunnetaan tarkasti. Pohjolan kansanomainen kalasto sisältää silti vain parikymmentä kalalajia.

Kalakanta vaihtelee vesien mukaan, perinnekeruun taitaja Samuli Paulaharju onnistui selvittämään Hailuotolaisten kalanimistön ja kertoo siitä omintakeisella iki-ihanalla tyylillään.

> "Tarkoin tietävät Luodon vanhat, monilla pyyntiretkillä olleet kalamiehet kalojen elintavat ja niiden pyytämisajat ja -keinot.
>
> Ahkerimmin pyydetty kala on silahka, jota on kolmea laatua, isohko kovaruotoinen kirsisilahka, pienempi pehmeä-ruotinen kesäsilahka ja lihava mäditön pöklinki, jota saadaan Mikkelin aikoina. Silakka kutee Jaakonpäivän ajoista aina Mikkeliin saakka oleskellen silloin kolmen ja puolenneljättä "syllän" vesillä. Satojen, jopa tuhansienkin tynnyrien parvissa se liikehtii. Kun ilma on sievä ja meren pinta valkea ja tyyni, silloin silakat nousevat ylös, jotta vedenpinta porisee ´kuin raessateella´. Ja silloin, kun ´ciirä tormi´ kokoaa kalat parviin ja sitten tuuli laantuu, on paraita pyyntiaikoja, jolloin pitää arvata oikealle matalalle mennä. Se pitää myös huomata, ´ettei kala aina yhtäänne päin ui meresä, se uipi toisaanne päinkin´. On myös ´tutkimaton kohtalo´, että ´toisilla tiimoilla´ ei silakka käy verkkoon, vyöryy irtaana vain verkon päältä pois, jotta outo luulisi niitä kuolleiksi. Mutta vanhat kalamiehet tuntevat 'senkin kohan' : antavat verkkojen olla rauhassa, odottavat ja saavat kaloja, kun taas tottumattomat lappavat pyyntineuvonsa ylös." (Paulaharju 1993:50)

Hailuotolaisten tarina jatkuu arkisena aherruksena, vaikka Paulaharju onnistuukin tekemään raa´asta työstä runoutta. Tekstinäytteessä hailuotolaiskaloista mainitaan erityisesti silakka, paikallisesti silahka, merenrannalla kun ollaan. Silakasta tunnetaan kolme muunnosta, 1) kirsisilahka, 2) kesäsilahka ja 3) syksyinen pöklinki. Muita Hailuodossa tunnettuja kalalajeja ovat Paulaharjun tietämän mukaan:

ahven	kirsisilahka	paholaisen peijais-kala
airokas, ankerias	kouri	pöklinki
harri	kutusiika	seipi
hauki	kutusäynäjä	siika
hylje	lahna	silahka
kalankipeneet	lohi	särki
(pienet kalat)	maiva = merimuikku	säynäjä.
kesäsilahka	maiva = siian penikka	
kiiski	norsi	

Hylje kuului ennen kalastettaviin lajeihin ja tarinoitavia kalalajeja on Hailuodossa täten laskien yhteensä noin viisitoista, mutta epäilemättä olisi kuulijan itse tykönänsä tunnettava nimistä "sekin kohta", jotta voisi oikein ymmärtää tarinan juonta. Paikallinen erikoisuus tulee kiisken kierto-ilmauksesta paholaisen peijaiskalana sekä pikkukaloista, joita hailuotolaiset kutsuvat nimellä maiva. Maivat ovat lähinnä siian poikasia ja muita pikkukaloja, kalankipeneitä, mutta myös merimuikkuja kutsutaan maivaksi. Tästä hämäännyttävästä lajikirjosta kerrotaan vitsinä, kuinka sanavalmis kalakauppias keväällä torilla myi kiiskenmätiä maivanmätinä. Ostajan asiantuntevaan ja epäilevään tiedusteluun myytävän kalan

kutuajasta kauppias vastasi kiertelemättä: maiva kutee syystä kevättä. Merimuikun kutu kun oli syksyisin ja kiiski kuti keväällä.

Myös Turun saaristolaiskalastajilla oli käytössään oma lajiluokitus silakalle. Heille silakat jakautuivat neljään lajiin. Jääkalaa eli talvikalaa pyydettiin verkoilla jään alta ja saaliina oli kaikenkokoisia silakkayksilöitä. Kevään tullen parvi siirtyi avomerelle ja oli aikaa ryhtyä kalastamaan kirskalaa eli lehtikalaa. Noina kiireisinä kesäkuun alkupäivinä silakat olivat suuria, mutta laihoja. Nämä silakat oleskelivat päivisin avomerellä, mutta illan tullen palasivat rannikolle. Laihuus kirvoitti köllinimiä naapuriherjan malliin, puhuttiin Rymättylän hakavasikoista, tai Rymättylän pitkäkurkkuisista. Kansanomainen silakkalaji oli kukostuskala, kudussa niskasta paksuuntunut ja lihava kala. Sitä saatiin kesäkuun lopulla. Kun saavuttiin Airiston vesillä heinäkuulle, kalasta tuli yks kas nölppikala, pieni ja lihava laji, joka liikkui isoissa parvissa. Itse asiassa sen arveltiin olevan lajiltaan ulkosaaristosta sisäsaaristoon siirtynyttä syyssilakka.

Kuten Olaus Magnus, aikansa eläintieteellinen huopputoimikunta 1900-luvun alussa on todennut kalanimitysten menevän kansan mielessä omia arvoituksellisia latujaan, koska kalastajat ovat nimenneet kaloja ”lajeiksi” kutuajan, koon, rasvapitoisuuden yms. ulkoisten seikkojen mukaan. (Maapallon eläimistö IV, 1918:499-500). Kun kansa puhui kirskalasta, lehtikalasta, Rymättylän hakavasikoista ja pitkäkurkkuisista. sekä kukostuskalasta, nölppikalasta niin se tarkoitti sillä silakkaa, mutta nimi ilmaisi, että kaloissa on eroja riippuen ajasta ja paikasta.

Nimien vaihtumista ja kierrätystoimintaa on harrastettu arvokaloilla, erityisesti siian, taimenen ja lohen nimet ovat vaihtuneet usein keskenään eikä suinkaan epähuomiossa, vaan tarkoituksella. Syvään oli juurtunut entisajan kalakansan keskuuteen käsitys, ettei saaliilla saanut kehuskella, se piti joko kieltää kokonaan tai vähätellä saaliskalan laatua, kokoa tai määrää.

Verottajankaan ei kansan mielestä tarvinnut olla täysin selvillä saaliin ja ansion todellisesta määrästä. Osa nimikirjon käytänteestä on voinut syntyä eriytymättömästä lajituntemuksesta, näin on ilmeisesti ollut taloudellisesti tai muuten merkityksettömien pikkukalojen tuntemuksen laita, kun taas osa nimivaihtelusta on muodostunut peitenimien taloudellis-tabuluontoisesta kierrätyksestä.

Kulunut ja tutuksi käynyt nimi piti aika ajoin vaihtaa tarkoittamaan jotain muuta, jotta pseudonyymisyys ja salanimen suojaava ominaisuus säilyisi. Tällainen saattoi tuntua oppineesta väestä savolaiselta velmuilulta sanarieskan itsensä vuoksi. Alun perin pyhästä ja sittemmin maallistuneempia syitä saaneesta nimikiertokäytänteestä on jäänyt kaskuihin tarina-aihe, jossa naureskellaan paikkakunnan koiranleuan venkoilulle siitä, mitä kaloja hän sai.

Nimivenkoilun ongelman jo 1500-luvulla havainnut piispa Olaus Magnus havaitsi joitakin nimeämisen perusteita. Ensiksikin yhtenevä ulkomuoto maaeläimien kanssa oli hänen arvelunsa mukaan tuottanut yhdysnimiä, sellaisia kuin sammakkokala, vesivasikka, merileijona, toisaalta tapojen yhtenevyys maaeläimiin synnytti sellaisia nimiä kuin merikoira, merikettu ja merisusi, joista viime mainitut nimet viittasivat ominaisuuksiin, ahneuteen ja saalistushimoon. Kolmanneksi osa kaloista on saanut nimensä kauniin värityksensä perusteella, kuten esimerkiksi rautakala, jonka kutuaikainen punahehkuinen vatsa on yhdistetty punahehkuiseen rautaan. Väriä ja riemunkirjavuutta on Magnuksen mukaan vaippaeläimessä, rataskalassa ja saharauskussa.

Valaan piispa luokittelee ajan tavan mukaan kalaksi, ja toteaa lopuksi myös sukupuolisuuden vaikuttavan nimeämisen perinteeseen. Kielissä, joissa substantiivi eli nimisana voi olla joko maskuliininen tai feminiininen on mahdollisuus helposti erottaa, onko kalaa pidetty miehisenä vai naisellisena. Suomalaisessa kalanimistössä ei jakoa miehisiin tai naisellisiin kaloihin voi pelkän nimen perusteella havaita.

Kansanomaisessa nimien kirjossa nykyajan Suomessa voidaan havaita Magnuksen nimiteesi oikeutetuksi. Suomessa hauki on vesisusi tai jänkäkoira, mateleva maassa ryömivä liikkumatapa on ollut pohjana mateen nimelle. Suomessa on sateenkaarirautu, joka hohtaa spektrin väreissä. Varsinainen kirjava kala on ahven, jonka tunnistaa sahalaitaisesta ja värikkäästä suomupeitteestä. Olaus Magnus olettaa, että imeväiset ja linnut ovat näkyvinä olentoina saaneet nimensä kauan ennen vesieläimiä, mutta sitä mukaa kun kaloja on saatu saaliiksi, on niitä nimettykin, jolloin nimen perustana on ollut jokin seuraavista:

1. näköisyys maaeläimeen
2. kalan koko ja muoto
3. kalan elintavat
4. kalan suomupeite ja väri
5. kalan kuviot ja väritys
6. kalansukupuoli.

Jakoa voidaan täsmentää ryhmittelemällä vanhat jakoperusteet á la Olaus Magnus toisella tavalla. Kalojen nimiin vaikuttaa kaksi tekijää:

I Ulkomuoto (1, 2, 4, 5)
II Käyttäytyminen (3, 6).

Sukupuolisuuteen viittaavat kalan nimet ovat olleet käytössä kutuaikana maitiin ja mätiin liittyvinä niminä. Suomen kielessä ei ole käytännettä, jolla viitattaisiin suoraan sukupuoleen, vaikka ihmis- ja jumalolennoista tiettävästi käytettiinkin aikanaan erottelevaa –nen ja -tar/tär loppupäätettä, joten nimen avulla on mahdotonta päätellä, jaoteltiinko kalalajeja naiselliseksi ja miehisiksi lajeiksi. Vanhat kalan nimet ovat edelleen elinvoimaisia sukuniminä kuten esim. rautiainen ja turpeinen, akkanen ja ukkonen.

Kansallisessa perinteessä naispuoliseen myyttiseen hahmoon viittaava kala on lohi, jota on pidetty pohjoisten lohikoskien maskuliinisena kuningaskalana. Pohjoisessa eli myös Kalevalan myyttinen hahmo Louhi, kansanrunojen Louhitar, jonka yksi monista nimivariaatioista on Lohitar. Tutkijoissa on niitäkin, joiden mielestä Louhi viittaa lohen nimeen, mutta eräkirjallisuudessa lohikalaa pidetään voimiensa ja sinnikkään kutupyrkimyksensä vuoksi maskuliinisena kalana. Pohjan akka, Louhi oli määrätietoinen ja vahva naisolento, johtajaluonne, jolle olivat kosiomenot ja tytärten taloudellista hyötyä tuottavat naittamiset päällimmäinen huoli. Kosijoita saapui ja sauvoi koskia ylävirtaan yhtä mittaa Pohjolan vaalean kuulaaseen kesäihantaan kaunottaria katsomaan kuin lohenkutuun konsanaan. Eikä koskesta kosijain virta ole sen koommin laantunut, lohivirta vie mennessään kuin Lemminkäisen, joka meni virtoja vilisten. Pohjolan kuohuista temmataan edelleen vastaan pyristeleviä kaunottaria matkaan vaikka voimakeinoin.

Menneiden aikojen tutkijoiden matkakuvauksista voi päätellä, että sisäsuomalaista mielenlaatua tuntematon ulkomaalainen matkaajavieras toistuvasti havaitsi suomen kielessä saman tulkinnallisen vaikeuden. Merkitykset jäivät käsittämättömiksi pelkkien nimien tai sanojen avulla. Kielessä oli ikään kuin koodattuna salainen sanoma ilmiviestin rinnalle, kun koko kieli oli verhottu runolliseen ja vertauskuvalliseen sanomaan. Koodin tiesi vain hän, joka sen syntymästään oli oppinut erätarinoissa isältä pojalle ja äidin tuutulaulujen tuonelanvirroista.

Merkitysten monimielisyydestä on syytetty erityisesti savo-karjalaista kielenpartta, jossa ns. savolainen vääräleukaisuus on oma taitolajinsa. Fraasiksi asti on kulunut sanonta kuulijan vastuusta, kun savolainen puhuu. Jos tarkkoja ollaan, niin savolainen venkoilun perinne nauttii valtiovallan suojelusta ja on omaksuttu politiikkaan korkeinta johtoa myöten. Monimielisyys ja verhottu sanominen on suomalaisen politiikan arkipäivää syntyseudusta ja puoluekannasta ja EU:sta riippumatta. Luoja varjelkoon direktiivistä, joka yrittäisi määrittää tavan, jolla saa puhua. Suomalainen ei sano pyhiä asioitaan sen suoremmin kuin kukaan muukaan maanpäällinen ihminen. Äänten kalastuksessa on osattava verhota puhe yhtä tarkasti kuin kalaverkon virittäjä harkitsee, minne harvansa laskee.

Harvasanainen suomalainen harkitsee tarkoin, mitä sopii lausua ääneen ja mitä ei, mitä tuli sanotuksi ja millainen merkitysverkko kudotuksi.

Vanhat kalojen ja saaliseläinten eli luomien so. nelijalkaisten juoksevien nimet ja kiertoilmaukset ovat kansanrunoutta, monikerroksista ja tulkinnanvaraista kerrontaa. Ajan mittaan, paikallisesti sekä käyttötarkoituksen mukaan nimet vaihtelivat. Yleisen käsityksen mukaan peitenimet ovat syntyneet kunnioituksesta "oikeaa" eli varsinaista nimeä kohtaan. Kaloilla tuota oikeaa nimeä ei ole, koska heti kun nimi kadotti peiteominaisuutensa ja tuli liian ilmiselväksi ja pajastavaksi, vaihdettiin nimi joko aivan toiseksi tai toisen kalalajin kanssa. Eläinten, lintujen ja kalojen nimien kiertoilmausten tutkittavuuden ongelma onkin tässä. Ilman asiayhteystietoja, kontekstia on mahdotonta sanoa varmuudella, mistä lajista milloinkin on kyse, eivätkä arkistotiedot täten ole aina luotettavia. Niin nimet kuin niiden kirjalliset muistiinmerkinnätkin ovat riemunkirjavia.

Joskus nimet ovat nasevuudessaan riemastuttavia ja antavat sellaisenaan vihjeen puheena olleen kalan ominaisuuksista ja elintavoista. Vaikka aina ei ole varmaa, mistä kalalajista on puhe, niin kalojen ominaisuudet ja tunnettuudet nimistä selviävät. Nykyaikaisen luonnontieteellisen koulutuksen saanut kalatalouden professori ei eroa esikuvistaan, sillä yhtä lailla hän elävöittää kalasanaston kirjoa omalla nimeämisen käytänteellään.

Professori Hannu Lehtonen nimittää alan perinteitä kunnioittaen kalatietokirjassaan kirjolohta pullakalaksi ja viljelykassikarkulaiseksi ja muikkua savolaisten sardiiniksi. Kuten alussa todettiin, monet kalan nimet ovat olleet kierrätettäviä. Joku keksii runonlaulajan ja sadunkertojan tavoin uuden nasevan ilmaisun, joka tarttuu kuin häkä päähän, elää aikansa ja samalla muuntuu matkan varrella. Lehtosen käyttämä kirjolohen nimi, viljelykassikarkulainen on todennäköisesti lyhytikäiseksi jäävä tilapäilmaus, sillä pitkä sana pian hakeutuu lyhyempään muotoon.

Ensin sanasta putoaa yleistymisen myötä ymmärtämisen kannalta tarpeeton etu- tai loppupääte, tässä tapauksessa sana "viljely", ja lopulta puhutaan vain kassikarkulaisesta ja sanan lyhenemiskehityksen viime vaiheessa pelkkä toteamus kassilaisesta saattaa olla riittävä pullakalan synonyymi, mutta tulevilla sanastontutkijoilla on totuudessa punnertamista, sillä pullakalalajeja on muitakin kuin kirjolohi.

Erämies ja kalastaja on rutinoitunut luonnon merkkien tarkkaaja, jonka on helppo ymmärtää merkkitieteen sovelluksia. Kalojen toisintonimilistat ja aihe- eli motiiviluettelot on laadittu tulkinnan perustaksi ja samalla tulkinnan avaimeksi. Suomen kieli on syvä- ja monimerkityksellistä itsessään, mutta eräkieli on sitä aivan erityisellä tavalla, koska se kumpuaa muinaisaikojen arvoista katkeamattomana perinteenä.

Katoavana kansankulttuurina eräperinne ansaitsee perusteellista pohdintaa myös kielen runouden kannalta. Erämiehen puhe sanastoineen on alkuperäisintä kansanrunoutta, se intohimoisesti tavoiteltu kansanrunon alku-muoto. Syvin ja vanhin myyttisyys on kalojen ja muiden myyttisten eläinten nimissä, sillä nimet kantavat muistoa myyteistä vielä pitkään sen jälkeen, kun viimeinenkin muisto siihen liittyvästä uskomuksesta on kuollut.

Asioille ja olennoille ei ole oikeaa nimeä, oikeellisuus ja tarkkuus kielessä ovat suhteellisia sopimuksenvaraisia käsitteitä. Mitä kalojen nimiin tulee, oikeellisuuden, "oikean nimen" päättää nomenklatuuri ja yhteinen kansantapa, ennen "oikea nimi" oli pyhä ja sitä suojasi lausumattomuus, vastaava koskemattomuus kohdistuu nykyään kalojen nimissä niiden latinalaiseen tieteelliseen nimeen. Sitä ei sovi väännellä eikä vaihtaa toiseksi, vaikka ajan mittaan sellaistakin on tehty ja tehdään, kun ajat ja tiedot muuttuvat. Jonkinlainen konsensus eli yhteisymmärrys on oltava, jotta keskustelu, laki ja järjestys olisi mahdollista.

Olennon, olion nimi on kesytön, kohtaamaton, kunnes ihminen luo siitä kulttuuria ja päättää ottaa olennosta selvän ja antaa sille nimen. Varhaisimpia länsimaisen kulttuurin nimeämiskuvaksia on kerrottu Pyhässä Raamatussa, jossa Herra Jumala luotuaan eläimet toi ne ihmisen eli Adamin nähtäväksi, jotta Hän voisi tarkata, minkä nimen ihminen kullekin olennolle antaa. Nimeäminen onnistui ja joka eläin sai pitää sen nimen, joksi sitä ihminen alkoi kutsua. "Näin ihminen antoi nimet kaikille karjaelämille, kaikille linnuille ja kaikille villieläimille." (1. Moos:2/20) Tuossa vaiheessa kaloja ei mainita nimettävien joukossa eikä Eevaakaan vielä ollut. Kristillisen perinteen mukaan ihmisen ensimmäinen inhimillinen työ sisälsi kielen käsitteiden luomisen. Hänen piti nimetä eläimet. Nimi on merkki. Nimi on käsite joko yleisellä tasolla tai merkkituotteena.

Kalojen paikallinen nimistö on sekalainen kerros erilaisia lempi- ja peitenimiä sekä muita kiertoilmaisuja yleiskielisen nimen lisäksi. Kieli elää. Kehitystä voidaan sanoa myös kulttuurisukkessioksi tai kielen köyhtymiseksi. Soistuvien järvien tavoin sanallinen vesistö rikastuu ja alkaa kasvaa umpeen, rämettyy ja muuttuu vähitellen suoksi, kosteikoksi ja korveksi. Kun kielen käyttämät nimet rämettyvät, ne lakkaavat merkitsemästä sitä mitä ne olivat ennen, niitä käytetään eri merkityksessä tai ne unohtuvat jonnekin arkistojen kätköihin tai unhon yöhön käyttämättömänä. Umpeen kasvavasta metsälammesta kalat katoavat, viimeiseksi siellä selviää vain ruutana, kourikala. Käyttämättömien sanojen merkitys unohtuu, lopuksi niitä on vain arkistoissa, jos sielläkään.

Hauki on niitä kaloja, jotka ovat olleet tunnettuja jo kalevalaisten runojen kertojille, joten lajin löytäjää ja nimeäjää ei ole tiedossa. Lapissa kansanomainen lajinimi hauki on kuitenkin ollut käytössä harvinainen, sen sijaan on puhuttu jänkäkoirasta. Merkin kaksinaisuusperiaatetta käytännössä kuvaa hauen nimimuunnosten perusteella tehty esimerkkikuvio, jossa ovat:

Viralliset yleisnimet	Kansanomaiset nimet
Hauki (nimetty, yleisnimi, "oikea nimi")	**Jänkäkoira** (nimettävä, peitenimi, tabu)
Esox Esox (nimittäjä, tieteellinen nimi)	**Venkula** (nimeävä, lempinimi, kuvaava)

Kalojen nimissä on runsaasti kiertoilmauksia ja nimikierrätystä. Lajin tunnistamattomuus ei aina ole ollut tietämättömyyttä, se on voinut olla myös tietämättömäksi heittäytymistä tabusyistä. Erityisesti haukeen on kohdistunut selvää nimen karttelua, josta selvimmät todisteet ovat jääneet vitseihin, kun vanhojen arvojen kunnioittajat Lapissa ovat tehneet tuttavuutta jo aikaa sitten taianomaisen arvomaailman menettäneiden etelämpää tulleiden turistien kanssa. Vaikeasti avautuva ja tietoisesti salattu kalamystiikan maailma on vain vaivoin avautunut tietoja kärttäville. Visusti on tietäjien tieto tallessa ja matkannut haltijoidensa myötä manan majoille.

Tässä kirjassa käytetyn myyttiluokittelun perustana on pohjoiskarjalainen vuosisadan takainen, Kaarle Krohnin keräämä peitenimilista, jossa on 14 kalalajia. Kansa tiesi keskimäärin 15-20 kotimaista ja lähinnä paikallista kalalajia, kuten pikakatsaus paikalliseen kalaston tuntemukseen osoittaa. Hailuodossa osattiin kertoa noin viidestätoista kalasta ja Kolarin korkeudella lajeja oli noin kaksikymmentä. Keskiarvoksi tulee noin 17 kalalajia, joten määrä on myytin etsinässä todellisuutta vastaava riittävä määrä tunnettuja peruskaloja.

Yksinkertaistaminen on alkuun tarpeen, koska mitään yhtenäistä perusteosta aiheesta ei ole ja kokonaiskuvan hahmottaminen on alkuun tärkeämpää kuin yksityiskohtiin paneutuminen. Itse kukin voi esitettyyn peilata näin omia kenties paljon kattavampia tietojaan, ja siten yhteinen tietämys karttuu ja kukoistaa. Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen murrearkistossa on tallella mieltä kiihdyttävä tieto. Sanoman tärkeyden vuoksi lainaan sen tähän kokonaisuudessaan.

METSÄLAMPIEN KALOISTA JA NIIDEN PEITTONIMISTÄ.

Karjalainen kielimestarini Väinämöinen kertoi, että Tunkualla on metsälampien - etenkin umpilampien - kaloilla aivan erikoiset nimensä. Nämä ovat n.s. peittonimiä, joita käyttämällä vältytään mainitsemasta näiden kalojen varsinaisia nimiä.

Syy, miksi metsälampien kaloja ei mainita oikeilla nimillään on se, että lampi tai lammen haltia ei suvaitse kalojaan mainittavan. Näin ollen on lammen hauen nimenä Tshuho (Sama sana merkitsee paikoin Aunuksessa käärmettä), sen särki on rushkieshilmä (s.o. punasilmä), matikka on moakala ja ahven on kitshu (sana merkitsee tavallisesti silvottua, uunissa paistettua naurista).

Olisi mielenkiintoista kuulla, missä tällaiset metsälampien kalojen peittonimet ovat tunnettuja, millaisia ne ovat, tiedetäänkö syytä niiden käyttöön sekä mitä yleensä tiedetään yksinäisten metsälampien ja -järvien sekä eritoten juuri umpilampien haltioista."

(KOTUS. Sanastaja 5: Tahvo Liljeblad)

Vastauksia ei tulvinut, jos tuli lainkaan. Tiedon pimentoon jäänti osoittanee, ettei asiasta keskusteltu eikä tiedonantoja herunut tai ne katosivat. Muutoinkin monet myyttisiin ja mytologisiin aiheisiin kohdistuneet kyselyt jo 1900-luvun alussa olivat kansan keskuudessa melko tuntemattomaksi jääneitä käsitteitä. Usein vastauksina annettiin kriittisesti tarkastellen tietoja, jotka olivat tutkijoiden arvioinnin mukaan "epäilyttäviä" ja "opittuja kirjalli-suudesta". Kalasanastoa tosin karttui monien kyselyjen ansiosta. Murrearkiston tutkijan kielimestarina oli todellinen elävä Väinämöinen Tunkualta. Ehkä vastaukset olisivat olleet runsaammat, jos tutkija olisi maininnut umpilammen tarkoittavan saivoa, pyhää järveä tai lampea, jossa ei ole laskujokea, koska vastauksia tuli, kun kysyttiin, mitä merkitsee hauki kaivossa tai lähteessä.

Haaleiden lyyliluiden muisto on säilynyt kertomuksena kalanluisesta kanteleesta ja monissa hauenpään luiden nimissä. Niin merkittäväksi kalaksi on hauki huomioitu kansan keskuudessa, että sen pään luutkin on nimetty, niin satakunta kuin niitä onkin. Kun kansa sanoo olevan sata luuta hauen päässä ja toisen mokoman löytyvän posson kyntösestä, niin se ei puhu jälkimmäisessä tapauksessa porsaan sorkasta, vaan jonkin hyvin piikkisen kalalajin evästä, kyntösestä, jossa piikkejä riittää.

Piikkieväisiä kaloja ovat ainakin ahven, harjus, kuha, simppu ja kiiski. Posso viittaa rasvaisuusrinnastuksen kautta yhdessä muiden viha-rakkaus-suhderinnastusten kanssa kuhaan, tai muuhun rasvaiseen kalaan, mutta pozzo eli posso voi olla moni muukin piikkinen kala kuten saamme jatkossa nähdä, sillä siinä missä kalevalaisen runouden myyttisyys on altis aina uusille tulkinnoille, kalan nimet on loputon suo, johon tulkitsija helposti uppoaa ellei pysy pitkospuilla. Pitkospuina on ollut Kotimaisen kielten tutkimuslaitoksen suomen kielen murrearkisto ja lisäksi eräkirjallisuus. Nimistöä on tarkistettu ja täydennetty

kansanrunouden, huumori-kirjallisuuden, tietokirjallisuuden sekä runouden annilla ja avulla.

Jommoinenkin työ tässä on tehty. Kalastuksessa jommonen on urjalalainen pyöreä merta, jolla pyydystettiin kuoreita, noita ranskalaisten orvokin ja syreenin tuoksuisia herkuiksi käyviä hajukaloja. Itse jommosessa olivat kylkiluut, ja nielu joko toisessa tai kummassakin päässä. Jommoinenkin rakenne kaikella on oltava. Merkkitiede on strukturalismia, rakenteiden tutkimusta ja semiotiikkaa, merkitysten, sisällön tutkimista. Mertaa rakennettaessa ajatellaan ensisijaisesti, miten rakennelman avulla saadaan pyydykseen sisältö, kaloja rysän täysi.

2. KALAT KANSANRUNOUDESSA

2.1 KALEVALAINEN KALANSAALIS

Kalevala on pohjimmiltaan kalaeepos. Tutkielmassaan Väinämöisestä Haavio toteaa Väinämöisen esiintyvän yhtä lailla taivaan tähdistössä kuin veden kalojen seassa. Haavio mukaan Väinämöisellä on jotakin tekemistä vesillä liikkuvien erästäjien ja kalastajien toiveiden piirissä olevan tyynen sään kanssa. Vesillä kulkija tarkkailee tähtiä, joiden nimiä ovat Väinämöiset, Väinämöisen virsut tai Väinämöisen viikate. (Haavio 1950:301) Haavio korostaa Väinämöisrunojen eräkulttuurista sisintä, jossa kaloilla ja kalastamisella on perimmäisen tärkeä osuus.

Suomalainen kansanrunous, josta Kalevala on muodostettu, perustuu eränkäynillä eläneiden runonlaulajien maailmaan. Monet etevimmistä eeposrunolaulajista olivat myös taitavia metsästäjiä ja kalastajia. Tarvittava ruoka saatiin kalasta ja riistasta.

Kantelettaressa on Lönnrotin tekemiä tekstiupotuksia, joissa hän taitavasti sijoittaa kalastusaiheet yhdistelemiinsä runoihin. Kovin hämääväksi upotukset on tehty, sillä jopa eräkirjallisuutta tutkinut suomen kielen didaktiikan professori Markku Varis esittää kantanaan, ettei Kantelettaresta löydy ainoatakaan kala- tai kalastusmainintaa, vaikka tosiasiassa selviä kalastusaiheisia runoja Kantelettaressa on tusina ja hajamainintoja kaloista löytyy noin viisikymmentä. Kantelettaressa mainitaan ahven, hauki, siika ja lohi useita eri kertoja, myös särki, kiiski, kuore, muje eli muikku ja lahna mainitaan. Lisäksi salakka, harri, kuha ja jopa valaskala mainitaan runoissa.

Kalan nimien kiertoilmaisuja Kantelettaressa on kolme, kirokala (kiiski), lohenpoika (siika?) ja veenkoira (hauki). Kalevalassa Kaloja koskevia kielikuvia ja peitenimiä on yhteensä neljätoista: 1) ahvenmaimanen (ahven), 2) angervoinen

(ankerias), 3) hakohauki (hauki), 4) Iku-Turso (monni), 5) kalaveli (siika), 6) kirokala (kiiski), 7) kuolasuu (hauki), 8) kyrmyniska (ahven), 9) käärme (nahkiainen). 10) Manalan matikka (made), 11) neuliainen (rantanuoliainen), 12) sapikas (särki), 13) siikasisar (siika), 14) Tuonen hauki (hauki).

Yhteensä myyttisiä nimiä ja kiertoilmaisuja näistä kahdesta kansallisesta perusteoksesta löytyy seitsemäntoista.

Kaloista puhuttaessa kalanmuotoinen, kalantapainen ja kalanmukainen tarkoittavat kaikki kalaa, samoin Kalevala on kansanrunoutta, koska se on kirjoitettu kansanrunon muotoiseksi, kansanrunon tapaan ja kansanrunon mukaiseksi. Silti Kalevala ei sellaisenaan kuvaa koko suomalaisuutta tai suomen kansan ajatuksia, ei edes karjalaisuutta tai itäsuomalaisuutta sellaisena kuin se todellisuudessa on ollut, koska Kalevala on runoutta, jonka myyttipainotukset ovat lähtöisin Elias Lönnrotin näkemyksistä.

2.2 KATSAUSTEN KALAKATO

Kalastus on keskeisiä aiheita suomalaisessa kansanrunoudessa, mutta eräkulttuuri ei ole kansanrunouden tutkijoita tai mytologeja erityisemmin kiinnostanut, vaikka Lönnrot laati Kalevalan tietoisesti eräeepokseksi kansallistunnetta kohottamaan. Hän sijoitti eepokseen tiedossaan olleen runouden parhaat palat, kertoi kaikki uljaimmat tietämänsä erätarinat: karhunkaadon, hirvenhiihdon, nuottakalastuksen ja tarpomisen. Hän sisällytti eepokseen ja tunnelmarunoihin onkimisen salat sekä otteita metsällä käynnistä pienemmän riistan perässä. Jahtikoirakin sai mainintansa vahtina ja metsämiehen apurina.

Kantelettaren runsas miehinen runoaines on jäänyt tutkijoilta huomaamatta. Tämä kuvannee tulkintojen tarkoitehakuisuutta ja kevyitä perusteluja. Otetaan esimerkiksi sampo. Alan auktoriteetti Matti Kuusi on samporunoston tutkimuksissaan päätynyt kantaan, jonka mukaan samporunoissa on kaksi päälinjaa, joista toinen viittaa haukeen, ja toinen sampeen. Näinkin merkittävä väite ei saanut tulkinnoissa tulta alle tai tuulta purjeisiin. Sen sijaan on esitetty mielikuvituksellisia tulkintoja, joista viimeisimpiä ja ideologishakuisimpia tulkintoja on feministisen tutkimus-otteen ehdotus Louhesta sampoajatuksen luojana ja keksijänä. Väite on perusteeton, sillä Louhi ei ole kiistaton hahmo kansanrunoudessa edes nimeltään, eikä Kalevalan runojen mukaan kyse ollut uudesta ajatuksesta, vaan uudesta sammosta. Louhi vain tiesi sammon ennen olleen seudulla, mutta kukaan ei osannut tehdä uutta. Vanha sampo oli lahonnut tai muuten hävinnyt. Uuden piti olla kestävämpää laatua, sepän takoma. Metallin kirjonta on puukkomiesten maassa vaikeampaa kuin puun pinnan kaivertaminen.

Kalatietokirjoissa on silloin tällöin kevennyksenä Kalevalan kalamainintoja, joista tunnetuimmat koskevat haukea kanteleen ja tulen synnyn

alkuna. Vähemmän tunnettuja ovat Suomen Kansan Vanhoissa runoissa olevat kala-aiheiset loitsurunot. Vähälle huomiolle on jäänyt kokonaisia runosikermiä, joihin kala tavalla tai toisella liittyy. Kala on ollut vahva vertauskuva kansanrunoudessa ja symboliarvoa sillä on ollut jo ennen kristinuskon juurtumista. Kalojen pimentoon jääminen ei liene ollut täysin tahallista, osaselitys lienee kiinnostuksen ja semanttisen mielikuvituksen puuttumisessa.

Kalevalan ja Kantelettaren kalastusjaksojen huomiotta jättäminen ei johdu asian arkisuudesta tai elinkeinoluonteesta. Tietäjien poistuttua kaloihin liittyvä syvempi merkitys ja tieto katosi. Lönnrotin ja kansallisromantiikan ajan suuntaukset ohjasivat ajatusten valtavirran pysyvästi sivuraiteille syvemmästä ja todemmasta suomalaisesta mytologiasta, joka on pohjimmiltaan luontomyyttisyyttä ilman mystifiointia, myyttinen ajattelu on koodattuna erästykseen, kansanrunouden metsästys- ja kalastusrunoihin ja erämiesten käytänteisiin.

2.3 SALAKALASTUS KALEVALAN TAPAAN

Uuden kalevalan kahdennessatoista runossa ovat säkeet: "Itse Ahti Lemminkäinen lähtevi kalankutuhun; tullut ei illaksi kotihin, ensi yöksi ennättänyt. Jo meni Kyllikki kylähän, noien neitojen kisahan." Teolla oli kohtalokkaat seuraukset, Lemminkäinen jätti kotinsa ja lähti sotimaan Pohjolaan. Ihmetystä herättää tutkijatulkintojen sokeus. Lemminkäinen ei ollut kultapoju luonteeltaan muutoin kuin naistennaurattajana, hän ei malttanut kauaa pysytellä kotona, veri veti ja jo päivänä muutamana lähti hän kalaan. Runo kertoo arkirealistisesti huikentelevaisen luonteen sitoutumiskyvyttömyydestä ja voimakastahtoisen Kyllikin tuliluontei-suudesta, kun hän maksoi takaisin samalla mitalla. Kalankutuun lähtö on kansan vertauskuvissa samaa kuin kylillä käyminen eli aviollinen uskottomuus, petturireissut. Kun suomalainen käy vieraissa, hän ei ole vieraisilla eikä yökylässä. Kansanrunouden perusteella voi sanoa, että ennen vieraissa ja kylillä käyntiä, petturireissuja nimitettiin kalalla käymiseksi. Edelleen jotkin kalastusvitsit yhdistävät tämän käsityksen.

Tietyt kalat piti pyydystää yöaikaan, kuka sen tiesi tuulastiko mies ja mihin hän atraimensa iski, mutta jotain saattoi päätellä saaliin määrästä ja laadusta. Pääteltiinkin. Kun Lemminkäinen oli asialla, tiedettiin, mistä oli kyse, koska miehellä oli maine naisissa eläjänä, ahkerasti kalankutuun lähtijänä, ellei sattunut olemaan hirven hiihdännässä. Sama asia eri tavoin sanottuna. Lemminkäisen rinnakkaisnimi Ahti Saarelainen viittaa myös kautta rantain lietsuun eli lemmekkäisiin huviretkiin. Saari on veneen synonyyminä naisen sukuelimen

vertauskuva, joten kun Lemminkäinen souteli saarta kohden, hän liikkui omien kalavesien lisäksi ahkerasti myös vierailla vesillä.

Kaloja tarttui hänen verkkoonsa enemmältikin, ja kylän miehet olivat kateita. Vaikka Lemminkäinen ja Saarelainen ovat nimenä erilaisia, ne semanttiselta funktioltaan tarkoittavat Kalevalan naissankarin teoista puhuttaessa yhtä ja samaa asiaa. Kaunis Kaukomieli oli luonteeltaan mulkero ja naissankari, nimi oli miestä myöten. Huomattava on, että mulkero merkitsee palvoskiveä, seitaa, johon saattaa kuulua ja usein kuuluukin iso nenä. Lemminkäinen, Kaukomieli oli levoton sielu, kalevalaisista sankareista ahkerimmin matkaava sotija ja eränkävijä, jolla oli taipumus pistää lusikkansa joka soppaan ja nenänsä joka paikkaan.

3. NIMIKIERTO

3.1 SIIKAPÄIVYYS

Suomen pohjoisilla kalavesillä oli noin vuosisata sitten vielä voimassa ikivanha tapa, siikapäivyys. Kukkolankoskella vietettiin uuden ajan kynnykselle saakka siikapäivyyteen kuuluvaa väenpäivää eli siikasunnuntaita suurena juhlapäivänä, jossa syötiin siikaa suurena herkkuna samalla kun toimitettiin käräjät, sanoo Kustaa Vilkuna. Siikapäivyys oli kalavesien omistajien muodostama yhteisöllinen toimi, jossa kalastuvuorot koskilla arvottiin, ja koski pantiin ns. päiviin. Järjestelmä lienee vanha.

Louhen sammossa saattoi olla kyseessä kavaluudella tehty siikapäivien pimittäminen, tuottoisa salakalastaminen, jonka avulla yhdessä iltapuhtehessa purnut täyttyivät syötävistä, myötävistä ja säilöttävistä rahanarvoisista hopeakyljistä. Pohjola rikastui, kun taas Kalevala kurjistui kalakatoonsa ja sitten hurjistui, kun selvisi kenen tekoa tällaiset pimeät puuhat ja ryöstökalastus olivat. Alkoi suuri välien selvittely. Kemijoen viereisen Kaakama-joen vieressä on kylä nimeltä Luukas. Nimi ei viittaa evankelistaan, vaan tulee sanasta luiseva, ruotoinen. Kalanruotokasat ovat olleet seitapalvonnassa tavanomainen näky.

Lohta on Kemijoen jokivarsista saatu monen miesmuistin ajan. Joen varrella sijaitsi myös eläinsaduista tuttu Ilmola. Jokisuistolaisista puhuttiin yläasukkaina ja ala-asukkaina. Vauraimmat vainioaitaukset olivat Hirmulassa (Liedakkalassa). Asetelma on jollain tavoin perikalevalainen, yhtäällä ihmismäinen Ilmolan kylä ja toisaalla ahnas Hirmula. Elävästä elämästä otettu kilpailuasetelma

on voinut innoittaa runonlaulajia luomaan Kalevalaan jännitteet Pohjolan väen ja Kalevalan kesken, mutta pelkkä kalastusoikeuskiista olisi ollut myyttisesti hohdoton, joten sampo sopi hyvin kuvaamaan mitä tahansa vaurauden tavoittelua ja sen mukanaan tuomaa kateutta ja kilpailua.

Vallitsevan käsityksen mukaan tabuaiheisista eläimistä, karhusta, hirvestä, hylkeestä ja sudesta ei ole säilynyt varhaiskantaisimpia oikeita nimiä. Eläimestä käytettiin tärkeimmän pyyntiajankohdan aikaan toista vierasta nimeä, peitesanaa, mikä on muinaiselle pyyntikulttuurille tyypillinen tapa suojautua henkien kostolta ja vainajahengiltä. Olion oma nimi oli tabu. Uusia nimiä saatiin keksimällä ja lainasanoina ja niiden muunnelmina sekä kierrättämällä. Siten se mikä ennen oli lohi saattoi ajan myötä tulla taimeneksi. Taimen sai väliin olla lohi, ja ahven kiiski.

3.2 KALAPAALIEN KERTOMAA

Lohenkalastus on jatkuvasti ollut kiistojen ja oikeudenkäyntien kohteena, koska toimeentulo ja varallisuus on ollut riippuvainen saaduista saalismääristä. Riitajutut ovat nimistöntutkijan onni, sillä joitakin tietoja saamme lukea enää vain oikeudenkäyntipöytäkirjoista. Tuoreempia kuvauksia löytyy mm. kilpakirjoituksista.

> KALAJUHLISTA HARJAVALLASSA
>
> Vielä meidän päivinämme on tapana silloin tällöin kalastuksen aikana kokoontua kalarantaan syömään siikaa. Vanhaan hyvään aikaan oli Lammaisissa tapana pitää kalajuhlia säännöllisesti neljä kertaa kesässä, nimittäin tokeitten valmistuttua ja kolmena perkopäivänä, jolloin tokeita perattiin kaikenlaisesta roskasta, jota oli kerääntynyt niiden niskaan. Tämä tokeiden rakentaminen, sen paremmin kuin perkaaminenkaan, eivät olleet mitään lystiä työtä, kun piti vedessä liottaa väliin kaulasta saakka monta tuntia ja taistella kovaa virran kuohua vastaan.
>
> Usein alettiin perkaaminen jo edellisenä iltana ja kesti väliin toisen päivän puolipäiviin saakka. Ei siis ihme, että oli tullut tavaksi pitää harjaiset päälle, perkaaminen kun vielä lisäsi kalan saalista. Usein saivat perkomiehet perkopäivien ne kalat itselleen, mitä syönnistä jäi tähteeksi. Aamulla heti avattiin lohi. Klomsilta tuotiin iso pata, johon lohen pää ja selkäruoto pantiin kiehumaan, ja muut paikat leikattiin "kaukaloon kraaviksi". Vielä avattiin muutamia siikoja, joista osa pantiin pataan lohentekijäisten ja parin ankeriaisen kanssa kiehumaan ja osa paloiteltiin kraavina syötäväksi. Kokonaisia kuorituita perunia, suolaa ja ruoholöökiä mausteeksi ja näin sai keitto kiehua neljä tuntia verkalleen. Paitsi tätä keittoa, "Kraavi" - lohta ja siikaa oli vielä mätiä, jota oli priitattu vatiin ja pantu suolaa ja ruoholöökiä sekaan sekä "ristiinnaulittua" siikaa.
>
> Siika avattiin, levitettiin laudan päälle, pienillä puunauloilla hakattiin kiinni ja paistettiin valkean paisteessa niin ettei tuli ollenkaan siihen koskenut, ainoastaan kauvempaa lämmitti. Soppapata nostettiin jonnekin lähelle puitten päälle, siitä sai kukin ottaa omalla lusikallaan ja hakea parhaita paloja itselleen.

Toisinaan, kun sattui kaukaisempia vieraita tulemaan, oli kauhakin pataan pistetty. Tietysti ei kalaryyppyjä puuttunut ja mikäs olla, kun oli viinanpoltto vallalla, niin helposti sitä saatiin. Vuoron perään toi kukin taho kesteihin viinan - vaikka se kyllä kuitattiin perkopäiväin kassasta. Ja kun kalalla on se ominaisuus, että se tahtoo uida, niin piti sille keitettynäkin laittaa tilaisuus uintiin, ja siksi juotiin olutta ja viinaa, molempia, mutta kun viina miehen villitsee, niin aina tuli voimainkoetus viimeiseksi. Etenkin oli Musun Jussi Lammaisissa tunnettu riidan haastaja. Hän tuli aina kutsumatta vieraaksi näihin pitoihin, sai syödä ja juoda kuten muutkin, mutta kun sai mahansa täyteen, niin alkoi haukkua närkyttää ja aina sai hän lopulta selkäänsä ja päähänsä, niin että siinä oli läpiä poikin ja pitkin. Mutta jälleen, kun toinen kalakesti lähestyi, niin oli Musun Jussi ensimäinen vieras paikalla, tervein päin ja jäsenin.

Paitsi näitä säännöllisiä perkopäiväjuhlia, joita yleisissä tokeissa vietettiin ainoastaan kerran kesässä, pidettiin sellaisia tilapäiviä juhlia tavan takaa. Kukin talo kutsui ystäviään ja tuttujaan ja keitti näille kalasoppaa rannassa. Ja tosi on, että kalastuksen aikana oli Lammaisissa vieraita harva se päivä. Väliin tuli Villilän kartanon herrasväkeä ystävineen ja kylänmiehineen neljällä, viidellä vaunuparilla, väliin Köyliön ja Kokemäen herroja komeasti ajaen, Euran ja Kiukaisten miehistä puhumattakaan. Kun viimeksi mainitut tulivat, määräsivät he aina itse, että "viis miästä, kuus siikka, flina patta, mouku jokke ja pata vett täytte". Eikä ainoastaan isäntäväki, vaan palvelijatkin Euran ja Kiukaisten kirkolta kävivät Harjavallassa kalaretkillä. Arvellaan vanhempina aikoina palvelijoitten siellä tehneen oikein sopimuksen pestiä ottaessaan siitä, että saavat kesällä heinästä päästyä hevosen, jotta pääsevät Harjavaltaan siikaa syömään. - Monia kaskuja kerrotaan näistä kalaretkistä.

Niinpä kerrotaan Nakin faarista eräs juttu. Hän tuli Lahvon tokeen päähän ja pyysi fiskarin keittämään hänelle pari siikaa. Se tehtiin ja sillä aikaa kun keitto kiehui, haki hän kolme halstoopin potullista, hyvällä ruokahalulla hän söi soppaa ja joi olutta ja tuumi syömästä päästyään, että vahinko on jättää hyviä kokkareita tuohon. Keisarin Sakki sattui olemaan rannassa silloin ja sanoi: "eiks´sull´oll´nestuuki, aja kokaree siihe ja liämi olutpottuu nii o kotona hyvä lämmittää". Äijä teki työtä käskettyä, sitoi kokkareet kyytiin ja liemi nuristettiin pottuun ja hyvillä mielin hän lähti ajamaan kotiin knyyti istuimella vieressä ja lähtiessä Sakki vielä istahti knyytiin päälle, että olisi piukassa pysynyt.

Eräs Harolan ukko taas ei erottanut siikoja lahnoista ja muista maakaloista. Hän pyysi rantaan tullessaan ostaa kaloja. Niitä hän saikin ja maksoi 50 pn. kpl., ajoi kalat pussiinsa ja meni Ruohosen torppaan, jossa pyysi niistä keittämään siik´soppaa". Ruohonen lupasi ja meni pihalle avaamaan niitä, kaasi kalat pois pussista ja alkoi nauraa kauheasti ja sanoi, ett´ei "lahnoista" mittää siik´soppaa saa". "No eiks ne siikkoi ollekka?" sanoi äijä ja lähti lahnoinensa rantaan että leppäpuskat rytisi. "Kaloi sää pyysikki", sanoi fiskari, "ja niit´sää saikki, tos o rahas kopi klasill samas paikka ko se laskikki". Äijä otti rahansa ja lähti sadatellen tiehensä.

Kruunun Värkissä oli osakkaina 1890-luvulla kokemäkeläisiä ja joitakin harjavaltalaisia ja näillä osakkailla oli tapana kerran viikossa kokoontua Värkin rantaan kalapaalia pitämään. Vuoronsa perään toi kukin "trahtamentit". Tarvittavat astiat: pata, veitset, kahvelit, lusikat ja lautaset ostettiin yhteisesti ja ne olivat aina "kopissa" talon tavarana. Lystiä niissä oli, syötiin, juotiin ja mässättiin ja hyvältä se kala maistuikin siellä koskien kohinassa, jotta tuli syötyä ylen määrin. Eräällä kerralla punnittiin kaikki ennen syömistä ja syämästä päästyä. Monen oli paino lisääntynyt jopa viisi, kuusi naulaa. Mutta ei sekään vetänyt vertoja Kleemolan Jussin syönnille, hän kun veteli yhdellä kerralla kaksi keitettyä siikaa, vadillisen perunoita, joi liemen padan laidasta ja vielä päälle ämpärillisen lämmintä jokivettä. Erään kerran kävi Kokemäen miesten konusti, tullessaan syömään siikaa kruunun Värkkiin. Kun he tulivat, ei Värkissä olut kalan päätä eikä häntää, mutta Kivini, joka asui samassa rannassa, oli ostanut neljä metsäsian porsasta. Käytyään edellisenä päivänä niitä Porissa kaupittelemassa ei ollut saanut eroa, oli ruvennut keittämään noita porsaita ja sanoi hänellä olevan porsaskeittoa tulella.

Jotakin syötävää piti saada, kun kerran Kokemäeltä asti oli tultu ja niin kävi Kivinin porsassoppa kaupaksi, olipa sitten metsä- eli maasian porsaosta keitettyä. Hyvää se oli, tuskin saivat jälestä päinkään tietää, minkälaista soppaa silloin kruunun Värkissä söivät.

Nyt kun kalatulo on tuntuvasti vähentynyt, ovat kalapaalitkin jääneet. Joskus harvoin enää paikkakuntalaiset menevät kalarantaan kalaa syömään ja vielä harvemmin näkee vieras-pitäjäläisiä siellä. Muuttuneiden olosuhteiden vuoksi ovat nekin muodostuneet harvinaisiksi."
(KOTUS/murrearkisto. V. Juti Harjavalla N. S:N, Kotiseutukeräyksiä n:o 6)

Pitkä kotiseutukuvaus harjavaltalaisten kalapaaleista sisältää monta paikallista kaskua, josta voi päätellä nimikierron perinteen liittyvän myös erähuumoriin. Tästä esimerkkinä on kertomuksen leikittely kalan ostajasta. Ostajalle kala, se ainut oikea oli paikkakunnan merkkituote siika, mutta kalastaja tiesi ettei ostajan kuluttajatietous ollut hääppöinen, koska hän ei erottanut maakaloja vesikaloista (lahnaa siiasta), niin kalana myytiin lahnaa.

Jonkinlainen nimileikittely esiintyy myös tarinassa, jossa ruokavieras sai siikakeiton asemesta metsäsikaa eli maasikaa. Kansa tunsi maaposson ja vesiposson, mutta logiikka ei mene enää samalla tavalla kuin maa- ja vesikaloissa, jotka molemmat ovat veden eläviä. Maaposso on sika, mutta vesiposso on ahven tai kiiski. Nimikierto on oleellinen osa erähuumoria, jota herrojen höykytys maustaa.

4. KANTELETTAREN KALA-AIHEET

Tarkastelussa on mukana yhteensä viisikymmentäyksi runoa plus kymmenen epämääräisemmin kalastukseen liittyvää runoa (3x 17 = 51 + 10 toistoluonteista ja tulkinnallista = 61 runoa). Runoista pidempiä ja kalateemaan keskittyneitä on kaksitoista, jotka olen nimennyt Kantelettaren kalarunoiksi, joukossa pari karmaisevaa tappoa. Jos kyseessä on lyriikka, niin sisältö on syntynyt kaipuusta kauhuun. Lisäksi Lönnrot on Kantelettaren alkupuheessa korostanut kala-aihetta surun ja yksinäisyyden metaforana. Jo Kantelettaren alkulauseessa mainitaan monta kalaa ja viitataan ensimmäisen runovihon kalarunoon I/52 Elkää sanoko huolettomaksi.

KALARUNO 1 = I/52
KALARUNO 2 = I/90
KALARUNO 3 = II/ 64
KALARUNO 4 = II/243
KALARUNO 5 = II/246
KALARUNO 6 = II/252
KALARUNO 7 = II/ 283
KALARUNO 8 = II/ 346
KALARUNO 9 = III/ 18
KALARUNO 10 = III/ 23
KALARUNO 11 = III/25
KALARUNO 12 = III/49

Kala-aiheisten runojen motiivit eli aiheet ovat Kantelettaressa vihkoittain eriteltynä seuraavat:

Kanteletar, ensimmäinen kirja (sisältää yhteensä 17 kala-aiheista runoa)

I /1. Eriskummainen kantele. s. 3 -> hauki, veenkoira
I/14. Toisin ennen, toisin eilen. ss. 7-8 -> ojakala
I/ 15. Veen varaiset. s. 8 -> vene, silta, laita, kokka, soutu, airot, mela
I/ 16. Veen varaiset (toisinto) s. 8
I/ 27. Missä nyt minun osani? s. 11. -> kala
I/32. Muinaiset ajat paremmat. ss.12-13 -> hauki, siika, lohi, kuikka, kaakkuri
I/33. Vierin maalle vierahalle. s. 13 -> lahti, ranta, sorsa, kuikka, koski, virta
I/40. Oli ennen parempi. s. 16 -> kirvesvarsi, kala, lohi, kalakato
I/52.Elkää sanoko huolettomaksi. S. 19-20 -> KALARUNO 1. koski, kivet, aallot, lampi, lumme, havut, muta, kalavedet, kalat, särki, hauki, ahven, muje
I/ 87. Juomarin toimi. s. 30 -> tuore kala, liemi
I/90. Väinämöisen sanoja. s. 31-32 -> KALARUNO 2. veneily, soutu, uinti, vesiurheilu, laine, hauki, siika, ahven, kuha, kutu, mäti, kalansuolet, keitto, saalis, kateus, vinkit, neuvot, tieto, suvanto, vihellys
I/ 93. Pohjolan poika. s. 34 -> Kalastushaluttomuus, verkot, kalastus

I/ 167. Maatameno. s. 64 -> Iltanen, kiiski, ahven, ruotoisuus, kirokala
I / 187. Juoksin, juoksin joen vartta. -> vene, soutu, ranta, muta
I/ 188. Venehen synty. s. 72 -> vene, soutu
I/189. Souti sotka suojan rannan. s. 72 -> soutu, rysä, kalasauna, pyyntipaikat
I/206. Pakeneva (ketjuruno) s. 80 -> kalakauppa, kalastaja, niemi, saari, lahna, suomu, lumme
I/207. Anto ja saanti. s. 81 -> kivi, nuotta, meri, suola, kala, rokka, kattila, sanasto

Kanteletar, toinen kirja
(sisältää yhteensä 26 kalarunoa - 9 = 17)

II/ 32. En heitä kullaistani. s. 106 -> tuore kala, herkkuruoka (-1)
II/ 64. Tieä ei siika syöjeänsä. s. 117 -> KALARUNO 3. siika , aallot, meri , ranta, salmi, apaja, hiekka
II/ 77. Kun tulis sulho vierahiksi. s. 121 -> lahna, suomut
II/ 89. Läkkäm´musta, muille maille. s. 126 -> (-2) suolasilakka, tuore kala
II/ 92. Suotta soimat nostettihin. s. 127 -> (-3) Koitere, kalansyönti, Pielinen, vesi, Emo, valkama
II/ 107. Ei tytär jokehen joua. s. 134 -> vene, tuuli, vesihako, aalto, kalat, siika, hauki, päivä, kalajoki
II/ 142. Neitivalta ja miniävalta. s. 145 -> lohi, kiiski, ahven, särki, salakka, meriteeri
II/ 171. Suuri kiitos sulholleni. s. 157 -> kalanpää
II/ 164. Sain kerran kesässä maata. S. 154 -> (-4)taivaanmerkit
II/169. Survo nyt itse, suuri muori s. 156 -> kalaruoka, kalansaalis, kuore, nuotta
II/190. Huolet huovilla tupana. s. 164 -> (- 5) Suolakala
II/209. Hyv´on olla hympyrällä. s. 171 -> kalastaja
II/243. Monimorsiaminen. s. 185 -> KALARUNO 4. onginta, koukkukalastus, niksitieto
II/246. Kun saisin Savosta naia. s. 186 -> KALARUNO 5. nuottaus
II/249 Mie valitsen varrellani. s. 187 -> (-6) muikale ("muikku")
II/250 Mikä kumma kummitseksen. s. 187 -> siika, harri, hauki, lohenpoika, kala-aitta
II/252. Elettihin meillä ennen. s. 188 -> KALARUNO 6 kutuaika, kuettaja, lohi, kalat
II/ 273. En joua laulamahan. s. 195 -> kutu, lohi, kalan liikehdintä
II/ 283. Kilvanlaulajat. s. 200-201 -> KALARUNO 7 meri, kaisla, ruoko, hiekka, seitakivi, tyrsky, luoto, vaahtopäät, siika, lohi, ahven, valaskala, lampi, sotka, sorsa, joutsen, alli, telkkä
II/298. Muut ja minä. s. 205 -> murukala, kiiski
II/ 301. Hepo huono, akka tiine. s. 206 -> (- 7) verkot
II/303. Luulin lumpehen pitävän. -> hukkuminen, siika, kalat, aalto
II/307. Kun kolotin koivun latvan. s. 208 -> (- 8) kalat
II/314. Hauki syöpi sammakonkin. s. 210 -> hauki, sammakko
II/319. Tulin vanhaksi varahin s. 212 -> (- 9) "Kiiski"
II/ 346. Itken osattomuutta s. 223 -> KALARUNO 8 Kalakato, saalis

Kanteletar, kolmas kirja

(sisältää yhteensä 17 kalarunoa)

III/ 9. Inkerin sulhot. s. 256. -> kalaparvi
III/ 14. Anteruksen surma. s. 261 -> kalaretki, ahven, hauki, lohi
III/ 17. Marketta ja Anterus. s. 265 -> kutu, särki
III/ 18. Kiikan lapset s. 266 -> KALARUNO 9 lohi, siika, lokki, kajava, sää,, nuotio, noki, kutu, koski, verkko

III/ 23. Vedenkantaja Anni. s. 272 -> KALARUNO 10 kutu: lohi, siika, hauki, lahna
III/25. Joukosen nainen. s. 276-277 -> KALARUNO 11 kalastus urotekona, umpilampi, kalakukko
III/29. Kolmet kosijat. s. 284-285 -> Kemi, kalat, Kemijoki, lohi
III/41. Sairastaja neiti. s. 298. -> venevalkama
III/ 43. Hukkunut veli. s. 299 -> kalat
III/44 Kankahan uotja. s. 300 -> hauki, ahven
III/49. Sulhonsa kylvettäjä. s. 303-305 -> KALARUNO 12 luoto, lohi, ahven, nieriä, keitto, saari, verkko, kalakontti, , muje, siika, kuore, kalat, kiiski, ruoto, tarvonta, sauna, sääski, surma, vene
III/ 50. Sulhon valitsija. s. 305 -> kalastaja, kalanhaju
III/53. Kaonut poika. s. 307 -> Kuvetjärvi, kuore, kalat
III/54. Suen vivulla käynyt s. 307 -> kalastus
III/55. Virossa potija. s. 308 -> lokin uloste, kalalintu
III/ 57. Konnun tytär. s. 309 -> kade, kalat, vesi, haaksirikko,
vene, uinti
III/59. Viisastunut. s. 312 -> onginta, kiertoilmaisut
III/60. Hiihtäjä surma. s. 313 -> ukko, kalat, kalastaja, verkot, nuotta

Kantelettaren listaan on miinustettu yhdeksän runoa, joiden kalastusviittaus on epäsuora, kuten esimerkiksi runossa II/249, jossa puhutaan "muikusta" lainausmerkeissä, kyseessä on ihmismäinen kutija, matkanteon ohessa tyttöä kyytiin maanittelija. Kalevala kuvaa kaksi tapausta muikun kyydistä, toisessa Väinämöinen houkuttelee kuvan kaunista pilvineitoa matkaan mukaan rekeensä, toinen kuvaus kertoo Kalervon sisarusten tarinan, kun Kullervo tietämättään viettelee sisarensa. Eikä vietelty ollut ensimmäinen, jota Kullervo kysyi kyytiin.

Kauppamatkalla Kullervo näkee kultatukkaisen tytön, jota houkuttelee rekeen taljoille. Saa vastauksen: - Surma sulle korjahasi, tauti taaksi taljoillesi! Ei tarttunut tyttö matkaan, tuli toinen neitonen vastaan, sama toistui, Kullervon houkutteluun neitonen estelee: Tuoni sulle korjahasi, Manalainen matkoihisi! Kullervon ei auta muu kuin jatkaa matkaa, kunnes tapaa kolmannen kerran neitosen, jota alkaa houkutella vihjailevin sanakääntein ja saa vastauksen: Sylen, kehno, kelkkahasi, retkale rekosehesi! Lopuksi Kullervo reutoo kuitenkin tytön mukaansa, ja lopulta käy kuten kolme kyytiin pyydettyä neitoa on toivonut. Kullervon perii hukka.

5. KALAMYYTTISYYS

Eräkirjallisuustutkimuksessa Ikävä erätön ilta on huomioitu kalarunoiksi Kalevalan runot 3, 12, 19, 40, 47 ja 48. Näissä runoissa kerrotaan haukikanteleesta, nuotan teosta ja vedosta, joukahaisen kalatietoudesta, Lemminkäisen kalankuturetkistä sekä Ilmarisen kalanväsytyksestä. Variksen mukaan Kalevalassa on kuusi kalarunoa ja Kantelettaressa ei yhtäkään.

Tosiasiassa Kalevalan viidenkymmenen runon joukossa vain kahdessatoista (50/12) ei ole vesi-, kala- tai kalastusmainintaa (Liite 6). Runoissa 7, 9, 13, 20, 22, 26, 36, 37 ja 43-46 runoissa ei kerrota mitään kalastukseen tai veteen liittyvää, mutta totuudeksi jää, että noin 3/4 Kalevalan teksteistä liittyy vetiseen elementtiin. Kantelettaressa on runsaasti kala-aiheita ja Kalevalassa niitä on paljon, peräti 38 runoa viittaa kalaiseen maailmaan.

Makuasia on, luetaanko Väinämöisen Tuonelassa käynti ja sieltä pako käärmeenä kalastusaiheiseksi runoksi, mutta väite on perusteltavissa, koska joitain kalalajeja kuten ankeriasta ja neuliaista eli nahkiaista on kansanuskomuksissa pidetty vesikäärmeenä. Ankerias ei pysy verkossa, ja koska Väinämöisen onnistui paeta hyvin viritellystä verkosta, niin tämä viittaa käärmemäiseen kalaan. Käärmekin tosin ui, mutta veden pinnalla.

Vain kymmenen kalalajia on mainittu sekä Kalevalassa että Kantelettaressa, lista vastaa kalojen yleisyyttä Suomen järvissä, joissa nykyään tunnetaan kaikkiaan 38 lajia. Suomen myyttisen kalaston kymmenen kärjessä ovat aakkosjärjestyksessä:

ahven	harri	siika
hauki	kuha (kuuja)	särki
kiiski	lohi	
kuore	muikku (muje)	

Lisäksi Kalevala ja Kanteletar sisältävät joitain kielikuvia ja lisänimiä ja muutaman muun kalalajimaininnan. Erikoista on lahnan esiintyvyys Kantelettaressa, mutta ei lainkaan Kalevalassa, vaikka murrearkiston aineistossa lahna on nimien runsaudessa kärkisijoilla. Tämä selittynee sillä, että lahna on särkikala, ja lahnaa on kutsuttu pelkästään särjeksi erottelematta sitä muista särkikaloista.

Vesi on sekä kuoleman että elämän symboli. Veteen voi hukkua, mutta ilman sitä ei voi elää. Vedensaanti on ihmiselle ja kalalle elämän ehto, rinnastettavissa unen tarpeeseen, uni ja vesi ovat ihmiselämän ihmeitä tekevät eliksiirit. Kalat ovat kansoittaneet maailman vesistöt, sen joet, järvet, meret, kosket, ojat ja lampareet -

jopa kaivot ja lähteetkin, siinä missä ihminen on tunkeutunut maan joka kolkkaan kuin vuoripeippo.

Kalat on valittu ja poimittu sisävesikaloista, koska rannikkovesien kalat ja perinnepainotukset poikkeavat ruotsinkielisyyden ja Viron vaikutuksesta järvisuomalaisuudesta, ja merikalakanta poikkeaa makean veden kalakannasta. Päämääränä on ollut etsiä esiin supisuomalainen myyttisyys, sisäsuomalaisuus, se suomalaisuus, joka on elävää kansanperinnettä erärunoutena ja eränkäyntinä. Suomessa on tunnettuja kalalajeja vakituisesti tai satunnaisesti noin satakunta, joista noin seitsemänkymmentä on vakiintunutta veden viljaa. Määrä on kuitenkin kalamyyttien selvittämiseen liian suuri, koska kaikista kaloista ei ole mieltä kiehtovia tarinoita tai nimiä tarjolla.

Perustana myyttiselle kalavalinnalle on Kaarle Krohnin kierto-ilmaussanalista, jonka hän esitti eläinsatukirjansa liitteenä noin sata vuotta sitten. Krohnin listassa oli neljätoista itäsuomalaista kalaa, mutta kolme tunnetuinta ja myyttisintä kalaa Suomessa ovat eräkirjallisuuden ja kansan-runousarkiston annin mukaan *kampela, ankerias ja monni*, joten ne tuli lisätä listaan täydennykseksi. Siten keskeisten kalojen lukumääräksi tuli myteemijakoon sopiva määrä, **seitsemäntoista kalaa**.

Tulkinnallisuuden korostamisen vuoksi myteemit on ilmoitettu luonnehtivina ominaisuuksina. Jako ei ota kantaa oikeakielisyyteen tai käsitteiden terävyyteen, koska myytissä käsitteet ovat muutoinkin monimerkityksisiä ja polveilevia. Luontomaisuus on myyttijaossa sekä luontoa, luonnetta että luontevuutta, asioiden itseohjautuvuutta systeemitasolla. Sankaruus on kaikkea sitä, mitä sankarin elämään yleensä liitetään, mutta sen ohella myös sankaruuden negaatiota antisankaruutena. Maagisuus ei tarkoita pelkkää magian harjoitusta, vaan uskomusmaailman kirjoa lapsen omnipotenteista kaikkivoipaisuuskuvitelmista noituuteen. Satumaisuus sisältää tarinaa jos minkä laista. Kiehtovimmat sadut ovat oikeastaan erilaisia kummallisia sattumuksia, tosia ja todenperäisiä, joihin mielikuvitus ja aika on lisännyt koukeronsa. Erästys on lähellä satumaailmaa.

Suomalaisessa kansanrunoudessa tuntuu hieman keinotekoiselta puhua balladeista, sillä romanttinen runolaulu on keskieurooppalainen ilmiö, suomalainen lauleli balladinsa junttalauluina ja eeppisinä runoina. Haukirunouskin jää kanteleen synnystä huolimatta vaille balladin lemmenkaihoa, mutta johonkin herkempään haukikin on saatu liitettyä, kyyneliin, lintuihin, helmiin, soittoon, lauluun ja kanteleeseen ja kotilieteen, vaikka onkin pirulinen korttokala ja demoninen ilmestys piikkimattoleukoineen. Legendamaisuuteen liittyy raamatullisia aiheita ja henkilöitä. Pyhänä pitämiset kuuluvat sakraalisuusmyteemiin. Monni on nyt ollutta ja mennyttä, mutta aikanaan sen kohdannut on voinut henkilökohtaisesti vakuuttua kalan tarunhohtoisesta olemuksesta, muisto janasta elää Iku-Tursona. Ikunen tarkoittaa kiduksia, jotka monnilla ovat huomattavan ulkonevat,

turjakkeiseen olemukseen kuuluu pursuileva, tursottava parta, monnin viiksikarvat ovat huomattavan pitkät. Näillä perusteilla salaperäinen hahmo Iku-Turso on sijoitettu folkloristiseen myteemiin. Matti Kuusen mukaan piru on suomalaisen folkloren suosikkihahmo, monnia on pidetty itse piruna, vähintään pirunmoisena kalana.

Kalevalaisen runouden fantastisuus, mielikuvituksen lento on saanut sana-asun Kultaneidon taonnassa. Kalan nimistä kivikala on sata vuotta sitten saanut arvoituksellisen paljon nimityksiä, osa niistä enemmän tai vähemmän kuvitteellisia tai muutoin mielikuvituksellisia yhdistelmiä. Mystisyys liittyy kuhaan, sillä Suomen saloja on nimitetty kansanrunoissa Kuhavaaraksi ja kuhankeittäjää patakievaksi. Kuhaan ja kuhankeittäjään liitetyistä tiedon sirpaleista voi päätellä, että kuhalla on ollut jokin tärkeä tehtävä sammottaessa pötyä pöytään ja murua rinnan alle.

Eksoottisuus tulee Suomen vesille kaukaa, suorastaan Sargassomereltä saakka käärmehtii. Primitiivisyys on alkukantaisuutta alkuperäisyytenä, sillä ei tarkoiteta kehittymättömyyttä. Alkuperäisiä salojärvien asukkaita ovat joutsen ja kuore. Suomalaista mytologiaa on luonnehdittu haltijakeskeiseksi, mutta myyttisimmät keskushahmot ovat kuitenkin kalevanpoikia, salakka on calawa, kalavanpoika. Lajia on liikkeellä runsaasti, kaikkihan sen tietää, mutta harva lajia tuntee.

Pastoraalisuus ilmenee maaseudun ihannointina, paikallisuutena ja kotiseuturakkautena. Suomalainen istuu sisukkaasti talvella kotijärven jäällä madepilkillä ja korjaa veden viljan satoa. Taikataitoinen poppa tarvitsee toimissaan rituaaleja ja erilaisia elkeitä, eleellisyyttä onnistuakseen pyrkimyksissään. Osa näistä menoista on saanut vaikutteensa lintujen soidinmenoista. Metson ja tietäjän tepastelut ovat vaikuttavia, väsyttäviä ja pitkiä seremonioita. Lahna on vesien metso, se kutee kutemistaan koko kesän ja vilske käy.

Hulppean säynesaaliin väsyttänyt kalamies voinee helposti hyväksyä kalan nimeämisen ylevyysmyteemin alle. Säyneessä on vastusta, etäisyyttä ja arvaamattomuutta, sitä ei niin vain vangita. Elämä on traagista, sillä syntymä johtaa aina väistämättä elämänkaaren loppupäässä kuolemaan. Suomen traagisin kala on muikku, yleisesti tunnettu parvikala, mutta sen kansan-runoudellinen merkitys on kuhan tavoin kadotettu, vain myytti Kullervon kohtalosta säilyttää tarinaa traagisesta muikun kyydistä.

Seuraavassa on sisällön rakennuksen välineenä olleiden myteemien ja käsiteltyjen kalojen rinnastukset.

Myteemi	Kalalaji
1. Luontomaisuusmyteemi	SÄRKI
2. Sankaruusmyteemi	LOHI
3. Maagisuusmyteemi	AHVEN
4. Satumaisuusmyteemi	KIISKI
5. Balladimaisuusmyteemi	SALAKKA
6. Legendamaisuusmyteemi	KAMPELA
7. Sakraalisuusmyteemi	SIIKA
8. Demonisuusmyteemi	HAUKI
9. Fantastisuusmyteemi	KIVIKALA
10. Mystisyysmyteemi	KUHA
11. Eksoottisuusmyteemi	ANKERIAS
12. Primitiivisyysmyteemi	KUORE
13. Folkloristisuusmyteemi	MONNI
14. Pastoraalisuusmyteemi	MADE
15. Eleellisyysmyteemi	LAHNA
16. Traagisuusmyteemi	MUIKKU.
17. Ylevyysmyteemi	SÄYNE

Yhteensä myteemiluokkia on seitsemäntoista, ja kullekin ryhmälle on määritetty oma nimikkokala. Luontomaisuusmyteemin alla on särki. Luontomyteemiin kuuluvat mm. synnyt, aitiologiset tarinat ja elementaariset olennot ja uskomukset sekä luonnonmullistukset ja muut luontoilmiöt myyttien kuvaamana. Luontomyteemi limittyy mytologioihin ja demonistisiin käsityksiin, ja se on lähellä pyhäksi koettua ja maanläheistä.

Luonnossa on oma rytminsä, jonka häiriintyminen vaarantaa elämän edellytykset. Elämän alkulähde on kosmoksessa, joten luonnonmyyttisyys käsittelee myös syntyjä syviä taivaan äärettömyyden tasalla..

Lohi on sankarimyytin kala, joten kalauskomusten ja kalatarinoiden prototyyppiset hahmot kuten puijaavat velikullat ja sankarikalastajat ja vastustajat, kavalat turistit ja muut kelmit kuuluvat tähän ryhmään. Eräsankarit seikkailevat eräkirjallisuuden sivuilla kosken kuohuissa lohen väsytyksessä kuningaslohen kanssa kamppailen ja siikaa soutaen. Ponnistelun tulos, saalis ikuistetaan joko tarinaan tai valokuvaan. Pohjolan pimeän talven pitkinä iltoina kädenkoskelteltava muisto ylevöittää ja elähdyttää. Jumalamyytit muuttuvat ajan myötä sankarilegendoiksi; sankarilegendat draamajuoniksi, draama todellisuuden kuvauksiksi, mutta aina myyttisen tarinan rakenne pysyy vakiona. Freylle arkkityyppi on symbolikompleksi, moninaisten merkitysten sinfonia. (Tarasti 1994:19). Kalamiehelle saalis on vivaihteikas onni.

Pelkistäen voidaan sanoa myytin kehityskaaren kulkevan jumalista sankareihin, siitä edelleen se kehkeytyy hahmoksi ja lopuksi syntyvät stereotypiat ja tyypit. Vastaavasti myytti saa muodon ensin eepoksena, jonka rinnalle syntyvät erilaiset uskomusolennot ja niille tyypilliset luonteet ja roolit. Vastaavuudet ovat:

JUMALAT -> SANKARIT -> HAHMOT -> TYYPIT
Myytti -> eepos -> uskomusolennot -> luonteet ja roolit.

Kalamytologiassa suomalaisia veden jumalia ovat Ahti ja Vellamo, mutta vaikka hahmot ovat tuttuja, niin perimätietoja näistä kahdesta myyttihahmosta on varsin vähän. Kalevalan kalastava sankari oli Väinämöinen, mutta myös Ilmarinen, Lemminkäinen ja Joukahainen ovat kalatarinoissa mukana, yllättäin Lemminkäinen on sankareista se, joka on varustanut eräretkelle ongenkoukut taskuun ja tarvitsee niitä mato-oluen käärmeiden onginnassa. Kalojen syntymyyttejä ei montaa tunneta, vaikka kalevalainen epiikka kertoo kalastavista jumalsankareista, ja uskomustarinoissa elävät näkit ja vetehiset.

Tarastiaaninen myteemijako ei alun perin sisällä binaarisia tarkasteluja, mutta myyttinen taksonomia perustuu tarkastelussa aisapareiksi, joissa on yhdistetty tietyt myteemikalat avainsanoiksi. Täten seitsemästätoista myteemilajista syntyy kahdeksan myyttiluokkaa ja focus. Muistettakoon, ettei ko. luokittelu perustu luonnontieteellisiin tosiseikkoihin, jossa lähes kaikki kalat ovat kutukaloja, kuteminen ei suinkaan ole pelkästään lahnan tai muikun taito. Myyttisesti lahna ja muikku ovat kuitenkin kansanomaisessa taksonomiassa saaneet ihmisten käsityksissä erityisen seksuaalimetaforan, kutemisen leiman.

Liikehdintää ja kulkeutumista esiintyy monilla eri kalalajeilla, kivikala ja ankerias eivät ole ainoita joko olomuodoltaan tai nimeltään muuttuvia kaloja, mutta mikään muu kala ei tule niin kaukaa ei niin kauan ja niin monen muodonmuutoksen kautta kuin ankerias, eikä minkään muun kalan nimi muuntele ja vaihtele lajina niin paljon kuin kivikalan.

Lohen perässä kulkevat eräsankarit, herkkupeppua havittelevat, eikä tenolainen syö jänkäkoiraa, jos siian sivua on tarjolla. Herkkukalan synonyyminä voisi käyttää myös toive-, haave- tai unelmakalaa. Suomen kalavesien vanhimmat ja yleisimmät kalat ahven ja hauki ovat saaneet kosolti osakseen maagisia uskomuksia. Kampela ja made ovat pohjavesissä viihtyvien kalojen lajiedustajia. Kuha on tyypillinen juhla- ja juhannusateriakala, säynettä arvostetaan myös erityisen paljon, minkä lisäksi sitä pidetään salaperäisenä kalana. Kuha ja säyne ovat erityistä juhlaruokaa, murokasta. Murukala tarkoittaa mureaa maukasta juhlakalaa.

Kuha ja säyne ovat myös arvokaloja, hieman salamyhkäisiä. Kuoretta ja salakkaa pyydetään laumoittain, verkko- ja nuottakalastus ovat vanhimpia kalastusmuotoja, parvikaloja voisi kulttuurisesti ja myyttisesti nimittää myös suolakaloiksi. Kansa tutnee kaloja, joita kukaan ei soisi saavansa, punasilmäinen särki ja piikkinen kiiski, paholaisen peijaiskala ovat kirokakaloja. Monnia ei enää ole, se on kuollut ja martaana museoitu.

M16 ja M15	MUIKKU	LAHNA->	**KUTUKALAT**
M9 ja M11	KIVIKALA	ANKERIAS->	**KULKUKALAT**
M2 ja M7	LOHI	SIIKA->	**HERKKUKALAT**
M3 ja M8	AHVEN	HAUKI->	**TAIKAKALAT**
M6 ja M14	KAMPELA	MADE ->	**POHJAKALAT**
M10 ja M17	KUHA	SÄYNE ->	**MURUKALAT**
M8 ja M5	SALAKKA	KUORE->	**PARVIKALAT**
M4 ja M1	KIISKI	SÄRKI ->	**KIROKALAT**
M13	**MONNI**	**->**	**MARRAS**

Tässä jaottelussa monni jää ulkopuoliseksi kauhistuttavaksi marraskalaksi, kuoleman enteeksi, ja kuoleman oma on itse monnikin suomalaisilla kalavesillä, koska se on sukupuuttoon kuollut.

Kutemisen myyttisyys paljastuu myyttien traagisuuden ja eleellisyyksien kautta. Mierontien kulkijoista ja kaukomatkoista kerrotaan eksoottisia ja fantastisia tarinoita. Sankaruus ja pyhät arvot, sakraalisuus kuuluvat yhteen, tarkoitus pyhittää keinot. Urhea tappaja sodassa niittää kunniaa, murha vie vankilaan. Ihminen kokee juhlahetkiä lohiaterian ja sankaritarinoiden ääressä. Kalastus- ja maatalous-taikuudessa on vain kaksi kalaa, joilla on erityisempää merkitystä, ahven ja hauki, maagisuus ja demonistisuus kuuluvat yhteen ja ilmenevät selvimmin noituudessa. Taika on oleellinen osa noitakonsteja, siksi hauen ja ahvenen yhteinen aisaparinimitys on taikakala. Pohjalla oleilevat kalat kampela ja made ovat pastoraalisia ja legendamaisia kaloja. Niihin liitetyt tarina-aiheet vievät syntyihin syviin. Ylevää mystisyyttä edustavat kuha ja säyne ovat jaottelussa yhteisnimellä murukalat ja parvittain pyydettävät lajit kuten salakka ja kuore ovat parvikaloja, joiden alla balladit ja primitiivisyys, viettien ja heimoyhteyden voimat kohtaavat. Kalastajan saaliina kiiski ja särki ovat ei toivottuja kaloja, mutta ne ovat osa luontoa ja sellaisiakin kaloja on. Kirokaloina pidetyt kalat ovat osa luonnon satumaista rikkautta.

6. KALAMYTOLOGIA KALA KERRALLAAN

Edellä on kerrottu kalamytologian lähteiden löytämisen vaikeudesta. Vaikka kaskut ja vitsit sekä lastenlorut sisältävät joitain ilmiselviä myyttisiä jäänteitä, niitä ei ole riittävästi selvittämään koko suomalaisen kalakannan syntyjä syviä. Koska paikallinen kalastotuntemus sisälsi keskimäärin parhaimmillaankin vain parikymmentä kalaa (Liite 2), niin yleistä ja yhtäläistä kalamytologiaa ei ole Suomessa koskaan ollut. Myyttisimmät kertomukset ovat olleet taltioituina kansanrunoissa ja Kalevalassa, mutta niiden kalakirjo on vielä niukempi kuin paikallinen kalatieto.

Myyttisiä kaloja on vain noin kymmenen. Tästä syystä myyttinen lisäaines oli etsittävä muualta ja jotain muuta keinoa käyttäen. Samuli Paulaharju oli keruumatkoilla Lapissa taltioinut myös kalastusta koskevaa folklorea ja sen mukana tuli maininneeksi myös hauen pääluista. Kun jokin nimetään, se silloin yksilöidään ja eriytetään. Nimi on arvokas ja pyhä anti, jota ei noin vain anneta, jos sitä ei tarvita.

Kustaa Vilkuna on Lohi -monografiassaan esittänyt pohjoisessa olleen nimikiertokäytänteen, mikä selitti kalojen nimiin liittyvän sekalaisuuden. Nimen kierron käytänne on ilmeisesti ollut kautta maan käytössä. Tunnettu kalanimistö oli niukahko. Koska suomalaisia kalan nimiä oli sanakirjoissa niukalti, mukaan on otettu myös lähisukukielten sanakirjoista löydettävät muodot. Monet yleiskieliset kalan nimet ovat pysyneet vuosisatoja lähes muuttumattomina. Osoittautui, että oli kahdenlaisia nimiä ja kaloja. Toisilla kaloilla oli niukasti tunnettuja rinnakkaisnimiä, ahvenelle ja hauelle ei yleensä mainittu nimen nimeä rinnakkaisnimeksi, vaikka tarkemmin tutkittuna kumpikin kaloista oli kärkisijoilla nimirunsaudessa. Täydellinen yllätys oli lahnan nimikirjo, josta tieto oli kadonnut kuin muikun merkitys.

Seuraavassa on kukin myteemikala käsitelty erikseen. Aakkosellinen toisintonimihakemisto on liitteessä yksi. Teksti perustuu pääsääntöisesti Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen murrearkiston sanalipukkeiden esimerkkilauseisiin, synonyymikortistoon ja ko. laitoksen tutkijoiden tekemiin kyselyihin ja saatuihin vastauksiin. Tietoja on täydennetty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston uskomuskortiston tiedoilla ja kilpakeruusidosten annilla sekä eräkirjallisuudella.

6.1 KALAT VEDESSÄ - SÄRKIKALAT

Maanviljelytaiossa on tieto särkien noitamaisuudesta. Nuotan pilaus tunnistettiin kalojen vaahtoamattomuudesta nuotasta kopsaan laskettaessa. Varsinkin punasilmäiset kalat merkitsivät, nuotan olevan pilalla. Suomen vesistöissä särki eri muodoissaan on yleinen kalalaji, joten em. kateitten ja pilauksen merkkikaloja sattui verkkoon tuon tuosta.

Särkikalat ovat karppikaloja. Tämä näkyy myös nimistöluonnehdinnassa, jossa särki ja karppi ovat toistensa synonyymejä, vaikka nykyisen kalannimistön mukaan kyseessä ovat eri lajit. Luonto tuhlaa, kuten sanotaan. Luonnonmyyttiseen elementtiin kuuluvat synnyt, kosmisuus, vuodenajat elementteineen ja luonnonilmiöineen. Myyttiset tarinat liittyvät usein luonnon elementteihin ja alkuperään sekä metamorfooseihin.Myto-logis-demonistiset hahmot sekä sakraalisuus ja pastoraalisuus ovat lähellä luontomyteemiä.

Kaarle Krohnin vuosisata sitten julkituomat särjen kutsumanimet olivat hienopursto, kirjosilmä, kitaskaula, lyhytpää, purstonsa ripioittaja, päälaellaan pyörijä, sileäturpa, suomuturkki ja vedenvinnari. Särkilajeja on seitsemäntoista, lähes puolet tunnetusta Järvi-Suomen kalakannasta. Yleisyys ilmenee siinäkin, että särjellä tarkoitetaan mitä tahansa ruoaksi kelpaavaa kalaa, kun kehotetaan: Syö särkee, se kasvattaa järkee.

Luonnon myyttisyyteen kuuluvat syntymyytit tarinoina ja loitsuina. Suomalaiset uskomustarinat eivät tunne kalojen syntyä kuvailevia myyttejä, mutta särki kuuluu niihin kaloihin, jotka mainitaan kalevalaisessa runoudessa. Mitä suomalainen mytologian tutkimus on syntyloitsuista saanut selville?

6.1.1 Suomalaiset syntyloitsut

Luonto on osa kosmosta, synnyt kertovat luomistapahtumista, esineiden, asioiden ja ilmiöiden aluista. Suomalaiset syntyloitsut eivät ole ylen runsaat, vaikka niitä on säilynyt kohtalaisesti. Tietyt myytit ovat kiehtoneet tutkijoita enemmän kuin toiset. Kun otetaan huomioon syntyloitsuja tutkineiden neljän tutkijan, Haavion, Krohnin, Okkosen ja Siikalan yhteinen esityskirjo, saadaan yleisimmin esitetyiksi synnyiksi käärmeen, pistoksen, tulen ja raudan synty. Myös maailman, kiven, karhun ja pakkasen synnyt ovat olleet usein esillä, mutta ei yhtäkään kaloihin tai veteen liittyvää syntyä, vaikka kalevalaisessa runoudessa on runsaasti veteen ja kalastukseen liittyviä viittauksia.

Synnyt on ryhmiteltävissä kosmologisen maailman sytnyyn, ihmisen maailman syntyyn, eläinten syntyyn, tautien syntyyn ja luonnonilmiöiden syntyyn sekä kulttuurisiin syntyihin. Kalastuksen edellytykset löytyvät luonnonilmiöiden ja ihmismaailman syntyselityksistä. Kalat levittävät ihmiselle vahingollista loismatoa,

ja varsinkin Itä-Suomessa vaiva on ollut yleinen, joten kalat voisivat olla osa myös tautien synnyssä. Koska hauki ja ahven ovat myyttisesti vanhoja kaloja, voisi olettaa eläinten syntyyn liittyneen myös kalojen alkuperätarinoita.

Haavio rinnasti tähtitaivaan kalastukseen, joten epäsuorasti tähtien synty liittyy merikalastukseen ja merenkäyntiin. Vuorovesi-ilmiö on osa vesistön tuntemusta. Väinämöisen nimi liittyy veteen ja Väinämöinen oli arkkikalastaja. Vesien lämpötila ja ravinto on riippuvainen auringosta, sopivan lämmin vesi on kalakannan säilymiselle tärkeän kututoimituksen ehto, joten aurinkokin liittyy kalamytologian perusteisiin monin tavoin.

Syntytarina hauesta on tietojen mukaan olemassa, mutta runo on sirpaleinen ja epäluotettava. Herhiläisen synty on seppo Ilmarisen raudankarkaisurunoissa yhdistetty raudan taontaan, mutta herhiläisen synty voi liittyä myös kalamytologiaan esiperhon merkitystä etsittäessä. Hylje on ollut kalastuskohde, elinkeinona hylkeen pyynti on vanha. Lohikalat ovat koskipyynnin kohteita ja tietämättä, mitä häränsyntyrunossa sanotaan, ei voi tietää kuuluuko tuo synty kalamytologiaan vai ei, sillä "härkä" voi tarkoittaa myös simppua tai härkäkalaa tai sitten häränsilmää, härää eli koskenpyörrettä. Vaskikäärmeen, vesikäärmeen ja vesumen synnyt saattavat olla alkujaan ankeriaan ja nahkiaisen tai neulasen synty.

Mikään tunnetuista tautisynnyistä ei viittaakaloista saatavaan loisvaivaan, mutta välillisesti ajoksen ja paiseen syntysanat sopivat myös kalastuksen mytologiaan, koska varsinkin limaisena tunnetun kiisken ruodon raapaisu kerrotaan tulehduttavan haavan ja saavan aikaan hyleen eli paiseen. Siikasen sanojen luulisi liittyvän siikaan, mutta yllättäin se onkin tunnettu pelkästään ohran vihneen aiheuttamana tulehduksena. Sanoilla voi kuitenkin olla alkuperänsä kalanruodon aiheuttamassa vaivassa, sillä ruodot ovat vihneitä ja siten myös siikasia.

Veden syntysanat ovat olemassa, ovat myös jään ja tuulen sekä pakkasen sanat. Nämä liittyvät kalastukseen ja pilkkimiseen. Paju on vanha pyydysmateriaali, katajan savua on käytetty sekä kalan aromisoimiseen että välineiden pilauksen poistoon. Tuohta on tarvittu verkon kohoiksi ja riippakivien rapijoimiseen.

Suomalainen kansanrunous tuntee veden synnyn, vaikka jälkipolvien tutkijat eivät ole olleet siitä kiinnostuneita. Ei, vaikka Väinämöinen syntyi vedestä, ja kansanparannuksen perusvoide on vesi. Veden ja viinan merkitys voiteena on vahva. Olen kuullut ravintolassa Hämeenlinnassa 2000-luvulla vanhahkon miehen tilaavan leikkisästi "sitä vanhaa voidetta" ruokajuomaksi ja tarjoilija ymmärsi heti mistä oli kyse, joten myytti elää ja on voimissaan. Saiko ravintola-asiakas vettä vai vettä väkevämpää jäi tosin arvoitukseksi. Viina on ollut osa kalastuskulttuuria suikimisena eli viinakestityksenä. Vettä väkevämmällä käytiin vaihtokauppaa.

Kalamies tai kalanpuhkoja ei pärjää pelkin paljain käsin, veitsi, kunnon puukko tarvitaan perkuuseen. Järvimalmin nosto liittää raudan synnyn vetiseen elementtiin. Kalastukseen liittyy lisäksi veneen synty. Kalevalassa veneen veisto ja

voiteen sanat on yhdistetty, kun Väinämöinen löi kirveellä polveensa ja lähti etsimään tepsivää voiteen tekijää ja verensulkijaa. Veneilyä on myös purjehtiminen ja syntyloitsuista löytyvät tuulen sanat.

Tuulet myllertävät vesimassoja ja vaikuttavat kalojen liikehdintään, veden ravinne- ja happipitoisuuteen. Kalastukseen liittyviä syntyjä ovat verkon ja ongen sekä nuottamiehen synty. Kalojen säilömiseen ja ruoaksi valmistamiseen on tarvittu suolaa runsaasti, palkkalaisten perusruokavalio oli suolakalaa. Suolan synty on siten luokiteltava luonnon antimien myytiksi. Taudeista paiseen, siikasen ja yskän sanat ovat osa kalastajien kosteaa maailmaa. Ankeriaan, hauen, hylkeen ja vesikäärmeen synnyt tunnetaan, ja kun tiedämme hauella olevan pääosa sekä Ilmarisen urotyössä että Väinämöisen kanteleen synnyssä, ja kun hauki on merkittävä saaliskala ajasta ja paikasta riippumatta, on hauki tämänkin katsantokannan mukaan myyttisin kala ankeriaan ohella. Särki ei kuulu maineikkaisiin kaloihin, vaikka se on ollut näkyvä osa suomalaista kalaluontoa, mutta särjestäkin on kaskuttu. Kasku on pieni myytti, ja seuraavassa siitä pieni esimerkki vuosikymmenten takaa hämäläiseltä eräalueelta.

HYVÄ SAALIS
Soutaessaan kovassa sivutuulessa Saviselän poikki työstä Nokialta kotiinsa Pirkkalaan hyppäsi erään laineen harjalta särki ja saman tien sitä ajanut suuri hauki Virtasen veneeseen. Rannalle päästyään hän ripusti hauen puusta taittamaansa vitsaan ja lähti astelemaan kotiansa kohti. Polulla tuli häntä vastaan vihainen metsäsika hampaitaan irvistellen ja hänen saapasvarteensa tarttuen. Hauella metsäsikaa poskelle lyöden Virtanen pelasti tilanteen voitokseen ja kertoo juttuaan täytenä totena vieläkin.
(Yrjö Lamminperä, Koskenmäki, SKS/KRA Aamulehti, kysely no. 562)

Toisen tyyppinen luontomyyttisyys tulee hajuista. Kalasta lähtevä haju voi olla joistain ihmisistä luotaan työntävä, ja jotkut se tekee sairaaksi. Suolaamisen ohella kalat kuivattiin auringossa paahtamalla.

Syntyrunoissa hauki on ainut kala, joka on saanut omat syntysanat. On silti erittäin outoa, ettei kaloilla ole enemmän syntysanoja, koska Suomi on järvien maa ja kalastus on ollut elintärkeä toimeentulon lähde. Saattoi olla, että merkittäväkin kalalaji oli saalistajalle vain kala ilman erityisempää nimeä.

6.1.2 Kalevalainen särkinäkemys

Särki ei ole yleisyytensä ja tavallisuutensa vuoksi erityinen mielenkiinnon kohde kansanrunoissa, mutta se mainitaan Kalevalassa ja Kantelettaressa yhteensä viisi kertaa. Särki kuului niihin kaloihin, jotka saapuivat kuulemaan Väinämöisen soittoa ja kalanpyytäjän sanoja.

Seuraavan kerran ja samalla viimeisen kerran särki puikahtaa esille Kalevalan loppurunoissa, jossa nuoret ovat nuotan vedossa, ja verkkoon tarttuu kaikkea muuta kuin haluttu saalis, se on täynnä ahvenia, kiiskiä ja sapikkaita eli särkiä. Sapikas on lähellä nimeä saapikas, lahna on särkikaloista se, joka toimii naisen sukupuolisuuden vertauskuvana. Särkikala lahnan toisintonimi lonttonen merkitsee sekä kenkää että lahnaa.

Kantelettaressa on kolme runoa, jossa särki mainitaan. Lönnrot piti särkirunoa kauniina, koska on siteerannut sitä esipuheessaan. Ensimmäisessä Kantelettaren särkirunossa todetaan sären lillien liukenevan, jos vedet pääsisivät pilautumaan kertojan huolista. Toisen kerran särki on runossa Neitivalta ja miniävalta, jossa särki on pienisyömäisyyden ja suppusuisuuden vertauskuva.

Lönnrot on sijoittanut Kalevalaan Kantelettaressa olevan version Marketasta ja Anteruksesta hieman siistityssä muodossa. Kantelettaressa särjen kutu on ollut kohtalokas, Marketta yrittää piilotella epätoivottua raskautta ja kasvavaa vatsaa, mutta tarkkasilmäinen huomioitsija sanoo lopulta kotiväelle totuuden. Ivallisen huomatuksen mukaan lemmitty oli ahkerasti, ja sanoma on verhottu paljoksi kutukalan syömiseksi ja särjen liemen eli maitin nauttimiseksi.

> "Se on meiän Marketalla,
> sepä Kurketta rukalla,
> söi äijän kutukaloa,
> sären lientä liiemmäksi."
> (Kanteletar III/s. 265)

Kalevalan särjet ovat pieniä ja sapekkaita eli sisukkaita ja samalla säpäköitä liikkeissään. Säkrikalat tunnetaan ruotoisina kaloina, poikkeuksen sarjasta tekee lahna, jonka yleinen määre on rasvaisuus. Vaikka särjet ovat vähään tyytyviä ja pienisyömäisiä kaloja, voivat ne kadota kokonaankin, jos vedet liiaksi pilaantuvat. Lahna on särkikaloista kansanperinteen tunnetuin kutukala, joten Kantelettaren särkiviittaus koskenee lahnaa, koska lahna on myös haukkumanimi leväperäiselle moraaliltaan höllälle naiselle.

6.1.3 Erityiset särkikalat

Särki on nimitys, joka tarkoittaa sekä tiettyä särkikalaa että särkikalaa yleensä lajina. Särki on jaottelussani luontokala, eikä syyttä, sillä Suomen vesistön särkikaloihin kuuluu 17 särkilajia, minkä lisäksi esiintyy istutettuina tai vierailijoina mm. allikkosalakoita, hopearuutanoita, miekkasärkiä, karppeja sekä risteytysmuotoja kuten särkilahnaa, särkipasuria ja sorvapasuria. Osa särkikaloista, nuoliaiset, mutu ja törö on esitelty kivikaloina (merkitty tähdellä, Liite 3), joten kalanimilistan muiksi tarkasteltaviksi särkikaloiksi jäävät ne listan nimet, jotka eivät ole edellä esitetyissä kaloissa.
Kivikala on yleisnimi monelle kiven ääressä viihtyvälle lajille. Särki tunnetaan punaisista silmistään, mutta kaikilla särkikaloilla ei ole punahehkuisia silmiä. Punahehkuiset silmät assosioituvat hiilloksen hehkuun ja paholaiseen. Demoniseen tietäjyyteen särkikaloista liittyy epäsuorasti tai nimeämisen kautta peräti kolme kalaa, suutari, toutain ja ruutana.

1. pasuri	7. sulkava	13. turpa
2. ruutana	8. suutari	14. törö *
3. mutu *	9. särki	15. kivennuoliainen *
4. salakka	10. säyne	16. rantanuoliainen *
5. seipi	11. lahna	17. vimpa
6. sorva	12. toutain	

Listan lihavoidut nimet (salakka, särki, säyne, lahna) on erikseen käsitelty myteemikaloina, tähdellä merkityt ovat kivikaloja. Jäljelle jää yhdeksän kalaa. Särkikalojen nimikirjon myyttistä mieltämistä helpottaa, jos jaamme kalat kolmen ryhmiin ja annamme kullekin lajille ryhmänimen.

I	Taikasärjet:	ruutana, suutari, toutain
II	Mainesärjet:	seipi, sulkava, vimpa
III	Outosärjet:	pasuri, sorva, turpa.

Outosärjet

SORVA Scardinius erythropthalmus

Sorva on saanut nimekseen pakkopää, punapyrstö, raudiska sekä punaeväinen ja suurikokoinen. Sorva on sorsa, jota arkistotiedot arvelevat karpiksi tai sorvaksi, mutta joka merkitsee myös "kalanruodosta" eli kalan luusta tehtyä, sorsanluista soitinta, kanteletta. Sorvan kerrotaan merkitsevän myös säynettä. Suu

oli ennen niin särjillä kuin sorvillakin. Särjen sekamuodoista on mainittu sorvalahna, joka on lahna, sorvanen on joko pieni lahna tai piskuinen sorva. Turpa ja sorva yhdistyvät nimissä, vaikka epäilyt sekaannuksesta eivät olekaan kohdistuneet turpaan, vaan karppiin. Turppo, turppu, turpas ovat nimiä, joista ei ole osattu sanoa, tarkoittavatko ne karppia vai sorvaa. Mielenkiintoisimmaksi löydökseksi jää väite, jossa sorva on sorsa, jolla on punaiset evät ja pyrstö. Sorva on soiva kala -korvakalako?

TURPA Leuciscus cephalus

Turpaa on pidetty joko sorvana tai karppina. Turpa esiintyy myös yhdysnimenä toisten kalalajien nimissä, mutta silloin on puhe kalan leukaperien tai suun tunnuspiirteistä, hakoturpa on hauki, jauhoturpa on jokin kivikala, mutta jyrkkäturpa on lohi, kun taas löttöturvaksi nimitetään haukea ja madetta, sileäturvaksi särkeä, soikeaturpa on muikku, suveroturpa ahven. Tasaturpa on kuhan ja siian peitenimi. Sanasta tunnetaan myös muoto torp, joka on purolohi eli rautu. Torpatsu eli torppu on samaa sanan kantaa kuin turpatus, joka Inkerin Laukaalla tarkoittaa kivennuoliaista, mutta muualla sen lisäksi lohta. Toutan eli toutaimen uskotaan paikoin olevan sama kuin turpa, seipi tai pieni karppi, mutta touta(i)nen tarkoittaa säynästä, jota kutsutaan myös nimellä virtakarppi. Lisäksi joillekin turpa on lampivimpa, aspix rapax.

Turpa sekaantuu lajina myös suutariin. Turpeinen on turpa, mutta sillä on ymmärretty myöskin seipiä ja karppia. Vientiä kalalla riittää, sillä turpa on turpokala, turpo, turppo, turppu, turppa ja turpas. Turpa on jonkinlainen yleisnimi, joka on vaihdellut osana toisten kalojen nimiä. Lisäksi nimeä on käyttty monien särkilajien yleisnimenä. Turpa kiinni! Särki koukussa?

PASURI Abramis björkna

Jääkö mitään erikoista ja outoa enää pasurin kohdalle? Sanalistaus osoittaa, että pasuri, paruli on kala, jolla ymmärretään eri lahnamuotoja, esim. parttilahna ja rukkaslahna ovat pasureja. Pasu ja latteri ovat pasureita, mutta voivat olla lahnojakin.

Outosärkiin luokiteltujen pasurin, sorvan ja turvan tunnistus on ollut hajanaista. Nimisekaannuksista päätellen kala on monin paikoin ollut tuntematon ja outo, mutta nimi on annettu tutumpien kalojen nimeksi.

Mainesärjet

SULKAVA Abramis ballerus

Sulkavan soutu on ollut jokakesäinen tapahtuma jo kolmatta vuosikymmentä. Paikkakunta on saanut nimensä kalan mukaan, ja muiksi maineikkaiksi särjiksi jäävät seipi ja vimpa. Jako on mielivaltainen, koska kalakansa ei ole aina tehnyt selvää eroa eri kalalajien välillä. Useimmat suomalaisten kalojen nimet ovat säilyneet melko muuttumattomassa asussa vuosituhannesta toiseen, sulkava on yksi näitä vähämuutoksisia nimiä, ero on oikeastaan vain kirjoitusasussa, sillä sulkava on tunnettu muodossa sulgavu. Lajina sulkava on luokiteltu vimpan serkuksi, koska siitä on käytetty nimeä vimpa abramis, toisaalta sulkavalla kuten sorvallakin kuvailtiin olevan punaisen haalevat uimukset. Tiedettiin, että sulkava on erityisen hoikka lahnansukuinen kala. Kalamiehelle sulka merkitsi evää, kalastus evään (eväkkään/särpimen) pyyntiä, kala evästä, eineeksi sopivaa eväkästä. Evät olivat kalan siivet. Muuta emme sulkavasta nimien kautta saakaan tietää, mutta epäilemättä sulkava merkitsee eväkästä.

VIMPA Vimba vimba

Jos hauen päässä onkin luita, vaikka muille jakaa, niin aspi eli lampivimpa, lamu on sen vastakohta. Eikä vimpa ole pekkaa pahempi kutuasioissa, sillä se tunnetaan kuturivimpana. Kutuaikaan viittaavat monen muun kalalajin nimien tavoin lehtivimpa ja niskavimpa. Lisäksi oli merivimpa, jota lehtivimpan kanssa pyydettiin koskista ja joensuista. Näistä vimpoista Miikulaksi tehtiin mätisopan höysteeksi vimpapiirasta. Vimpan tiedettiin olevan särjen kaltainen, hienosuomuinen. Pieni vimpa oli vimpainen, mutta ovatko pikkuvimmat antaneet nimensä erilaisille vempaimille, sopii vain arvailla. Vimpanen oli myös nimimuodossa vimpu, vimpainen, mutta samantapainen sana vimpeli, vimpelä, vimppa sanatietojen mukaan on säyne. Voi vimpeli ja vempele! Vanhat sanonnat ovat monella tavalla muuntuneet ja hämärtyneet alkuperäisestä ajatuksesta.

Mouhijärveläiset pitävät vimpaa lohen ja siian huoripoikana eli äpäräkalana. Vimpa liittyy muiden särkikalojen tapaan kutuun ja leikkimiseen, kisaamiseen kahdella tavalla. Nuoren tytön hellimänimenä on käytetty sanontaa vimpa ja toisaalta jääreki, joka pystytetään jäälle, ja jota sitten työnnetään vinhaa vauhtia ympäri, on vimpa. Vimpa pyörii edestakaisin, vempaimet ovat pyöriväliikkeisiä, tytön pyöritys ja piiritys ovat kisaamisen ydin.

SEIPI Leuciscus leusiscus

Särkikalat seipi ja säyne ovat kansan tietojen mukaan kirkassuomuisia kaloja. Seipikala tunnetaan eräkielessä korpiaisena ja korpikalana, sekä kuusikotsuna. Seipi tunnettiin myös korpisärkenä, korpuna, korpuksena. Myös

muodot kortsa, kortsi, korves olivat käytössä. Seipiä kutsuttiin myös murokkaaksi, morakaksi, säpiksi, seeveksi, teipiksi, säpisärjeksi ja tarposärjeksi. Kansantiedon mukaan seippi oli kalalaji, jonka koko oli siian ja siianpoikasen välillä, mahanalus ruskeahko, selkä harmaa.

Taikasärjet

RUUTANA Carassius carassius

Kupittaalla lammikossa on ollut kaloja, joita kutsuttiin ruuduksi, ruutanaksi, mutta myös rauduksi. Matalapohjaiset vähähappiset metsälammet olivat ruuttilampia, ja lampi sai nimen vallitsevan kalalajin mukaan, joten ruuttilammesta saatiin ruutanaa runsaasti.

Ruutana tunnettiin niin sitkeähenkisenä, että sen sanottiin elävän vaikka hinkissä, mutta tällöin ei tarkoitettu maitoastiaa, vaan metsien hiidenkirnuja, joihin oli kerääntynyt vettä. Ruutana-ammissa oli kahdenlaisia ruutanoita, selkäruutanoita ja lamminruutanoita, jotka olivat kiiltäviä, mutta pieniä ja muistuttivat kiiskeä. Selkäruutana muistutti lahnaa, ja kolmas lammen ruutanatyypeistä oli sellainen, ettei sille tietty mitään erityistä nimeä. Raumalla sanottiin ruutanaa kouriksi, mutta Kangasalalla kala oli saanut erikoisen nimen räiskäle. Laatokassa ei ruutanaa juuri ollut, mutta sen lähilammikoissa sitä tavattiin, ja joskus istutettiinkin.

Istutus ei aina onnistunut, vaikka ruutana sitkeähenkinen olikin, mikä oli harmillista, koska ruutana oli arvokkaampi saaliskala kuin lahna. Ja ruutanalta nyljettiin nahka pois. Jos olikin joissain lammissa ruutanat isoja ja pyöreitä kuin lahna, niin Mouhijärven ruutanat muistuttivat kuitenkin enemmän kiiskeä. Sen verran harvinainen ruutana joissain vesissä oli, että Orimattilassa suutaria ja ruutanaa pidettiin samana kalana, vaikka kirjanoppineemmat tiesivätkin sen olevan pötypuhetta. Se mikä näissä kahdessa oli samaa, oli molempien kuuluminen särkikaloihin, väitteellä oli siten vinha perä, särkiä olivat molemmat.

TOUTAIN Aspius aspius

Toutiainen tunnettiin pienenä lohilajina, joka nousi mm. Salmissa olevan Laatokkaan laskevan Änäjoen lisäpuroon Lohiojaan, ja joka oli kansankielellä nimellä toudiene. Kalalla oli myös nimimuunnelmia, toutiainen ja toutonen tarkoittivat molemmat toutainta. Yleinen se ei ollut, pikemminkin harvinainen kala, jota saatiin myös suvannoista, se oli siian tapainen, mutta vihneellinen, ruotoinen. Ruodot olivat ohuita pieniä ruotoja. Sakkolalaisille kala, jolla oli tummanpunaiset evät oli, toutain.

Tiedettiin toutaimen olevan karppi, särjen tapainen kala, mutta selon saaminen ei aina ollut helppoa. Kerrotaan, että Salon torilla kalakauppiaat eivät erottaneet toutainta säynävästä. Jos myyntitiskille sattui samaan aikaan säyne ja toutain, ei sitä kukaan erottanut, mitkä kalat olivat kyseessä. Kalakauppiailla oli

tapana väittää toutainta säynäksi, mutta tietävämpi asiakas katsoi suomuksia ja siitä erotti oliko kyseessä toutain vai säynä! Aina tunnistaminen ei käynyt helposti, joukolla sitä setvittiin, kunnes oikea lajimäärittely löytyi. Toutain muistutti säynettä, mutta oli pyöreämpi ja isompi ja hyvää suolakalana, mutta vaikeasti pyydettävissä, parhaiten kalastus onnistui yöaikaan, vuorokauden alkamisen rajamaissa, pöllöjen tunnin aikaan. Värmlannissa toutain tunnettiin tietäjän nimityksenä.

Sanalista paljastaa saman, minkä torien kalakauppakiistat, toutain on sekä nimen että ruumiin puolesta sekoitettu säyneeseen, mutta myöskin väriltään aivan vastakkaiseen suutariin. Koska toutain on ollut myös tietäjän nimitys, niin vanhalla arvoitussanoilla tuuten ja tuuter lienee ollut syvällinen arpataikoihin tai saaliin arpomiseen ja kalastukseen liittyvä merkitys. Tuuteri lienee saanut nimensä tästä kalasta ja siihen liittyvistä taikatoimista, joten toutain tuskin on pelkästään Rautalammin ja Värmlannin tietäjäperinnettä. Tietäjäpuvuissa on kuvattu sekä linnun että maaeläinten hahmoja, mutta kalaan liittyvät symbolitkaan eivät ole harvinaisia. Hauki ja käärmemäiset kalat eivät ole ainuita ajateltavissa olevia tietäjän sielunmatkoihin tarvitsemia apukaloja.

SUUTARI *Tinca tinca*

Vesien nokikolari on saanut nimensä sutarista, nuohoojasta, Suutari ei ole ainoastaan kala suomalaisessa kansanperinteesstä. Suutari tehtiin jouluna oljesta ja sitä sohittiin leipävartaalla. Tapa periytyy epäilemättä vanhoista elojuhlatavoista. Olkipukkia hätyyteltiin. Suutari on usein myös paholaisen, pirun epiteetti. Koska suutarikala on musta, tulee sen nimi ja pirullisen leima värityksestä. Suutari viittaa nokeen, nokiatar on mytologinen hahmo. Suutarin nimessä on erikoista, että kolme nimimuotoa viittaa maaeläimeen. Nämä nimet ovat turpa, hepokala, ja merihärkä. Sutari tarkoittaa myös suttuista ja likaista ihmistä, turjaketta.

Sekä ruutanalla että suutarilla on jotain tekemistä suomalaisen viinapään kanssa. Kalastajat saivat suikijat apajilleen heti kohta, kun saalista oli saatu. Sadon korjaajille tarjottiin urakasta palkaksi ja kiitokseksi hikiäisiä. Vanhan kansankielen mukaan tonttu on jokin kala, ja tonttu tunnettiin myös vesikasvina nimeltä tontunparta Varmaa tämä tieto ei ole, mutta muistitieto tontun hikiäisistä eli loiskausuhrista voi olla perua hyvin kaukaiselta ajalta, jossa kalastajat läikyttivät veteen tai perkuupaikalle jotain vettä väkevämpää, jotta taloudessa olisi aina särvintä nautittavaksi ja nuottikoppeli säilyisi vapaana pilauksesta. Suutari saattoi tulla myös, kun kävi vahinko, suutari tuli, kun työ meni pieleen tai ammus ei räjähtänyt, mutta naisille sattunut vastaava vahinko oli lahnamainen.

KASKU SUUTARISTA
Sota-ajan jälkeen kaskuiltiin räjähtämättömistä pommeista, joita sanottiin suutariksi. Kylässä asui Suutari -niminen pariskunta, jonka emäntä oli Miina. Kerran satunnainen vieras miinoista puhuttaessa tiedusteli: - Milloinkahan tuo miina räjähtää? Toinen sanoi, - Eihän se räjähdä kun se on suutari. Puhuttiin lisää, vieras luuli, että miehet puhuivat Miina-emännästä, kun jutustelija totesi:
- Olenhan minä ollut jo neljäkymmentä vuotta miinan-raivauksessa, eikä ole kertaakaan räjähtänyt, johon utelias vieras ihmettelemään: - Eikö niillä ole lapsia? ja sai kuulla, että - Se on toinen mies siihen hommaan. Johan tämä Miina on räjähtänyt monta kertaa. (Imatralainen kasku)

6.1.4 Elo yhtä ruutanaa

Nimet ovat paljastuksia menneiden aikojen ihmisten kaloihin liittämistä käsityksistä ja mielleyhtymistä. Ruutanan lisänimet kouri ja kouru liittynevät jollain tavoin sanoihin uurna ja kouristus, shamanointiin, koska ruutana on merkinnyt särkikalan lisäksi tartuntatautia, kulkutautia levittävää ihmistä, taudinkantajaa. Sanonta - ruutana ei rupea kaikkiin - ilmoitti, ettei ruutanan tartuttama tauti sairastuttanut kaikkia. Ruutana ei kuulu loisia levittäviin kaloihin, joten loismadon tartuttamisesta ei voi olla kyse.

Sen sijaan lappalaisten ja saamelaisten tuntema myyttinen hahmo ruta, ruto levitti sairautta ja kuolemaa. Ennen käytössä oli myös moite: Voi sinua ruutanaa, mikä tarkoitti kuta kuinkin: Senkin ilkiö, iljetys! Kun jokin oli ruutanalla, hän oli innoissaan tai kiihtynyt. Tietäjiä nimitettiin myös intomiehiksi. Lönnrotin mytologisissa hahmoissa on mainittu myös Innotar, mikä lienee tarkoittanut naispuolista tietäjää ja hänen innoittajaansa, joiden seuraksena suomalainen ei lausunut loitsussaan saatanallisia säkeitä, vaan ruutanalliset säkeet. Mikään merkityksetön olio ei ruutana ei ole, koska kalan toisintonimi kouri tunnetaan myös paikannimenä ja sukunimenä. Kun kalasta tai ihmisestä puhutaan vanhana patuna, tarkoitetaan vanhaa, ovelaa ja viisasta ikääntynyttä yksilöä, jota ei niin vain höykytetä tai petetä. Ruutanan nimiä on patiruutana, sanan alkuosa liittynee merkitykseltään vanhaan patuun, iäkkääseen, sillä ruutana on sitkeähenkinen kala, joka selviytyy vaikeista luonnonolosuhteista ja vähähappisista vesistä kehittämällä elimistössään alkoholia eli etanolia. Vaikka juomalaulujen viinajärvitoiveet eivät voikaan toteutua, niin ruutana on osittainen vastaus ongelmaan, suomalaisten lampien ja järvien jäisen pinnan alla, pohjalla ui kännikaloja, vanhoja patuja.

Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen tilastoissa vielä kesällä 2005 oli tiedossa sata kalalajia, mutta lokakuussa tilanne muuttui tuhannen ja yhden yön kymmenykseksi, kun tutkija Lauri Urho pyydysti Helsingin Vanhankaupungin lahdelta oudon valkevälkkeisen ruutanan, joka tunnistettiin hopearuutanaksi. Kullankeltaisen ruutanan seuraksi vesiin oli uinut hopeanhohtoinen hopearuutana.

Hopearuutanasta tuli Suomen luokitellun kalaston sadasensimmmäinen kala. (Ks. Liite 1)

Ruutanaan liittyy taianomaisia syntypiirteitä. Kala kutee ja lisääntyy lämpimässä yli 20-asteisessa vedessä, mutta sen lisääntymisbiologia on erikoinen. Joidenkin mielestä hopearuutana on kultakalan alalaji tai kantamuoto, toisten mielestä se on aivan oma lajinsa. Oli niin tai näin, niin lisääntymiskäyttäytyminen eroaa kuin ilokallioiden liekku jäisten järvenselkien vimpasta. Idässä, Kiinassa ja Siperiassa kultakalat lisääntyvät totunnaiseen tapaan, koiraita ja naaraita on yhtä paljon, kun taas hoperuutana poikkeaa tavanomaisesta käytännöstä. Hopearuutana on emansipoitunut ja jopa lesboutunut kala. Oman lajin miestä ei tarvita. Euroopassa on monia seutuja, joista ei löydy ainoatakaan hopearuutanakoirasta, koko kanta koostuu amazonnaaraista, jotka lisääntyvät kutemalla lähisukuisten kalojen, kuten karpin tai ruutanan kanssa. Kudussa ei tapahdu todellista hedelmöitymistä. Tuloksena on klooneja äidistä, pelkkiä naaraita, joihin alkusysäys otetaan muilta lajeilta. Hopearuutana on gynogeneettinen lisääntyjä.

Uudet ja samalla ikivanhat hopearuutanan kutukuitreet ovat merkillisiä, mutta ruutana on myös myyttisesti erikoinen kala ja liittyy tietäjyyteen ajakkana ja marana, karjatautina sekä varallisuuden kartuttajana parana. Efraim Kilpinen Kalajoelta epäili sanastusvastauksessaan vuonna 1928, etteivät kalaruutanat ja taikaruutanat kuulu yhteen, mutta hän erehtyi, sillä kaikki umpilampikalat ovat kalastustaikuudessa hyvin edustettuina. Ruutana on kalalajeista se umpilampisin, sillä perimätiedon mukaan ruutana on muta- ja suolammikoissa viihtyvä vaatimaton kala. Kala saattaa elää jonkun aikaa jopa suossa tai likakaivossa, tai missä vain missä vähänkin on avovettä tai kosteutta saatavilla. Suomalaisille ruutana ei ollut arvokala, paitsi ehkä kesällä sellaisena aikana, jolloin muuta kalaa ei ollut saatavilla, jolloin ruutanaa pyydystettiin pienistä lampareista paistikalaksi. Ruutanasaaliit olivat runsaita, rysää kohden saattoi tulla 60-80 pulskaa, mutta vähän outomakuista kalaa. Ruutanaa istutettiin mataliin vesiin, mutta myös syviin umpilampiin. Parikkalassa ruutanaa, kourikalaa oli Törölammessa, joka oli harjujen välissä sijaitseva syvä umpilampi ja alueen vesistössä ainut paikka, josta ruutanaa sai.

Muiden taikavoimaisten kalojen tavoin ruutanaksi nimitettiin myös muita kaloja. Monia eri särkikaloja pidettiin ruutanana. Kalaa kuvailtiin lahnan mukaiseksi leveäksi, kovaruotoiseksi ala-arvoiseksi kalaksi, joka elää mutahaudoissa ja umpivesissä, ja jota käytettiin sitkeähenkisyyden vuoksi täkykalana . Ruutanaa pidettiin ikivanhana kalana. Haukiniemellä paikka paikoin saatiin lahnan ja särjen välimailla muodoltaan olevaa kalaa, jolla oli kauniin punaiset evät ja pyrstö. Kuvattu kala lienee ollut sorva. Huonoa silakkaa kutsuttiin mätiruutanaksi, mikä viittaa ruutanan muihin merkityksiin kehnoutena.

Ruutanan keskeinen merkitys liittyy luonnollisesti kalastukseen ja kalaan nimeltä ruutana, jonka erityisominaisuuksiin kuuluu itseriittoinen etanolin tuotto hengen pitimiksi. Toisaalta ruutanalla tarkoitetaan karja- ja saalisonnea eli

elinkeinoon vaikuttavaa menestystä, jonka uhkana sairaudet ja velhoudet olivat niin suuressa määrin, että ruutana merkitsee oikeastaan pelkkää epäonnea tai vikaan mennyttä tointa. Tämä merkitysvivahde on yhteinen sekä suutarille että ruutanalle. Lisäksi ruutana merkitsee myös koonkautta ja iäkkyyttä alla selostetulla tavalla.

Ruutanan merkitys muodostuu semanttisesti sanoista sairaus, menestys, saalis, velhous ja vauraus. Kookas nainen on ruutana, toisaalta ruutanalla tarkoitetaan myös isomahaista ihmistä tai eläintä, mieskin voi olla ruutana, jos on ruma, karvainen ja parrakas. Yleisesti ruutana merkitsi isoa lihavaa ihmistä tai eläintä. Kalat, luomat (nelijalkaiset juoksevat eläimet) ja ihmiset ovat suurimmillaan aikuisina, kalalajit ovat sitä kookaampia mitä vanhemmaksi ne tulevat, joten ikä ja koko korreloivat toisiinsa nähden, tulee ikää ja näköä kuten sanonta kuuluu. Lisäksi vanhassa vara parempi, eli varallisuutta iän myötä yleensä kertyy, eläimillä kookaus on kilpailuetu, ihmisellä voimien vähetessä varakkuus turvaa vaikutusvallan ja kompensoi rapistuvaa kauneutta tulipa tuo ruma ruutanallisuus isomahaisesta lihavuu-desta tai muutoin turjakeeksi karvaantuneesta olemuksesta.

Menestys ja vauraus olivat luontoistaloudessa eräonnesta ja karjan menestyksestä riippuvaisia. Agraarinen saivokala ja haltijan suosio muuttui agraarissa kulttuurissa ruutanasta saatanaksi, ja epäonnista toimintaa alettiin nimittää tuskastuneena toteamuksella, jo on yhtä saatanaa koko homma tai muulla vastaavalla tavalla.

Lihavuus oli ennen sekä positiivinen että negatiivinen asia. Paksu olemus saattoi kieliä vanhenemisesta, sairaudesta ja yleisestä raihnaantumisesta ja laiskistumisesta sekä ahmimistaipumuksesta, mutta riski isäntä tai emäntä, jolla oli vatsakas tuhti olemus, sai osakseen arvostusta, koska isomahaisutta pidettiin iän ja varallisuuden osoituksena. Kookkaalla oli varaa nisuleipään, vehnäseen. Nuoresta ja sorjasta ei lihava ihminen käynyt olipa minkä ikäinen tai miten varakas tahansa. Ruutana merkitsi ominai-suuksina lihavaa, laiskaa, vanhaa, rumaa, isoa.

Ruutana on erityisesti onnen ja menestyksen antagoni, vastustava tekijä, jonka aikaan saannosta ovat erityyppiset töiden epäonnistumiset ja virheet hyvistä pyrkimyksistä huolimatta. Piru on merrassa, kun saalista ei tule tai työ menee mönkään. Suutari on musta kala ja ruutana on henkeä täynnä spirituksen muodossa. Ehkäpä nämä edellä mainitut särkikaloihin liittyvät ominaispiirteet ovat luoneet käsitykset suutarista ja ruutanasta pahan hengen ja manaamisen aiheuttamana epäonnistumisena.

Laivan vesillelasku ei onnistunut ilman tietäjän vastatoimia, koska laivan ruutana, paha henki eli kölinhaltija ei tekoa suvainnut. Martti Haavion mukaan erityisesti laivan kölipuun mukana saattoi metsästä matkata haltija, josta sitten tuli laivanhaltija, ja joka ei Raumalla tahtonut päästää venettä vesille. Ruutana on täten myös haltijakala, pirukala tai pirunmoinen kala, pirunkaltainen.

Ruutanalla on uskomusperinteeseen kaksi kiinteää sidosta – mara ja para. Kun kannukselainen hevosmies hevosensa vikuroinnista tuskastu-neena toteaa ruutanan eli pahan hengen kiusaavan ja ohjaavan eläintä, niin eläintä piinaa

mara. Perinteisesti hevosella ajava kiusanhenki on mara, jolla on myös yhteys karjasairauksiin.

Siinä missä isäntä kamppaili ruutanallisen maran kanssa, emännän riesana karjan kimpussa hääri para. Muhokselainen velho, myyrysämmä, piti tapoinaan mennä laskiaisen vastaisena yönä naapurin navettaan, jossa hän lausui vaihtoehtoiset paran sanat, joita tehosti kirnunmännällä. Paran valmistus ja ruutanan hankkiminen ovat hyvin samankaltaiset tarkoitusperiltään. Molemmissa hankkeissa pyritään saamaan naapurin onni ja menestys itselle taikakeinojen avulla. Täten ruutana oletettavasti on sekä maran että paran esimuoto, joka on kotoisin syvältä saivolampien mudasta.

Mara liittyy karjaa kiusaavana epäonnena ensisijaisesti hevosiin, mutta tunnetaan myöhemmin uskomustarinoissa kuolleen noidan riippakivenä, ruumisarkkua kuljettavan reen painoksi asettuvana pirun-moisena vastuksena, minkä vuoksi hevonen ei jaksa rekeä vetää. Uskomuksen mukaan tämä hengenvaiva tehtiin tyhjäksi länkipuitten läpi katsomalla. Menettelyssä lienee jonkinlainen yhtymäkohta kölipuun haltijuuteen ja samanlainen parannetaan samanlaisella -periaatteeseen.

Emännät pyrkivät parantamaan voi- ja viljaonnea laatimalla paran, joka siirsi kysyttyjä tuotteita naapurin navetasta tai aitasta paran omistajalle. Paran merkitys liitettiin erityisesti maidon rasvaisuuteen ja lehmien heruttamiskykyyn karjan omistajan vahingoksi ja paran omistajan onneksi. Tämä uskomusjatkumo on jonkin verran monimutkainen, mutta selvenee, jos rinnastamme maran hevoseen ja paran lehmään, mutta tosiasiallinen toimija on vahinkoa aiheuttava "ruutana" ymmärrettiinpä tuo ruutana sitten harmia aiheuttaneeksi manaukseksi tai manauksen tuottamaksi pahaksi hengeksi tai molemmiksi.

Vanhimpien uskomusten mukaan haltija oli pirullinen henki tai apuhenki, apulainen, jonka noitakeinoin tai shamanoinnilla saattoi saada palvelukseen. Vasta myöhemmin näistä olennoista muodostui luonnonhaltijoita ja kulttuurihaltijoita. Tästä johtuu, että vaikka ruutana miltei yksipuolisesti on rutun, ruton, sairauden, kuoleman ja epäonnen haltijan kala, niin myös hyvä ruutana oli mahdollinen. Myöhemmin uskottiinkin lähinnä hyviin ruutanoihin kodinhaltijoina, talli- ja myllytonttuina.

Murrearkistosta saatavien tietojen mukaan vanha kansa ajatteli ruutanaan liittyvän myös henkimaailman ilmiöitä. Murrenäytteet on osin yleiskielistetty ymmärrettävyyden vuoksi, koska tarkoituksena on selvittää ruutanaan liittyvää merkityssisältöä, joten murremuotojen tarkkuudella ei tässä ole merkitystä.

1) onni ja menestys:karja, saalis

a) Karjaonni

"Kyllä sitä meillä piisaa tuota huonoa ruutanaa", sanoi isäntä, kun taas talosta lehmä kuoli. (HIMANKA Kannuskylä, Väinö Merento 6.4.1961)

Ruutana se on että siinä talossa on hyvä lykky otettu tai paha lykky jätetty lehmille ja hevosille, niitä on noiduitu, sieduitu ja luasittu. (SUISTAMO M. Kähmi 3.1.11938)

Ennen sanottiin. No siinä talossa se on kanssa huono ruutana. Ei ole kauan siitä kun lehmä meni vaan jo nyt kuuluu hevoskoni kuolemaa tekevän. No entäs sen isäntärievun peukalo kun se vaikeroitsi: Päättteli että mikä lie tuulimato pihkanokka pahan nenällä ottanut että kyllä se siitä kynnen vie. Merchistä (markkulia kirj. Huom.) oli hakenut ja Kahasuulan Sanna oli tehnyt tukon. Ne tuommoiset kestää viikoittain mähöttää ennen kun tulee märille. Kovin huonon ruutanan päivitteli heillä olevan. Emäntä jatkoi. Tuo Kuppari-Kaija se meille näin huonon ruutanan noitui... Kuten tunnetaan, sanotaan kouri nimistä kalaa ruutanaksi. Ei tuntuisi nämät kalaruutanat ja taikaruutanat oikein yhteenkuuluvilta. (KALAJOKI Efr. Kilpinen 30.101928)

Jos karja menestyi huonosti ja sille sattui onnettomuuksia, sanottiin siinä olevan ruutanan ja uskottiin, että sen oli jokin kade ja paha ihminen noitunut karjaan, (LOHTAJA, Selma Koskinen, 15.12.1936)

Ruutana = onni, menestys esim. huono lehmäruutana. Huono lehmäonni, siis niitä usein sairastuu jne. (RAUTIO Typpö Väinö Alatyppö 3.10. 1960)

Ruutana = (huono) onni, menestys tavallisesti.karjanhoidon suhteen. Monet käsittävät ruutanan karjan sairaudeksi. (Naapurissa on kuolut kaksi emakkoa.) "Se on semmoista kun se tulee se ruutana." (PÖNTIÖ)

Vasikat jos eivät rupea menestymään, vaan kuolevat, menee joku naisihminen navettaan ja esiliinassaan punnitsee tai on punnitsevinaan vasikkaa,. Jos vasikat eivät elä, on silloin navetassa "ruutana". (Kertoi ennen nuorempana punnineensa vasikoita talon emännän käskystä, UTAJÄRVI. I. Marttinen)

Ruutana tarkoittaa täälläkin "onnea", mutta käsittääkseni sitä käytetään vain puhuttaessa huonosta onnesta, sillä en ole koskaan kuulu puhuttavan "hyvästä ruutanasta". Olen kuullut sitä käytettävän kun karja ei menesty, että on huono ruutana karjassa. (HIMANKA. O. Kalliomaa 3.6.1938)

Lehmiä ulos laskettaessa keväällä sytytettiin navetan eteen palamaan nuotio, jossa oli kaikenlaista vanhaa romua: kengänrajoja, tervaa jms. etteivät lehmiin "ruutanat" tartu. (ALATORNIO)

Leveä kuin ruutana (vertaus lihavasta. Huom. kotiseudullani ei tunneta ruutanakalaa, koska sitä ei siellä tiettävästi missään esiinny) (KEMIJÄRVI Toivo Pellikka)

Pruutana on sana jota meidän murteessa käytetään "onni" sanana sijassa. Sanotaan että on huono ruutana, jos on esim. hevosilla tai lehmillä huono onni niin niillä on huono pruutana. (ALAVIESKA Johan Nikula 24.4.1935)

b) Saalisonni

Jahtimies kun kuuli toisen metsästäjän ampuvan metsässä otusta, otti puukon tupestaan, puhalsi tuppeensa ja painoi puukon lujasti paikoilleen, lausuen "Ethän ammu emäs poika kaikkia multa elukoita" - silloin ei sinä päivänä pitänyt toisen saamaan enää mitään. Kun pyssy oli tullut huonokäyntiseksi, oli sen sisään kiusattu elävä käärme ja sitten ammuttu, joten sille tuli parempi ruutana. Olipa vielä tehty pyssy oikein varmakäyntiseksi mitä hirveimmällä tavalla. Oli nimittäin ehtoollispöydässä täytynyt saada öylätti suustaan pois, joka vietiin kotiin ja asetettiin maalitauluksi, johon sitten ammuttiin. Siitä muka tuli pyssy niin tarkaksi että sillä aina osasi lintuun. Muuten oli ehtoollisleipään ampuminen ollut jonkun verran vaikea tehtävä sillä siinä pitäisi näkyä itse Ihmisenpoika. (30.3.1929)

Ennen kun or(a)vija ammuttiin luotipyssyllä, oli isot metsät, pitkät puut. Yhtä oravaa jos piti monta kertaa ampua, sanottiin: Huono ruutana on nyt kun ei luodit käy or(a)vaan vaikka noin selvästi or(a)va näkyy puusta. Metsämiehellä oli huono ja hyvä ruutana. (MERIJÄRVI A. Pahkala 12.10.1937)

Kyllä silläkin (kalastajalla) on sitten huono ruutana.
(KEKOLAHTI 1969)

Ruutana on yleisesti käytetty syöttikala, koska se pysyy kauan hengissä. (MIKKELI Liisa Hyvänen 1961)

2) Kookkaus: lihava, laiska, vanha, ruma, iso

Kustu on lihonut aivan nykyvuosina, se on lihava kuin ruutana (KITTILÄ Kelontekemä Jalmari Tammela 10.7.1969)

Sulkavalla olen kuullut sanottavan että "Semmonen ukon ruutana" parrakasta ja karvaista miestä. (SULKAVA Leppänen A 8.2.1937)

Jos on oikein vanha ja ruma ihminen tai elävä, eikä yksin vanha tai vaan nuorestakin ja isosta ihmisestä sanotaan: Kyllä on koko ruutana. (LIPERI Kaasinen A., 12.10.1937)

Ruutana, lihava ihminen. Kova syömään. Lihava ruutana se on ja vielä kauhistus syömään. (KITTILÄ Kelointekemä Jalmari Tammela 29.1.1963)

Nimen kouri tunsi kyllä muuan kansan mies, joka ei ole käynyt koulua, niin että olisi sen siellä oppinut, muttei tiennyt mitä kalaa sillä tarkoitettiin. Nimeä ruutana käytetään haukkumanimenä isomahaisista ihmisistä (ja myös eläimistä) puhuttaessa. (PUDASJÄRVI Antti Hiltula)

Kun ihminen on työtä karttava, sanotaan, että hän on laiska ruutana. Isomahainen lammas on myös ruutana, samoin isomahainen lehmä ja poro. (KUUSAMO, Pussu, Elma Vähä-Muotia 1.11.1937)

Ruutana = iso nainen (KITEE Heikki Väkeväinen Sananuotta 1960)

Ruutana tarkoittaa tämän seudun murteessa pahannäköistä eli rumaa. Esim. Tuo lehmä on eri ruutana, ei taho iljetä nähsä juutaskaan. (KIIHTELYSVAARA Keronen E.)

3) Sairaus: tauti, kipu, kolotus, särky, tartunta

Ruutana sanaa käytetään kipua tarkoittavana esim. seuraavassa muodossa. Sillä taitaa olla ruutana ruumiissa", kun ruumis on kipeänä (NIVALA Peräaho 8.7.1932)

Kolotuksesta tms.: "Ruutana repii!" (HIMANKA Raimo Jussila 1968-1972)

Mikä ruutana hänessä lie, sanotaan jonkun tuntematonta tautia. (PUDASJÄRVI Kalle Niva, 1932)

Kyllä ruutana sana tarkoittaa jotakin epäonnea taudin tai muun muodossa. Enemmän vielä niinkun jatkuvaa eli uusiutuvaa epäonnea. (PUDASJÄRVI K. Niva 13.10.1937)

Ruutana = flunssa, päänkipu, vilustuminen "Tulloo semmonen ruutana, tämmösellä ryppöilmalla." (RISTIJÄRVI Ida Karjalainen 19.2.1964)

Ruutana. Ripulitautia meillä sanotaan ruutanaksi (PUOLANKA M. Hyttinen 6.10.1937)

4) Velhous: pahahenki, epäonni, noituus, kehno, haltija

Kivijärvellä ja Karstulassa tunnetaan ruutanana vain sen niminen kala., mutta Kannuksessa ja Lohtajalla tunnetaan sen nimisenä jokin pahanvoima, joka saattaa kaikkea pahaa aikaan. Ojuvan Aleksin hevonen äkämästyi kerran niin pahoin, että sitä ei saatu liikkeelle millään neuvolla; silloin Aleksi niekautti leukaansa ja sanoi: "Mikä ruutana sillä ny ajanoo. - ei se enne oo tota teheny". (KANNUS, LOHTAJA J. Leppänen 22.3.1938)

Ruutana. - Ruumiinväki, ruumiinhaltiat, paholaiset. Mitkäs ruutanat sinuun tarttui? (KEMI Kaarakka. Eevi Alapaakkola 6.12.1916)

Velhot, "Myyrysämmät", tapasivat laskiaista vasten yöllä käydä kirnuamassa toisen navetan akkunasta sisään kirnunmännällä ja sanoivat:
"Sulle huuttu ja hytykät,mulle voi ja maitopiimä!" Sitten tuli hyvä "ruutana" lehmiin (tulivat hyviksi lypsämään) (MUHOS -> SKMT IV; 2)

Ruutana, huono menestyminen, jonka on voinut saada aikaan pahansuovat ihmiset. Mikähän ruutana tuota Mikkua takaa-ajaa kun ensin sen särki sormia ja nyt se on hammastaudissa? (HIMANKA S. Pöyhtäri 14.12.1937)

Ruutana merkitsee huonoa onnea paikkakunnallamme. (HIMANKA Savolainen 22.11.1937)

Ruutana = vastoinkäymisien sarja (ALAVIESKA Taluskylä Mimmi Vierimaa SANANUOTTA 1960)

Ruutana = huono tuuri, jokin ei menesty, jatkuva epäonni jossakin tehtävässä tai asiassa. Siinä on ruutana kun kerran ei tule mitään. (LOHTAJA, Lohtajankylä Ahto Niemelä)

Siinä oli semmoinen ruutana, kun minä sain (savupiipun paikkuun) valmiiksi niin taas särkyi. (Kautila)

Kysymykseen, onko hyvä ruutanan mahdollinen, sain myönteisen vastauksen. (HIMANKA Raimo Jussila 1968)

Siinä jauhettiin viikon päivät (turhaan) ja monet uskoivat siinä olleen jonkun ruutanan (so. pahaa aiheuttavan henkiolennon), ja kun tuolla Raumalla (= Himangalla) oli semmoinen lukkari joka oli tietäjä niin pyydettiin senkin apua ja niin se laiva saatiin viimein vesille (KALAJOKI Suomen Kansan murrekirja)

Huono ruutana = epäonni, huono tuuri.

5) Kalastus: täkykala, aljokala, rutu, kouri

Lahnan mukainen leveä, kovaruotoinen ala-arvoinen kala, elää mutahaudoissa yms. umpivesissä, käytetään pienenä syötti- (täky)kalana, sillä se on äärettömän sitkeähenkinen (KIRVU Tietävälä. Matti Kymäläinen 9.1.1937)

Ruutana = kouri. Ruutanoita on sydänmailla semmoissa mutalammissa, ne on hyvin vaatimattomia. Kuvaannollisesti mätiruutana = huono silakka (MUHOS Eila Keränen 1961)

Ruutana ei ollut mikään arvokala, paitsi kesällä sellaisena aikana, kun ei saanut muuta kalaa, pyydystettiin sitä pienistä lampiloista ja sieltä aina sai, koska vain, paistikalaa, noin 60-80 kpl rysää kohti, Vain paistamiseen sitä käytettiin. (VUOKSENRANTA Oravankytö Lilja Virtanen Kilpailu 1964)

Tunnetaan hyvin läheltä särkeä muistuttavan kalan nimityksenä. Ruutana on tunnettu sitkeähenkisyydestään, sanotaan sen elävän jonkun aikaa suossa tai likakaivossakin, jossa vaan on vähänkin avovettä tai kosteutta. (SORTAVALA Juho Hyvärinen 3.9.1935)

Ikivanha. Eräistä paikoin vesistämme saadaan lahnan ja sären välimailla muodoltaan olevaa kalaa, mutta sillä on kauniin punaiset evät ja pyrstö. Tällainen on ruutana. (SAVONLINNA Aleks Seppänen 11.9.1935)

Kyllä se ruutana on semmoinen vähä outomakuinen kala. (HAUKINIEMI Pirjo Hautala 1963)

Ruutana = kouri(kala), jota tavataan paikkakunnalla vain Törölammissa (n. 0,5 km kirkolta länteen), jonne niitä lienee istutettu. Törölampi on n. 300 x 400 m laajuinen moreenimäkien välissä oleva syvä umpilampi (PARIKKALA Väinö Pajari , 1953)

Ruutana on yleisesti käytetty syöttikala, koska se pysyy kauan hengissä. Ruutana elää vaikka hinkissä. (MIKKELI, Liisa Hyvänen 1961)

Maatalousvaltaisen myyttisen ajattelun keskeisiä hahmoja oli myös karjataikuuteen liittyvä ajakka eli ajajainen, joka rönsyili eläinpainajaisesta ihmispainajaiseksi maraksi ja para taas tuli taloon ja navettaan kutsusta, jonka emäntä esitti tyypillisimmin sanoilla: synny para. Siinä missä mara ja para ovat erikoisia uskomusolentoja agraarilla maatalousmyyttisellä asteella, on erämytologiassa ja arkaaisessa ajattelussa vastineensa vainajissa ja saivojärvien ruutanoihin kätkeytyvissä hengissä. Ruutana oli henki ja se oli saivokala, myöhemmin jopa kaivokala tarvittaessa, mutta kaivo- eli lähdekalaperinne aljokalana (aljo = suosikki, hoidokki) säilyi kuitenkin muistissa ja tapaperinteessä kaivohaukien ja piimälöpöjen pitona. Ruutanoista ei puhuttu, vaikka niitä lampiin istutettiinkin.

6.2 VOIMA JYLLÄÄ – LOHI

Lohikaloja ovat harjus, kirjolohi, lohi, muikku, taimen, siika, peledsiika, nieriä, puronieriä, harmaanieriä. Komea Salmo salar, antisankarinimeltään hyppääjä (hyppäämiseksi kansa kutsuu myös tyttöjen perässä hyppäämistä eli ilokallioilla käymistä), on sankarimyyttinen kala. Lohella on monta kansanomaista nimeä kolmesta hyvästä syystä. Ensiksikin se on ollut tärkeä ja arvostettu saaliskala ruokapöytään, kauppatavaraksi ja veronmaksuna, toisaalta se on uhkean olemuksensa ja voimansa vuoksi tavoiteltu taisteluhaaste virkistyskalastajalle ja kelle vain. Kolmas jo unohdettu lohen merkitystä ja taikavoimaista kiehtovuutta lisäävä tekijä on kalan yhteys koskiin ja kosken voimaan.

Onni Okkonen, taidehistorioitsija ja Kalevalaseuran entinen puheenjohtaja, armoitettu entusiasti on nimennyt Kalevalan sankarit lohilaulajiksi. Hän kertoo sillä tarkoitetun etevimpiä runonlaulajia, joiden taito on kotoisin Manalan syvyyksistä ja Päivölän so. Pohjolan vesien luotteista, loitsulauluista. Lohilaulaja on Okkosen tulkinnassa taikalaulaja. Lemminkäinen on lohilaulajien perikuva, kun hän Pohjolan isännän kanssa mittelee voimiansa lammikoita lattioille laulamalla. Pohjolan perillä keväisin vedet virtaavat vuolaina ja tulvivat niin säännöllisesti, että Pohjolan valkea kaupunki, Oulu on saanut nimensäkin tulvasta. Oulu on tulva. Sankarimyytti on myyteistä eksistentiaalisin, sillä se käsittelee elämän ja kuoleman, vihan ja rakkauden teemoja. Sankari taistelee ja sankari kuolee tai käy mittelemään voimiaan Manalan ja ylijumalan voimia vastaan. Miehen mitta on se, mihin hän kykenee, sama pätee sankariinkin, naissankareihin varsinkin.

Itä-Suomessa lohta kutsuttiin sanoilla jyrkkäturpa, kirjolohi, kirjomaha, kyömyniska, lapiapursto, lautakylki, melapursto, mustaturkki, nykeräkulma, uivuleuka, värisilmä. Nimistä huomaa, että nykyisen nimikäytänteen mukaan ainakin kaksi nimeä on hämäännyttäviä. Jos kyseessä ei ollut jo aikanaan lohen ja kirjolohen nimeäminen samaksi kalalajiksi, niin tapaus vahvistaa Kustaa Vilkunan esittämän kannan tärkeiden saaliskalojen nimikierrätyksen käytänteestä. Värisilmällä tarkoitetaan punasilmäistä, mutta lohen, kuningaskalan silmät ovat lähinnä keltaiset, okrat, oljentaiset heilimöivän viljan ja Lemminkäisen kutrien tapaan.

Lemminkäinen ja Väinämöinen ovat Kalevan poikasarjassa veljekset, mahdollisesti kolmoset, jonka kolmas osapuoli oli runoissa vaihtelevasti Joukahainen tai Lemminkäinen. Tässä tähtipoikatasossa sankarit olivat ja vaikuttivat vielä jumalina, kunnes heidän maanpäällinen toimintansa alkoi eeppisinä sankareina, joista erästäjälaulajat lauloivat. Kalevan jumalpojista tuli Kalevalan sankareita. Elias Lönnrotin käsissä lauluista syntyi kansalliseepos, joka kertoi kiehtovista roolihamoista nimeltä Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen. Joukahainen oli syrjäytetty päähenkilöiden joukosta, veli tai ei. Eikä sekään riittänyt, koston airueeksi tuli kaukaa Inkerin maalta Kullervo, joka anasti

Joukahaisen kostonhengen manttelin kalevalaisessa runolaulussa. Hyppäsi kuin kasakka elikkä lohikala kaukaa vierailta vesiltä kotikoskiin tunteita kuohuttamaan.

Lapissa on kaksi kuulua lohijokea, joissa etelänmies, lantalainen on käynyt havaintojaan tekemässä. Kemijoki ja Tenojoki ovat erä- ja kalatietokirjallisuudessa lohijokia, joista lohta on saatu paljon. Jokivarret ovat täyttyneet tarinoista, muistoista ja legendaarisista hahmoista ja ihmisistä. Tenojoen eli Tenon suuri lohilegenda on Jouni Osma, jonka suku eli ja vaikutti Tenon jokivarressa. Tämän kuulun henkilön tavaramerkki oli siniväri, sillä Osma uskoi sinivärin, taivaan kosketuksen pitävän pahat henget loitolla.

6.2.1 Lohilaulajat

Koski on voimassaan arvaamaton, Osma turvautui sineen, taivaan kuvajaiseen, Väinämöinen käytti koskenlaskun sanoja apunaan, ja huusi turvakseen Melatarta. Kun koskea laskettiin, tarvittiin sinilaitojen lisäksi väkevät luonnonvoimat ja koskenhaltijat avuksi. Vaikka Melatarta ei Niemen Kalevalaselitysten mukaan ole löytynyt kansanrunokäsikirjoituksista, eikä sitä löydy edes Rothstenin helppohintaisen Kalevalan sanaselityksistä, niin jumalatar kuitenkin mainitaan Kalevalassa, ei kuitenkaan Väinämöisen lohilaulussa, vaan Lemminkäisen. Sampomatkalaiset ovat matkanneet vesi-reittejä ensin maavesiä pitkin, sitten suovesiä ja lopuksi ovat joutuneet kosken vesille, maasto on kohonnut merenpinnasta.

Runo kertoo, että tulisen kosken korvalla kuohuihin katsoessa Lemminkäinen muisti muutamia sanoja, jotka tarvittiin koskesta selviytymiseen. Hän alkoi laulaa koskenlaskijan sanoja. Runoa ryöppysi kuin Imatran kuohuja. Koskea laskevat lohilaulajat olivat kumpikin karehtijoita, vaikka nauru olikin koskenlaskussa kaukana. Karehtiminen on saanut myyttisten koskenlaskun aikojen jälkeen kaksi merkitysmuuntumaa, toisessa hymy karehtii suupielessä ja toisessa ajaa karautetaan, mikä alkujaan on ollut koskenlaskun lohilaulua, Väinämöinen laskea karehteli.

Heitä koski kuohuminen,
Vesi vankka, vellominen!
Kosken tyttö, kuohuneiti!
Istuitte kihokivelle,
kihopaaelle paneite!
Sylin Aaltoja aseta,
Käsin kääri käppyröitä,
kourin kuohuja kohenna,
jottei riusko rinnoillemme
eikä päällemme päräjä!

Akka aaltojen alainen,
vaimo kuohunkorvallinen!
Nouse kourin kuohun päälle,
yksin aalloillen ylene
kuohuja kokoamahan,
vaahtipäitä vaalimahan,
jottei syytöintä syseä,
viatonta vierettele!

Kivet keskellä jokea,
Paaet kuohun kukkuralla
Otsansa alentakohon,
Päälakensa painakohon
Matkalta punaisen purren,
Tieltä tervaisen venehen!

Kun ei tuosta kyllin liene,

Kivi-Kimmo, kammon poika,
Väännä reikä vääntimellä,
Puhkaise purasimella
Keskelle kosen kiveä,
Pahan paaen palleahan,
Juosta purren puuttumatta,
Venehen vikaumatta!

Kun ei tuosta kyllin liene,
Veen isäntä, vuon alio,
Kivet saata sammaliksi,
Hauin vuoluksi venonen
Kuohuja kulettaessa,
Mäkipäitä mentäessä!

Neiti koskenkorvallinen,
Impi virranvierellinen!
Kehreäs utuinen lanka
Utuisesta kuontalosta!
Veä lankasi ve ´elle,
Sinerväsi lainehelle,
Jota pitkin purren juosta,
Tervarinnan teuotella,
Mennä miehen melkeänki,
Äkkiouonki osata!

Melatar on, mielivaimo!
Ota mieluisa melasi,
Jollapa piät pereä,
Noitivirrat viilettelet
Katehen koan e´etse,
Noian ikkunan alatse!

Kun ei tuosta kyllin liene,
Ukko, taivahan jumala,
Piä miekalla pereä,
Tuijota tupettomalla,
Jotta juosta puisen purren,
Mennä mäntyisen venehen!

Itse vanha Väinämöinen
Lakea karehtelevi.
Laski louhien lomitse
Noita kuohuja kovia;
Eikä puutu puinen pursi,
Vene tietäjän takellu.
(Kalevala 40:23-88)

Koskenlaskukohtaus on pitkä, Lönnrot sijoitti runoon joukon tuntemiaan kosken sanoja. Koskenlaskun alussa Lemminkäinen karehtii ja toimii lohilaulajana, mutta lopussa Väinämöinen sanoo viimeiset sanat. Missä vaiheessa laulaja vaihtui, ei runo eikä Lönnrot kerro. Tällaista sattuu kollaasikirjoittamisen ja koskenlaskun pyörteissä. Väinämöisen ja Lemminkäisen koskenlasku on enemmän runonlaulannan, tunnekuohun ja sanavirran vertauskuva kuin faktiset koskenlaskun sanat.

6.2.2 Hurjattaret: Melatar, Sinervo ja Koskenkorva

Koskenlaskurunoissa mainitaan kaksi naista ovat 1) neiti Koskenkorvallinen alias Impi Virranvierellinen! 2) Kansanrunojen muistiinpanojen nimikirjaamisten suhteen ei voi olla liian epäluuloinen. Melatar on, mielivaimo vielä pilkun kanssa erotettuna ei vaikuta lainkaan hyvän runonlaulajan tekstiltä, vaan muistiin kirjaajan pehmeröinniltä. Alkumuoto on lienee ollut pikemminkin Melattaron mielivaimo. Kyseessä ei siten olekaan Melatar, jota ei muista kansanrunoista löydy. Imatran impikin voi olla alun perin tuo näkkimäinen impi virranvierellinen.

Koskivenettä ohjataan peräsimellä, melalla, mutta mela tarkoittaa myös kalan pyrstöä. Melansa voimalla kuningaslohi hyppää, karehtija pitää perää. Melattaro Melatar viilettelee melan avulla noitivirrat ja Lapin kalasaunarannat. Silti lohenkin voiman taltuttaa salama ja ukonilma, jolloin kalan sanotaan tulevan voimattomaksi ja raukeaksi.

Runossa on toinenkin arvoituksellinen olento, neiti Koskenkorva, sinänsä tuttu voimallisen veden haltija suomalaiselle miehelle, mutta sitäkin myyttisempi on viittaus sinervään lankaan, jota neiti kehräsi vesireitiksi. Kansantietoudessa vilahtelee silloin tällöin hahmo Sinervo, jonka alkuperäinen merkitys on hämärä. Koskenlaskijan sanoissa on ilmeisesti muistuma siitä, että Sinervoa ja Sinervätärtä on pidetty vesireittien ja veneen kulkuväylien haltijoina. Tähän eivät naiset vielä lopu. Neiti Koskenkorva on myös Kosken tyttö ja kuohuneiti, lisäksi avuksi on Akka aaltojen alainen, vaimo kuohunkorvallinen, mikä sitten lieneekin, kuohuneitien äiti, sisar tai jotain muuta. Lisäksi on Kivi-Kimmo, Kammon poika..

Nykyajan eräsankareiden perusosaamiseen kuuluu perhostamisen taito. Kerran perhostelun koukkuun jäänyt kiintyy ja kiinnittyy lujasti harrastukseensa. Synnyt ovat syvällä. Kansanrunoudesta saamme selityksen perhostelun saloihin. Jos perhokalastuksella voi sanoa olevan suomalaisissa haltijoissa ja kalajumalattarissa omaa jumalatarta, niin se on salmyhkäinen Koriplia, josta niin vähän tiedetään. Nimen kerotaan merkinnen mesilintua. Mitä tarkoittaa, että koriplia on mesilintu? Onko tämä mettinen silloin metsäkyyhky vai mehiläinen, hiis vai herhiläinen? Mitä ihmettä kalaloitsujen koriplialla on voitu tarkoittaa?

Koriplia on tärkeä jumalapuri. Kuuluisa Lemminkäisen äidin henkiin herättämisteko, kun hän taikoi poikaansa uutta eloa, olisi jäänyt vaillinaiseksi ilman Koriplian apua. Mehiläinen, tuo taivaallinen pistiäinen lensi ylisiin ilmoihin noutamaan tarvittavaa ihmelääkettä runneltuun ruumiiseen. Koriplian tuoman lääkkeen turvin Lemminkäinen toipui joskaan ei huhujen mukaan aivan entiselleen.

Mettilintu tarkoittaa suomalaisessa uskomustietoudessa ja mytologiassa myös kukertavaa toukomettistä eli sepelkyyhkyä. Metsistä kaikuva keväinen kujerrus kykyyh-kyyh on lemmenluritusta, jonka johdosta kansa rakastavaisia katsoessaan käyttää kielikuvaa; ovat kuin kaksi kyyhkyläistä. Koriplia on balsamin tuoja myös sielulle ei vain ruumiin vammoille, kun se sivutoimisesti toimii suomalaisten amorlintuna kuin perho kalan houkuttimena. Sydämeen Lemminkäistä sattui Tuonen mustilla vesillä mustaa laululintua havitellessa. Sydän oli neitoa havitellessa myrkyttynyt, tarvittiin mettisen tuomaa ihmeainetta taivaan korkeuksista Lemminkäisen henkiin herättämiseksi.

Missä Koriplia on tunnettu? Onko kukaan hänestä koskaan kuullut? Lönnrotin sanakirja ei Koripliaa tunne. Ei tunne edes Lönnrotin sanakirjan lisälehdet eikä Gananderin sanakirja, mutta sen sijaan Lönnrot mainitsee mesijän ja mesikän, jotka tarkoittavat sekä mehiläistä että karhua. Karhun tunnettu lempinimi on vielä nykyäänkin mesikämmen. Karhunkourat ovat sen verran tukevat, että niillä saakin kerralla kahmittua aimo annokset hunajaa tai lohikaloja. Mesilintu on lisäksi Lönnrotin sanakirjan mukaan varsin erikoinen laji ”Trochilus”.

Koriplia tunnettiin Pohjois-Hämeessä Kivijärvellä kalastusloitsussa. Kun lausui taian:

Tule piikkileuka pistämään,
Ve´en koira kokemaan,
Ahven ammentamaan,
Särki syömähän kovasti,
Muien siimojen sivute,
Muien ainojen alate;
Kaikki muut on tervaonget,
Tämä yksi mesinen onki,
Saatu Tuonen tyttäreltä,
Koriplian (mesilintu) noukan päästä”.
(Suomen kansan muinaisia taikoja, osa II §201)

Kun tätä taikaa käytti ja voimallisen Koriplian mainitsi, ja taian vielä varmisti heittämällä yhdeksän kertaa vettä vavalla jsekä sylkäisi kolmasti onkeen, niin jo vain kala rupesi syömään, niin että kalaa tuli tulemasta päästyäänkin. Kalaloitsussa Koriplia ei vaikuta mehiläiseltä, vaan linnulta, joka on napannut mehiläisen, sillä kuten kaikki perhosteluun innostuneet kalamiehet tietävät perho on pörhöinen syötti, ja linnut samoin kuin kalastajat ovat innoissaan tällaisista pörhösistä.

Tieto siitä, että Koriplia kalataiassa tarkoittaisi mesilintua on Matti Varosen selvennys, eikä siitä ole tietoa, mistä hän on tämän käsityksen saanut. On kuitenkin mahdollista, että erästäjät ovat kulttuurintutkijaa narranneet ja Koriplialla alun perin on tarkoitettu kalajumalaa, seitaa, jolla on ollut koristeellinen tai kammottavaksi ymmärretty erisnimi. Seidoille oli tapana antaa yksilöllinen nimi ja toki kivinen kalajumala niemen nokassa arvatenkin läheisemmin liittyy kalastajan anomuksiin kuin jokin asiayhteydestä irronnut ”mesilintu”. Mutta toisaalta kyseessä voi perhosyötti, jossa on kärjessä mesilinnun nokkaluusta tehty koukku. Tässäkin tapauksessa täytyy mesilintuun liittyä jokin kalastusta edistävä uskomus.

Seidat ovat osa saamelaista kalastuskulttuuria ja pohjoisten lohivesien miehet ovat hyvin tietoisia eri nimisten pörhösten nimistä, vaikkakin lajien tunnistus ja luokittelu saattoi olla ennen varsin omintakeista. Satunnainen

nykykalastaja saattaa kuulla paikallisen tietämyksen syvällä tietäjän rintaäänellä lausutun arvion: - Et saa kaloa, et vaikka siulla ois Black Doctor. Jos lapinvelho jotakin kalavesistä toteaa, niin asia yleensä on niin. Niin eräkirjailija V.H. Vainionkin kannatti kuunnella hyvää neuvoa, kun häntä kehoitettiin. ”Osta Tiitolan **pörhösiä,** niillä saat.” (Vainio 1961:40, 46) Sepo selviö lienee, sanomattakin selvää, että Lapin kalajokien rantamilla, vanhojen tulilappalaisten mailla kotimaiset pörhöset ovat tehokkaampia kuin mikään tuontiaines, olkoonkin vaikka ”Black Doctor”. Lapin asukkaalle perho on pörhönen tai peronen. Peronen muistuttaa jo joltisestikin sanamuodoltaan perhosta, ja perhosta voidaan hyvinkin arvioida muinoin ajatelluksi mesilinnuksi ja perhon esikuvaksi, vaikkakaan ei tiedetä kuka ja milloin keksi perhokalastuksen.

Kivijärven pörhö oli saatu Tuonen tyttäreltä. Pörhöset tunnetaan kansanrunoudessa myös manalan väkenä nimellä *hittuset***.** Suomen kansan vanhat runot Pohjois-Pohjanmaalta kutsuvat pörhöstä manhon väeksi ja tämän käsityksen mukaan pörhönen on tyhjällä eläjä. Pörhönen ei syö mitään ja kulkee ”männingäissä” eli joukkona.

Kerrotaan että eräänkin kerran yhteen mökkiin tuli kerralla paljon pörhösiä. Mökin eukko siunailemaan: Mitä te ootte tänne tulleet, tehän olette tyhjällä eläjiä! Ja samassa pörhöset menivät kuin noidan nuolet ovesta ulos. Sen jälkeen akka savusti huoneen katajan savulla. Jos manhon väki kirkkomaalta nakkautu tupaan, niin niitä oli silloin tuhka sakealti. Niille pitää silloin sanoa. - Pois minun huoneestani vierahat, minä asun itse talossani! ja niin niistä päästiin.

Kun kivijärveläinen yhdisti Koriplian kalataikaansa, niin hänellä mielensä syvänteissä välkehti tuonen mustat vedet, joiden voimalla hän yllytti kaloja väistämään muut pyydykset ja tarttumaan pörhösen voimalla onnekkaaksi ja voimalliseksi taiottuun mesiseen, messinkiseen? koukkuun. Vaikkakaan ei tiedetä kuka ja missä keksi ensimmäisen perhon, niin Koriplia oli se esi-isäin superperho, jolla kalaa tuli ja tuli aina vain.

6.2.3 Lohen kulkutus

Sankarit kuolevat traagisesti, joskaan ei lopullisesti. Lemminkäinen sai Pohjolan vesillä Tuonen joutsenta havitellessaan kylkeensä kuolettavan haavan. Elävässä elämässä joskus sattuu, että iso lohi ponkaisee aalloista ja halkoo vatsansa terävään kiveen. Jos käy vedessä vilske lohennousun aikaan, niin myös lohijokivarsissa on ollut vilkasta liikehdintää. Tenolla tapahtui. Siellä tehtiin mm. kulkuttamista, luvallisesti ja luvattomasti. Kulkutus on keväinen ajoverkkopyynti,

jota legendana edusti Särömaan Matti mökkeineen Tenojoen törmällä, sillä kulleverkoilla pyynti antoi runsaan saaliin, josta riitti kuningaskalaa kotitarpeiksi.

Eränovellisti Lauri Arrela (Lars Grönlund 1911-1987) toimi 1930-luvulla Juutualla jokivahtina laittomia kulleverkkopyytäjiä vartioimassa. Kulkutus tapahtui hänen kuvauksessaan seuraavasti.

> "Koska kulkutus lienee monellekin tuntematon touhu kerron päällisin puolin syteemistä. Pyydys on luja taimenverkko, jossa isot kohot ja raskaat kivekset ja tietysti luja paulat. Verkko on muutaman syllän pituinen ja korkeahko. Tärkeä väline on sitten "renki", laudoista kyhätty ristikko, joka sidotaan verkon ulkosiulaan. Apajapaikka, jossa taimenet pysähtyvät on tiedossa. Nyt lasketaan veneellä ylävirran puolelta ja kovasti soutaen heittää toinen miehistä (tietysti se joka ei souda) ensin rengin ja nopeasti koko verkon veteen. Virta painaa ristikon poikkilautaan ja vetää verkon loivalle kaarelle. Verkkomies pitelee verkon tosiesta siulasta ja tuntee jo käsissään, kuinka taimenet jysähtelevät verkkoon. Koko homma kestää vain muutaman minuutin ja verkko kaloineen nostetaan nopeasti veneeseen ja soudetaan kiviaasti pakoon, tavallisesti, sillä jokivahdin yllätysvaara on aina uhkana." (Arrela 1999:47)

Kulkutus on kuvauksen mukaan kuolemanvakavaa ja tarkkaa touhua, yöaikaan ja salakähmäisesti käydään viskaamassa mies, renkipoika yli laidan jokeen, sillä kansa ei elollista ainoastaan eläimiä, myös esineet voivat saada inhimillisen luonteen ja vesillä kiiri huuto, mies yli laidan! Huuto hämäsi samalla lainvalvojia, sillä tottahan mies piti kiireellä naarata joesta. Joissain tapauksissa elävää legendaa ihaillaan ja jopa jumaloidaan, mutta vähintään hänestä ja hänen teoistaan ja kalansaaliistaan kerrotaan, oli kyseessä Osman Jouni, Särömaan Matti tai Väinämöinen, kulkutus tai kulean kuujan pyynti.

6.2.4 Päivölän pidot Osmottaren malliin

Kaiken kalastuksen peruskysymys on mistä kalan löytää? Sääolosuhteet vaihtelevat ja lohi vaihtelee myös olopaikkojaan. Joskus sen tietää veden pinnan korkeudesta tyyliin kun-Matinkivi-näkyy-60-senttiä-on-kalantulo-parhaimmillaan. Ja olipa Osma suoraan alenevassa polvessa sukua Osmattarelle tai ei, niin perinteet ovat säilyneet. Osman lohikeitto-ohje sen paljastaa. Hän neuvoo: Viipaloi lohi poikkisuuntan tuuma per kiekko, hauduta vesitilkassa pannulla, lisää sitten voita ja ruskista, sekoita keittoa, suolaa. Lisää sipulisilppua, mustapippuria, tilliä, vielä

loraus lermaa ja hieman valkopippuria, minkä jälkeen kuullota perunat paloina voi-öljyseoksessa ennen keittoon laittoa Tarjoa ruokaryypyn kera. Ohje on sitä luokkaa, että Päivölän pidot Osmottaren malliin siitä syntyvät, jos vain ohjetta tarkasti noudatetaan, sillä jo 1500-luvulla historioitsija Olaus Magnus tiesi lohen olevan Suomen kaloista hienoimpia, jota sopi herrojenkin maistaa. Magnus nimitti lohta louhikalaksi ja lohen mädillä oli vuosisatoja sitten omaperäinen gööteiltä peritty nimi sikka. (2002:568) Kielihistorioitsijain selvitettäväksi jää, onko sanaa kirjoitettu muodossa cicka, jolloin se suomalaisittain olisi kalamiehelle kikka, ja kikkakolmonen tunnetaan käsitteenä edelleen etenkin louhikalojen onginnassa. Konstit ovat monet, karehtijat ja lohiherkut entisellään samoin kuin koskenlaskun ja veronkierron vaarat. Koskenlaskija toivoi vesien syvenevän sammaleisiksi sileikoiksi ja veneen puikahtavan karikoista ohi haukena tai hauen tapaan. Veneen sopi olla peto menemään.

Toinen peruskysymys on, minkälaisen kalan saa? Lohi on ollut arvostettu pito- ja verokala. Lohivesien rikkauksista osille ovat tahtoneet päästä muutkin kuin Louhi ja Lemminkäinen. Ruotsi-Suomi peri jo keskiajalla lohiveroa. Lohi (salmo salara?) oli tuolloin Suomen arvokkain kala kahden muun vaelluskalan taimenen (salmo trutta) ja merisiian (Coregonus nasus) ohella. Ei ollut merkityksetöntä, mikä kala saaliiksi saatiin. Saaliskalan nimi tästä syystä vaihteli, lohi ei ollut aina lohi, kuten hirvikään ei ollut aina hirvi. Kuningaskala lohi saattoi olla taimen tai jokin muu ja vastaavasti hirvi oli jänis. Aikanaan Kemijoki oli Pohjanlahden tuottoisimpia lohijokia. Joesta nousi lohta, ja Ruotsin arkkipiispan kassa kilisi siihen tahtiin, että runosuoni sykähti, ja hän laati ylistysrunon.

> Siellä missä Kemijoki halkoo Pohjanmaata,
> ei lohen paljous moinen saatko koskaan laata,
> Sen vuosituotto kolmetuhatta on tynnyriä.
> Ah, kuin moneen suuhun herra suopi syötäviä.
> (suom. Kustaa Vilkuna)

6.2.5 Lohilaulajien vanavedessä

Kemijoen varsille nousivat lohien myötä muutkin kuin kutupaikkaansa etsivät sankarikalat. Asutus sijoittui lohen nousureittien ja kutuvesien varsille, sillä lohi oli Pohjanmaan rannikon ja jokivarsien asukkaiden tärkein kalastuksen kohde ja toimeentulon lähde. Lisäksi alueella 1200- ja 1300-luvuilla liikkuivat verottaja-omistajina Käkisalmen karjalaiset. Elämä jatkoi kiertokulkuaan. Aika riensi, lohet nousivat kutemaan ja palasivat taas mereen. Joinain vuosina lohta saatiin reipastakin reippaammin. Viime vuosisadan alkupuolella vuosi 1921 oli railakas

lohikesä. Yhden päivän saalis saattoi olla lähes kolmesataa lohta karsinapatoa kohden ja saaliin yhteispaino ylsi kolmeen tuhanteen kiloon.

Jotkin karsinapadot olivat toisia kuuluisampia suurien saalismäärien vuoksi. Perimätiedon mukaan Kemijoen mahtavin lohipato oli aikoinaan Saavan pato. Rakennelma sijaitsi Korosikylän Korosisaaren rannassa, kuinka ollakaan, Koroisten niemessä. Saavan poikkipadolla voitiin sulkea koko jokiväylä ja saalista tuli paljon. Toisin ajoin lohia oli niukemmin, eivätkä kaikki joet olleet lohia pullollaan. Kemijoki oli Tenon ohella todellinen lohikalastajan unelma. Saaliit olivat runsaita, saaliskalat suuria, kilon tai kaksi painavampia könsikkäitä Etelä-Suomen lohiin verrattuna.

6.2.6 Nimikirjo

Vanha kansa luokitteli lohet kolmeen lajiin, Ensin oli kirsikala, sitten kesäkala (ruohoselkä) ja lopuksi jokkalo (jokkelo), joka oli suurin lajityyppi. Pyynnillä oltaessa lohia ei ollut lainkaan, puhuttiin vain kalasta tai nousukalasta, toteaa Kustaa Vilkuna. Kirsikala nousi ensimmäisenä jokiin keväällä maan ollessa vielä jäinen. Nousuajankohta ajoittui kesäkuun parin ensimmäisen viikon kohdalle. Keskikesän molemmin puolin noin kuukauden ajan nousivat ruohoselät virtaavaa vettä vastaan ponnistelemaan, kun jokkalo, jota kalastajat pitivät omana erikoislajina ja lohista arvokakimpana, suvaitsi nousta kutuun vasta elokuun lopulla. Jokkalo oli kesäkalaa suurempi, lihavampi ja pyöreämpi.

Kirsikaloissa saattoi olla mukana pieniä, noin kolmesta viiteen kiloon painavia yksilöitä, joille kansan suussa oli useita peite- ja puhuttelunimiä. Virrassa viiletti kossia, kärriä, kärrikossia, kärrökojamoa ja sen lisäksi sukupuolen mukaan oli maitokaloja ja mätikaloja. Jos maitokala sattui olemaan kookas varreltaan, oli se kojamo. Kaikkensa lemmenseikkailuissa ja kilpakosinnassa antanut ja kutenut kala sai uuden nimen. Rovaniemellä kutenut lohi oli kolikkokala. Matkalla merta kohden siitä tuli laskukala tai költi eli kelti, kiltti ja väritön kala, sillä hopeakylkien välke vaaleni samaa tahtia kuin kutukihko laantu. Kustaa Vilkuna on todennut lohen monien nimien kertovan lohenkalastuksen merkittävyydestä ja pitkästä iästä seudulla, mikä on mahdollistanut vanhan perinteen säilymisen muistitietona.

Kansanomainen käsitys on pitänyt taimenta lohena. Sanana taimen on itämerensuomalaista perua ja lohen yleisnimi, mutta uudempi lohi nimi on sen syrjäyttänyt. Pohjanmaalaisen sanastajan Chr. Gananderin sanakirjassa 1700-luvulla lohia oli neljää lajia, pienin oli taimen, muut kolme olivat kirsilohi, kirri ja kojamo, jota luonnehdiittiin koukkuleukaiseksi koiraaksi, jonka maitia sanottiin niskaksi, naaraalla oli mäti.

Lohen nimistöön ovat myöhempien aikojen tietokirjoittajatkin kiinnittäneet huomionsa. Jukka Halonen kertoo kirjolohen pyynnistä: "Niin. Mäskisäkki. Rakkaalla lapsella on monta nimeä, joskaan eivät kaikki kovin

ylentäviä. Jos kirjo itse tietäisi itseään kutsuttavan mäskisäksiksi, evämakkaraksi tai pullaloheksi, ylpistyisikö se nimityksistä?"
(Halonen 2003: 19)

Halonen kertoo teräspäälohella tarkoitettavan meritaimenta. Mäskisäkki vuorostaan viittaa kalojen ruokintaan, jossa valmiiksi mäskätätyllä rehulla kasvatetaan kirjolohia kasseissa. Ravinnon saannin helppous ei kuitenkaan ole vienyt kirjolohelta sankarin luonnetta, se taistelee vapaudestaan kuin vain lohensukuinen sankarikala voi ja osaa. Tosin sankaritkaan eivät aina jaksa olla taistelutuulella. Perimätiedon mukaan itse lohi käy heinäkuun lopulla hampaattomaksi, eikä käy enää vieheisiin samalla innolla.

6.2.7 Kesytetyt lohivirrat

Kirjolohi ei ole ainut luonnon hurjuuden valjastimisyritys, monet lohijoet ovat joutuneet antamaan voimansa voimalaitosten käyttöön. Kun Kymijoki valjastettiin sähkön tuotantoon, moni upea lohiverkko jäi virattomaksi lahoamaan venevajaan tai myytiin pilkkahintaan. Ajat ovat muuttuneet, siinä missä ennen pozzi, porsas oli kannakselainen lihava ahven, niin aika porsas tarkoittaa nykykalastajan kielessä ruokittua ja lihavaa viljelykalaa eikä nimeä voi käyttää ahvenesta tai hauesta (Halonen 2003: 25) Tämäkin osaltaan todistaa Kustaa Vilkunan nimikiertoteorian oikeaksi. Eivät ainoastaan nimet ja kalat muutu, myös laulut lauletaan ajan hengen mukaan.

Eräkirjailija Pentti A. Vuento on taltioinut luossasta, lohesta esitetyt Kalamiehen sanat, vai lieneekö sotaherra kenraali itse ne sepittänyt, mutta laulussaan on jumalsankarikalastaja Väinämöisen vavahduttava voima kesytetty leikkisyydeksi, vaikka päämäärä on sama, samoin harras pyyntö. Kala, tule luo!

Kalamiehen sanat
Ahti veden Jumala
anna minulle tänä päivänä se iso luossa,
jonka näin eilen Tuskamin yläkuopassa
ja joka on siellä vieläkin,
ellei Jaska ole sitä nostanut.

Jos niin hullusti on käynyt,
anna minulle vaikka jalka taikka tinttiriepu -
lohdutukseksi,
sillä totisesti se oli kaunis kala se,
jota uittelit siellä Tuskamissa.

Äläkä anna veden enää nousta -
sitä on nyt ihan passelisti...

Ja jos se Jaska ei ole sitä luossaa sieltä
Tuskamista saanut,
anna hänelle vaikka vähän pienempi tintti,
se on ahkera soutaja ja tuhti mies,
se Jaska.
Ja jos kuule vielä vihjaisisit,
mitä sille Tuskamin kalalle voipi tarjota,
ei kai se ole liikaa pyydetty,
kun aikakin kohta loppuu...
(Pentti E. Vuento)

Muistettakoon myös tämän runoniekan ja kokeneen kalamiehen kuolemattomat ohjeet:

- *Lohta ei aivan lahnaksi kehtaa väsyttää.*
- *Jos kala suvaitsee tärpätä, tilanne laukeaa toiminnaksi.*

6.2.8 Kalevalan lohivedet

Lohi on mainittu Kalevalan ensimmäisessä runossa, jossa veen emonen, ilman impi aikansa veden päällä ajelehdittuaan ryhtyy luomistoimiin ja luo ulapalla kalavedet. Tarun mukaisesti suomalaisen kalastajan luontokuva on runollinen. Veneensä hän vetää ilmanimmen käden jäljille, niemeen. Verkoilla käydessään hän mittaa vedenemon jalanjälkiä, vesivirtaukset ja harppauskerrokset ovat veden emosen ilmakuplia. Tarunhohtoiset lohiapajat ovat ilmanimmen makuusijaan syntyneet. Kauniit lahdelmat ovat immen vatsamakuulta syntyneet.

Kussa kättä käännähytti,
siihen niemet siivoeli;
kussa pohjasi jalalla,
kalahauat kaivaeli;
kussa ilman kuplistihe,
siihen syöverit syventi.
Kylin maahan kääntelihe;
siihen loi lohipajat;
pä´in päätyi maata vasten:
Siihen laitteli lahelmat.

Ui siitä ulomma maasta,
seisattelihe selälle;
luopi luotoja merehen,
kasvatti salakaria
laivan laskemasijaksi.
(Kalevala 1:263 - 280)

Kalevalan lohitietämys sisältyy muutamaan suoraan viittaukseen lohen nimeen. Joukahainen tietää, että lohella on laki tasainen. Kysessä lienee tällöin päälaki, eikä esim. asetukset ja säädökset tai luonnon lait. Kun Aino on hukuttautunut, Väinämöinen käy ahkerasti ongella ikävissään ja saa lopulta oudon kalan saaliiksi. Lopulta hän päätyy määrittelyssä arvelemaan kalaa meriloheksi, syvän aallon ahveneksi. Lohinen luoto voi välkehtiä kutsuvasti ja hämäännyttävästi, mikä todetaan: "Kun olet lohinen luoto tahi muu kalainen karja, niin sä uimahan pulaha, veäite ve´en sisähän!" Loheen rinnastetaan sekä kuuja että taimen. Kuuja tunnetaan yleensä ahvenkala kuhana, mutta tässä sitä on käytetty lohikalan merkityksessä. Annikki tiesi kertoa isänsä lohenpyyntitavoista. Lohi tuli kuulemaan Väinämöisen soittoa muiden kalojen kanssa. Kalevalan loppurunoissa tulikipuna on valahtanut Aluenjärveen, jossa se on joutunut siian vatsaan ja kierto jatkuu uiskennellen päivästä toiseen ohi lohiluotojen lomia, kalahauin kartanoita.

6.2.9 Lohet Kantelettaressa

Erikseen lohesta ei Kantelettaren runoissa enempää kuin Kalevalankaan runoissa puhuta. Maininnat ovat levittäytyneet Kantelettaren kolmeen vihkoon. Lohi mainitaan ensin kurjuuden kuvan vastakohtana, kun ikävöidään lohta ja siikaa ruokapöytään. Myös miniällä on miehelässä ikävä lohiluotoisia apajia. Lohenmieli mainitaan rohkeuden vertauskuvana, mutta muutoin lohi on vaurauden vertauskuva, jonka pyyntiaika on kiireistä aikaa. Lohikoskista saatu vauraus esitetään runoissa myös kosio-onnen edistäjänä.

Kantelettaressa kerrotaan kahdesta okkosmaisesta lohilaulajasta, sillä niin voimallisesta karehtimisesta runossa puhutaan. Toinen laulaja sanoo tekevänsä aallot kaloiksi, niiden joukossa siiat ja lohet. Kantelettaren loppurunoissa tahti hurjenee entisestään ja ryhdytään uhittelusta surmatöiden kuvauksiin. Tungetteleva Anterus saa surmansa, kun neito aitassaan uskoo sulhonsa olevan aidosti kalassa eikä vain mukakalassa ja perustelee säpin kiinni pysymistä eräsankarinsa kunnokkuudella sanoen:

... Laitoin kaunoni kalahan,
Luotuni lohen perähän,
Ainoiseni ahvenehen,
Kesän tuopi suuret hauit,
Talven ruskiat reposet,
Syksyllä oravirihmat." …
(Kanteletar III/14).

Kiikan lapsissa nuoripari heräilee auringonpaisteeseen, tyttö hätistää kumppaniaan lohenkutuun kalalle Kiikkakoskelle. Selviää, että pari onkin ollut

sisarus kuten Kullervon tarussakin käy, epätoivo on sen mukainen, ja vaikka runo kertoo vasta koskeen hukuttautumisaikeesta, ei lopputulosta, niin itsemurhaa runo enteilee. Julma kohtalo on myös vedenkantaja Annilla, joka joutuu ryöstetyksi, näkee sitten vesillä isänsä, anoo tältä apua, mutta isä kieltäytyy, koska lohi kultainen kutevi kulaisissa kupluskoissa. Tyttö sai jäädä sinne, missä oli.

Seuraavan kerran lohi pilkistää Kantelettaressa esiin traagisissa tunnelmissa, kun kaunonsa kalaretkiin kyllästynyt siippa ottaa oikeuden omiin käsiinsä eikä kohtuudesta ole puhettakaan. Vuodatus viittaa omaan osaan, kun runon sankari on tyhjän toimittaja ja petturi. Nuorikko valittaa:

Katsos muita miekkoisia
ja onnen osallisia,
syövät kaunonsa kaloja
sekä luotunsa lohia,
siikoja sivullisensa,
armahansa ahvenia,
mujeita mukahisensa,
kumppaninsa kuorehia.
(Kanteletar III/49)

Lopuksi sankaritar kyllästyy ruikuttamiseen ja päättää ryhtyä tositoimiin, ottaa halon ja löylyttää kultansa perinpohjaisesti. Runo tunnetaan kaunistellulla nimellä Sulhonsa kylvettäjä, rinnakkaisversiot ovat nimellä Kauno kalaan, vaikka tosiasiassa nimi semanttisesti on selvästi Sulhonsa löylyttäjä ja rinnakkaisnimi viittaa siian kalastukseen, kaunokala on siika. Mies siis katseli vieraiden kaunotarten perään.

Kertauksena edelliseen saadaan seuraava Kantelettaen runojen lohiaihelista:

I/32	lohiruoka on hyvää ja vaurauden vertauskuva
I/40	lohi on liikkuva ja vietin voimalla kulkija
II/142	lohi edustaa voimaa ja kestävyyttä
II/252	lohikannat voivat kadota, onni ei kestä
II/273	lohenkutu on kiireistä aikaa
II/283	lohilaulajat, kilpakumppanit
III/14	tyhmänrohkeus kostautuu
III/18	kutukosket ovat kotikoskia
III/23	kutuaika, vallan ja huuman sokaisemat
III/29	kutuaika kosiskeluna
III/49	kuteminen kostautuu kuolemalla.

Lohen ja siian suhde kansanrunouskuvastossa on vastakkainen. Siika on naisellinen kala, lohi miehinen. Lohi lähtee kosioimaan. Yllä mainittu tiivistelmä kertoo kahdestatoista loheen liittyvästä kalevalaisesta runosta sekä niiden sisältämistä arvotuksista. Keskeinen loheen liitetty tarina-aihe on kuteminen, muita ominaisuuksia ovat voima, vauraus, toimeliaisuus ja laulutaito (loitsinta). Tyhmänrohkea eli uhkarohkea kosioon yrittäjä voi kohdata surmansa, turvallisinta ja tavanomaisinta on kosia kotikoskilta, naapurustosta, mutta sopivaa kumppania kannattaa etsiä kaukaakin.

Lohi on Lapin maakuntakala, Tenon lohi on ruskamaisemavesien alkuperäinen asukas, kantalappilainen. Siika on ollut Pohjanmaan korkeudella ja siitä ylöspäin ainut oikea ruokapöydän kala, siikaa halutaan edelleen juhlapöytään. Siksi Pohjanmaan maakuntakalaa istutetaan vesiin eniten ja sankarierästäjien kulkureitit suuntautuvat edelleen tunturijokien varsille lohikalan kanssa kamppailemaan. Pyhätyrjänät yrittävät onneaan, pehmeitä koskivesiä lasketellen ja kovaa urosvesikahcia juoden he koettelevat kykyään voittaa kaunotar palkaksi uro(s) teosta.

6.3 LOIHTULAUSUMAT JA AHVENMAGIA

6.3.1 Ahveikkoset ja osipat

Suomen yleisin kala on kaikenlaisissa vesissä viihtyvä ahven, Suomen vesien vanha kanta-asukas. Kaarle Krohn kirjasi 1900- ja 1800-luvun vaihteessa Itä-Suomesta silloisten kalastajien nimitietämyksen, jonka mukaan ahvenella (Perca fluviatilis) oli ulkomuotoa kuvaavia peitenimiä, kalaa sanottiin harjakörriksi, kirkassilmäksi, rannankiitäjäksi, rapaturkiksi, sileäkorvaksi, suveroturvaksi ja tasapurstoksi. Ahven ei silti ollut peitenimien määrässä ykkössijalla tai muutoinkaan tiedostetusti maaginen kala. Ahvenen tekee maagiseksi taikaperinne, joka siihen on kohdistettu. Kala on tyypillinen onkikala, joka tunnetaan hyvin ja laajalti. Sen saatavuus sinänsä on ollut helppoa, joten maagisten toimien kirjo ei selity kalan pyydystämisen hankaluudella. Käyttämässäni myteemijaossa maaginen myteemi sisältää tasoja, jolle on tyypillistä apueläimet, maahiset, vetehiset, ilmattaret, panuttaret eli tulenhaltijattaret sekä muut elementaariolennot, jotka saattoivat tuottaa veden vihat ja nenät loukkaajilleen.

Maaginen viittaa kansanheimon alkuperäiseen demonis-mytologiseen maailmaan. Maagisissa keinoissa heijastuu myyttinen tieto, joka on valjastettu toiminnan ja käytännön tarpeiden palvelukseen. Suomalaisia voisi pitää

ahvenkansana, koska se on varhaisten historioitsijoiden kuvaamana todettu noitakansaksi, joka tiesi tuulen nostatuksen ja eränkäynnin salat.

Elementaarinen, luonnon koostumukseen perustuva, on maagisessa myteemissä korostunut, ja se edeltää luonnonmyyttistä ja sankarimyyttistä ajattelutasoa. Toistava, hiljaa voimistuva, vahvistuva, hypnoottinen elementti on oleellinen maagisessa myteemissä, jossa maagiset hahmot, vaeltajat, astrologit, shamaanit ja muut sen kaltaiset vaeltavat silmien editse kuin unikuvat.

Sellaisten ahvenen murremuotojen kuin affe, affen, affena voi olettaa olevan jollain lailla rannikkokalastajien vaikutuksesta syntyneitä. Suomenkielessä kun ei luonnostaan ole f-äännettä vaan pelkkä hooveehen vivahtava ähvä. Äffät ovat hiipineet suomen sanastoon vieraista kielistä. Virallisesti latina on tullut ahvenen nimeen jäädäkseen, mutta ei pidä uskoa, että latinalaisetkaan nimet ovat olleet yksiselitteisiä, vaikka nomenklatuuri ponnisteleekin nimistön yhtenäistämiskysymyksissä. Ahvensanojen joukossa selvää ruotsalaisvaikutusta on myös melko suomalaisen kuuloisissa nimissä apero, aporkka, aporri ja apura, jotka ovat saaneet vaikutteita ahvenesta nimeltä aborre. Edelleen sanaa on makusteltu ja saatu siitä peräti kutsumanimi aapo, ja välimuotoja aapperoinen ja aappuri. Aapo on erisnimen lisäksi tyhmän ja narrattavan olennon, ihmisen tai kalan nimitys, sopiva nimi toistuvasti koukkuun jäävälle.

Kalojen nimissä on sekä paikallisia että laadullisia erotteluja. Kalat mm. erotetaan toisistaan koon mukaan. Palkoahvenet ovat nuottakalastajien kielessä pieni- ja tasakokoisia ahvenia, pieniä suikuloita kuin herneen palot. Palkokaloiksi kutsuttuja pikkukaloja saatiin usein nuotalla hyvin runsaasti. Ahvenet, särjet, muikut ja silakat olivat palkollisten ruokaa, siitä nimi väenkala (väjenkala). Jämsässä pieniä ahvenen poikasia sanotaan äijäsiksi, Pertunmaalla ruputurkiksi. Kutuaikojen perusteella jaetaan ahvenet Lemillä seuraaviin ryhmiin: Kallasahven eli ranta-ahven, penger- ja selkäahven. Pienimmät kalat, kallasahvenet kutevat ensin.

Ihminen kuollessaan sinistyy, kalatkin muuttavat väriä, kun ne joutuvat ylös vedestä. Elävän ahvenen väriin vaikuttaa veden laatu ja ravinto, millä on merkitystä myös kalan rasvaisuulle ja koolle. Valkeavetisistä (kirkasvetisistä) lammikoista saatu suuri ahven on Suistamolla tunnettu pozzina (porsaana) tai keltapötsömahana. Umpilampiahvenet ovat väriltään tummia "mustia köriläitä". Kontiolahdella sanottiin maimakaloiksi pieniä ahvenia ja muita pieniä kaloja, joita käytettiin pala- ja pitkänsiiman ongissa.

6.3.2 Maagiset hokemat

Kalalistassa on ahvenen nimenä mm. ahvenenantti. Nimen kohdalla on merkityksellistä, onko tuo muoto kerran ollut erikseen kirjoitettuna, jolloin se selkeästi viittaa taikahokuun: Anna Antti ahvenia! Ahvenenantti voisi aivan hyvin olla myös muodossa Anttiahven. Puhutun ja kirjatun välinen yhtenäisyys

kirjoitustaidon alkutaipaleella hämärtyi pahoin ruotsin- ja latinankielen oikeinkirjoitussääntöjen vuoksi. Käytössä saattoi olla rinnan seudusta ja sanojasta riippuen muodot aapuri, appuri, aappuri. Tästä ilmiöstä on kaskuttukin, käytännössä kansalaisille ei ole lainkaan selvää, kuuluuko jokin yhdyssana yhteen vai erikseen tai kirjoitetaanko sana yhdellä vai kahdella kirjaimella. Sanan painotus luo usein hämäävän kahden ääntiön vaikutelman.

> ”Savitaipaleella oli sota-aikana pari ruotsinkielistä oppilasta. Kun eläinlääkesignatuuriin ilmaantui sana ”porsalle”, selitettiin heille, että oikea muoto on ”porsaalle”. Oppi taisi kaataa ojaan, sillä seuraavana päivänä upeili pullon kupeessa komeasti ”varsaalle”. (Kolmella… 2005:37)

Hämärtyi myös kalan nimen ja lajien keskinäinen vastaavuus. Hämärtyi tahattomastikin, mutta sen lisäksi käsityksiä tahallisesti myös sekoitettiin tärkeista saaliskaloista puhuttaessa, kun pelättiin kateita ja ehkäpä myös verottajaa. Jos vero piti maksaa lohina, lohia ei saatu, sillä ne olivat pelkkiä kaloja tai muikkuja. Käytettiin retorista asetta, vaihdettiin paljastava nimitys paremmin omia tarkoitusperiä palvelevaksi.

Saattaa olla, että alkujaan loitsussa on pyydetty vedenhaltijaa antamaan antinsa, ant(t)iahvenia. Siika on kansanrunoudessa ollut nuoren naisen ja morsiamen, antilaan metafora, ja kalaa on pidetty myös vedenneitona.

6.3.3 Maagiset ahvenjärvet

Eljas Raussi Virolahdelta väitti 1800-luvulla mytologiakäsikirjoituksessaan, että Liemo merkitsee samaa kuin Aluenjärvi eli Almanjärvi, johon hauen nappaama tulenkipuna putosi. Tuli, helisoroinen saatiin ongittua ylös Liemolasta, keskeltä Almanjärveä.

Kalojen uhkakuvat muodostuvat erilaisista saalistajista, petokaloista, kalaa syövistä ja saalistavista linnuista ja nisäkkäistä sekä elinolosuhteista, vesien lämpenemisestä, ravinnosta ja loisista, virkistys-, ammatti- ja ryöstökalastuksesta.

Raussin käsikirjoituksessa on vanha tulensyntyrunon versio. Vanhuuden ja itäsuomalaisuuden paljastaa muoto "iki tulta", joka merkitsee sekä iskemistä että tulen virittämistä eli rikittämistä. Runoilija olisi voinut sanoa asian selvemmin tulensyntyloitsussaan, vaikkapa sanoilla "rikitä tulta Ilmarinen" tai "iske tulta Ilmarinen". Käskymuoto paljastaa, että runossa on tietäjän sanat, tulen sanat, joissa Väinämöinen ja Ilmarinen ovat samanarvoiset taivaan ylhäisyydet. Kiinnostavaa tässä on mainittu almanjärvi.


(SR)

Iki tulta Ilmarinen
Välkytä Väinämöinen
Ylhänä taivosen
Elävällä ennuksella
Kirjavalla kärmehell'
Kirposi kipuna yksi
Läpi taivoisen yhteksän
Taivo puolen kymmettä
Meni aina mennessään
Vieri aina viertessäään
Keskelle Almanjärven
Nieli tuon helisoroisen. (ER)

Tulen synnyn itäsuomalaisissa ja itäkarjalaisissa runotoisinnoissa sekä Kalevalassa mainitaan aluejärvi, johon taivaasta kirvonnut tulikipuna putosi. Järven nimi on vanha, sillä siitä on maininta jo vuodelta 1658 Kiimingistä, muistiinpanossa nimet ovat muodossa Alafwy, Alavoi ja Alavos.Myöhempiä nimimuotoja ovat olleet mm. Aloe, Alue, Alava, Alehto ja Alento. Jo Mikael Agricolalla esiintyy sana aloes (vrt. ruots. aloe), mutta epävarmaa on, kuuluuko järven nimi tämän sanan yhteyteen.

Länsi-Suomen ja Inkerin Tulen synty -runon toisinnoista Aluenjärvi kokonaan puuttuu. Muutamat kansanrunotoisintojen nimet on tulkittu johtavan niinkin kauas kuin Jordanille. Kaarle Krohn tulkitsi Aluenjärvellä tarkoitettavan Kuollutta merta. Mutta näissä eksoottisten nimien sijaintimäärittelyissä on oltava varovainen. Egyptin korpi ja Arabia löytyvät lähempääkin - Sisä-Suomesta. Krohn ei selventänyt, tarkoittiko hän nykyistä Lähi-idässä olevaa vai Karjalan kannaksella ollutta Kuolleeksi mereksi nimitettyä järveä. Matti Kuusi on myös todennut Tulen synnyn voivan sisältää esiaikaista ainesta, kun siitä riisutaan kristillisen ajan topokset, jolloin jäljelle jää yleisarktisen tulimyytin redaktio, aineksinaan järvi, meri, tulikala ja tulikipuna.

Verensulkusanoissa ilmaantuu Tyrjän kosken (alk. Tyberian meren) ja Juortanin eli Jordanin joen kertosanana Aluen, Alevan tai Alavajärvi, joka siitä päättäen tarkoittaa Kuollutta (tuli)merta. Suomalaisten kansanrunojen tulinen järvi voidaan parhaiten selittää tuliperäisen maan hehkuvaksi laavaksi, helvetiksi, joka on alhaalla, Aluenjärvi olisi siten hehkuvaa magmaa poreileva helvetinkattila.

Mahdollista on myös formaalisen muodon ja semanttisen sisällön sekaannus, joka johtuu latinalaisista kirjaimista, joissa sekä u- että v-äänteet kirjoitettiin samalla tavoin. Täten sekä Alve että Alue saavat identtisen muodon.

Ehkei Aluejärveen tarvitse etsiä selitystä merta edempää. Alvejärvellä tarkoitetaan matoista järveä, järveä, jossa leveää heisimatoa kantavat ahvenet ja mateet viihtyvät. Mato käärmeenä on kansanuskossa pahan palkkalainen, ja haitallista loista levittävä kala on vahinkoa tuottava kirokala olkoon miten hyvälihainen tahansa.

Vanha rinnkkaismuoto Alafwy voi ehkä johtaa myös sanoihin elvi, joka tarkoittaa paholaista, tai pahaa henkeä, germaanien alfia, alvia lainavaikutteiden mukaisesti. Toisena vanhana rinnakkaismuotona ilmoitettu Alavos muistuttaa nykyistä Alavusta, nimi viitannee alavaan paikkaan. Jos alkumerkitykseksi tulkitaan Alavajärvi, se tarkoittanee samaa kuin matala järvi. Ahvenet (ruots. tusenbröder) viihtyvät sankoin joukoin matalissakin järvissä, joten Aluejärvestä saattaa olla sama kuin Alvejärvi.

Koska ahvenella on ymmärretty myös kiiskeä, niin tunnettu sanonta, kiiski kaloista vanhin, viittaa enemmän ahveneen kuin kiiskeen merkitykseltään. Se mikä, varmasti liittyy vanhaan maagiseen tietoon, on Aluenjärvi, joka Raussin tekstissä on Almanjärvi, ja josta tulikäärme tai tulisoroinen käytiin pyydystämässä pois. Alvejärvi on siten myös saivojärvi, ahvenia täynnä oleva umpilampi ja sana tullee sanasta alm , joka saamessa on tarkoittanut sekä miestä että taivasta Schefferuksen mukaan. Alvejärvi tulisi suomentaa Taivojärveksi tai Olmeinjärveksi tai Ukonjärveksi. Eräjärvet vaihtuivat almoista pyhiksi, alveesta alueeksi, jolla ukko- ja akkaseitoja palvottiin. Almanjärven saamelais-lappalaiseen alkuperään viittaa myös kalevalainen runon kohta (UK/16. runo, jae 382), jossa puhutaan emon alvehista. A.R. Niemi Kalevalan selityksissään sanoo sen merkitsevän tuhatta emäänsä seuraavaa kalanpoikasta.

Ahven on väli-isäntä loismadolle, jonka ihminen voi saada huonosti kypsennetystä kalaruusta. Pieni katsaus tämän madon nimikirjoon valaisee Aluejärven nimen alkuperää. Paha mato on saanut monta nimeä. Ensiksikin leveää heisimatoa on sanottu 1) alveeksi, 2) lemmeksi ja 3) lieroksi, ja lisäksi se 4) värttelmato ja 5) värttänämato. Kiintoisimpia tässä nimilistassa ovat alve ja lemme ja lapalievollakin on voitu ymmärtää tätä loista. Lemme, lemmes on tunnettu kalevalaisessa runoudessa Lemminkäisen isänä, joten Lemminkäisellä oli lieron perimä luonteessaan, mutta Raussin mukaan Lemmes on veden pinnan tyttöhaltija, samankaltainen kuin antiikin Nymfus (Nymue) merenhaltijatar ja lainaa runosäettä: "Leppä on lemmeksen tekemä, puhtas Jumalan luoma, kanelian kasvattama".

Aluenjärvi eli Alvejärvi, josta on lukuisia nimimuotoja, on tunnettu tulensynnyn alkukotina kuten edellä todettiin. Sellaisena se ehkä on ymmärretty helvetiksi, tuliseksi maansisustaksi, jonka jumala oli Lemme eli Lemmes, hehkuvan rakkauden ja auringonpaisteen haltija, jonka poika on rakkauden apostoli

Lemminkäinen. Myöhemmin Alvejärveksi kutsuttiin järviä, joissa uiskenteli runsaasti punakirjavajuovaisia kaloja, ahvenia, joiden salanimi oli kiiski. Alvejärvet ovat siten ahvenjärviä, koska ahvenet eivät enää mielteissä liittyneetkään ensisijaisesti tulen punahehkuun, vaan loismatoihin, alvematoihin, jotka oli tajuttu ahvenen kautta välittyvän kalakantaan.

Sanonta: Kiiski kaloista vanhin ilmaisee yhden ahvenen peitenimistä. Ahvenen toisintonimissä on myös myyttinen "ukkonen", joksi sahalaitaselkäistä kalaa on myöskin kutsuttu. Kalajumalat, seidat olivat usein pariskuntia, jopa perheellisiä kivisillä pyörivillä alustoillaan. Nimityksiä oli monia, mutta yleensä niitä kutsuttiin ukoksi ja akaksi. Ukko oli pystypäin ja akka makuullaan eli lappeellaan.

Akaksi kutsutaan myös Norjan pohjoisrannikon kalalajia, jota norjaksi on "hoogering", kyseessä lienee turska, ja josta käytetään myös hellittelymuotoa akkanen. Merkillistä on, että ukko kalana on hauki, mutta myös vanhaa isoa lahnaa tai lohta voitiin kutsua ukkokalaksi, kun samalla pienempi ahven oli ukkonen. Ukko ja akka, ukkonen ja akkanen ovat olleet ainakin ahvenen, hauen, lahnan, lohen ja mahdollisesti turskan peitenimiä, joten niillä lienee ollut merkittävä rooli kalastavien suomalaisten myyttisissä mielikuvissa.

Monet vetiseen elementtiin liittyvät mytologiset tekijät viittaavat samanaikaiseti sekä veteen että ilmaan. Väinämöisen syntytaru ei ole ainut tällainen yhdistelmä. Suomalaisen kalamytologian ukkonen, joka paremmin tunnetaan painostavana kesäisenä rajuilmana ja ukko ylijumalana, on siirtynyt kalojen valtakuntaan ja rannalle kalajumalaksi. Selitys tähän on luonnollinen. Ukko tai ukkonen tarkoittaa alkujaan vanhaa ja kooltaan tai vaikutusvallaltaan mahtavaa voimakasta miestä. Muistettakoon, että kansanrunojen mukaan salamaa verrataan matoon, käärmeeseen, sen liuruvaan liikkeeseen maassa ja vedessä. Salamakuvio kalliokuvissa muistuttaa ahvenen selkämyksen sahalaitaa, käärmeeksi kutsutaan evättömiä kaloja, joten salamasymbolissa yhdistyvät maan, tulen, veden ja ilman elementit.

6.3.4 Almajärven immet

Raussilta jäi suomalaisen mytologian käsikirjoitus keskeneräiseksi. Alvejärvi oli hänelle Almajärvi ja Lemmes on Akka, jonka antiikin vastine on merenhaltijatar Nymue. Lönnrotin sanakirjassa on koko joukko mytologisia olentoja, joukossa myös eri elmentteihin kuuluvia nymfejä. Kansanrunoissa näistä aineksista ei kuitenkaan juuri puhuta, joten Lönnrotin Kalevalassakaan ei kaikkia näitä hahmoja mainita. Seuraavassa listassa on esitelty kaikki Lönnrotin sanakirjasta ja sen lisälehdistä löytyvät vetiseen elementtiin liittyvät mytologiset naishaltijattaret eli immet, jotka Kalevalan luoja on merkinnyt sankairjaansa maininnalla myyttinen, selitykset on ruotsista suomennettu. Lönnrotin sanakirjan antamat vihjeet ovat niukat, lähinnä suuntaa antavat. Immettäret tosin herättävät enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Akatarta Lönnrot ei ole maininnut mytologiseksi, vaikka hahmo

saattaa kuulua aitomytologisiin olentoihin, sillä Kalevalassa puhutaan runsaasti Pohjan akasta, mikä sekin saattaa olla tutkijain luoma väärinkäsitykseen pohjautuva konstruktio menneestä. On mahdollista, että alkujaan puhuja on tarkoittanut sanoa pohjan Akka. Merkitys muuttuu sen mukaan miten on. Eri asia on puhua pohjan Akasta tai Pohjan akasta. Pohja voi yhtä hyvin viitata hautaan, vedessä pohjassa ovat kalahaudat, Väinämöisen tekemät.

Akka on ollut myös seidan tai seitapuolison nimitys, mutta kalaakin on nimitetty akaksi. Akka on Norjan pohjoisrannikon kalalaji, jota norjaksi kutsutaan nimellä " hoogering", kyseessä lienee turska. Tästä kalasta käytettiin myös hellittelymuotoa akkanen. Kivinen seitapari kökötti vierekkäin ukkona ja akkana. Ukko on hauki, mutta myös vanhaa isoa lahnaa tai lohta voitiin kutsua ukkokalaksi. Pienempi ahven oli ukkonen. Monet vetiseen elementtiin liittyvät mytologiset tekijät viittaavat sekä veteen että ilmaan. Väinämöisen syntytaru ei ole ainut tällainen yhdistelmä. Ukkonen, joka paremmin tunnetaan painostavana kesäisenä rajuilmana ja ukko ylijumalana, on siirtynyt kalojen valtakuntaan pikku-ukkona, ahvenena.

Selitys on sinänsä luonnollinen. Ukko tai ukkonen tarkoittaa yksistään pelkästään vanhaa ja kooltaan tai vaikutusvallaltaan mahtavaa voimakasta miestä, mutta myös pienen pojan hellittelynä voidaan käyttää ukkoa: Mitä ukko! Muistettakoon myös, että salamaa verrataan matoon, käärmeeseen, liuruvaan liikkeeseen, ja salamasymbolissa yhdistyvät eri elementit, maa, tuli, vesi ja ilma. Raussilta jäi käsikirjoituspohdinnat alkuasteelle, mutta hänelle Lemmes = Akka, merenhaltijatar Nymue.

VEDENVÄEN HALTIJATTARET LÖNNROTIN MUKAAN:

AALLOTAR
- Meren tai järvenneito, oikeammin aaltojen tytär, jonka uskottiin ohjaavan laineita ja merenkäyntiä.
AIROTAR
- Aironeito, jonka suojeluksessa airojen uskottiin olevan.
AKATAR
- Akan tytär.
APAJATAR
- Oletettu vedenneidoksi, joka hoiti apajaa.
HETTEETÄR
- Lähteenneito.
JOKIATAR
- Virranneidon nimi, joka oli avuksi saukkojahdissa. (Nokiatar)
JUOLETAR
Vedenhaltia. Huudettiin avuksi saukkojahdissa.
LAINETAR, LAINEHETAR = LAINEETAR
Vedenneito, joka huolehti aalloista (aallotar)

MELATAR
- Koskissa asuva hyväntahtoinen vedenneito, jolta matkalaiset pyysivät, että hän parhaalla melallaan varjelisi venettä yli vaarallisten paikkojen.
MERELLINEN
- Hylkeen rasva, raani; merellisen makuinen; merellisen tapainen; merenneito.
NOKIATAR (JOKIATAR)
- Kaitsee jokien karjan.
SORSATAR
- Vedenneito joka hoiti sorsia.
SOTKOTAR
- Vedenneito joka huolehti telkistä.
UDUTAR = UUTAR
– Hengetär, jonka tehtävänä oli huolehtia sumusta ja usvasta.
VAAHETAR = VAAHDETAR
- Hengetär, joka työskenteli vaahtoavissa koskissa ja merenaalloilla.
VUOTAR
- Virranneito.

Juoletar ei oikeastaan ole lainkaan naispuolinen haltija, sillä runosäkeet kutsuvat häntä kauniiksi ukoksi, mutta kyseessä voi olla myös kirjaamisen kautta tullut epäselvyys, sillä Lönnrot mainitsee Jokiattaren olevan synonyymi Nokiattarelle, jotka molemmat ovat naispuolisina tunnettuja olentoja. Kumpaakin huudettiin avuksi saukkojahdissa. Oletettavaa on, että Juoletar (ukko) ja Nokiatar (akka) ovat aikojen kuluessa saaneet yhteisnimen Jokiatar/Jokiainen.

Juola on iso kivi, kivenjärkäle, kivikko, kallio (louhi). Käsite viittaa seitapalvontaan. Juoletar elää vielä, mutta muisto on muuntunut ja elää mieleen juolahtamisena. Kalevalaisiin taikatoimiin kuului haltijan mielen eli mielipiteen kysyminen arpomalla tai transsimatkoin. Saukkopyynnillä on voitu tarkoittaa vanhaa kalastusmuotoa, saukolla pyyntiä eikä ainoastaan saukkoja saaliina. Mistä sitten nokiatar olisi voinut saada nimensä? Noki tietenkin rinnastuu nokeen, mustaan väriin ja suomalaisten kaloista mustista mustin lienee suutari.

Suutarin nimi tulee ruostinkielen sanasta sutare, joka tarkoittaa mm. nokikolaria, nuohoojaa. Kaloista nokinokka on lohi tai taimen, joka on suurin suvustaan. Nokinokan muita nimimuunnoksia ovat nikkonen ja nokinakka.Nokitus on päihittämistä, nokittelu piikittelyä. Nokimäki on sama kuin Kipuvuori, joten Nokiatar on ehkä saanut alkunsa kipuamisen eli kiipeämisen merkityksistä, kipu tosin siitäkin syntyy, kun joudutaan kiipeliin.

Melatar on Kalevalassa mainittu Väinämöisen koskenlaskussa, kun tietäjä karehtien laskettelee veneellä pitkin koskea. Myyttiset mela ja airo ovat parhaiten muistiin jääneet hauenpään luiden nimet. Ei ole koskea ilman pauhinaa, melajaminen tarkoittaa melua, pauhinaa, elämöintiä, ryskettä. Hauen luut paljastavat meille, etä Melajatar toimii yhdessä Airottaren kanssa. Melatar hoiti veneen ohjauksen, piti perääå ja suojeli kosken kivikolta ja kareilta, Airotar auttoi

venettä onnellisesti suvantoon ja auttoi vetistä matkaa eteenpäin rauhallisemmilla vesillä.

Aallotar ja Laineitar hoitelivat vedenpinnan, toimivat akkalemmeksinä. Kansanomainen primitiivinen ajattelu toimii pareittain myös suomalaisessa mytologiassa. Edellä esitetty lista selkenee ja jumalhaltiattarien eli immittärien tai impien tehtävät saavat ryhtiä, jos rinnastetaan Lönnrotin esittämät myyttiset hahmot ja annetaan niille tunnusomainen yhteisnimittäjä luokittajaksi. Täten muodostuus seitsemän ryhmää: kalattaret, kaunottaret, koskettaret, saukottaret, sulottaret, terhettäret, Tuulettaret ja virrattaret. Kaikkiaan vesielementtiin liittyviä haltijattaria on kuusitoista, joista immetär eli luonnotar on seitsemästoista.
Luonnotar on keskushahmo, joka muuntuu sulavasti myös muiden elementtien haltijahahmoiksi. Jako on kuvitteellinen eikä tätä systeemiä sellaisenaan ole tietoisesti koskaan ollut. Mutta tähän tapaan suomalaiskareliaaninen mielikuvitus näistä hahmoista on kertonut ja vetisen elämänpiirinsä heijastanut.

Jos jako on käyttökelpoinen tulkinnan kannalta, on se oikeutettu. Jako noudattelee kansanomaista ajattelutapaa, jolle on tyypillistä tehdä luovia vaihtoehtoisia nimeämisiä ja luokitteluja, Krohnin mukaan runollisia muodostelmia.



Kalattaret:
APAJATAR
MERELLINEN

Sulottaret:
AKATAR
HETTEETÄR

Koskettaret:
AIROTAR
MELATAR

Saukottaret:
JUOLETAR
NOKIATAR (JOKIATAR)

Siivettäret:
SORSATAR
SOTKOTAR

Terhettäret:
UDUTAR = UUTAR
VAAHETAR = VAAHDETAR

Tuulettaret:
AALLOTAR
LAINETAR, LAINEHETAR

Virrattaret:
JOKIATAR
VUOTAR

Näin saaduista ryhmistä voidaan havaita, että Kalevalaisia hahmoja ovat usvaa sankarien tielle puhuneet terhettäret, heitä koskenlaskussa auttaneet koskettaret, kareille ja tuuliajolle saattaneet tuulettaret, virrattaret ja kaunottaret, ja monet Kalevalan ja Kantelettaren kohdat ovat pyynnin haltijattarien, kalattarien ja pyynnittärien alaa. Kahdeksasta muodostuu neljä ja siitä voimmekin jo saada semanttisen neliön suomalaisen vedenhaltijattaren akkalemmeksen eli raussilaisen nymueen toimintakentistä.

Vesi-impien tehtäväaloja on neljä: 1) kalastus 2) veneily 3) viehätys 4) luonto. Tämä selvittää myös sitä, miksi kalastus viehättää monia. Neliöinti on helpompi, kun siinä käytetään vain asiasanan ydintä, joten kuviossa kala=kalastus, vene=veneily, lumo=viehätys, luonto on luontoa.

KALASTUS: kalattaret ja saukottaret (apajatar, merellinen, juoletar, nokiatar)
VENEILY: koskettaret ja tuulettaret (airotar, melatar, aallotar, lainetar)
VIEHEET: sulottaretja siivettäret (akatar, hetteetär, sorsatar, sotkotar)
VESISTÖ: terhettäret ja virrattaret (udutar, vaahetar, jokiatar, vuotar).

Merkityksen etsinnässä, tämä tulee vielä sijoittaa kulttuuriseen perusjakoon luonto ja kulttuuri. Kalat ovat osa luomakuntaa, vene ja haltioituminen, luontokokemukset ovat osa ihmisten maailmaa, kulttuuria. Kulttuurista on kaikki ihmisen kannalta katsottu. Luontoa on kaikki ihmisestä riippumaton toiminta.

Luonto	**Kulttuuri**		
KALA	VENE	:	aine / tarpeet
VESISTÖ	VIEHE	:	henki / tyydytys

Väinämöisen sankaritekoihin kuului veneen veisto. Turmiollisen, polven vioittaneen tehtävän hän sai, kun yritti tavoitella ihanaa Akatarta omakseen. Veneen veistossa ja sen vesille laskussa on suomalaisen vetisen ja soisen maan kalevalaiset juuret ei niinkään Vienan Karjalassa pelkästään. Havittelemaansa neitoa ei Väinämöinen koskaan saanut, vaikkakin muita kaloja tuli runsaasti. Kalakaunotar ei jäänyt koukkuun ja kiinni otettunakin karkasi käsistä. Ei osannut Väinämöinen pitää kalakaunotarta omanaan, kalaksi ja martaaksi muuttunutta impeä, mutta tietäjän soittamat Kalanpyytäjän sanat saivat vastahakoisimmankin kalan lumoutumaan ja kiitämään evät vipottaen kohti kuulua laulajaa. Laulutaidollaan, hengen voimalla Väinämöinen voitti vastukset, mutta aineellisemmalla tasolla hän koki monta pettymystä. Kalevalan kuvauksissa suomalaisen luontorakkaus on suurta ja kalastuksessa ne yhtyvät aineellisella ja henkisellä tasolla.

Luonnon kauneus ja rauha kuvataan kanteleen soittona, aineellinen kalastus kuvataan seikkailukertomuksen tapaan. Nämä ovat ne kaksi ääripäätä, johon kalevalainen kalastusrunous kiinnittyy kuin vene poijuun.
Raussille Immi oli Venus, neptuniaaninen vedeneukko, jonka suomalaisia vastineita ovat Kaunihitar tai Luonnotar. Kalastaja viihtyy impien iloissa.

6.3.5 Maanittelun taito

Ahvenen onginnassa yleinen taikakeino on sylkäistä onkeen, heittoa säestetään sanoilla: a) mato sinun kala minun tai vaikkapa sanoilla b) aappora, aappor, pure isäsi ikenillä ja äitisi hampailla! tai vaihtoehtoisesti maanitellen, c) ahven kaunis keittokala, syö isäs tupakkipala. Elleivät nämäkään sanat auta, voi turvautua vielä väkevämpiin toivomuksiin sanomalla esim. d) kala minun ja minä pirun. Kehoitus voitiin sanoa tehon parantamisen vuoksi vuolaasti:

Ahven armas, köyryniska,
Tahi särki, suloinen silakka,
Tahi lahna, laupias lotukka,
Tahi hauki, hyvä
hammasniekka,
Tule onkeen ottamaan

Väkärautaan veäntämään!
Ota suulla suuremmalla,
Leuvalla leveämmällä!

Ahti, aaltojen kuningas,
Vellamo, ve´en emäntä,
Aja kaunis kala karja
Minun onken ottimille,
Väkärauvn veäntimille!

Ottikos sulta isäs ikenet,
Veikös veljes leukaluut,
Ettet purrunna paremmin?
(SKVR/3979)



Hyvä ja kestävä kalaonni saatiin myös ennakoivien taikatoimien avulla. Kun joku tahtoi saada oikein hyvän kalaonnen ja vielä sellaisen, ettei siihen kateet eikä pahennukset pystyneet, niin piti tehdä kalavalan. Rukouspäivää vasten yöllä mentiin joen tai järven rantaan, kastettiin kolme kertaa pää veteen ja lupauduttiin pirulle kaloja vastaan. Kalamiehen vala voitiin tehdä toisinkin. Kun kalamies meni kalaan, löi hän molemmat kintaansa ja lakkinsa veneen pohjalle ja vannoi: kalat minulle, minä pirulle, ja nuo kolme; kintaat ja lakki olkoot todistajina. Kolmaskin tapa oli käytössä. Mettumaariyönä, juhannuksena kosken kivellä kastettiin pää kolme kertaa veteen ja lausuttiin tuo tuttu säe:

Kala minun ja minä pirun. Tällä keinoin menetellen kaloja uskottiin tulevan runsaasti. Sitten kun kaloja saatiin, purettiin sopmus sanomalla "kuperjunkkis, kauppa rikki!" ellei ollut tehnyt verivalaa, joka tehtiin ottamalla oikean käden verta, jolla onki tahrittiin.

Muuan pudasjärveläinen "rätinki" eli loru ongelle ruvettaessa oli :

Anna Antti ahvenia,
Pekka pieniä kaloja,
Heikki hevosen kokosia,
Jussi vielä julmempia,
Kalle kahta kauhiampia.

Toinen, vanhempi pudasjärveläinen loru kuului:
Kiisken kitukala, ahvenen apukala,
syö minun onkeni, syö minun syöttini…
(KOTUS, Pudasjärvi, 1927, Antti Hiltula)

Pyhtäällä pieni ahven on sitti, puhuttiin ahvenen- ja särensiteistä. Onkimaan ryhdyttäessä pyhtääläinen sylkäisi koukkuun jo asetetun madon "lieron" päälle ja onkea veteen viskatessa lausui:

Anna Antti ahvenia, Pekka pieniä kaloja,
suutari suuria, raatari hyvin rasvasia.

Tai hän käytti harvinaisempaa ja ehkä myös vanhempaa värssyä:

Avaa Jeesus avantosi,
korennolla kultaisella,
kangilla hopiaisella.
(KOTUS, Pyhtää 1927, V.J: Klaavu)

Kun kalastaja meni onkimaan, hän asetti syötin koukkuun, sylkäisi siihen tavanomaiset kolme kertaa ja sanoi samalla: "Syö kala mattoo, älä juokse pakkoo" tai "Käypä entinen avuksi, että saataisi kaloja , jonka jälkeen onkija heitti ongen veteen. Kangasalla ongelle ruvettaessa onkimies sylki matoon ja sanoi:

"Ahven armas, kultavarvas,
tule onkee ottamaan,
väkäpäätä vääntämään,
kiverää kääntämään"
(KOTUS, Kangasala, 1927, K. A Franssila)

Tapana oli myös onkivavan ulointa päätä jonkun kerran molskuttaa vedessä, jotta kalojen huomio paremmin olisi kiintynyt heille heitettyyn syöttiin. Jos kala pääsee ongesta karkuun, niin sanotaan kun onki jälleen heitetään veteen sanoen: "Käske isäs ja isompas" (KOTUS, Laukaa 1927 Arvi Salonen) Ongelle ja kalaan lähdettäessä katsottiin tarkoin, ettei nainen tullut matkalla vastaan, kalaonnea viemään. Ruvettaessa ongelle tai verkkoja heitettäessä luettiin:

Anna antti ahvenia
Pekka pieniä kaloja
Jussi julman suurrimmia.
Tule onk´ottamaan,

väkäleuka viäntämään,
kiverä kovertammaan.
(KOTUS, Riistavesi 1927, Aili Karttunen)

Onkimies kun sai madon koukkuun, sylkäsi siihen kuten tapa vaati, heitti järveen ja luki:

Ahven arka, perse märkä,
tule onkea ottamaan,
väkärautaa vääntämään,
neulannuppua nujeramaan.

Viimeinen lause johtui ongen puutteessa nuppineulasta tehdyistä ongenkoukuista. Sitten sanoja vielä varmistettiin ja jatkettiin: "Söi se ennen honkahsulla, mutta söi se muuallakin haulla". Ja tämä tarkoitti sitä kun lampiloissa oli kaatuneita honkia, joitten päältä paljasjaloin ongittiin (KOTUS, Sulkava 1927, Otto Reponen) Onkimisen taikatointa tehostettiin Sonkajärvellä vettä vavalla polskuttaen ja huulia maiskuttaen kuin hevosta olisi käskenyt. Kalastustaika tarkoitti lähinnä niksiä apukeinoa, mikä myös tuodaan perinnetiedoissa painokkaasti esiin. ”Taika, se tietäkää, oli entisaikain ihmiselle apukeino ja konstit olivat monet, salatut ja sekavat. Jokainen kehoitti kalaa tyylillään tarttumaan onkeen.

Mää onki ottamaan, väkäkoukku viäntämään,
Antille ahvenia, kissalle kiiskiä, koiralle kuoreita,
muulle joukolle muita kaloja. ”
(KOTUS, Karttula, 1927 Ville Kolehmainen)

Yleistä oli myös sylkemisen tehokeino. Ongen heittoa säestettiin matoon sylkäisyllä, saatettiin töpehtiä siihen moneenkin kertaan. Varsinkin onkea ensi kertaa veteen heitettäessä oli siihen sykäistävä ja luettava seuraava uhkaavanoloinen luku:

Ahven arka perse märkä,
Tule ongie ottamah.
Ota onki, syö syöttö
Koppase kovera rauta
Vetäse venyjä shiima
Jos et ota ongestani
Etkä syö syötöstäni
Poltan aitat ahvenelta
Kiiskoilta kiviset linnat
Ahven itkää aittoitah
Kiiskoi kivistä linnuata. (KOTUS, 1927 Suistamo)
Santeri Linnama)

Ennen kuin onki heitettiin veteen, oli matoon syljettävä kolme kertaa ja luettava onkimiehen luvut.Tule siika siivollais
Särinpoika säälilläis
Ahvenrasa armollais
Ottaman miun onkijain

Miun onkein on osova
Miiun mattoin on makija.
(KOTUS, Pyhäjärvi Väinä Kaasalainen)

Ongelle ruvetessa tuli sanoa luku: Hyi kala onkeen ja annan antti ahvenia, pekka pieiä kaloja, porohousu porsahia, sälkkipäitä sääneetä, ja siten kalaa tuli ja se kannatti, koska körmyniskojen päässä sanottiin olevan yhtä paljon rasvaa kuin köyhän miehen aitassa.

Onkijalla oli omat keinonsa varmistaa saalis, ja kalastajalla omansa. Kun oli silmäykset eli äkkäykset riimuverkoissa, eikä niillä saatu kaloja, niin haitta saatiin korjattua, kun otettiin kirkkotieltä kolme lepän versoa, eri kohdasta kukin vesa. Toimitus tapahtui siten, että kukin vesa nousi yhdellä nykäsyllä vuorollaan ylös juurineen. Sama toistettiin kolmen kirkkotien poikki menevän petäjän juuren kanssa. Kustakin piti ottaa kolme lastua. Lastut oli leikattava yhdellä vuolasulla kukin, yksi kerrallaan alhaalta ylöspäin ensin etimmäinen, sitten keskimäinen ja sitten likimmäinen petäjä. Sitten otettiin kolme lastua kolmesta pukkipetäjästä (sellainen petäjä, josta on otettu kuori pois ja syöty jälttä ympäri petäjän) Kun nämä tarpeelliset tavarat oli saatu, mentiin jonkun saaren tai niemen pohjoispuolella olevalle veden ääressä olevalle kalliolle, jonne vietiin järven

rannalta tuulen tai veden kuljettamia pillejä eli ruokoja ja muuta roskaa. Näistä tehtiin kalliolle tuli, johon pantiin sitten lepän vesat sekä petäjän juuresta ja pukkipetäjästä leikatut lastut. Tämän tulen savussa savustettiin verkot ja pyydykset tulivat entiseen hyvään kuntoon.

Savustamalla saatiin kala kypsäksi ja pahat lähtemään. Demoni on ihmiselämässä kuin kalasta saatava loinen. Korventaminen saa haitan lähtemään, näin on uskottu vuosituhannet kulttuurista toiseen. Raamatun apokryfikirjoissa kerrotaan riivajatapaus, jossa perheen ainoaa tytärtä riivasi Asmodeus-piru, joka tappoi kaikki tytön sulhaset hääyönä. Seitsemän kosijaa oli jo ehtinyt menettää henkensä, kunnes saapui pelastava enkeli korjaamaan tilannetta uuden sulhasehdokkaan avuksi. Kosiomatkan varrella hankittiin kalaisat taikavälineet. Mistä riivaaja oli tyttöön tullut, oliko kenties lupautunut kalastusretkellä saaliin toivossa pirulle, mutta eroon hän tahtoi kauhistuttavasta kumppanista.

> MATKA MEEDIAAN
> "Ja nuorukainen astui veteen kylpemään. Silloin hyppäsi kala ylös virrasta ja aikoi niellä nuorukaisen. Mutta enkeli sanoi hänelle: - Tartu kiinni kalaan. Silloin nuorukainen tarttui kalaan ja viskasi sen maalle. Ja enkeli sanoi hänelle: - Leikkaa kala auki ja ota sydän, maksa ja sappi ja säilytä ne huolellisesti. Ja nuorukainen teki, niin kuin enkeli oli hänelle sanonut; mutta kalan he paistoivat ja söivät. Sitten molemmat kulkivat eteenpäin, kunnes tulivat Ekbatanan läheisyyteen. Silloin sanoi nuorukainen enkelille: - Asarias, veljeni, mitä varten meillä on sen kalan maksa, sydän ja sappi? Hän vastasi hänelle: - Sydäntä ja maksaa on, jos jotakin ihmistä vaivaa riivaaja tai paha henki, savustettava sen ihmisen, miehen tai vaimon, edessä, ja niin vaiva lakkaa. Sapella taas on voideltava sitä, jonka silmissä on valkoisia pilkkuja, ja niin hän paranee." (Raamattu, Tobias 6:3-9)

6.3.6 Alvejärven ahvenet

Ahven on maaginen kala Alvejärven ja Almajärven kalana, ja erilaiset maagiset kansanparannustoimet ja uskomukset liittyvät ahveneen. Ahvenen toisintonimenä käytetään hämäävästi kiiskeä, joka on aivan toinen laji, ytheistä kummallekin kalalle on piikikkyys. Ahven on loismatojen välillisenä levittäjänä matokala, millä ilmaisulla tarkoitetaan mitä tahansa matomaiseen muotoon tai käyttäytymiseen tai muuhun matoihin liittyvää. Aluenjärvi liittyy ilman, maan, tulen ja veden elementteihin. Raussin antamat mytologiavihjeet vihjaavat ahventaikuudella olevan tulenpalavat juuret, mikä viittaa alkuperäiseen demonis-mytologiseen maailmaan yhdessä sairautta aiheuttavan alven ja lemmen kanssa. Magiamyteemissä myyttinen tieto astuu käytäntöön, joka on elänyt loitsusäkeissä.

KalevalassaJoukahainen esittelee kalatietämystään Väinämöiselle. Kalojen elintapojen ohella hän tietää ainakin yhden hellittelynimen ahvenelle. Hän nimittää kalaa kyrmyniskaksi, hyljettä ve´en koiraksi ja haukea kuolasuuksi. Kantelettaren

ahvenrunojen joukossa on myös kilpalaulantatilanne, jossa kilpakumppani lauloi vastustajansa pahaan paikkaan eli ahvenettomaan lampeen. Kalaton lampi on ollut jollain lailla kauhistuttava uhkaus ja sellaisena sopiva vastustajan säikyttämiseksi, sillä myös Kalevalan 17. runossa laulaja kehottaa kehnoa vastustajaansa menemään kalattomaan ja ahvenettomaan lampeen.

Niin lauloi mokomat miehet
minkä minne, kunka kunne:
ahoille vesattomille,
maille kyntämättömille,
lampihin kalattomihin,
aivan ahvenettomihin,
Rutjan koskehen kovahan,
palavahan pyörtehesen,
virran alle vaahtipäiksi,
kosken keskelle kiviksi,
tulena palelemahan,
säkehinä säikkymähän.
(Kalevala 12/ 457 -468)

Ahvenapajat olivat syynä myös suureen konfliktiin Untamon ja Kalervon välillä. Suuri veljessota sai alkunsa kalavesiriidasta. Kalevala kertoo pitkällisestä kostonkierteeksi ja tuhoisiin seurauksiin yltäneestä kalakiistasta:

Untamoinen verkot laski
Kalervon kalavetehen;
Kalervoinen verkot katsoi,
kalat konttihin kokosi.
Untamo, utala miesi,
sepä suuttui ja vihastui.
Teki soan sormistansa,
kämmenpäistänsä keräjät,
toran nosti totkusilta,
artin ahvenmaimasilta.

Torelivat, tappelivat,
eikä voita toinen toista:
minkä toistansa tokaisi,
sen sai itse vastahansa.
(Kalevala 31/19-32)

Siinä missä Kantelettaren valittaja moittii ahvenkalojen piikikkyyttä ruokana, toisaalla yleni miehinen mies potraksi ja vereväksi, sillä Kalevalan naissankari Lemminkäinen, tunnettu myös nimellä kaunis Kaukomieli kasvoi lapsuutensa ahventen voimalla.

Ahventa pyydettiin nuotalla. Tulikipinän kalastamiskuvauksissa on mainittu ahven vähäisenä kalana, ja rinnastettu se kiiskeen, ruotoiseen kirokalaan. Kalanpyytäjän sanoissa, joka tunnetaan paremmin Väinämöisen soittona, on mainittu ahven kalana, johon soitto tepsi. Muita soiton avulla lumottavia ja houkuteltavia kaloja olivat hauki, lohi, siika, särki ja muje sekä hylje. Väinämöisen soiton lisäksi Kalevala mainitsee ahvenen monta kertaa. Ahvenkalalla on eränunoissa ollut keskeinen rooli. Umpilampien asukkiin, ahveneen ovat yhdistyneet erilaiset taikatavat, joka heijastuu kilpalaulannan teemoissa ja

kiertonimessä kirokala ja sekä kalan rinnastamisessa kiiskeen. Ruokakalana ahven on ollut sekä haluttu että vieroksuttu maukkaan, mutta ruotoisen lihansa vuoksi.

6.3.7 Kantelettaren kala-arvot

Kantelettaressa on ahvenrunoja kolme. Väinämöinen opastaa veljeään ja esittää painokkaan ruokatabun sekä antaa neuvon ruokavaliosta, jonka mukaan ahvenen alainen puoli, mäti ei ole terveellistä syötävää:

"Ei sinun pitäisi syöä,
ei sinun, ei muienkana,
siian suolta, hauin vuolta,
ahvenen alaista puolta,
kuujasen kutumätiä."
(Kanteletar I/90)

Kilvanlaulajissa on kaksi runonlaulajaa, jotka kilpovat taidollaan keskenään. Runosäkeissä kerrotaan myös muusta vesistöön liittyvästä kuten ruovikoista, hiekkarannoista, aallokoista, kareista ja kaloista mainitaan lohikalat, siika, lohi mutta myöskin valaskala. Runo on sekä linnustoltaan että kalastoltaan pohjoisten alueiden runo. Kyseessä voi olla jonkinlainen jäänne syntytarusta, jossa valaskalat on muistettu syntyneeksi meren vaahdosta. Kilvanlaulajissa toinen laulaja kertoo loihtivansa isot vaahtopäälaineet valaiksi vastineeksi ensimmäisen laulajan rasvatyvenen uhkauksiin. Pienemmistä aalloista tulisi ahvenia. Luodoista ja kareista tulisi siikoja ja lohia. Aalloissa ahvenen synty, varsin uskottava ajatus. Aallotar on ahvenen emuu. Vaahetar synnytti valaat.

2. laulaja
Kun mä laululle laseme,
virrentyölle työnteleme,
laulan aallot ahveniksi,
vaahtipäät valaskaloiksi,
siioiksi meren siveret,
meren luokset lohiksi.
(Kanteletar II/283)

Kalastusmytologiassa kaikessa esiintyy luiden ja rasvan vastakohdat, ruotoisuuden ja rasvaisuuden suhde. Kala on haluttu silloin kun se on iso ja rasvainen, toisin sanoen maukas, jolloin sitä kutsutaan murukalaksi. Vastakohta tälle herkkukalalle on kirokala, pieni ja ruotoinen kala. Ahventa on piikkievien vuoksi sanottu kiiskeksi ja kirokalaksi. Ruotoisuuteen nähden kiiski ja ahven ovat samanveroisia kirokaloja, joita iltaseksi ei väsynyt raataja ole halukas ruotimaan.

”Vast´ on kerta keitettynä kiiskiä kirokaloja,
ahvenia ruotaisia... (Kanteletar I/ 167).

Nuoren emännän tai piian osa ei ollut helppo. Niukkuus ja yhteisasuminen synnytti osattomuutta ja valtataisteluja. Kantelettaressa on kaikkiaan viisi runoa, joissa ahven mainitaan, edellä käsiteltyjen lisäksi runossa Neitivalta ja miniävalta, maintaan ahvenen tuppisuisuuden ja umpimielisyyden perikuvana.

Piteä hänen pitäisi,
piteä piloisen piian
lohen mieli, kiiskin kieli,
lammin ahvenen ajatus,
suu sären, salakan vatsa,
meritetren tieto saa´a.
(Kanteletar II/142)

6.4 SAALIIN MITAT - SALAKKA

Hyppijä, jääsilmä, pienipursto, salaevä, suistamo, valkeapinta, vedenkuorenpuhkaisija ovat kaikki salakan itäsuomalaisia peitenimiä. Salakka on balladimaisuusmyteemiin liitetty kala, koska siihen liittyvät vainolais- ja asutustarinat, surmabalaldit ja onnettomuudet. Balladit kertovat esihistoriallisista ja keskiaikaisista tapahtumista, sen ajan sukukronikoista, joiden sisältöjä ovat valtasuhteiden käymät kamppailut ja älien selvittelyt. Tarinat kerrotaan jylhällä arkaaisella tyylillä. Tyypillinen balladi kertoo sukutarinan, jota sävyttää valtataistelu ja romanttinen valtasuhteisiin rusikoituva elämä ja rakkaustarina. Balladiin kuuluu laulu uhrautuvasta tai tuhoon tuomitusta rakkaudesta, jota jälkipolvet muistavat sukupolvesta toiseen tai laulu elää sukutraumana jälkipolville, vaikka asiasta ei puhuttaisi. Balladit ovat osa kulttuurista tarinointia, osaltaan ne luovat kansallisia myyttejä. Suomessa balladimaisia perinnetekstejä ovat surmavirret, laulut Elinan ja piispa Henrikin surmasta. Elinan surma on nimetty balladiksi, Henrikin surmaa on totuttu pitämään legendana, vaikka raja näiden kahden perinnelajin välillä ei ole selvä. Pääjakona pidetään sitä, että legendassa on enemmän myytin piirteitä ja balladissa kertomuksen, edellinen on jälkimmäistä sakraalimpi tarinan muoto.

Kerrontaperinnettä on pidettävä yllä, jotta se ei unohtuisi. Suomalaisen mytologian perusteoksena pidetään Mikael Agricolan jumalluetteloa, kalastajien kulttuuriperinnön perusteos Suomessa on piispa Olaus Magnuksen Pohjoisten kansojen historian Suomea koskeva osio, jossa on runsaasti kaloja ja kalastusta koskevaa tietoa ja kuvitusta. Molemmat mainitut lähteet ovat 1500-luvulta, aikansa

tuotteita, joiden imiselvästi väärätkin käsitykset on tahdottu niellä sellaisenaan. Suhtautuminen alan perusteoksiin on yksivakaista ja totista, kanonisoivaakin.

6.4.1 Lintu vai kala

Salakka on aikain saatossa ollut useamman eri kalalajin nimenä. Silti kiertonimiä salakasta ei osattu sanoa enää sata vuotta sitten. Krohnin saama itäkarjalainen peitenimiluettelo 1800-luvun lopulla sisälsi seitsemän nimeä. Karjalaiset kalastajat nimittivät salakkaa (Alburnus lucidus) nimillä hyppijä, jääsilmä, pienipursto, salaevä, suistamo (nimen väitettiin tulevan salakan syöksähtelevästä uintityylistä), valkeapinta ja vedenkuorenpuhkaisija. Salakka on tunnettu myös salavana ja "calawana".

Murrearkistosta löytyvien hajamainintojen ja sukukielten sanakirjojen avulla voi päätellä salakkaa kutsutun toisintonimillä salaffi, salahka, salakki, salakko, salg, salatji, salkka, salikka, salikko, salkka, salkki, salkko, salkku, salukki ja tiuru. Tästä listasta salkka -nimellä on kutsuttu myös kilohailia, särkeä ja kuoretta. Salkku, salkko, salikka, salikko nimirykelmä on tarkoittanut myös isoa muikkua ja pientä siikaa tai kenties salakka on ymmärretty jommaksi kummaksi tai "isomuikku" ja "pikkusiika" ovat olleet salakan nimiä myös. Salakka eli salkko olisi täten ollut katsantokannasta riippuen milloin ikään kuin kilohaili, milloin särki, milloin kuore, milloin muikku tai siika. Nimien kierrätys on ollut melkoinen..

Sitkeähenkinen on ollut Olaus Magnuksen esittämä kansankertomus, jossa väitetään pääskyjen talvehtivan jään alla. Todennäköistä on, että tarinan pääskyt eivät ole olleet lintupääskyjä eivätkä laivanhylkyjäkään, sillä pääskyiksi kutsuttuja taruolentoja saatiin joskus talviverkoilla horroksenomaisessa tilassa. Kun ne sisätiloissa sulivat, kalapääskyt virkosivat eloon, mutta eivät eläneet kauan. Magnuksen teos kertoo toisaalla, että jotkut kalat lentävät veden päällä kuten lentokala eli pääskykala, joka nimeltäänkin muistuttaa lintua. Olaus Magnus kirjoittaa:

> "Monenlaisista luonnonolosuhteista kirjoittaneet henkilöt ovat kertoneet pääskysten vaihtavan olinpaikkaansa, toisin sanoen vetäytyvän lämpimämmille seuduille, jo silloin kun on alkanut vähänkin tuntua talviselta. Siksi pohjoisten vesien kalastajat aika harvoin nostavat ylös pääskyjä, jotka muodostavat kokoon pakkautuneen lauman. Syksyisin pääskyt kokoontuvat kaislikkoon ja keväisin lentävät sieltä pois. (Magnus 2002:519)

Hieman myöhemmin hän toteaa: "Elokuussa syntyneillä pääskysenpoikasilla on vatsassa/maksassa kiviä."(Magnus 2002: 520) Pääskykala on kansankielessä lyhyesti pääsky. Olaus Magnuksen vesipääskyt ovat

todennäköisesti salakoita, eivät ainakaan pääskysiä, koska lintupääskyt ovat elokuussa jo isoja ja lähdössä lentoon. (Magnus 2002:580) Krohnin taltioima salakan nimi suistamo viittaa epäsuorasti pääskyyn ja salakan syöksähtelevään liikkumistapaan. Syöksyily vedenpinnan yläpuolelle saaliin perässä muistuttaa pääskyn ravinnonhakua ja kiitoa taivaan sinimeressä, jossa toisenlaiset ilman pääskyt kiitävät pilvilauttoina. Kansanrunot nimittävät pääskyksi myös venettä ja ilmalaivaa eli pilvilaivaa.

Menestyskalakirjassaan Oivallinen onkimies, Isaac Walton kertoo salakasta ja siinäkin nimenä mainitaan pääsky. Miksi tämä on niin tärkeää? Jos salakka on pääsky, niin vaihtoehtoisen suomalaisen maailmansyntyrunon pääsky saattaa olla alkujaan kala ja munat mätimunia. Ja jos näin on, vetiseen luomistaruun, tuohon märkään alkukertomukseen tulisi ottaa aivan toinen tulkintapohja. Synnyt syvät ovat suomalaisissa muinaismyyteissä taivaan ja maan yhteistoimintaa, jonka välittäjänä maalla vesijuurista sadepilviin ulottuvana isona tammena kohoaa calawapuu, salava.

Muutama sata vuotta sitten mädistä puhuttiin munina. Olaus Magnuskin valistaa: "Munia laskevat kaikki kalat, joiden vartaloa peittävät suomut: lohi, karppi, lahna, kuha, hauki, valkoisiksi ja kevyiksi kutsutut kalalajit sekä lukemattomat muut. (Magnus 2002: 581) Käytännöllisesti katsoen lähes kaikki kalat munivat; laskevat munansa kutiessaan. Muna lieneekin alkuperäinen myyttisen ajan elämän pienimmän yksikön nimitys. Nykyihminen puhuu atomista. Mikä muna lieneekään ollut kyseessä, niin munasta luomiskertomuksen elämä alkoi. Merestä, jossa meri oli vettä ja taivaan sineä.

Kadonnut kuin tieto salakasta pääskysenä, ovat hävinneet myös salakan toisintonimet. On todennäköistä, ettei kansanomaisissa nimissä vain lajit sekoittuneet ja vaihdelleet. Nimien murreasut ja niiden kirjaamiset vaihtelivat suuresti alueittain ja ajan mittaan, kun kirjakieli ja lukutaito olivat vielä vakiintumattomia ja murteiden eroavuudet suuria.

Salakka on paitsi nopea liikkeissään myös salaperäinen kala. Magnus toteaa pääskysten vaihtavan olinpaikkaansa, jolloin ne vetäytyvät lämpimämmille seuduille, heti kohta kun on vähänkin alkanut tuntua talviselta. Siitä sitten hänen toteamuksen mukaan johtui, ettei pohjoisten vesien kalastajien kalansaaliina kovinkaan usein ollut pääskyjä. Jos pääskyjä oli, ne muodostivat kokoon pakkautuneen lauman. Toinen ominaispiirre tälle laumalle oli, että syksyisin pääskyt kokoontuivat kaislikkoon ja keväisin lensivät sieltä pois. (Magnus 2002:519)

Käännöksen outous on siinä, että pääskyt eivät suomen kansankielessä juurikaan lennä, ne kiitävät kuin salakka. Veden yläpuoliseen kaislikkoon saattoi kerääntyä korsille muuttoa valmistelevia ilman lintuja, jotka sitten huomaamatta

katosivat muille maille, mutta suomalainen kalastaja tunsi saaliskalojensa elintavat, samoin kuin räystään alla pesivän ja jumalanlintuna pitämänsä pääskyn elintavat, joten hän tuskin erehtyi pääskyjen elintavoista. Kertomus ilmeisesti on vanhaa perua, jossa erilaiset uskomusainekset ovat saaneet hämäräperäisen muodon ja lopulta tolkuttomaksi muuntuneena kertomus hävisi kokonaan.

Magnuksen pääskystarinan kuvituksessa nostetaan avannosta kalaa, ja vain kalaa. Lisäksi hisotrioitsija sanoo noista verkolla kalastetuista pääskysistä: " Mutta jos kokemattomat nuorukaiset nostavat ylös sellaisen parven - vanhat kokeneet kalastajat heittävät sen takaisin - ja kantavat sen lämpimään, pääskyset alkavat sulettuaan tosin lentää ympäriinsä, mutta eivät säily hengissä pitkään. (Magnus 2002:.520) Toisaalla teoksessa on myös pieni maininta, että elokuussa syntyneillä pääskysenpoikasilla on vatsassa/maksassa kiviä. Magnus ehkä tiesi puhuvansa kaloista, mutta jälkipolvet eivät enää olleet täysin selvillä pääskyn nimen monitulkintaisuudesta eivätkä edes siitä, että lentely on kansankielessä myös poukkoilua ja sinkoilua sinne tänne.

6.4.2 Taivaankannelta kalasammioon

Olaus Magnus jäi historian kirjoihin suomalaisen elämänmuodon tarkkailijana ja sosiohistorioitsijana sekä sai teoksellaan mainetta ja kunniaa, vaikka todennäköisesti olikin monessa asiassa väärässä. Aivan yhtä onnekas tunnustuksen suhteen ei ollut Magnuksen maanmies Johannes Messenius, joka joutui kylmän Pohjolan tuntemaan nahoissaan, kun hänet karkoitettiin kalasammion kannenpäälliseen koppiin.

Kajaanin linnaan teljetty ruotsalainen historioitsija päätti olla historioitsija vankeudessakin. Messenius ryhtyi tiedustelemaan suomalaiselta papistolta kirjeitse Suomen muinaisuutta koskevia muistitietoja, erityisenä kiinnostuksen kohteena oli mahdolliset Suomen muinaiskuninkaat ja mystinen Kaleva. Hän sai tiedusteluunsa vastauksen. Paltamosta tuli tieto kirkkoherra Mansuetus Fellmanilta, Lapin kansantietouden tallentajan J. Fellmanin isältä, joka tiesi kertoa seudulla runoja laulettavan suurissa vuorissa ja linnoissa asuvaa Hiittä palvoen. Tiedonanto jatkoi omaa elämäänsä.

Messenius laati kyselynsä Kalevasta sanamuodossa Calawa. Nimenomaan c-kirjaimella kirjatut nimet ja muodot ovat herkästi saaneet murteissa sekä koollisen että ässällisen äänneasun. Calawa voi siten voinut olla sekä Kalava että Salava. Nimikirjoa sotkee entisestään se, että salava on myös puulaji, saarni.

Kysymys Calawasta ja Kalevasta muistuttaa myös salakan itäistä nimimuunnelmaa salaffa.

Ceellä kirjoitettujen sanojen heilahtelu kahden lausuntatavan välillä ei ole aivan outo ilmiä kansanrunoudessa. Kalastusaiheisista sanoista niinkin tuttu sana kuin siima on tunnettu karjalan murteissa myös kiimana. Kansanrunoudelle olisikin ominaisempaa alkusoinnuttaen toivottaa kireitä kiimoja kuin kireitä siimoja. Samuli Paulaharju käyttää veneestä puhuessaan vaihtoehtoisia muotoja kaari ja saari. Murrearkistossa siivu ja kiivu ovat rinnakkaisia viipaleen sanoja

Kalava tarkoittaa Lönnrotin sanakirjassa kalaisaa paikkaa. Kalava poikineen asui Suomen vesillä, niin kerrotaan, ja pojat olivat vikkeliä matkaamaan paikasta toiseen. Kalevan pojan Joukahaisen epiteetti "laiha poika" saattaa olla jollain tavoin salakan solakkuudesta ja kapeudesta syntynyt.

Messeniuksen kuningasajatus kariutui, mutta kysymys Calawasta eli edelleen. Eerik Cajanus julkaisi vuonna 1663 kertomuksen Paltamon oloista, ja sen Porthan julkaisi myöhemminTurun Viikkosanomissa. Tässä tarinassa jättiläinen nimeltä Calawa asui vuoressa. Tällä jätillä oli kaksitoista poikaa. Kolme näistä pojista, joiden nimet olivat Soini, Hiisi ja Nimetön rakensivat linnoja Pohjanmaalle. Muita Calawan poikia olivat vanhat tutut sankarit; Väinämöinen, Ilmarinen ja vähälle huomiolle jäänyt Kihavanskoinen, mutta yllättäin nämä viimeksi mainitut sankarit tunnettiin paremmin Varsinais-Suomessa ja Häme-Savossa.

Kainuussa sen sijaa vallitsi merkillisen sitkeässä perinne Calawasta ja calawanpojista. Moni yritti selvittää, mitä Calewa -nimi tarkoitti. Porthan sijoitti Calewan jumalaksi Ukon, Hiiden, Tapion, Kekrin, Väinämöisen ja Turisaksen rinnalle. Matias Aleksanteri Castrénille kaleva oli yleisnimitys, jota käytettiin mahtavien miesten epiteettinä, määreenä.

Aikaa kului alkuselvityksistä melkein vuosisata, kunnes koitti aika, jolloin maanmittarien oli tallettetava kansanperinnettä. Niin vuonna 1739 Jacob Johan Wefwar taltioi Oulujoen ja Oulujärven ympäristöstä paikallistarinan, jonka mukaan Limingan kirkolla asuva Kaleva-jätti lähti tervehtimään Oulujoen ylävarrella asuvaa veljeään ja lauloi:

Ei synny sitä urosta,
eikä sitä emosen lasta,
joka nousee päälle Pellinkorvan
puun pitkän pitelemättä,
Römsin rajan huutamatta.

Tarina jatkui. Sen mukaan Kalava nukkui eräällä Oulujärven niemellä, ja tuota nientä kutsutaan sen vuoksi Soininniemeksi. Fellmanin kertomus oli saanut vahvistuksen. Kainuun paikallistarinoihin laulut Calawasta kuuluivat. Martti Haavion mukaan tällä Calawan tarinalla asetettiin peruskivi Kalevalan nimelle. (Haavio 1974:84)

Vaikka myöhempi tutkimus päätyisikin siihen, etti salakka-salavalla ole mitään tekemistä kalevalaisuuden tai Kalevan kannsa, niin totuudeksi jää, että kansanrunouden keruun merkittävä pelinavaus suoritettiin Kajaanin linnan kalasäiliön päällä, kurjassa hökkelissä, jonne Johannes Messenius oli karkoitettu vangiksi. Ruotsalainen tiedemies sai siellä tietää Calawasta, joka on tulkittu myös kuuluisaa tarkoittavaksi. Vaikka myöhemmin todettiin, ettei Calawa ollut historiallinen kuningas, eikä Suomella ole omia kuninkaita ollut, niin kysely johti enempään, pari sataa vuotta myöhemmin luotiin tarinan pohjalta nimi kansalliseepokseen, Calawa sai potran jälkeläisen, syntyi Kalevala suomalaisuuden esitaistelijaksi ja sankarieepokseksi, ja vaikka Kalevanpoikien arvoitus on säilynyt ratkaisemattomana, kun pitävää otetta heistä ei ole saatu, niin salakoita on ollut helppo pyytää kudulta ässän mutoiseen kiemuraan pistetyllä verkolla.

6.4.3 Kantelettaren ja Kalevalan salakka

Kantelettaressa miniä valituksessa on vertauskuva vähäruokaisuudesta, kun miniä toivoo omistavansa salakan vatsan. Valituksen syynä ei ollut turhamainen litteän vatsan haave, vaan vähäsyömäisyys. Miniä viittaa kitkerästi hänelle asetettuihin vaateisiin, joiden mukaan hänen, piikana pidetyn, tulisi olla pieniruokainen ja nopea toimissaan kuin salakka, eikä siinäkään kyllin, voimaa ja rohkeutta pitäisi olla kuin lohella, puheissa liukas kuin kiiski. Minkä lisäksi hyvä olisi, jos olisi vielä viisas kuin vanha ahven, mutta muutoin tarkoin suu supussa ja vaiti, mutta toisaalta olisi kyllä katseiden ristitulessa oltava silmä tarkkana ja hoksaavainen, aina valmiina käymään töihin käsiksi kuin meriteeri kaloihin.

Niin niukka kuin tämä viittaus onkin, siinä leikitellään salakan nimisuhteella solakkuuteen. Salakka on solakka, koska sen ravinto on niukkaa ja kala liikkuu paljon, suorastaan kiitää paikasta toiseen. Kalevalassa ei suoraan ole yhtään salakkamainintaa, kun taas Kantelettaren epämääräinen pääskymaininta on moniselitteinen, koska se runossa viittaa kaksihaaraiseen käärmeenkaltaiseen kieleen ja/tai muille maille joutuvaan matkalaiseen. Kanteltaren pääskykäsitys lisää tulkinnallista sekaannusta, sillä hauen päässä on pääskyn pyrstön näköinen terävähaarainen pääluu, mutta jonka toisintonimi lienee käytännössä ollut hauholainen.

Kalevalan kauneimpana kohtana pidetään Väinämöisen Kalanpyytäjän sanoja, jossa soitto kaikui niin elähdyttävästi, että soittaja itsekin puhkesi kyyneliin.

Noista kyyneleistä syntyivät helmet. Tässä Kalevalan kohdassa on kerrottu helmen synty runomuodossa. Helmiä ja helmiäistä saatiin jokihelmisimpukoista eli näkinkenkistä sekä salakan suomuista. Siinä missä simpukka jököttää ääneti tuskissaan kivenkolossa pohjalla kuin murheen ja masennuksen perikuva, salakka kiitää pintavesiä pitkin suomut välkkyen, niin että sitä väitetään ”iloluonteiseksi” kalaksi. Välkkyvä pyrstöt vilahtelevat ilonpilkauksina, kuin salakka tekee tuikkeja veteen. Välke kielii suomujen helmiäisaineesta, kalan koreus kaunistaa ihmiskaunottaria, mutta suomustetut salakkamassat sopivat hyvin myös maan lannoitteeksi. Suomalaisittain helmen salaisuus on hiertämisessä ja helmeissä.

6.4.4 Pääsky sirkkunen

Kun minä lapsena kesäisin ihastelin pääskysen viserrystä, sanoi äitini: - Kuuleppas. Se sanoo: - "mie paan sirkoi sirkkusen säkkiin ja viskaan meren luotoon..." Järvisen pienessä lintukirjassa puhutaan siskoista sirkkusen säkkiin, jolloin merkitys muuttuu, mutta ei haittaavasti. Sanonta leikittelee sanalla sirkka, joka tarkoittaa sekä hyönteistä että kalaa.

Tarinan pääskynen lupaa antaa talven varaksi kaimoille, vesipääskysille sirkkoja säkkiin eli syötäväksi. Tarkemmin tutustuttuna kyse onkin siskoista, sillä vanha tarina kertoo erään tytön tehneen kaksitoista lasta, jotka se visksi mereen. Sinne jäivät, vain kaksi kykeni nousemaan pintaan, ja niistä tuli pääskysiä, lopuista sirkkusia. Pääskyt lauloivat: Paha akka pannahinen loi luotuja mereen, siitä siksi sirkkuset, minä pääsin pääskyseksi tirr...Tämä taru on hieman sekavassa muodossa taltioitu kansan-runousarkistoon ja kotoisin Uusikirkolta pääsky-luomistarun seuduilta, mikä viittaa siihen, että pääskyssä on alkuaikojen hämärässä ymmärretty sekä veden että ilman olentoja, lintua ja kalaa. Myöhemmin ymmärrettävyyttä on hämärtänyt se, että sirkka ja sirkkunen tunnetaan sekä maassa elävänä hyönteisenä että pikkulintuna, mutten alkujohdannoissa jo havaitiin vanhaa kalasanastoa Kolarissa ja Sieppijärvellä säilyttäneet Iivarit tunsivat sirkan myös kalana.

Suomalaisten ökyisäntien valtataistelu käytiin symbolisesti ruokapöydässä isännän ja rengin välillä. Lönnrotille balladi oli "vaikerros" (Haavio 1974:150) eli "huolilaulu" , jonka kantava tunnelma oli suru ja elannon niukkuus. Suomalainen lyyrinen kansanruno on usein alakuloinen, mutta miehinen kerronta ei surkeile eikä vaikerra, vaan pistää leikiksi valta-asetelmat ja nuukuuden.

> ”Isäntä tahtoi aina ruualla sanoa raamatusta jonkun sanan. Pöydässä oli muun ruuan ohella piimäpytty josta isäntä vetäisi lusikkallansa kerman omaan laitaansa ja sanoi; Jessus käveli vetten päällä. Renki pisti lusikkansa pyttyyn ja sekoitti kaikki sekaisin ja sanoi: Ja suuri myrsky yllätti heidät. (Joutseno, Elsa Kutila s. 1905 ->Kauko Salakka maanviljelijä s. 1923, Jääsken Penttilässä)

6.5 VESISUSI VAANII - HAUKI

Hauki on sekä Kalevalan runoaiheiden keskeisyyden että toisintonimien lukuisuuden perusteella kalojen johtaja, ykköskala. Veenkoira eli vesisusi on myyttinen, hirmuinen ja demoninen kala. Vuosisata sitten Pohjois-Karjalassa haukea kutsuttiin mairittelevin nimin, mikä osoittaa haukea kohtaan tunnettua kunnioitusta ja pelkoa. Juukalaisille hauki (Esox Lucius) oli evämaha, eväselkä, kirjavaturkki, laksopursto, leveäpursto, löttöturpa, malistinsilmä tai nousuharja. Kalaa on kutsuttu veenkoiraksi, vesisudeksi ja jänkäkoiraksi. Hauki on kirjan jaottelussa demonisen myteemin kala, johon liittyy mm:ssa sellaisia käsitteitä kuin toisaikaisuus, viettelijät, noidat, nerous, rikkaus. Demoninen on sakraalisen aineksen vastapooli ja sekoittuu maagiseen ja mystiseen. Demonisuus on paholaismaisututta ja se tuottaa faustisia suuria yksilöitä, mutta on samalla kaoottinen, kaiken järjen ja järjestyksen vastakohta. Siinä on enteellisyyttä, aavistuksellisuutta ja pahaenteisyyttä.

Toisaikaisuus on termi, jolla suomalaiset ovat kutsuneet tavanomaisesta tasaisesta suomalaisesta aamuvirkusta ja työteliäästä puurtajasta poikkeavaa ihmistä. Sanalla on luonnehdittu ihmistä, jolle on tyypillistä äkilliset muuttuvat tunnetilat ja vuorokauden ja vuoden aikojen mukaiset äkkikäänteet ja käyttäytymismuutokset.

Hauen saalistustapa on yhtä äkkikäänteinen ja hämäännyttävä kuin toisaikaisen ihmisen tai yöttyrihevosen. Demonista arvaamattomuutta on hauen kääntyilyssä vuorokauden aikojen mukaan, se on ensin kuono rantaa päin, mutta keskiyöllä tapahtuu käännös veden selälle päin.

Hauki hotkii tielleen osuvat saaliskalat kuin saatana syntiset. Haukea on käytetty noituuteen maanviljelystaikuudessa, taikamenoissa hauen luilla ja pääluilla on ollut erityinen merkitys. Väinämöinen ylsi myyttisen neron mittoihin, kun kehitti paholaismaisen hauen leukaluista ruotoisen rominan, josta tuli taitajan käsissä kaunissointinen kannel, henkisen rikkauden lähde. Hauenluinen kannel helkyttää puhtaita säveliä ihmisten aherruksen iloksi, mutta hauki on myös arkinen ruoka.Hauki on Suomen yleisin saaliskala. Keväisin kutuaikana kalan pyydystäminen on lähes naurettavan helppoa, saalistuksen viehätys on kevät-kalastuksesta poissa. Haukimyyteillä on syvä side sekä maagiseen että mystiseen. Mystiikka liittyy hauen tulielementtiin ja hauen pääluiden nimiin, jotka ovat olleet sisäpiirin tietoa synnyistä syvistä. Niin merkittävä kala kuin hauki suomalaisessa mytologiassa onkin, niin hauen syntyjä on melko niukasti kuvattu.

Viettelys kulkee kalevalaisissa sankareissa Lemminkäisen hahmossa, jonka haukikosketus huipentuu veteen putoamiseksi, kun hän yrittää katkoa hauen päätä. Toisaalta hauki on myös pälvi, jonka keväinen aurinko sulattaa maahan. Lemminkäisen veteen putoaminen hauen pyynnissä voi olla metafora päivän painumisesta mailleen, tai auringon kevätpälviä sulattavasta voimasta, sillä onhan

Ahti Saarelainen hyvä soutaja kuitenkin ja ahkerasti liikkeessä ja kalankutuun saarenneitojen kisoihin menossa.

Ahven on maagisen myteemin kala, hauki demonisen. Luonnossa ahven on hauen saalistuskohde, magia on demonisuuden käyttövoimaa. Hauen käyttö taikakeinona on magiaa. Kaoottisuus liittyy hauen nimiin, joita on lähes joka tilanteeseen, ja siksi niitä on paljon. Hauki on demonisuudessaan pahaenteinen. Marraskalana se on kuoleman enne, jota kansa on kauhistunut. Suuren emähauen saaminen oli tuhoisan onnettomuuden enne. Kaoottista, kaiken järjen ja järjestyksen vastakohtaisuutta on yllin kyllin hauen synnyssä, josta malliksi Elias Lönnrotin kooste ja Kaarle Krohnin esittämä synty. Syntyloitsuissa usein on käsittämättömiä kokoon panoja, mutta hauen synty on erityisen sekava ja vaikeaselkoinen.

VERSIO A

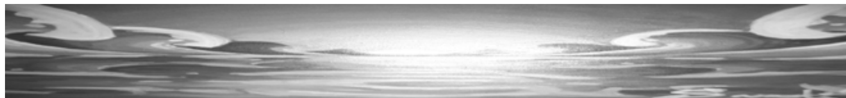
Susi suuri ruotsalainen
Kylvi rauan suujrimoja,
teräksen tekopaloja
pyhän virran pyörtehesen.
Siitä kaunis taimi kasvoi,
liina liitoton yleni,
pellavas peräti nousi
Pyhän virran pyörtehellä.

Tuli tuuli kolmialta
hampun päätä puistamahan,
siementä sirottamahan.
Tuonne tuuli kantoi
pyhän virran pyörtehesen,
sen on tuuli venytti.
Siitä kasvoi kaunis hauki,
veen venkale kohosi.
(Krohn 197: 91)

VERSIO B Hauvin synty.

Yöllä Liipo liinan kylvi,
Kauko päivän kasvatteli,
Tuosta nousi nuori taimi,
Taimi nousi, liina kasvoi;
Tuli tuuli kolmialta
Liinan päätä paistamahan,

Puisti Tuuli liinan päätä,
Hampun siementä sirotti,
Tuonne tuuli liinan viepi
Pyhän virran pyörtehesen,
Siinä tuuli tuu´itteli,
Vesi pitkäksi venytti,
Kasvoi siitä kaunis hauki,
Ve´en venkale kohosi.
(Lönnrot 1880: 276-277)



Vaikeaselkoisen tekstien loppu on selkeä, kyse on veen venkaleen syntysanoista, syntynyt olento oli hauki. Veenvenkale on tärkeä lisäys, koska se sijoittaa hauen kalaksi eikä pälveksi tai joksikin muuksi. Jostain alusta hauki venyi pitkäksi. Se mikä venyi, on runon kertoman mukaan kotoisin veteen joutuneesta hampusta. Hamppua käytetään köysien tekoon ja köysi muistuttaa käärmettä, perusdemonista eläintä.

Hauen synty on näyterunossa kerrottu maalta merelle päin tapahtuvaksi. Se mikä muutoksen liinasta haueksi sai aikaan, oli kolmelta taholta tullut tuuli, mutta tässä voikin olla runon hämärtymisen kohta, sillä Krohnin versiossa puhutaan raudasta ja Lönnrotin versiossa tuuli tuudittaa. Ahjoon tarvitaan sekä ilmaa että tulta, mutta kyseessä tuskin on mikään maallinen sepän paja. Yö saattaa viitatta vyöhön, jolla tarkoitetaan normaalin nahkavyön lisäksi kohtua, syliä, vatsaa ja taivaan tähtivyötä Linnunrataa. Hauki ilmeisesti tuli muiden myyttisten sankarien ohella taivaasta käsin luoden. Kauko päivän voi tarkoittaa sekä päivänmittaa että päivänpoikaa. Jos kyseessä on hämäräperäinen kosminen myytti, tulkinta alkaa hahmottua. Äiti oli Liippo Linnunrata ja isä Kauko Päivä, syntyneen haukilapsen kummeina toimivat kolme tuuletarta tai panutarta tai niiden yhdiste, koska tuli tarvitsee palamiseensa happea.

Vastaus piilee hauen pääluiden nimissä, perimätieto kertoo niitä käytetyn myös muistiluina, vaikka varsinainen muistiluu on reiällinen lampaanluu.

6.5.1 Hauen pää

Hauki sotkeutuu hampaistaan verkkoon. Hauen päässä on sata luuta, ja niillä kaikilla on nimi, niin kerrotaan, mutta monet niistä ovat jo unohtuneita, vaikka sata vuotta sitten oli vielä tiedossa runonpätkä, joka vakuutti, että jokaisella hauen pääluulla on oma nimi. Posson kyntösessä eli ahvenen evässä luita oli vielä enemmän, tuhat.

Hauen pääluiden merkityksistä on hyvin niukasti taltioitu tietoja. Luiden ulkomuodosta ja sijainnista pääkopassa ei myöskään ole tarkempia kuvauksia. Samuli Paulaharju on ikuistanut joitain nimiä ja piirroksia hauen pääluista. Yksi myyttisimmistä nimistä on äitipuolen käsivarsi, jota kuvaillaan piikkiseksi, muu tulkinta hieman vaihtelee. Jonkinlainen hänen hirmuisuutensa Syöjätär mielikuvissa tuolloin kuitenkin kangastelee. Aura, maamiehen työkalu piikkeineen on hauen pään luu. Luita on nimetty auran osilla, esimerkiksi ruolikkainen on karhin osa. Peltomiehen työkalu on useammassa nimimuodossa, auran mukaan nimettyjen luiden nimiä ovat mm. vältti, aatra ja sahra. (Ks. Liite 5)

Helposti erottuva ja hyvin tunnettu luu oli läpyskäinen, melaa muistuttava keskeltä taipuisa hauen pääluu. Mela eri muodoissaan on ollut yleisimmin tunnettu pääluun nimi. Se voi olla isonvaarinmela eli mela, mutta tunnetaan myös miniän voiveitsenä. Utajärvellä tiedettiin myös 1940-luvulla mainita kolmihaarainen pieni hauenluu, ruusu eli lapintuoli ("käkyläinen") ja länkiluu. Viime mainittu on melan ja sahran ohella yksi tunnetuimmista hauen luista.

Luita käytettiin ja nimettiin ajan vietteeksi, opetustarkoituksiin ja käytettiin muistikeinona. Länkiluista opiskeltiin tekemään hevosen länget, melaluusta opittiin veneen osat ja muut agraarikulttuurissa tarvittavat työvälineet. Paljon oli opittavaa, sillä tiedettiin: Sata luuta hauvin päässä kaikki nimellisiä, sata luuta aspin päässä ne kaikki nimettömiä! Tiedonannot ovat luokkaa, "Hauven päässä on yrjönristi niminen luu." Viime mainittu tieto on Hauholta ja vuodelta 1927, mutta jo tuolloin mainittu yrjönristiluu oli muualla Suomessa jokseenkin tuntematon nimi. Nykyaikaan on säilynyt vain niukalti tietoja, missä kohden hauen päätä mikin luu sijaitsee. Joillekin äitipuolen käsivarsi oli pikkuinen hammasluu suussa, joillekin hyvin piikkinen ruoto hauin päässä kurkkulaessa, mutta sitäkin hoettiin, että hauki itse on äitipuolen käsivarsi, koska äitipuoli saattoi olla tyly ja pisteliäs lapsipuolilleen. Äitipuolenkukka sen sijaan ei ole hauen pääluu lainkaan, vaan orvokki, mutta äitipuolen tuuli tunnetaan jäätävänä viimana.

Ajan mittaan tieto luista ei lisääntynyt. Entinenkin tieto katosi. Tuleva kalastontutkija joutuu mittelemään turskan pääluiden erottelun kanssa, mutta hauen pääluiden nimiä ei tunneta eikä niiden osaamista vaadita. Moniluinen asp sananlaskuissa ei ole turska, nimi viittaa haapaan. Kalasanasto tuntee haapakalan, jonka sanotaan olevan toutain tai törö. Myös haapalahna tunnetaan, mutta kyseessä on tällöin kutuajankohdan mukaan nimetty lahna. Kolmanneksi haapiainen on kivikala, tarkemmin luokitellen mutu, mutta Nordlundin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan mukaan asp on seipi tai turpa. Mela-Kivirikko kertoo, että asp on toutain, joka tunnetaan myös nimillä vimpa, tounas ja lampivimpa. Ainakin toutain, törö, mutu, seipi tai turpa on voinut olla tuo sananlaskun nimetön luupää.

Hauen pääluiden nimeämisen käytänne saattoi innostaa omakohtaisiin tutkimuksiin, tasku- tai digikelloa ei arkaaisina aikoina ollut, joten poikamainen kiinnostus siihen, miten kaikki toimii, saattoi hyvinkin kohdistua monimutkaiseen luuvarustukseen hauen päässä, sillä tehoa hauen leukaperissä oli, sen tiesi jokainen.

Lavanne, huppora ja kukkura oletettavasti ovat merkityssidoksissa jollain tavoin ihmisen aukileeseen, fontanelliin, koska kyseiset luut sijaitsevat tiedonantajien mukaan pääkukkuralla eli pään päällä. Ihmiselle aukile, fontanelli on perinneuskomuksissa puheen oppimisen kannalta tärkeä. Varsinainen ruotomatto on kuitenkin orjakset eli orrakset, suupielissä olevat luut, joista hauki usein tarttuu

verkkoon. Näitä luita joku on laskeskellut yksinäänkin olevan yhteensä 82 kpl, joten muita luita ei sen lisäksi sataan tarvitakaan kuin kahdeksantoista. Mahdollisesti tällaisen mielikuvitusleikin ja sanallisen iloittelun avulla on harjoitettu kalastajan laskutaitoa ja huomiokykyä. Järkiperäisemmin asiaan suhtautuvia, asioita toisin arvottavia ja mielikuvituksesta piittaamattomia yksilöitä oli jo vanhoina aikoina, koska Kalevalakin sijoittaa Ilmarisen suuhun epäilyn Väinämöisen haaveillessa luisen soittimen kuvaa mielessään. Ilmarisen mukaan tyhjästä ei tule mitään. Kansansanonta kuului, että hauenpää on kuin köyhän miehen aitta, tyhjä rottelo.

Hauen päässä sanottiin olevan kaikki kyntö-, vene- ja metsämiehen työkalut, sen paremmin ei niitä eroteltu, mutta olihan sitä siinäkin. Syvämerkityksen tasolla hauen pään nimissä heijastuu diabolinen kahtiajako maan ja veden väkeen. Lukuisat kyntämiseen liittyvät luunimet viittaavat sekä veteen että maalle. Hauen luissa on silmiinpistävän paljon piikkisiä osia samaan tapaan kuin pellon äestyksessä käytetyssä karhissa, josta piikkejä irtoilee ajan mittaan samaan tahtiin kuin hauelta leuasta hampaita.

Melana tunnettu rusto-osasta taipuisa luu muistuttaa muodoltaan puista vuoltua voiveistä tai melaa tai airoa, ja erottuu selvästi muista luista. Siksi melan nimet ovat hyvin edustettuina hauen pääluissa, mutta ehkä myöskin siksi, että mela on kalastuskulttuurin kyntövehkeen, veneen osa. Siinä missä aura eli sahra kyntää maata, vene kyntää vettä. Ennen veneet olivat hirviveneitä, niitä joko vain nimitettiin siniseksi peuraksi tai ne todella myöskin olivat hirvenpäisiä veneitä, mutta mahdollista on että sinipetra merkitsi pelkästään vetistä vaahtopäätä.

Erikoista hauen pääluiden nimissä on metsästykseen tai maaeläimiin liittyvän toiminnan runsaus. Monet nimet viittaavat hirveen ja muihinkin maaeläimiin sekä riistan metsästykseen. Yhdeksänjakoisesta luokittelusta peräti runsas 1/3 on metsänviljan jahtiin liittyviä nimiä. Hauenpään nimet viittaavat vanhaan aikaan, jolloin ei vielä ollut sahroja tai välttejä, ei astuvaa.

Lönnrot on sanakirjassaan maininnut mytologisena olentona Äimättären. Nykyään äimistely tunnetaan lähinnä hämmästelynä, mutta aiemmin Äimättärellä on ollut kovemmat otteet, sillä ennen vanhaan äimistellä sai, kun epäonnekseen astui hauvin eli hauen leukaruotoon. Kaktusmaisen ruotorivistön pistämä arpi tuli hyvin kipeäksi ja äimistytti (kiusaannutti) uhria kovin. Toisaalta samanlainen voitiin parantaa samanlaisella, ennen käen kukkumista saadun hauen leukaluilla parannettiin käärmeenpuremaa.

Muita kuin päässä olevia hauen ruotoja kutsuttiin vihneruodoksi. Lukuisat siikasen sanat, jotka tarkoittavat vihneen aiheuttamien haittojen torjumista, saattavat pohjimmiltaan olla hauen demonista voimaa vastaan suunnattuja. Vahvan maanviljelyn ja kalastuksen keskinäisen merkityshämmingin keskellä merkitys on lopulta täysin hämärtynyt ja siirtynyt riihenpuintiympäristöön viljavihneiden haittoja kuvaaviin siikasen sanoihin.



Kiiskellä ja ahvenella on runsaasti ruotoja, joiden pistosta voi äityä tulehdus. Kiiski on myös hyönteisen nimi, tarvaanjalka on suossa elävä hyönteinen. Kipeän piston aiheuttaja ei aina ole kalanruota, pisto voi tulla myöskin hyönteisestä, vaikkapa puhuttaisiinkin kiisken pistosta tai tarvaanjalan haavoittaneen. Jos on hauen hampaista haittaa ihmisille, niin haittaavat hampaat kantajaansakin. Kerrotaan, että hauet aristelevat hampaitaan johonkin aikaan kesästä tai että hauki sotkeutuu silloin tällöin hampaistaan verkkoon. Niin paljon ja kauan kuin haukea on pyydetty, yksimielisyyttä asiasta ei ole saatu. Toisten kalamiesten mukaan hauen hampaat lähtevät joka kesä, mutta toisten mukaan hauen ikenet kasvavat aina loppukuulla, niin ettei se silloin viitsi syödä, kun ikenet pullistuvat aristaviksi. Varsinkaan täyden kuun aikaan hauki ei syö. Uskottiin sellaistakin että hauella hampaat kasvavat alkukuussa vain loppukuussa pudotakseen.

Kovin tarkasti ei luiden sijaintiakaane määritetty. Äitipuolen käsivarsi on kurkkulaessa, metsämies sijaitsee päälaella pyssy ollalla, lappalainen ja airot poskissa, mela otsassa ja hirvenjalka ylähuulessa kun taas perho ja lapintuoli ovat hauen taempia pienpiikkisiä hammasluita. Äitipuolen käsivarsi tunnetaan myös orjanruoskan nimellä.

Hauholaisen nimeen ei suoraa vastausta enää löydy, joten on kaarreltava selityksen haussa kaukaa ja mentävä hauhontaustaan. Ryssän jumala tiettävästi sijaitsi hauen leukaperissä leukaluun jänteessä. Hauholaisia löytyi ainakin Hämeestä Hauholta, nimi oli pilkkanimi, jolla on ollut jokin nykyistä paremmin tunnettu herjaava merkitys. Pilkkahokemana rallateltiin: ”Koskelaiset koree kansa, lammilaiset lapiosuita, tuulokses on tussuntassuja, hauholaiset on vallan hassuja. Hauholaisten hassuus naapureiden silmissä saattoi olla heidän erikoisista pusseistaan lähtöisin. Hauholaisenpussi, haarapussi oli kaksipäinen pussi, jollaisia varsinkin hauholaiset käyttivät. Kajahtanut ja noitakeinoja käyttävä tarkoitti kansan mielessä hieman hassahtanutta. Hauho on ollut nykyajalle asti kuuluisa noitapitäjä.

Hauhontausta lienee ollut asutusalue, sillä pakanuuden aikuisessa kulttuuripitäjässä Hauholla tausta merkitsi syrjäistä periferistä asutusaluetta, mutta viitannee myös hauholaisen luun sijaintiin jossain leukaperissä.

Kotusin tutkijoiden 1900-luvun alussa tekemissä eläinaiheisissa kysymyksissä kalojen luettelossa kysyttiin haukeen liittyviä erilaisia nimiä täydennykseksi sana-aarteisiin. Tietojen lisäksi pyydettiin myös luunäytteitä.

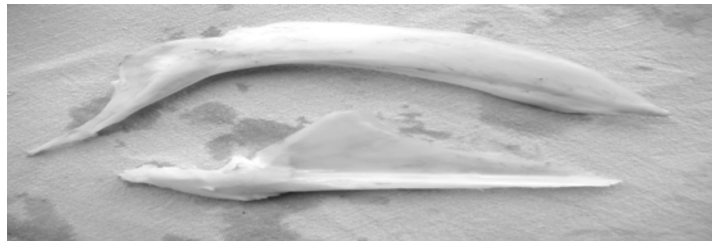
Vastauksia saapui, mutta luut eivät ole säilyneet eikä myöskään tietoa saapuneista näytteistä, mutta oletettavasti joitain näytteitä on lähetetty, vaikka hauen pään luiden erottaminen on jopa ammatti-ihmisille vaivalloinen tehtävä. Luita rustottuu jatkuvasti ja niitä on valmiina yhtäaikaisesti tasan sumea sata, joka luulla oma nimi. Nimiongelman kansa on ratkaissut nerokkaasti. Joka luulla on nimi riippumatta tarkasta luiden lukumäärästä, koska siitä löytyvät erästäjä-maanviljelijän tarvekalut ja sehän, jos mikä on suhteellinen käsite. Työvälineiden määrä on tekijäänsä myöten, ja niin on hauen pään luiden määräkin, silti joka luulla on nimi. Kun luut nimettiin peltotyökalujen eli maanviljelyskalujen mukaan, niin hauen pää toimi myös opetuksellisena havaintovälineenä perinnetiedon siirrossa isältä pojalle. Siinä ohessa siirtyivät myös tarinat ja uskomukset, sillä hauen leukaluut olivat outoudessaan omiaan kiehtomaan ihmismieltä. Uskottiinkin, että ennen käen kukkumista saadulla hauen leukaluulla oli mahti parantaa käärmeenpurema. Kun hampailla pisteli käärmeenpuremaa niin se parani eikä uhri vahingoittunut.

Hauenpää kokonaisuudessaan kävi arpaluusta. Arvoituksellisesti Paulaharju ilmoittaa, että hauen päätä nakattiin ja siten saatiin tietää mistä päin kalaa tulee. Lappalainen oli suolasäkki selässä ja kattila kainalossa. Hirvenjalka oli esikuvansa näköinen ja se sijaitsi poskipielten yläpuolella. Sotamies oli kuin reppu selässä ja se sijaitsi päälaen vieressä. On toden näköistä, että kalamiehenä tunnettu luu on sama luu, taakkana vain on kalakontti. Joillekin lappalainen kuvastui lakkipäisenä, vyöllä ja jousella varustautuneena metsämiehenä. Jälkipolvien onneksi Paulaharju oli erinomainen piirtäjä, ja ikuisti monta luuta, yksi niistä komeilee taiteeksi jalostettuna Kluuvin aukiolla Helsingissä.

Koukkuluu oli arpaluu. Hauen päätä heittämällä saatiin tietää, mistä kalaa tulee, ja arpaluulla voitiin varautua vieraiden tulosuuntaan. Mihin päin koukkuluun nokka meni, niin sieltä päin tuli vieraita. Myös peuranjalkaa käytettiin kalaonnen kuvaajana. Kalaretkellä oltaessa heitettiin peuranjalkaa ja kysyttiin: Kohallaanko kattila vai kumossa?" Jos peuranjalka putosi kumolleen, ei kannattanut lähteä pyyntiretkelle, mutta jos se putosi kohdalleen pystyyn, niin sitten lähdettiin. Kun oli päästy majapaikkaan asennolle, kun oli syöty ja murkinoitu, arvottiin seuraavan päivän onni. Aterioidessa kysyttiin, varsinkin kun tuohustaminen odotti: "Missä huomenaamulla murkina?" tai "mistä murkina tulee?" ja tähän tiedusteluun sopi

korvaruoto. Koukkuluu sai osoittaa, minne kannatti mennä. Jos suunta osui metsään, niin lähdettiin peuranpyyntiin, jos veteen, niin matka vei kalalle.

Myyttinen nimi on Kuntsan kopara, jonka sanotaan olevan vallan kauhea tarttumaan kiinni. Muistoja menneestä kantaa myös Joonaan mela, jolla Joonas on maalle työntäytynyt aikanaan aikoja aikoja sitten. Akmeelin istuintuoli sijaitsee niskassa, ja sen kerrotaan syntyneen siten, että noita Akmeeli sai kerran niin ison hauen, että siitä tuli istuintuoli. Nyt se on ruoto vain, mutta ehkäpä muistikuva kertookin tietäjän matkasta - ei hauen suolen soikeroissa, vaan niskan päällä. Luurykelmässä olivat myös taikaruodot, ja niitä oli kaksi. Niillä heitettiin arpaa, ja jos luut menivät päällekkäin tai lähelle toisiaan, niin odotettavissa oli suuri kalaläjä. Molemmat luut heitettiin ilmaan yhtä aikaa. Koljatin pistin oli nimensä mukaisesti hyvin teräväpäinen luu.



Luut saivat joskus toimia oikeina työkaluina. Haarukkaa käytettiin keittovälineenä perunoiden kypsyyttä mittaamaan. Kolmeen kovaan ja laskemattomaan luuhun hauen päässä sisältyi suurin osa luustonimiä. Sompiolla tämä ytimöitettiin seuraavaan muistisääntöön: Kitasruohoja on monta, niskaluu on tietenkin olemassa, ja hauen hampaat nekin on päässä. Jos tämä tahdotaan merkityksellistää, niin hauen myyttisyydessä on kolme kohtaa, niska, kita ja leuka. Niska symboloinee syöksyä, kita nielemistä ja leuka uhkaa, hampaisiin joutumista.

Kansan käsityksen mukaan hauennahka kasvaa nahkaa. Tämä ominaisuus on riittänyt epäilemään sitä käärmeen sukulaiseksi. Saalishauelta leikattiin niskat eli korvat "suomustaan" ja pää kuivattiin. Päätä tarvittiin moniin taikatarkoituksiin. Niskanikamat säilöttiin ja niistä sai sopivat välineet joululeikkiin nimeltä muukin kivet, munkkinuoran naru oli tehty hauenluun nikamista.

Kanteleen lisäksi hauen pääluut muistetaan näistä niskanikamista, joille muukilaiset, jätit ovat antaneet nimensä. Ruovedellä sijoitettiin hauen leukaluihin, leukaluun perään ryssän jumala. Lisäksi tunnettiin orronen tai orro, mutta pääluokitus ja nimeäminen perustui ensisijaisesti maanviljelykseen.

6.5.2 Luiden kertomaa

Pelkillä hajatiedoilla, niin mielenkiintoisia tiedonsiruja kuin luunimet ovatkin, ei selvitetä mistä hauen demonisessa myyttisyydessä on kyse. Miksi haukea ei mielellään Pohjois-Suomessa syödä, vaikka kala on täysin syötävää? Miksi marsalkka Mannerheim ei syönyt jänkäkoiraa? Luiden nimiä on jäsenneltävä, jotta joukosta erottuisi jotain merkityksellistä. Luut voidaan ryhmitellä seuraaviin ryhmiin.

I Jäsenosat	IV Luisevat Osat	VII Erästysosat
Hirvenjalka	Koukkuluu	Lappalainen
Hirvenkäpälä	Lankiluu	Porho
Hirvensääri	Lapaluu	Metsämies
Kuntsan Kopara	Länkiluu	Pyssymies
Peuranjalka	Niskaluu	Sotamies
Peurankavio	Ristinluu	Venemies
Tarvaanjalka	Äesluu	Tuorinkainen
II Veneosat	**V Ruoto-osat**	**VIII Eläinosat**
Airo	Kitasluut, Monta)	Ahma
Hanka	Korvaruoto	Käki, Käkyläinen
Joonaan Mela	Kuopuri	Perho
Mela	Lavanne	Perhonen
Melanpenikka	Lumiaura	Simppu
Purasin	Ruodinkainen	Pääsky
Venehentelju	Ruolikainen	Suvenkorento
IIII Taikaosat	**VI Työkaluosat**	**IX Pisto-osat**
Akmeelinistuin	Länget, Länki	Haarukka
Arpaluu	Ojapiili	Hammasluu
Huppora, Kukkura	Peltokalut	Koljatin Pistin
Lapintuoli	Petkeleen trä	Miekka
Taikaruoto	Riihenparsi	Neulat, Neulaset
Uni	Sahrat, Aatra	Voilepakko
Äitipuolenkäsivarsi	Suka	Yrjönristi

Hauholainen oli kaksihaarainen luu ja ryssän jumala, orronen, kalamies, käkyläinen eli ruusu oli kolmihaarainen luu, jota kutsuttiin myös lapintuoliksi, koska se muistutti kolmijalkaista jakkaraa ja oletettavasti akmeelin istuintuoli tarkoittaa samaa. Koska akmeeli on sama kuin ikämieli, niin se lienee jonkinlainen tietäjän arpaluuna käytetty luu, konnikka, sampi, sammakko. Ruusuksi tai käkyläiseksi kutsuttu lienee ollut luonnontieteilijöidenkin tunnistama iän määrittämisen luu, metapterygoideum, joka sijaitsee hauen silmien takana ja luun saa esiin vain, jos hauen pään keittää, sillä luu sijaitsee syvällä poskilihaksen alla ja on kolmisivuinen. Ikä voidaan määrittää tästä luusta vaaleiden juovien avulla samaan tapaa kuin ikä näkyy puun ikärenkaissa. Talvella kalan kasvu hidastuu ja luuhun syntyy vaaleita osia, ikärenkaita, jotka voidaan nähdä suomussa tai ikäluussa valoa vasten. Tehty nimilista ei ole mitenkään täydellinen eikä ristiriidaton, koska mitään yhtenäistä mielipidettä nimistäja niiden kohteisa ei ole ollut. Samaa luuta on voitu nimittää eri paikkakunnilla eri tavoin.



Yhdeksänjakoisen nimisynteesin lisäksi merkittäviä luita ovat:

Hauholainen	*Käkyläinen*	*Ruusu*
Kalamies	*Orronen*	*Ryssän jumala*

Lisänimien avulla voimme selvittää kalastuksen metatietoutta ns. merkityksellistä sattumaa hyväksi käyttäen. Lähes kadoksissa olleet nimitykset ryssänjumala, orronen, kalamies, käkyläinen eli ruusu ja hauholainen voivat selittää meille haukeen liittyvää mysteeriä.

Uskokaamme, että metapterygoideum on kansan nimijärjestelmässä käkyläinen ja ruusu. Kuuluisa Väinämöistä vastaava tietäjä Lapissa oli nimeltään Akmeeli eli Ikämieli. Orrosesta emme tiedä mitään, mutta arvoituksellisena sen voi luokittaa samaan outouden ja pyhyyden rajamaastoon kuin ryssän jumalankin, sillä arvattavaksi jää, mitä ryssän jumalalla on alun perin tarkoitettu. Kenties se on

jotain metsänemännän sauvan tai kalasaaliin kunniaksi pystytetyn pallopäisen puupatsaan näköisen kalajumalan tapaista. Hauholainen saattaa tarkoittaa hauen kaksihaaraiseksi haaroittuvaa luuta, joka muistuttaa käärmeen kieltä tai haarakasta haarapussia, jota haholaiseksi sanottiin. Hauho on vanha noituudestaan kuulu pitäjä. Luun kaksihaaraisuus voi viitata haukeen pääskynä, lintupääskyllä terävä kaksihaarainen kieleke löytyy peräpäästä pyrstöstä, kun taas kalapääskyn teräväkärkinen uloke, hauen pääluuhauholainen on merkinnyt takametsien asukkaana pidettyä erälappalaista, tulilappalaista, jolla on ollut noituuteen peritty sormituntuma.

Suoranaisia tietoja hauen palvomisesta ei ole, mutta Kalevalan kaksi myyttiä hauesta tulikipunan tuojana ja tulilinnun kynsiin joutuvana sekä kytkennät Ilmarisen ja Väinämöisen urotekoihin, viittaavat hauen jumalalliseen alkuperään ja myyttiseen hämäryyteen. Hauen hienoja kaksihaaraisia kylkiruotoja on kutsuttu vihneiksi. Syntyloitsut ovat loitsuista vanhimpia, monet niistä ovat tyystin kadonneet tai hämärtyneet merkitykseltään. Vihne tunnetaan siikasen loitsusta tuleduksen aiheuttajana. Siikasta on pidetty ohran tai kauran tähkävihneenä, mutta alkujaan se lienee viitannut hauen kylkiruotoon peltoa pilaavana taikakaluna tai tukehduttavana ruotona.

Maanviljelytaikuudessa korostuu hauen pään taikavoima. Ruolikainen nimijohdannaisineen sekä lumiaura viittaavat kyntövälineeseen. Oletus on, että haukimyytin osaratkaisu liittyy a) maanviljelyyn ja b) siikaseen. Edelleen palvosluita, joita tulee tulkita, ovat erilaiset eläinlajit, joiden mukaan luut ovat saaneet nimensä. Eläimen mukaan nimettyjä luunimiä tuskin voi ymmärtää niin, että kaikki mainitut eläimet ovat olleet joskus toteemeja tai uhrieläimenä käytettyjä eläimiä.

Hauen pääluiden nimilista sisältää kaksi lintua: pääskyn ja käen. Lisäksi on kaksi lentävää hyönteistä perhonen ja suvenkorento. Tämä ryhmä korostuu, koska perhosella on useita eri nimivariaatioita, joista yksi on perho. Sattumoisin perhot ovat edelleen elävä ja taiten vaalittu kalastusmyytti, koska perhokalastaus on suosittu harrastus. Eriparisia luita ovat simppu ja ahma. On kuitenkin mahdollista, ettei pari ole epäsuhtainen, koska ahventa on nimitetty ahniksi. Ahma on ahne. Ahmatti ja ahvatta tarkoittavat ruokaa hotkivaa olentoa. Kiihtelysvaaran murresanastossa korostuvat monet isoa vatsaa koskevat sanat, hauella on suurivetoinen vatsa, se on kalakunnan ahmatti.

Ahma ei hauen pääluissa tarkoita maapeto ahmaa, vaan ruualle persoa kalaa. Hauen pääluissa on tahdottu nähdä 1) ahneus, 2) perhot ja 3) linnut. Linnut ja hyönteiset on ennen yhdistetty samaksi siivekkäiden lajiksi, tämä esiintyy mm. harvinaisessa, mutta todennäköisesti vanhassa taiassa Koripliasta, toukomettisestä, joka voidaan tilanteen mukaan tulkita joko kyyhkyksi tai kimalaiseksi. Lönnrotin

julkaisemattomassa lintukirjassa on lintu, jonka nimi on harmaa kärväistempaaja. Kuten lintu nappaa hyönteisen, toivotaan kalan käyvän koukkuun ahneuttaan.

Lopuksi meillä on palvomisen selittäjänä pisteliäs luuryhmä. Ryhmiteltynä pareiksi nimet ovat: 1) ruokailuun liittyvät luut, haarukka ja voilepakko, 2) sotaisiin toimiin liittyvät luut, miekka ja Koljatin pistin sekä 3) naisten töihin liittyvät luut, joita ovat neulat. Jaottelussa paritta jää hammasluu, joka on näöltään kuin neulatyyny ja voidaan luokittaa neulasten kanssa samaan sarjaan, joten tässäkin muodostuu tasaparinen jako, johon kuuluvat a) ruoka, b) sota ja c) koti. Edellä tuli jo ilmi, että haukea kohtaan tunnettu vastenmielisyys ei ehkä johtunut itse kalan ominaisuuksista, vaan siitä, että pahansuopa tietäjä saattoi käyttää sitä apueläimenään ja kykeni vedessä uhkaamaan ahvenen muodon ottanutta pienempää poppaa.



6.5.3 Haukimyytin rippeet

Haukimyytin synteesin aineksia ovat lähes unohtuneet muistumat menneiltä ajoilta. Siikanen, Koriplia ja jänkäkoira liittyvät kalajumalien palvosmuistumiin. Siikanen tunnetaan maanviljelytaikuudesta, Koriplia kalataikuudesta ja jänkäkoira sekä haukena että käärmeenä, mutta kummassakin tapauksessa loitsijan apulaisena.

Siikasen loitsussa toivotaan ruotojen (vihneiden) tarttumattamottuuta ja vaarattomuutta, Koriplian toivotaan auttavan kalan pörhöiseen onkeen tarttumisessa. Lapin tietäjien jälkeläiset eivät syö jänkäkoiraa, koska mistä sen tiesi lymysikö hauen suolen soikeroissa koukkuun jäänyt isoisä tai mikä vielä pahempaa, vihamielinen noita, joka vain toivoi tulevansa syödyksi, jotta voisi saada ihmisen olomuodon itselleen tai surman toiselle.

Hauen pääluiden nimet viittaavat monin tavoin tietäjälaitokseen ja shamanointiin, jonka näkyvänä ilmentymänä ovat olleet seitakivet ja ruotoröykkiöt niiden vieressä. Suosittu kaskuaihe kertoo ahneesta kalansyöjästä, kun miestä hädin tuskin näkyi ruotojen takaa. Arpaluiden ja taikatoimien avulla tietäjä pyrki saamaan hallintaansa keinot, joilla kalastus onnistui. Luissa on niinkin mystinen osa kuin uni. Tietäjä vaipuu transsissa unenomaiseen tilaan. Uniluu on ehkä sama kuin arpaluu. Huppora ja kukkura liittyvät päälakeen ja aukileeseen, jonka kansa on uskonut olevan puheen ja sanojen oppimisen keskus, joten suomalaisen tietäjän ihannoima sanantaito on saatettu ajatella jumalaiseksi inspiraatioksi, joka saadaan fontanellin eli hyllyväisen kautta jo lapsuudessa aukileen ollessa avoin päälaelta.

Ilmarinen kiidättää tietäjätaitoiselle anoppiehdokkaalle hauen pään arvellen sillä olevan Pohjan emännän taloudessa käyttöä. Aukile liittyy puheen oppimiseen, mutta niin liittyy ikääntyminenkin. Luissa ovat akmeelin istuintuoli ja lapintuoli iän kertovia kolmisivuisia pääluita. Arpaluu ja taikaruoto ovat selvästi toistensa synonyymejä, luiden avulla saatiin tietää saaliin ja apajan haltijan suopeus aikeelle. Saamme haukimyyttiin kolme uutta tekijää. Ensin on a)sanat, sitten on b) ikä ja lopuksi c) tieto. Joskus sanoja puuttui, jopa Väinämöiseltä niin vaka vanha kuin olikin, ja niitä oli lähdettävä opettelemaan toisaalta.

Arpomisen perinteestä eränkäynnissä kertovat hauen pääluut, jotka on nimetty eränkäyntiin liittyviksi. Lappalainen ei ole saamelainen. Osin arvoitus on, mitä lappalainen on alun perin edustanut, mutta hyvin laajalti tulilappalaiset tunnettiin aidoimman ja tehokkaimman taikuuden osaajiksi.

Alkuperäisintä tietäjöintiä on eränkävijöiden taikatoimet. Hämärtynyt on myös tuorinkaisen nimi, mutta sanan juuret voivat olla tuorassa, joka tarkoittaa vanhaa ukkoa, isoisää, tuharia. Monet viimeiset runonlaulajat olivat erävaareja, joihin tämä määre sopisi. Hyvä erästäjä vaurastui, kun tiesi niksit, miten saalista

saatiin ja miten piti menetellä. Porho on vauraan henkilön määre, mutta nimeä on käytetty myös poppaukoista.

6.5.4 Jänkäkoiran peltoa pilaava voima

Ilmariselle määrättyihin urotöihin kuului hauen saalistus. Mitä lajia edusti Manan peto? Liittyykö kyisen pellon kyntö haukeen? Liittyy. Suomalaisessa loitsutaikuudessa oli tyypillistä saattaa maahiisi ja vesihiisi riitoihin keskenään, jolloin toisen voima vihoissaan kumosi toisen vaikutukset. Tätä prosessia kuvaavat maanviljelystaikuuteen liittyvä käsitykset. Elinkeinotaikuutta tutkineen A.V. Rantasalon koostamissa Suomalaisissa maanviljelystaioissa on monta kuvausta vastakkaisten voimien vuorovaikutuksesta.

Viljelytaioissa kaloja käytettiin viljan kasvun pilaamiseen. Uskottiin pellon pilaantuvan, kun aidan alitse kulki kenenkään tietämättä, ja samalla varasti kolme orasta, pani ne sitten elävän kalan suuhun ja lopuksi päästi kalan menemään. Sillä tavoin saatiin pelto, josta oraat otettiin, huonokasvuiseksi ja sairaaksi. Oraan latvat muuttuivat punaiseksi eikä pellossa enää sen koommin kasvanut mikään viljelykasvi, kun vesihiisi kuivatti koko pellon. Vielä selvemmin pellon, käärmeen ja vesihiiden voima on kuvattu seuraavassa taikakuvauksessa.

> " Jos peltoon on pantu panokset, joko kirkon väki tai muu laitos, jolla on pilattu pelto kasvamasta, niin yösydämen aikana kesällä otetaan 3 yksikesäistä vesipajun vesaa ja niihin sidotaan elävä käärme ja vedetään perässä sitä käärmettä ympäri peltoa ja katsotaan, mistä kohti käärme tunkeutuu peltoon maan sisään, niin siinä ovat panokset. Siitä kaivetaan panokset pois ja kosken kivellä poltetaan ja kypenet heitetään koskeen, niin pilaaja kuolee. Vesihiisi tappaa hänet eikä pelasta kukaan, ja pelto paranee sillä, kun saatiin ne panokset pois. Käärme päästetään menemän matkaansa sinne, josta otettiinkin. Jos ne panokset panee kosken kiven alle, niin pilaaja tulee kitumaan; ja jos tulee tunnustamaan ja tahtoo parantaa tapansa, niin otetaan ne panokset sieltä kivien alta ja pannaan pesuveteen, kylvetetään ja pestään pilaaja kuten vesihiiden poistossa, niin pilaaja pääsee vaivastaan." (MT, 680§).

Maanvoiman toimittaminen vedenväen ulottuville pilasi viljaonnen vesillä. Jos vaikka nauriin hituja ja kuoria kuljetettiin nuottaveneen pohjan alle, niin sillä nuotalla ja veneellä ei saatu enää kaloja. Vedenelävillä voitiin pelto pilata ja pellon tuotteilla pilattiin kalavedet. Tämä oli sääntö, mutta peltoa myös noiduttiin sekä tuottavaksi tai toisaalta tuotto toiselta yritettiin saada omalle viljelymaalle.

Rantasalo esittää maanviljelystaioissaan monimutkaisen taikaoperaation, johon kuului noitakeinoja apuna käyttäen hyvän viljankasvun anastus omille maille. Onnenvarastusloitsusta ilmenee kyisen pellon syy. Loitsija ahnehtii onnea pellolta, josta hän arvelee, että se on kyillä kylvöstetty, pantu sammakon sanoilla, joka vako

varustettu, siemennetty sikkeloinen, kolmen noijan noitumilla, vehkeillä neljän velhon!. Varsin vihaiseksi vedenväki tuli, jos otettiin rassiin eläviä kaloja ja paistettiin. Sitten tarvitsi vain tällä paistimella pistellä kylvettyä peltoa, ja pirut alkoivat mellastaa pellolla. Joskus kelpasi nuotasta otettu köydenpätkäkin hyvin loitsittuna kuvastamaan käärmettä pellon kyntäjälle tai naurisvarkaalle.

Kalevalassa Pohjolan emännän kynnöksillä oli käynyt lempolainen tekemässä konnuuksiaan ja sen seurauksena emäntä oli menettänyt poikansa. Vävyehdokkaan piti kyntää pilattu käärmehinen pelto kyntökuntoon, mikäli aikoi saada Pohjolan tyttären omaksi. Tytär oli perehtynyt tienoon taikatapoihin, ja tiesi neuvoa, miten pilaus kumottiin. Piti tehdä hopeasta ja kullasta aura, jolla kyntäen noiduttu pelto voitiin saada taas heilimöimään. Hopean käyttö on tyypillinen demonisen kumoamisen väline. Noitateeri eli teeren muodon ottanut tulilappalainen heitti henkensä vasta, kun sitä ammuttiin hopeisella luodilla. Tietäjän vallassa olivat myös käärmeet, ja ne voitiin nostattaa vastustajan kimppuun tarvittaessa vaikkapa manatun pellon muokkaajan silmissä kuvastelemaan. Niin tapahtui Ilmarisen kynnökselläkin, mutta nostatetut käärmeet eivät mahtaneet mitään auran varressa olijalle, koska tämä oli varustautunut koitokseen Pohjolan neidon neuvojen mukaan.

Manan petojen, suden ja karhun kukistamisen jälkeen Ilmarisen tuli käydä vielä viimeiseen ja vaikeimpaan urotekoon, johon oli jo sadoittain sulhasia suistunut. Tuonelan joesta, Manalan mustapurosta piti noutaa verkotta, nuotatta, ilman mitään pyyntivälinettä suuri suomuhauki. Valittaen Ilmarinen kertoo Pohjan neidille mahdottomasta tehtävästä:

"Työ minulle määrättihin
aina entistä parempi:
saa´a suuri suomuhauki,
liikkuva kala lihava,
Tuonen mustasta joesta.
Manalan ikipurosta
verkotoina, pyy´yksettä." (Kalevala 19. runo)

Morsiamen neuvoa noudattaen seppä valmisti kokkolinnun ja lähetti sen hauen, hirmuhampaan hakuun.

.. Tuo kokko, komea lintu,
lenteä lekuttelevi;
lenti hauin pyyäntähän,
hirmuhampahan hakuhun
tuonne Tuonelan joelle,
Manalan alantehelle. (Kalevala 19. runo)

Alkoi tuima tappelu, sen veroinen, että siitä taistelusta kerrotaan vieläkin.

Keksi suuren suomuhauin,
liikkuvan kalan lihavan,
iskevi kaloa tuota,
vasten suomuja sukaisi.
Silloin suuri suomuhauki,
liikkuja kala lihava,
painavi kokon kynimen
alle selvien vesien.
niin kokko kohotteleikse,
ilmahan ylenteleikse:
nosti mustia muria
päälle selvien vesien.

Liiteleikse, laateleikse:
toki toisesti kokevi.
yhen iski kynsiänsä
hauin hirmun hartioihin,
ve´en koiran koukkuluihin;
toisen iski kynisänsä
vuorehen teräksisehen,
rautaisehen kalliohon.
kilpestyi kviestä kynsi,
kaplistihe kalliosta:
Jo hauki sukeltelihe,
ve´en venkale vetihe
kynsistä kokon kynimen,
vaakalinnun varpahista,
- jälet kynnen kylkiluilla,
halennehet hartioilla.

Siitä kokko rautakoura
kivastihe vielä kerran;
siivet välkkyi valkeana,
silmät selvänä tulena:
saip´on hauin kynsihinsä,
ve´en koiran kourihinsa.
Nosti suuren suomuhauin,
ve´en venkalen veälti
alta aaltojen syvien
päälle selvien vesien. (Kalevala 19.runo)

Suurten taisteluiden ja vastustajan mittasuhteiden totuudenmukainen kuvaus on vaikeaa ja suhteellista. Myyttinen Tuonen hauki ei ollut suuren suuri, mutta ei pienen pienikään. Riittävän kookas silti, suorastaan kalavalheluokkaa, sillä kieli oli mitoiltaan kahden kirvesvarren mittainen, hampaita haravan varrellinen, kita kuin kolme koskea, ja pituus seitsemän veneellistä. Vähältä piti, ettei Ilmarisen käynyt kuten edeltävien kosijoiden. Sankari pelastui viime tingassa, kun paikalle lentää lekotteli tarkoitusta varten varustettu ihmelintu, rautainen kokko ja iski kyntensä hauen kylkiin.

Kamppailun jälkeen voittoisa kokko kantoi saaliinsa petäjän latvaan, jossa alkoi syödä haukea sankarin huudellessa herjauksia puun juurella. Lopulta kokko sai moitteista tarpeekseen ja kohosi yläilmoihin.

Siitä kokko rautakoura
kantoi suuren suomuhauin
oksalle omenatammen,
päähän lakkapään petäjän.
Siinä maisteli makua,
viilti halki hauin vatsan,
riipoeli rintapäätä,
pään on varsin poikki pahkoi.

Sanoi seppo Ilmarinen:
"Oi sinua, kurja kokko!
Mikä lienet lintujasi,
ku ollet otuksiasi,
kun nyt maistelit makua,
viillit halki hauin vatsan,
kanssa riivoit rintapäätä,
pään on varsin poikki pahkoit!"

Ilmariselle jäi vain hauen pää kannettavaksi Pohjolan emännälle, se sai nyt olla voitonmerkki käydystä kamppailusta. Ilmarinen yritti nähdä asiassa positiivisia puolia ja totesi jättihauesta tulevan hyvin kestävä, suorastaan ikuinen tuoli Pohjolan tupaan.

…

Siitä seppo Ilmarinen
itse kantoi pään kaloa
anopille antehiksi
Sanan virkkoi, noin nimesi:
"Tuoss´onpi ikuinen tuoli
hyvän Pohjolan tupahan."
...
sain suuren suomuhauin,
liikkuvan kalan lihavan,
...
Ei saalis viatta saa´a
paikoilta paremmiltana,
saati Tuonelan joesta,
Manalan alantehesta.
(Kalevala 19. Runo)

Aivan mielissään Pojolan emäntä ei ollut luisesta hauen päästä ja sulhaskandidaatin sanavalmiista leukailusta, mutta antoi kuitenkin vaaditut urotyöt suorittaneelle kosijalle tyttärensä.

6.5.5 Pako haukena

Hauki mainitaan myös Lemminkäis-runostossa, kun äiti onki poikansa kuiville Tuonelan joesta, pois kuoleman kielistä virumasta. Äidin tuskaillessa pojan surkeaa kuntoa, tulee pahan ilman lintu korppi masentamaan ja ronkkuu:

"Ei ole miestä mennehessä
Eikä tuiki tullehessa:
Jo silt´on siika silmät syönyt,
hauki hartiat halaisnut." (Kalevala: 15. runo)

Kun Lemminkäinen on käynyt Pohjolassa ja surmannut isännän, hän palaa kotiinsa ja pohtii pakomahdollisuuksiaan pohjolalaisten kostolta. Äiti neuvoo ja toteaa, ettei kalaksi kannata ruveta, kalamiehet ovat eteviä.

"Menet hauiksi merehen,
siiaksi silajokehen,
tuho sielläkin tulisi,
kova loppu loukahtaisi:
mies nuori, noentolainen,
veisi verkkonsa vesille,
nuoret nuotalla vetäisi,
vanhat saisi verkollansa."
(Kalevala 28. runo)

Seuraavan kerran hauki pujahtaa esiin Ilmarisen uudella kosiomatkalla. Pohjolan emäntä ei lainkaan ilahdu kosioimisesta, vaan sanoa paukauttaa:

"Ennen työnnän tyttäreni,
laitan lapseni vakavan
koskehen kohisevahan,

palavahan pyörtehesen,
Manalan matikan suuhun,
Tuonen hauin hampahisin."
(Kalevala: 38/ 59 - 64)

Ilmarinen riehaantuu, riuhtaisee neidon mukaansa rekeen ja karauttaa
kartanolta täyttä vauhtia kohti kotia. Ryöstäjän ja ryöstetyn välille syntyy uhitteleva keskustelu, josta ilmenee kahden kalalajin vertauskuvallisuus, nainen on siika, mies on hauki.

Neitonen kujertelevi,
vyö vaskinen valittelevi...

"Kun et laskene minua,
laulaime meren kalaksi,
syvän aallon siikaseksi."

Se on seppo Ilmarinen
itse tuon sanoiksi virkki:
"Etpä sinä sinne pääse:
minä haukina jälessä."
(Kalevala: 38/ 143-144, 148-154)

Retki päättyy lopulta onnettomasti, kun Ilmarinen huomaa tulleensa petetyksi. Neitonen osoittautui myös pahansisuiseksi, joten lopulta sankari päätyi laulamaan tytön kalalokiksi luodolle, ja palaa entistä yksinäisempänä kotiin.

6.5.6 Tuli ja leimaus yllättää

Kalevan kansa eleli aikojansa kunnes tapahtui kummia. Taivaalta tömähti äkkiarvaamatta tulinen pakkula, aiheutti mennessään tulipaloja ja tulvia, kunnes sen vedestä siika söi. Ensin tosin olivat muutkin kalat sitä yrittäneet tavoittaa kiinni saamatta. Tulennielijäsiialle tuli pian tukalat oltavat, tuskastaan se pääsi, kun kuha sen söi, mutta niin kova oli hehku tulisorosessa, että kuujallekin tuli kuumat paikat.

"Niin tuli halea hauki,
nieli tuon kulean kuujan,...
Uiskenteli, kuiskenteli.
Uipi päivän, uipi toisen
lokkiluotojen lomitse,
kajavan kivikaritse,...
(Kalevala: 47. runo).

Lopulta hauki nappasi kuhan, mutta sitten hauki sai tuskissaan odottaa, ennen kuin se saatiin pyydettyä ja tulisoronen kaivettua kalaryppään sisuksista, sillä Väinämöinen lähettää ensin naiset asialle. Naiset tekevät työtä käskettyä laihoin tuloksin.

Pyritähän, pyyetähän,
ve´etähän, vellotahan
nurin nuotta potketahan,
väärin veetähän apaja:
ei saa´a sitä kaloa,
kuta kilvoin pyyetähän. (Kalevala: 47/328-334)

Tämän jälkeen miehet yrittävät kalastaa tulen niellyttä haukea nuotalla ja tarpomalla, mutta yhtä heikoin tuloksin, mitä jo kalatkin ivasivat.
...

Jo tuossa kalat valitti,
Hauki hauille sanovi,
Kysyi siika säynähältä,
Lohi toiselta lohelta:
"Joko kuoli kuullut miehet,
katosi Kalevan poiat,
liinanuotan nuikuttajat,
lankapaulan laaittajat,
suuren tarpimen talujat,
pitkän varren vaikuttajat?"
(Kalevala: 47/347-356)

Yritettiin uudelleen paremmalla nuotalla, ja lopulta viikon verran kalastettu hauki oli kiikissä, mutta sen verran vimmainen se oli, ettei siihen ollut paljain käsin koskeminen. Päivän poika tarjoutui perkaajaksi, jos vain ensin saisi isänsä puukon. Taivaan taatto kuuli pyynnön ja tipahutti pilvistä puukon, jolla poika suoritti hauen halkaisun. Saalis osoittautui kolminkertaiseksi, sillä hauen sisällä oli kuha, ja kuhan sisällä siika. Siian sisällä oli tavoiteltu tulisoronen, mutta se oli peittynyt punakeräseen, joka vuorostaan oli sinikeräsessä.

Paljastunut saalisketju:

HAUKI -> KUHA -> SIIKA
Sinikeränen <-Punakeränen <- tulisoronen

Tuli, tuo paha renki, huono isäntä karkasi perkaajan Päivän pojan käsistä ja kalojen vatsanpoltteet muuttuivat metsän poltoksi.

Vielä toiseksi viimeisessä Kalevalan runossa mainitaan hauki, kun Väinämöinen suorittaa muodonmuutoksen haueksi, koska vastarannan Päivän Poika ei suostu pyynnöistä huolimatta noutamaan tietäjää veneellä, vaan ilkkuen kehottaa Väinämöistä uimaan omin voimin virran yli. Väinämöinen sydäntyi.

Meni haukina merehen,
siikana silajoelle,
pian uipi salmen poikki,
välehen välin samosi.
(Kalevala: 49/ 163 -166)

6.5.7 Aljohauki

Syvällisistä myyteistä jää niiden kadottua jokin hämärtynyt muoto elämään. Hauen myyttisyys elää tarinoissa, hauki ei kelpaa ruokakalaksi, mutta todellinen tapaperinne kertoo silti hauen olleen merkittävä eläin, johon on liitetty haltijakalan ominaisuuksia, vaikkakaan ei enää ehkä varmasti tiedetty, mihin tapa perustui. Lehtileike pari miespolvea sitten kirjoitti:

> HAUKI KAIVOSSA VEDEN PUHDISTAJANA
> (Hävinnyt kansantapa)
> Salon seudulla kuten muuallakin maassamme on hävinnyt käytännöstä useita kansantapoja. Eräs niistä on haukikalan pitäminen kannussa. Sitä pidettiin veden puhdistamisen takia. Kansantietojen kerääjät ovatkin näitä muistiin kirjoittaneet Perniöstä, Halikosta ja Kuusjoelta. Viimeksi mainitulla paikkakunnalla on kaivohaukea kutsuttu "vesi-mulkajaaksi".
> Sen mukaan kuin asiasta kerrotaan, pantiin hauki kaivoon jokirysästä. Se eli ja viihtyi kaivossa hyvin. Puhdisti veden kaikenlaisista "vippereistä" ja vesieläimistä. Myöskin sammakot eivät uskaltaneet majoittua sinne. Vielä kerrotaan, että hauki kasvoi suuremmaksikin kaivossa, jos sitä vaan ruokittiin silloin tällöin pikkukaloilla. Myöhemmin ongittiin hauki ylös kaivosta. (Salon sanomat 14.6.1933)

Asiaa tiedusteltiin myös Sanastajan numerossa 39, vastauksia tuli, niiden joukossa myös silloinen ilmeinen luonnonystävä ilmaisi kipakan kantansa asiaan.

> "Hauki kaivossa vedenpuhdistajana
> Mitä kauemmaksi elää sitä kummempia kuulee! Olen ennen pitkää 70-vuotias, mutta tuommoista hassutusta en ole ennemmin tietänyt harjoitettavan. Pidän tuommoista sydämettömänä tekona. Riistää kalaraukalta elinehdot ja kiduttaa pimeässä ahtaassa ja aina kylmässä kaivossa. Aivan soisin tuommoisen raakalaisen, joka tuommoistakin rääkkäystä harjoittaa saavansa surmansa samassa satimessa. Ja kaivon voi laittaa niin, ettei sinne tule asiaa pienille eikä suurille elukoille, ja niin ollen ei ole tarvis siellä hyysätä minkäänlaista kaivon "puhdistajaa". Eihän semmoinen ainakaan tautien itiöitä syö, liian ovat pieniä "kaivonpuhdistajalle", ainakin joulukaloiksi. Ja eiköhän se puhtaus sentään hölmönkin mielestä tule jonkin verran kyseenalaiseksi, poikien ruokkiessa "kaivomestaria" kaikenlaisella käsiinsä saamalla materiaalilla. Ja vielä, sammakko maito- ja piimäastiassa!! Ihan tässä jo alkaa oksettaa, niin sivistymätön, vanha kalaäijä kuin olenkin. Ihan inhoittaa koko maamme ylistetty kansa, maitotalouksineen, ja kaikkine muine edesottamuksineen."
> (KOTUS, erilliskyselyt, K.E: Virtanen Kustavi 13.6.1939)

Kaivohaukitraditiolla on kahdenlaiset juuret, toinen johtaa pohjoiseen saivokalatraditioon, umpilampien haltijakaloihin, ja toinen kehityslinja vie eteläiseen inkeriläiseen aljokäärmeen pitoon. Joissain aitoissa ja navettasuojissa oli ns. pakkopalkin vieressä sisäseinän alla kolo, josta käärmeet pääsivät syömään maitoa aitan lattialta. Uskottiin, että kesällä sai piimän ja maidon estettyä happanemasta, jos asetti piimäkäärmeen sinne juoman sekaan. Jokin muistuma tästä voi olla myös Lemminkäiselle tarjotun juoman käärmeissä, onhan olut parasta kylmänä.

Aljohauen ja piimäkäärmeen lisäksi tunnettiin samaa virkaa toimittavana kylmätsy, joka oli sammakko. Kaivossa oleva sammakko oli kylmätsy. Hämeessä sanottiin piimäsammakkoa piimänponkeltajaksi. Saattoi sattua, että tapaan tottumaton kulkija saattoi saada eteensä piimäastian, jossa souteli suuri sammakko ja juoma jäi juomatta. Piimäponkeltaja oli hyväksi, mutta useimmiten reipasta potkijaa sanottiin piimälöpöksi tai löpöpojaksi. Joskus aihe kirvoitti jopa runosuonta.

LÖPÖPOIKA

Ei löpövoita renkipoika
koskaan saanut maistaa.
Veroakin vietäessä
pyttyä vaan sai haistaa.

Emännät ne kotassansa
sitä löpöä säilytteli,
löpöpoika se pytyssänsä
kurni ja mölskötteli.

Löpöstä se patrunessa
ei koskaan tiätää sannu,
kuinka kauvan se löpöpoika
Oli piimäpytyssä maannu.

(KOTUS, erilliskyselyt, K. Erkko, Forssa 29.6.1939)

Piimälöpönä tunnettu elättisammakko oli pieni vaaleanruskea laji, ei rupisammakko. Etupäässä sitä pidettiin viilinkuoripytyssä, josta hapanvoita valmistettiin. Pienissä torpissa, joissa oli vain pari lehmää ja kuoripytty, sai pytty seisoa koskematta viikkokaudet ennen kuin oli saatu tarpeeksi voianetta kirnuun. Sammakko piti astian sisällön pienessä liikkeessä, sillä jos aine sai olla alallaan tuli siihen vesiheraa, joka saattoi voihin karvaan maun, kun taas päällimäinen osa aineesta muuttui tummanruskeaksi. Näin jos pääsi

käymään, tuli voista kirjavan näköistä ja karvaan makuista. Sellainen voi ei kelvannut verovoiksi kartanoon eikä pappilaan. Tämä oli yleisesti tunnettu kikka verovoin tekijäin kesken, mutta muilla oli vain hämärä aavistus asiasta. Ruukit ja muut veron saajat kyllä huomasivat emäntien touhussa jotakin salaperäistä, mutta jos löpöstä jotakin kyseli, vastattiin älä löpötä, mutta löpötettiin siitä silti malliin ei niin pientä pilaa ettei totta toinen puoli . Jonkinlaisena vitsinä piimälöpöistä kerrottiin, yleensä löpön eli kylmäkkeen pitäjä oli naapuripitäjässä.

Savossa piimäsammakkoa sanottiin kylmäksi, se oli jalastaa narulla saavin korvassa kiinni, narun toinen pää kiinnitettin jalkaan, toinen saavin korvaan. Kun piimästä seisoessa erkani hera päällee ja sakeampi osa laski pohjalle, niin tarvitsi vain nykäistä narusta ja sammakko alkoi potkia, jolloin piimä sekoittui. Kaskuna kerrotaan tapauksesta, jossa eräs mies osti piimää 5 litran astialla. Emäntä mätti isolla puisella piimäkauhalla astian täyteen, ja pani kannen ostajan astiasta kiinni. Ostaja maksoi ja lähti menemään, mutta heti kohta emäntä huomasi kylmän, sammakkon olevan poissa saavista - muisti myydyn piimän. Niin emäntä lähti harmistuneena ajamaan ostajaa takaa ja saavutti tämän parin kilometrin päässä hokien samalla,"kylmäni meni", tarttui ostajan kannuun, avasi kannen ja kousaisi kannua pohjaa myöten kauhalla, sai kylmänsä lyhyt narunpätkä jalassa. Tämän tehtyään emäntä lähti kotiin päin, mutta ostaja ei ollut enää piimäänsä tyytyväinen, vaan heitti kiukuissaan kannunsa sisällön emännän perään ja sanoi: "Tuosta saat lämpimäsikin ja lähti tyhjine kannuineen. Itäistä narusammakkoa nimitettiin myös holotniekaksi.

Hämeenkyrössä pidettiin eräässä lähteessä aljohaukea parin vuoden ajan vuosina 1871-1873. Hauki oli tuotu lähteeseen, mutta parin vuoden kuluttua se sieltä salaperäisesti katosi, lienee varas ottanut. Oletuksen mukaan hauki oli kaivossa tarpeellinen syömässä sammakoita, koska sammakot arveltiin myrkyllisiksi, ainakin ihokosketuksessa. Turun torilla myytiin piimää kahvipannun näköisessä, noin nelikon vetävässä piimäastiassa, jonka nokka oli törö, ja siinä huhuttiin. Aljohauki oli elättihauki, jota pidettiin joko luonnon lähteessä, tai luonnonlähteestä tehdyssä kaivossa.

Sanastajan kyselyyn tuli vastaus Laukaalta. Kaivo oli ymmärretty lammeksi tai järveksi. Saattaa hyvin olla, että kyseessä ei ole kömmähdys kysymyksen suhteen, vaan vastaaja on ymmärtänyt kaivolla saivoa, umpilampea, ja hauella saivokalaa, haltijakalaa.

Hauen vettä puhdistava maine voi olla kotoisin hauen ahmattiominaisuudesta, koska hauki syö paljon ja puhdistaa näin elinympäristöään liikakasvusta. Joihin kaivoihin hauki sopeutui hyvin, ja saattoi elää kymmenvuotiaaksikin vötkäleeksi. Mikä oli elellessä, kun sekä pikkupojilla että kalastajilla oli tapana ruokkia haukea saaliiksi saaduilla

pikkukaloilla. Lähteet ovat olleet alkuperäisiä kaivoja, lähteitä kuten umpilampiakin on pidetty saivoina, haltijan reviirinä. Paikoin kaivossa olevaa haukea sanottiinkin tavallisesti lähteenhaueksi, ja jos kaivoja ja lähteitä oli useampia, niin lähimmän kaivon hauki oli kotohauki tai elättihauki. Yleensä ei haukea lähteestä ongittu lähteen omistajan suostumuksetta, mutta salaa sellaistakin tehtiin. Aljohauki oli rauhoitettu kala ja se oli ilman muuta kaikille selvä asia, mikä todettiin myös kyselyvastauksissa. Kaivossa vettä puhdistavaa kalaa nimitetään myös lähteenkalaksi, mikä osaltaan on voinut sekoittaa kaivon, saivon ja lähteen vedet hauen asuinpaikkana.

Joissain tapauksissa haukea kaivossa pidettiin elävänä varoitusmerkkinä, jos pelättiin jonkun ilkeyksissään voivan yrittää kaivoveden myrkyttämistä, jotta sekä talon väki että karja kuolisivat. Joskus kala- ja naapuririidat saattoivat äityä koviin otteisiin - silloin hauki toimi haltijana ja veden vartijana. Jos kaivokala kuoli myrkytykseen osattiin varoa. Tosin menettely saattoi tuottaa huolta syyttä suotta, sillä kaivoon tuotu hauki saattoi parin kolmen päivän kuluttua siirrosta maata kyljellään kuolleena veden pinnalla, jostain syystä.

Muitakin pieniä kaloja (kiiskiä, ahvenia tai kivennuoliaisia) pidettiin kaivossa, samassa tarkoituksessa, selvittämään ettei kukaan tai mikään pääse pilaamaan kaivovettä. Onnen pilauksen yrittäjiä kutsuttiin ilontekijöiksi katteellisiksi ihmisiksi, jotka suuttuessaan toiselle pilasivat veden toisen kaivosta, kaatoivat vaikka elohopeaa kaivoon, jolloin kaivo kuivui aivan tyhjiin tai vesi muuttui vihreäksi.

Hauen sijasta saattoi kaivossa olla madekin, mutta koska made on pohjakala, ei siitä ollut kansan käsityksen mukaan juuri mitään hyötyä. Suuri ahven jo jotain pieniä itikoita puhdistikin. Lähde, jossa hauki yli päätään menestyi piti olla sellainen, jossa oli hyvä vedentulo. On uskottu sammakon olevan hauen lailla kykenevä imemään itseensä kaikki myrkylliset aineet kaivon tai lähteen vedestä, vaikka sammakon ensisijainen tehtävä on ollut olla sekoittavana piimänpongaltajana, kun hauki on selventänyt vettä. Mutta samaan tilaan ne eivät mahtuneet, koska hauki tekee sammakosta pian selvää, jos sellainen tielle osuu.

6.5.8 Haukirunot Kantelettaressa

Kalevalan kertomusten kaltaisia pitkiä polveilevia haukikertomuksia Kantelettaressa ei ole. Hauki on Kantelettaressa useimmiten vertauskuva, joskus hyvinkin sattuvasti sanoen kuten toisen vihkon runossa Hauki syöpi sammakonkin, jossa heijastuu kansantapa kaivohauesta, ja Kalevalassa esitettu hauen ahmattiominaisuus. Jotkut Kantelettaren säkeet ja aiheet ovat myös Kalevalassa.

Kantelettaren ykkösvihossa oleva ensimmäinen runo mainitsee hauen ja vertaa sitä suruun. Koska Lönnrot on sijoittanut sekä esipuheeseen että Kantelettaren alkurunoviittauksen haukeen, on hän oletettavasti vaistonnut hauessa piilevän jonkin syvemmän kansantunteiden vertaus-kuvan, joka jollain tavoin liittyy suruun ja murheeseen, suomalaisen luonteen mollivoittoisuuteen, monniuteen. Molli (malfisk) on merkitykseltään tunnettu muunakin kuin sävellajina, enimmäkseen muuna. Se on ollut (kala)kori, vasu sekä lastenkielessä tarkoittanut loppaa, loppasuuta. Mollikka suussa on poskeen kätketty makupala, makupalojen ahminnassa suu loppasee. Kalaa ahmivat suuret petokalat kuten hauki ja Suomen vesiltä edesmennyt molli eli monni ovat vesien loppasuita, joille toiset kalat ovat herkkupaloja.

Hauki mainitaan Kantelettaressa runoissa:

I /1.	Eriskummainen kantele. s. 3
I/32.	Muinaiset ajat paremmat. ss.12-13
I/52.	Elkää sanoko huolettomaksi. ss. 19-20, (KALARUNO 1)
I/90.	Väinämöisen sanoja. ss. 31-32 (KALARUNO 2)
II/107.	Ei tytär jokehen joua. s. 134
I/250	Mikä kumma kummitseksen. s. 187
II/314.	Hauki syöpi sammakonkin. s. 210
III/14.	Anteruksen surma. s.261 (Vrt.III/49. Sulhonsa kylvettäjä s. 303)
III 23.	Vedenkantaja Anni. s. 272 (KALARUNO 10)
III/44	Kankahan kutoja. s. 300.

Kansa ei ainoastaan esittänyt kalojen nimistä erilaisia tulkintoja, vaan kyseenalaisti myös totuttuja perinteisiä ajatusmalleja. Kantelettaren haukimainintaisista runoista ensimmäisessä on kertosäkeessä käytetyt hauen peitenimeä "veen koira". Runossa Eriskummainen kantele (I /1) todetaan uhmaten:

Ne varsin valehtelevat,
Tuiki tyhjeä panevat,
Jotka soittoa sanovat,
Arvelevat kanteletta
Väinämöisen veistämäksi,
Jumalan kuvoamaksi,
Hauin suuren hartioista,
Veen koiran koukkuluista...

Runossa esitetään eriävä mielipide soiton alkuperästä. Vallitseva myytti kyseenalaistetaan, sillä tämän vaihtoehtorunon sepittäjä esittää kantanaan soiton syntyvän murheesta ja surusta ja muista huolista, eikä silloin juuri laulata. Surut toivotettiin tervemenneeksi umpilampeen. Huolet saivat mennä syvään kaivoon, lampeen kalattomaan. Kanteletar rinnastaa saivojärven ja umpilammen, josta kalat ovat happikadon tai muun syyn seurauksena kadonneet. Laulajan murheet ovat sitä suuruusluokkaa, ettei niillä sopinut myrkyttää kalaisia vesiä.

Umpilammissa tosin ei ollut kaloja, haltijakaloja, joita ei sopinut nimitellä niiden oikeilla nimillä, joskus ei kalaksikaan sopinut sanoa, toisinaan taas saaliskalaa sanottiin kalaksi. Alkujaan runo saattaakin olla kotoisin tästä nimikieltokäytänteen muistumasta. Umpilampien kalat saivat muita nimiä, ei ollut ahvenjärveä, eikä siikalampea. Kiellon rikkominen saattoi saada aikaan kalakadon, niin uskottiin.

KALARUNO 1.
...
Kanna, korppi huoliani,
Mureitani musta lintu!
Kanna kaivoihin syvihin,
Lampihin kalattomihin,
Aivan ahvenettomihin!
Elä vie kalallisihin,
Elä ahvenellisihin!
Kalat kaikki huolestuisi,
Ahvenet alas menisi,
Suuret hauit halkiaisi,
Sären lillit liukeneisi,
Saisi siiatki surua,
Kaikki mustuisi mujehet
Minun hoikan huolistani
Ja mustan murehistani.
(Kanteletar I/52)

6.5.9 Haukitaikuus

Maanviljelytaikuudessa on hauen päällä tehty monta konnuutta ja vastataikaa, mitä seuraava maanviljelytaioista koottu sikermä selvästi osoittaa. Taikavoima on liitetty pelkästään haukeen, muilla kaloilla ei ole ollut vastaavaa taikavoimaa hallussa. Lista toistaa osin itseään, mutta kokonaiskuvan saamisen kannalta on hyvä selvittää myös toiston tapa ja laji, jotta merkitys tulisi selvemmin esille. Taikakokoelman perään on lisätty keskeinen motiivi, se mihin taialla on pyritty vaikuttamaan. Luettelossa ei ole kaikkia Maanviljelystaioissa olevia toisintoja, mukana on tärkeimmät hauen tavalla tai toisella mainitsevat peltomiehen taikakeinot. Hauen ja viljan liitto osoittaa omalla hämärällä tavallaan ytheyden, miksi hauen pääluissa ovat kaikki peltomiehen kyntökalut. Hauen päällä on saatu aikaan muutakin kuin kanteleen helinää. Sen avulla on sanottu selvät sävelet pellon pilaajalle.

> Kansleeraus on vanha taikatempun nimi. Sellaiselle on kostettu, joka on paskantanut linnun tai kalan pyydyksiin ja ynnä muihin sopimattomiin paikkoihin. Kansleeraus on toimitettu seuraavaan tapaan. Ilkitytöntekijän ulostus on otettu johonkin sopivaan paikkaan ja sen päälle on pantu kanan höyheniä ja tervatikkuja ja ne on poltettu. Näin on saatu tietää kuka ilkityön tekijä on ollut. Tekijän takaposket ovat tulleet ruvelle kuin kaktus.
> (KOTUS, erilliskysely; Pahkala A. Merijärvi)

MAANVILJELYSTAIKASIKERMÄ

1. MVT /30 Kun hauki hauin mahasta saatiin, sen paulalla kääri nilkkaansa (ja kiersi kasken), niin sikäli tuli kulki, ei lähtenyt etemmäs menemään. -> palo

2. MVT /31 Kaskea kun ruvettiin polttamaan ja otetaan umpilammin hauki, sammakko ja koskenvaahtea ja niiden kanssa kierretään kaski 3 kertaa, 2 kertaa myötäpäivään ja kerran vastapäivään, niin ei mene tuli metsään. Ne kapineet viedään sitten kun kaski on palanut, lampiin. -> palo

3. MVT /649 Mennään halmeeseen ja otetaan kolmesta eri kohdasta vaivaloisia oraita ja pannaan taltrikille. Sitten kierretään halme yksi kerta myötäpäivään. Tätä tehdessä vedetään hauin päätä punaisessa langassa perästä. Sitten otetaan halmeesta kolmesta kohdasta terveitä oraita ja vaivaloiset istutetaan niiden sijaan. Niiden kanssa tehdään samoin kuin edellistenkin oraiden kanssa, mutta nyt kierretään halme 3 kertaa vastapäivään. Sitten istutetaan terveet oraat vaivaloisten sijaan. Tavallisesti käytetään kolmea orasta, niin vaivaloisia kuin terveitäkin. Sitten hauin pää haudataan halmeen sisään ruskomaahan asti, turpa luoteeseen päin. Kyllä lähtee halme pahoista. -> viljavuus

4. MVT /141 Kolmanteen vakoon piti panna ennen käen kukkumista saadun hauin hampaat, että tulisi niin tanakka ja vakava oras kuin hauin hampaat. -> viljavuus

5. MVT /142. Kun ruista lähdetään kylvämään syksyllä, tehdään lepästä pieni ruumisarkku, johon pannaan tavallinen pieni hauki, ja se arkku pannaan sitten kolmanteen vakoon, ettei pysty pahat viljelykseen. -> vastataika, halla

6. MVT /143 Otetaan jäiden aikana saatu hauki, sen suuhun pannaan 3 tieltä löydettyä hevosenkengän naulaa, (se) sidotaan nuoraan ja pannaan auran perään. Auralla kynnetään pelto ympäriinsä, 3 vakoa, 2 myötäpäivin ja 1 vastapäivin, ja hauki viilee auran jäljessä. Sitten kynnetään ristiin vako ja keskelle peltoa, vakojen risteykseen, tehdään kuoppa. Hauki pannaan leppäarkkuun ja haudataan siihen kuoppaan, niin ei elä pilaaja kauan. Jos se arkku maalataan mustaksi, kuten ruumiin arkku, ja haudataan, kuten ruumiin (arkku), niin ei pelasta mikään konsti; mutta jos valkeaksi heitetään arkku ja ilman mitään sanoja haudataan, niin pilaaja kituu. Voi pelastaa, kun ottaa sen arkun pois ja hauista syötetään joku vähä pilaajalle. -> kosto

7. MVT /144. Ennen käen kukkumista haettu käärme tai hauki; paljain käsin ei saa (siihen) koskea. Kun ruvettiin touon tekoon, niin 2 vakoa kynnettiin ja kolmanteen pantiin (se) syrjälleen, mutta ei mahalleen. (Pilaaja) rupeaa sitten kitumaan; mutta jos selälleen panee, niin se kuolee. -> kosto

8. MVT /239 Kun ensimmäinen hauki (on) saatu, niin sen leukaluut otettu ja pantu talteen. Kun kylvämään lähtenyt, niin kenkävarteen pannut kylvömies (ne) ja aina ne muuttanut toisen kerran toiseen saapasvarteensa, pellon laitaan kun pääsi ja kääntyi takaisin. -> viljavuus

9. MVT /264 Yhdeksän hauin leukaluut solmitaan punaiseen lankaan ja pannaan kylvövakan ympärille. Siitä vakasta kylvetään. -> viljavuus

10. MVT /298 Pelto kun on pilattu, niin etsitään semmoinen koivupehko, jossa on 9 koivua; etelän puolimmaisesta otetaan tuohta lipiksi, tehdään pohjaan reikä ja siitä valetaan läpi siemenet säkkiin. Sitten pitää pellon pientareen alitse kaivaa reikä pellolle ja kuljettaa siemenet pientareen alitse sitä reikää myöten. Ja jos tiedetään, kuka on pilannut, niin pyydetään hauki ja otetaan pilaajan hikivaatetta, pannaan hauin suuhun ja kääritään punaisella langalla kiinni. Hauki pannaan siihen koloon selälleen sen pientareen alle, josta siemeniä kuljetettiin ja peitetään mullalla tasaiseksi maa, joka kaivettiin siitä kolosta; niin pilaaja tulee kitumaan ja kuolee, jos ei oteta haukea sieltä maasta pois. -> kosto, vastataika

11. MVT /302 Nuotan pilauksen tuntee siitä, että kalat eivät vaahtea, kun ne lasketaan nuotasta kopsaan. Ja kun on semmoisia punasilmäisiä kaloja, niin se on sen merkki, että nuotta on pilallla. -> (särki) kalakateus

12. MVT /303 Kun saadaan hauki ennen käen kukkumista, niin sen pää kuivataan suu selälleen; tehdään orpotuohesta ratti ja hauin pään läpi valetaan kaikki siemenet kolmesti ja sitten viedään pellolle. -> viljavuus

13. MVT /365 Ennen käen kukkumista piti saada hauki ja se pantiin päreistä tehtyyn arkkuun elävänä ja haudattiin peltoon ruskomullan alle sekä pantiin 3 kertaa yhdeksän (27) siemenjyvää hauin suuhun. Näin varustetulla hauilla vahvistettiin toukopelto niin, etteivät toisen taiat vaikuttaneet mitään. -> vastataika

14. MVT /392 Kalanvarkaalle (kostetaan) siten, että otetaan sen varastetun kalan suomuja tahi siitä pyydyksestä, josta on varastettu, otetaan kolme sirua, ne pannaan pienen hau´in suuhun ja punaisella langalla kääritään hau´in suu kiinni ja hauki pannaan elävänä muurahaiskekoon, niin varas kuolee, ennen kun on kolme yötä kulunut, mutta pääsee, jos otetaan sen hau´in suusta panokset, poltetaan ne ja syötetään varkaalle ja sitten pestään niin kuin Metsähiiden ja Vesihiiden rikkeissä. -> kosto

15. MVT /393 Kalanvaras tulee hulluksi, jos hänen laihostaan otetaan viljaa, pannaan elävän kalan suuhun ja se päästetään veteen. -> kosto

16. MVT /531 Kun ruostetta pellosta pois ajetaan, otetaan elävä hauki järvestä; sille laitetaan valjaat ja kyntöpelit. (Sillä kierretään pelto) ja sitten haudataan ja luetaan hautaluvut. -> viljavuus

17. MVT /532. Ettei ruoste pilaa peltoa, piti ensimmäinen hauki, joka keväällä saatiin, ottaa, 3 siemenjyvää panna sen suuhun ja laskea takaisin järveen. -> Viljavuus

18. MVT /533 Turo ennen ohrapeltoa taikoi siten, että hauin hampaista teki karhin, valjasti punaisella langalla sammakon ja pani hyppimään, karhitsi ja hoki: "Nu, nu,nu!" Niin ruoste hävisi. -> Viljavuus

19. MVT /563 Pelto pilataan kasvamasta, kun otetaan keväällä ennen käen kukkumista saadulta hauilta nahka, se pannaan hyvin vanhaan tuppeen ja sen läpi kylvetään jyviä peltoon, niin ei kasva mitään. -> pellonpilaus

20. MVT /564 Pelto tai touko pilataan kasvamasta, kun pyydetään hauki ja sen suuhun pannaan pellolle kylvettyjä siemeniä ja haudataan se pellon pientareeseen mahalleen. -> pellonpilaus

21. MVT /593 Kun saatiin käärme elävänä ja myös hauki ja hauin suuhun pantiin kananmuna ja haudattiin se ynnä käärme kolmanteen vakoon, niin pelto pilautui. -> pellonpilaus

22. MVT /600 Otetaan eläviä kaloja, pistetään rassiin ja paistetaan. Sillä rassilla pistellään kylvettyyn peltoon, niin pirut sitten tallaavat pellon. -> pellonpilaus

23. MVT /602 Kun löytää kuolleen hauin leukaluut rannalta, viedään ne toisen peltoon ja pannaan hampaat alaskäsin orasten juuriin, (niin pilautuu pelto). -> pellonpilaus

24. MVT /620 Viisipenninen pannaan punaiseen lankaan hattuun riipuksiin ja arvotaan, onko rike miehen vai naisen saattama. Jos keisarin nimimerkki tulee päälle, on se miehen saattama. Samoin arvotaan, ovatko vedessä vai tulessa ne aineet, (joilla pelto on pilattu). Jos

nimimerkki tulee päälle, ovat (ne) veessä ja päinvastoin. Jos ovat vedessä, otetaan kolmen hauin leukaluuta ja harataan niillä 3 kertaa pelto; jos ovat tulessa, otetaan kolmesta kohti maata ja ammutaan kovalla latingilla pohjoiseen, niin ne pirut menevät pois.
-> vastataika

25. MVT /660 Pelto päästetään siten, että se harataan semmoisella haralla, joka on tehty kolmen hauin leukaluista. Hara on valjastettava konnan eli sammakon jälkeen punaisella langalla, 3 kertaa ajettava pellon ympäri ja luettava seuraava luku:

"Neitsyt maria emonen,
Rakas äiti armollinen,
Käy nyt suka sylissä,
Päivät kampa kainalossa,
Kanna kauroja etehen,
Kahen, kolmen seulan kanssa,
Seitsemän vakan keralla!
Karva kultaa, toinen hopeaa!
Niin puhdas olkoon tämä maa,
Niin kuin keisarin hopea!" -> vastataika

26. MVT /641 Kun pelto pilautuu, niin pitää saada järvestä elävä hauki, sillä kierrellään peltoa kahdesti myötä ja kerran vastapäivään ja sitten viedään elävänä takaisin järveen, (niin paranee). -> vastataika

27. MVT /642 Pilattu pelto parannetaan siten, että ensin
hankitaan kananmuna ja niin suuri hauki, että muna sopii hauin suuhun. Sitten otetaan 3 suurinta pihlajanmarjaterttua ja niiden kanssa kierretään 6 kertaa myötä- ja 6 kertaa vastapäivään pilauksissa olevan touon ympäri. Sitten kävellään takaperin keskelle vainiota ja myötä olevat esineet haudataan niin syvälle maahan, ettei auran kärki koskaan niihin koske. Samoja askelia myöten kävellään sieltä takaisin, joita pilauksesta päästäjä on sinne mennyt. -> vastataika

28. MVT /643 Kun pelto rikotaan, niin pitää saada elävä hauki vedestä, se pitää panna punaisella langalla vasempaan jalkaan kiinni ja sitten 3 kertaa kiertää pelto hauin kanssa. Sitten pitää tehdä leppäkirstu hauille ja panna leppäkirstuun hauki kiertäymään. Ruatarassi (pitää) panna lieteen kuumenemaan, sillä "ätkätään" hauki läpi tai pannaan hauki "äimesilleen" sinne kirstuun tai kupeelleen ja haudataan sitten. Kun (rassin) hauin läpi "ätkejää", niin silloin rikkoja "töllöää" (kuolee), äimesilleen kun panee, niin saa elää terveenä, mutta jos kupeelleen panee, niin vanhaan päivään kituu huoneessa, (kunnes) tulee oikea surma. -> kosto

29. MVT /644 Ota elävä hauki, pane se valjaisiin, tee aura lepästä
ja 3 kertaa kynnä ympäri pellon siellä elävällä hauilla, (niin
paranee pelto). -> vastataika

30. MVT/645 Kun saadaan hauki, niin pitää se panna vesikattilaan, Kun sitten kävelee (Pellolla), niin se on aina siihen päin, mihin on toinen uhrin tehnyt pilatakseen. -> pellonpilaus

31. MVT/646 Hauki otettu juhannusyönä ennen päivän palautumista,pantu veteen kasarikattilaan ja sillä kierretty (pelto). Sillä kohdalla, mistä on otettu (pilaamiseen tarvittavia aineita), se on "posahtanut". Siitä on sitten saatu tieto, ja taas kierretty – samaten (kuin 662 §:ssä tehty) suitset - ja elossa on laitettu järveen takaisin. Sitten on sille myrkyttäjälle pahasti käynyt. -> kosto

32. MVT/647 Kun halme on pilauksissa, otti isäntä vettä saaviin tai muuhun astiaan ja siihen hauin. Kun se oli vedessä ja vesan ritvoja kädessä isännällä, kiersi hän ympäri pellon ja tipahutteli vettä joka puolelle. Kun sen hauin hautasi viimein selälleen ruskomultaan, niin kyllä sai pahanilkinen palkkansa. Hauki pitää olla ennen käen kukkumista saatu, eikä saanut sitä paljain käsin koskea. -> kosto

33. MVT /650 (Halme päästetty siten, että) hauki vedetty nuoralla, sille pantu suitset punaisesta langasta ja se laitetaan etsimään. Hauilla on etsitty sammakko, (jonka suuhun pilaaja on pannut hyviä pellosta), jotta on saatu jyvät pellosta pois. Kun on hautausmaahan viety kirkonmaahan, niin on toisella sammakolla etsitty ne pois, pantu punaisesta langasta suitset suuhun, leppäpiiskalla lyöty ja laitettu etsimään niitä pois sieltä. -> vastataika

34. MVT /652. Kun varotaan, että halme on toisen pahoissa, niin tehdään seuraava taika: otetaan sammakko. Punainen lanka sidotaan nivusista etujalkojen taitse. Otetaan myös niin suuri hauki, että kananmuna sopii se suuhun. Hauki otetaan kainaloon ja sammakkoa talutetaan siitä punaisesta langasta halmeen ympäri, ensin 2 kertaa myötäpäivään ja sitten 3 kertaa vastapäivään. Kun on täten kierretty, otetaan kananmuna ja pannaan hauin suuhun. Jos kananmunaa ei ole, tehdään lepästä kananmunan pyöryinen mukula, joka pannaan hauin suuhun. Toinen pienempi mukula tehdään lepästä ja pannaan suuhun sammakolle, joka tietysti kuolee kierrettäessä. Sitten pannaan nuppineulalla hauin ja sammakon suut kiinni. Tehdään 2 arkkua lepästä, ei muusta puusta. Niihin pannaan sekä hauki että sammakko ja molemmille kateliina kuten muillekin kuolleille. Kaivetaan 2 hautaa ja haudataan hauki ja sammakko, kumpikin eri hautaan. Hauta on tehtävä siihen, mistä on lähtenyt halmetta kiertämään ja mihin lopetetaan. Silloin lähtee pila pois halmeesta. -> vastataika

35. MVT /653
Hauin hampaista, 9 hauin leukaluusta ja orjanruoskista tehdään karhi, siihen laitetaan lepästä aisat ja sillä karhitaan kylvöjä, jotta piru lähtee pois. -> vastataika

36. MVT /667
Kun peltoja ovat päästäneet, niin ovat panneet sammakon rihmaan takajalasta, hauin kattilaan ja sitten kiertäneet pellon. Tehdään semmoinen veräjä, kun kahdesti myötäpäivään ja kolmannen kerran vastapäivään (Kierretään), ja keritsimet (ovat mukana). Kun ovat saaneet sen kierretyksi, niin on sitten kala pantu järveen menemään ja sammakko lyöty takajalasta riippumaan kuivaan honkaan kitumaan ja punaisen langan 3 päätä yhteen sitoneet

kiinni vetosolmuun (ei umpisolmuun).Sitten ovat leikanneet keritsimillä vihneitä, niitä päiden latvoista; Niitä pantu (sammakon) suuhun ja nuppineuloilla (se) kiinni. Sitten sammakolle on tehty arkku, saatettu kirkkomaasta ruumiinarkun naula ja menty pajaan. Pajan alasimella "määrittynä" se sammakko ja sitten viety kirkkomaalle. Kaksi miestä on mennyt tapuliin kellon kieltä heiluttamaan saarnan aikana ja kolme miestä viemään niin kuin ruumista ainakin hautaan. Siten haudattu (sammakko) niin kuin ruumis haudataan ja sitten tulleet taas pois sieltä miehet ja menneet semmoiseen huoneeseen, jossa (on astuttava) kolmen kynnyksen yli, eivätkä ole jäljelleen katsoneet, (niin) ei heillä ole sitten enää mitään huolta. -> vastataika

37. MVT /695
Haukea ja sammakkoa haudattaessa voitiin saada halmeen pilaaja
sokeaksi tai viakkaaksi (suolivika). Jos tahdotaan viakkaaksi, puhkaistaan
hauin vatsa ja vedetään suolet ulos. Jos tahdotaan sokeaksi, puhkaistaan
hauilta silmä. Sitten haudataan. -> kosto

38. MVT /698 Sammakko pitää saada, jos haukea ei saa, ottaa yksillä juurilla oleva leppä, tehdä (se) naulaksi, naulan nenä pannaan halki ja pilaajan hiuksia (sinne), sitten lyödään sammakon sydämen läpi. Jos ei osaa sydämen kautta läpi lyödä, niin itse on sitten samassa. 3 kertaa lyödä, mutta vasta viimeisellä kerralla saa sanoa: "Mutta päästä meitä pahasta, " niin kuolee sitten pellon pilaaja. -> kosto

39. MVT/1267 Hauista joka on saatu ennen käen kukkumista, täytyy ottaa pää ja antaa kaalin siemenien mennä sen läpi ja sitten kylvää niitä, niin ei tule kaaliin matoja. -> viljavuus, kylvö

40. MVT /1268 Hauin hampaat ottaa suuhun, kun menee kylvämään kaalin ja lantun siemeniä lavaan, jotta ne kasvavat hyvästi. Toinen ei niitä sitten huomaa. -Hauki pyydetään ennen käen kukkumista. -> viljavuus, kylvö

Esitetyt haukitaiat sisältävät erilaisia motiiveja. Selkeyden vuoksi alla saadut motiivit listattuna lähempää tarkastelua varten.

21. MVT /593 -> pellonpilaus
22. MVT /600 -> pellonpilaus
23. MVT /602 -> pellonpilaus
24. MVT /620 -> vastataika
25. MVT /660 -> vastataika
26. MVT /641 -> vastataika
27. MVT /642 -> vastataika
28. MVT /643 -> kosto
29. MVT /644 -> vastataika
30. MVT/645 -> pellonpilaus
31. MVT/646 -> kosto
32. MVT/647 -> kosto
33. MVT /650 -> vastataika
34. MVT /652. -> vastataika
35. MVT /653 -> vastataika
36. MVT /667 -> vastataika
37. MVT /695 -> kosto
38. MVT /698 -> kosto
39. MVT/1267 -> viljavuus
40. MVT /1268 -> viljavuus

Eniten on tehty taikoja koston vuoksi, kun pelto ei ole antanut sitä, mitä siltä on toivottu. Koston kohteena on ollut pilaaja, mutta ei pelto. Yksi neljäsosa (10/40) taioista on yksiselitteisesti kostoon kohdistuvia. Toinen

tapa suhtautua pilaukseen on varautuminen, vastataikuus, ennakoivat tai korjaavat toimenpiteet, joilla yritettiin tehdä ilkeät taiat tyhjäksi. Niitäkin on neljäsosa (11/40) taikaryppäästä. Aineisto osoittaa selvästi hauen päätä käytetyn pilauksessa sekä kostoon että varautumiseen, ja puntit ovat olleet tasan. Viljavuuteen on tähdännyt joka neljäs tehty taika (10/40), toisen viljaonnen viemiseen on uhrattu runsaasti ajatusta, koska kuusi taikaa kertoo pellonpilauksesta. Tosin pellon pilaantuminen on kaikkien maanviljelys-taikojen keskeinen pelko, koska hedelmällinen maaperä on viljan kasvun ja viljavuuden perusedellytys. Hauki on tarkoittanut sekä pälveä että pyhää (pyhäpäivää). Ehkä tässä on jonkinlainen muistuma kosmologiasta ja haukimyytistä, jossa hauki edustaa jollain tavoin "pyhää päivää", lämpöä, tulta, jota pellonkasvu vaatii. Suoranaisesti tuleen liittyy kaksi motiivia, joissa ennalta pyritään pitämään hallinnassa metsäpalot ja kaskipalot. Yksi liittyy kalastukseen ja kalakateuteen.

Koska kyseessä on maanviljelys ja sen erittyinen tuotto, vilja, on oletettavissa, että vilja on se keskeinen tavoiteltu, josta taistellaan. VILJA edustaa jotain, se ei sellaisenaan olisi listan kuvaamien kiihkeiden taika-toimien kirvoittaja. Taioissa esiintyy sammakko muutaman kerran. Sammak-koa nimitettiin aikanaan paikka paikoin sammoksi. Peltotaikuudessa sammakkoa retuutettiin pitkin maita ja mantuja. Kalevalan sammonryöstäjät kiskoivat omaa luomustaan syvältä maasta irti.

Jos sampo maassa on pellon pilauksen päästössä tärkeä tekijä, niin isompi sampo maassa lienee ollut pahemman pileen aiheuttaja. Tiettävästi koko aurinko katosi ilkityön seurauksena. Aurinko on maan kaikelle kasvulle tärkeä tekijä, isojen ja pienten peltojen viljavuus on säistä riippuvaista olipa vilja kasvamassa ilmassa, vedessä tai maassa. Tuli tarvittiin lämmöksi, mutta se saattoi myös tuhota, kuten taika saattoi pilata tai korjata. Kansanomaisesti onnea oli, kun ihminen oli terve ja kylläinen eikä ollut viluissaan lämmön tai lemmen suhteen. Kun rahalla sai ja hevosella pääsi, niin vilja kaiken muun hankki.

Hauenpää pellossa oli rumahinen, joka tämän auvon rikkoi. Taikatoimissa samanlainen parannetaan samanlaisella ja pars pro toto -periaatteella, jossa osa jostakin suuremmasta kokonaisuudesta saa korjata ja kärsiä vahingon. Kuolema tuotettiin arkailematta pilaajalle ja sammakolle. Hauki oli kuoleman viikate.

Kasvu on turvattu mm. kylvämällä siemenet hauen pääluun läpi, pelto on pilattu ja parannettu hauen pään avulla. Kuolemanrangaistus tai muu piina on voitu saada aikaan haukea käyttäen. Näin mittavat toimet viittaavat tosiaan haukeen pälven ja pyhän merkityksissä. Hauki on palvettu paikka, pyhä maa, johon ei rankaisematta saanut koskea. Vilja oli hauenhampaalla kun se oli oraalla, ja kasvu uusiutui kuin kalan hampaisto, ellei prosessia joku häirinnyt. Pellon oraat eivät olleet ainoat hauenhampaat,

joilla voitiin tarkoittaa mitä tahansa itua tai alkua, ajatuksen itujakin. Kun peruna oli hauven hampaalla eli perunan idut ovat hauen hampaan pituiset, silloinperuna oli joidenkin miestä kaikkkein maukkaimmillaan. Hauen hampaiden uusiutuvuus on ilmeisesti vaikuttanut uskomuksiin, joiden mukaan hauen hampaat kasvavat alkukuussa ja loppukuussa putoavat pois.

Konginkankaalla hauki kierrätettiin vesiastiassa elävänä kahdesti myötä- ja kerran vastapäivään, niin että pohjoisen suuntaan jäi veräjä. Sitten hauki vietiin koskeen, mieluimmin pohjoiseen virtaavaan. Pudotettaessa pitää luonnokkaasti manata: - Tuonne minä sinut keleen menemään käsken pohjan pitkään perrään Lapinmaahan äskeiseen. Sitten taakse katsomatta poistuttiin koskelta ja multakaton alla taika vielä täydennettiin. Konginkankaalaisilla oli sellainenkin käsitys, että keväällä ennen käen kukkumista kiinni saadulla hauella, jota ei saanut paljain käsin kosketella, voitiin pelastaa pilattu pelto. Piti ottaa yhdeksän vaivaista orasta, jotka sidottiin punaisella langalla. Nippu pantiin hauen suuhun. Suu väännetään kiinni vaatteessa käymättömällä neulalla. Kun seudun kalastaja sai keväällä ensimmäisen hauen, hän otti hauen pään talteen ja valutti sen läpi ensimmäiset siemenjyvät peltoon. Sama hauen pää kelpasi myös painajaisen, maran karkotukseen. Maran karkoitusvoimaa hauen pää sai lisää, jos pään läpi otettiin vettä koskesta, ja taikakeinoin vahvistetulla vedellä pestiin hevonen. Pesuvesi piti palauttaa koskeen hauen pään läpi. ja taakse ei saanut katsoa, kun palasi koskelta.

Yleistä oli, että keväällä ennen käenkukuntaa saadut hauen hampaat talletettiin, niitä tarvittiin jänkämadon puremaan. Kun hauenhampailla pisteli käärmeenpuremaa, niin se parani.

Hauen maksasta katsottiin enteitä. Keväällä jäiden lähdön aikaan pyydystetyn hauen maksasta voi lukea alkavan kesän säät. Jos maksa alapuolelta, eli kylkeä vasten olevalta puolelta kirjava oli kirjava, niin tuli sateinen kesä, mutta poutakesä tiesi, jos elin on puhdas ja "männis". Maksan kanta (kynnenpuoli eli selkäevän puoli)) tiesi kevätkesän sään, kärkipuoli syyspuolen ja syksyn säät. Maksan alapuoli kertoi heinäpoudat, joten maksa on koko kesän ja syksynkin sääkartta. Lisäksi se niin tarkka, että tottunut huomioitsija saattoi siitä sanella kunkin kuukauden säät, ei kuitenkaan lämpötiloja.

Merkkikala oli pyydystettävä keväällä aikaisin, kun vesi ei vielä ollut . Virtapaikan kala oli luotettavampi kuin järvipaikan. Lisäksi tulkintasääntönä oli päänpuoleisen maksan tummuus ja laihuus, mikä enteili kuivaa ja kylmää alkukesää, mutta jos verensuodatuselimessä kulki tumma verisuoni, tiesi se kevättulvia, kauniin värinen ja paksu maksa viesti alkukesän lämpimistä ja sateisista ilmoista Päänpuoleisessa osassa maksaa oli alkukesän merkit, ja pyrstön suuntaan oleva maksa paljasti syyskesän ilmat.

Kolmannen version mukaan hauen maksasta näki tulevan kesän sään siten että, jos maksa oli lihava, tuli vesikesä, mutta kun päänpuolinen pää maksaa oli paksu, kevätkesä oli sateinen. Jos taas keskiosa tai peräpää on muita paksumpi oli sateita tiedossa kesällä tai syyskesällä. Jos maksassa oli "kuru" (lovi) tuli kylmät ja koleat ilmat, sitä isommat kylmät mitä isompi kuru. Oikea kesänmeno oli selvästi merkitty keväthauen maksaan - kun vain oli sen ymmärtäjää.

6.5.10 Uusvanhat haukimyytit

Kylmää koleaa pohjoistuulta, viimaa nimitetään äitipuolen tuuleksi. Hauen hampaiston nimi orronen ja äitipuolen käsivarsi ovat hauen pään luita. Äitipuolen kukka on orvokki, jossa on kaksi ylintä terälehteä orpoina ja kaksi alempaa terälehteä ovat äitipuolen omia lapsia, jotka saavat voita. Hauen pääluihin kuuluu voiveitsi. Kaikki ravinto menee ruuansulatuksen kautta, hauella, vesien rellukkamahalla on sekä ahmimisen halua että vatsaa mihin ahtaa. Hauen vatsa on epätavallisen suuri kooltaan, tämän ovat myös runoilijat huomanneet. Luiden ohella hauen vatsa on kirvoittanut runoilijoiden ja kronikoijien mielikuvia.

Tyylinäytteessä menneen ammatin edustaja, kirkon urkujenpolkija, viettää vanhuuden päiviään kalavesiä soudellen ja runoillen kuin Väinämöinen aikoinaan.

ISO VATTA (KRONIKKA)
Syvyydestä Sinervän, miettehissäin nyt jo nään,
kohoavan paatin laitaan
kolmikyynäräisen hauen pään.

Haaveita kalaukon, nyt jo ratkon.
Ja järven auetessa jäistä, sen suuren
hauen niskat varmaan katkon.

Taas suven tullen, moni kotiin
kantaa kalaa.
Veiskö joku vieraan vetimistä niitä salaa?
No, saataisiin siitä vaikka vielä palaa.

Kun jälleen äsken historian lehti kääntyi,
kai ison hauen leuka hymyyn vääntyi.
Jo aika uus tuo nykyreleet,

Säilyy silti entiseleet.
Kun polkija urkujen sai ammoin
palkan pienen.
Nyt polkijalle kaalikan, jää vain
maineen siemen.

Tuo hauki suur mi Sinervässä,
lie vain nähty harvo.
Suvella sen nostaja, kai tuntee nimen Arvo.
Käteni kun lyhyet lie, niin jääköön
mitta lukijalle kertomatta.
Sen käsin kyllä näyttää voin,
kuinka iso sillä on tuo vatta.
(SKS/Aamulehti -1964 MKK, no 1078; Arvo Seppola, Multia)

Runossa myyttistä Kalevalan malliin edustaa Sinervä, joka on personoitu vedenhaltijattareksi. Haltijattaren lähin vastine löytyy kaalimaalta Sinervona, jollain tavoin tällä myyttisellä hahmolla lienee hauen tavoin sekä kasvimaan että vedenviljan haltijan rooli. Runossa mainitaan jäät eli talvinen aika ja sen vastakohtana kesää suvea. Kansanperinteen ilmansuunnat ovat kylmän ja kuuman mukaan nimettyjä. Suomalaisen luonto kalakantoineen joutuu sopeutumaan kylmään ja kuumaan, lämpötilaerot voivat olla suuret. Välillä sataa ja paistaa, tuulee, pissoilee, pilveilee. Suomalainen kansanrunous on ajatellut eri ilmansuunnat rinnasteisina eri tuulille.

Hauki ole ollut iän kaiken vahva ja uljas taistelija. Siihen aikaan kun Jumala loi kalat, jäi hauki hyvin mitättömäksi kalaksi, hänellä ei ollut tuolloin muuta kuin ruoto ja tyhjä pää, tyhjä tohelo, ei edes nahkaa ollut. Hauki suri puutteitaan rantamatalikolla loikoillen, kunnes sitten eräänä päivänä se huomasi rannalla talonpojan kala-aitan ja ui sinne. Sielläkös oli kaikenlaista romua. Hauki rohmusi päänsä täyteen kalua, ahtoi sieltä täytteitä tyhjään päähänsä, nielaisi ensin vanhan ruostuneen rukoushuoneen ristin, ja sai siitä ristin muotoisen luun päähänsä. Seuraavaksi vuorossa oli vanha lusikka. Sitten hauki nielaisi vielä vanhan lapion ja kirveen terän; ja nekin löytyvät luina hauen päästä. Lisäksi se hotkaisi kuokan, ruostuneen viikatteen ja paljon muuta romua, ja siellä hauen päässä ne ovat vielä tänäkin päivänä.

Kun keität hauen pään, niin näet ruotoja erotellessasi päässä kaikenlaista romua ja roinaa ja muuta tavaraa, jotka ovat ruotoina siellä hauen päässä. Selvästi erotat, että hauen hampaat ovat vanhasta haravasta, sitä varten ne ovat niin harvat ja voimakkaat.

Ennen pidettiin hauen hampaita, joka talossa oven päällä, sitten ei pahahenki päässyt taloon ja ihmiset saivat hyvän puhelahjan. Retkellään köyhän miehen kala-aitan romuvarastolle, hauki oli lopuksi huomannut

nurkassa purnukan, jossa oli vähän hyviä (jyviä) ja nieleksi nekin. Siksi hauen maksa on kuin turvonneita rukiin jyviä täynnä. Nurkasta hauki oli napannut vanhan hameen kappaleen, jossa oli keltaisia pilkkuja, siitä se sai keltapilkullisen suomupeitteen.

Siksi hauvin päässä on risti ja kaikki nuo muutkin esineet, ja siksi hauki vielä nytkin kevätaikoina nousee rantakivikkoon, sen mieli tekee talonpojan ranta-aittaan. Huhuna kerrotaan sellaistakin, että hauki on ollut alkujaan venäläinen, eikä sitä saisi syödä, mutta kun on risti, sitä voi syödä, vaikka se on petokala. Toiset taas väittävät noidan kerran lumonneen hääväen haukikaloiksi, ja ihmisalkuperän vuoksi hauen päässä on risti. Aivan alun alkaen haukea ei syönyt kukaan, koska se on käärmeen sukua, mutta kun se merkittiin ristin merkillä siitä tuli syötävä kala. Ristin hauki sai, kun tukki Vapahtajan vuotavan veneen kuonollaan. Hauen nahka on köyhän kala-aitasta löydetyn vanhan pilkullisen hameen palanen, siksi siinä on keltaisia pilkkuja. Kun tarkkaan katsot, köyhän akan mekosta on hauella nahka.

Kun hauki näin oli saanut itsensä varustettua elämää varten, loikoi hän vielä siinä kiven vieressä rannalla lammikossa, jossa oli paljon sammakoita eli konikaisia. Sekös suututti haukea. Päälle päätteeksi tuli vielä kova sade, tuli tosi paljon vettä tosiaankin ja hauki muutti mereen, ja niin löytyy vielä tänä päivänäkin haukia kaikenlaisista vesistä. Niitä on meressä, järvissä, lammikoissa ja jokivirroissa. Vaan jos on oikein aurinkoinen ja lämmin ilma, tulee hauki rantamatalikolle, saattaa vanhasta tottumuksesta käydä joskus köyhän romuaitassa eli nuottikoppelissa, jos matka sattuu rantakivikolle.

6.5.11 Muita haukimyyttejä

Tarina kertoo, että alkuaikoina käärme eleli vedessä ja noina aikoina se tapasi toisen veroisensa vesien hirmun, hauen, ja haastoi hauen otteluun kanssaan. Veto lyötiin. Käärme ja hauki kilpoivat, kumpi ensiksi pääsee maalle. Hauki uhkasi polttaa koko maailman, tai ainakin 50 saloa, jos ensiksi rannalle ehtii. Käärme lupasi olla tekemättä mitään pahaa, jos vain maalle pääsee. Kävi niin, että hauelta katkesi kilvassa mela, pyrstö katkesi kokonaan poikki ja niin käärme ehti ensin maalle. Hauen ei auttanut muu kuin jäädä vesiin makaamaan. Häviöstä vieläkin häpeissään se pötköttää pohjamudissa, mutta joka kevät hauki etsii käärmettä matalikoilta maalta, jotta se voisi haastaa matosen uusintaotteluun. Vielä se ei ole onnistunut, siksi hauen päässä on melan näköinen luu, joka on keskeltä poikki samalla tavalla kuin pyrstökin. Eikä siinä kaikki, kilpauinnissa hauelta menivät myös uimukset, evät katkesivat, eikä uusia kasvanut tilalle.

Matalikoissa hauki jurottaa erakkona ja vaanii saalista, mutta niin kaikkiruokainen peto kuin onkin, kiiskeen se ei koske. Syynä on, että vanhaan hyvään aikaan vesissä eli käärmeen (mateen/ankeriaan) lisäksi toinenkin vedonlyöntiin taipuvainen ja kilpaintoinen laji. Kiiski teki usein kepposia hauelle. Se saattoi eksyttää hauen rysään menemällä nielun perästä pyydykseen, minkä jälkeen se yllytti haukea tekemään samoin. Hauki ei ison kokonsa vuoksi mahtunut rysästä pois, johon kiiski ilkkui: - Näin sukkela vikkelä pettää. Luulit pettäväsi suuruudella, mutta minä pienuudellani voitin. Kiiski oli suupaltti muutoinkin, hauki ei uskaltanut sitä syödä. Sattui kerran niin, että kiiski ui järvessä hauen perässä ja huuteli hauelle: Pois hauki kalan tieltä! Siihen hauki vain totesi: - Mikä kala olet? Olen Kiiski Karvanen, kuului vastaus. Siitä päivästä lähtien hauki ei ole kiiskeen koskenut vaikka ahvenia syökin.

Toiset kalat uivat syvemmällä, toiset matalammalla, vesissä elämä jatkaa kiertokulkua. Hauki syö ahvenen, ahven nielee särjen. Taru kertoo näin olleen jo aikojen alussa, jolloin kaisla ja rantakivi toimivat tuomareina ja kiistojen todistajina. Kauan aikaa sitten määrättiin, että hauen piti jättää ahven rauhaan, ahven ei saanut koskea särkeen, ja särki sai oikeuden uida pintavesissä, muiden kalojen oli hakeuduttava syvemmälle. Määräystä rikotaan yleisesti kalakunnan keskuudessa.

Veenkoira oli perusluonteeltaan ahne. Hauki kahmi suuhunsa muutakin kuin pikkukaloja. Kerran sen onnistui anastaa hampaat, vaikka sen oma hammasrivistö oli mittava entuudestaankin. Siitä lähtien hauella on ollut moninkertaiset hampaat. Käärmeelläkin oli ennen paljon enemmän hampaita kuin nyt. Kerran kun käärme kipusi puuhun poikimaan, (käärmeillä oli tapana poikia puusta, koska muutoin poikaset olisivat syöneet emonsa) niin jätti hän osan hampaistaan kiven koloon säilöön, mutta hauki joka ui matalissa vesissä ja koluaa kaikki rannan kivenkolot, löysi käärmeen hampaat ja asetti ne omaan suuhunsa. Ne eivät aivan sopineet, siksi hauen hampaat ovat hyvin vajavaiset. Käärmeen piti siitä päivästä pärjätä hyvin vähillä hampailla, ja siitä tuli myrkylline ja vaarallinen. Hauen hampaat ovat melkein yhtä myrkylliset kuin käärmeen hampaat, jos se ei pääsee puremaan saalista vakuutti vanha kansa.

Myyttisyys on syklistä. Aito Suomen kansan vanhoista runoista otettu malliesimerkki ei sisällä sen enempää myyttistä kuin 1900-luvun alussa runoiltu kronikkateksti, mutta näkökulma on saalistetun. Kun järvellä rantavedessä käveltiin, tarpojat lauloivat:

Hauki hauelta kyseli
Kala toiselta kalalta:
Joko on kuollut Porkan Riiko?
Riiko kuoli, toinen syntyi,
Sylen verkkoa lisäsi,
kyynärän porkan vartta.

Hauki hauelta kyseli,
Kala toiselta kalalta:
Joko on kuollut Porkan Anni?
Anni kuoli, toinen syntyi,
sylen verkkoa lisää,
kyynärän porkan vartta..

Hauki hauelta uteli,
Kala toiselta kalalta:
Joko on kuollut konttikuoma,
Kesselien keikuttaja?
Yksi kuoli, toinen syntyi.
Kuollut on kaikeksi iäksi.
(Mukaeltu SKVR:sta Anni
Lehtosen mukaan)

Myyttinen kalojen toiveajattelu ei toteutunut. Jääskeläiset vetivät nuotalla ihmisten ilmoille Pikkaraisen, ajattoman lapsen, Väinämöisen esiasteen. Verkkokalastuksella ja nuotanvedolla on ollut omaperäisiä nimityksiä. Anni Lehtosen kalalaulu kertoo tarpomisesta, muita tehokkuudessaan pirullisia keinoja olivat kulkutus ja käestys sekä koskelonajo ja saukkopyynti. Hauen pääluissa mainitaan käki ja pääskynen, molemmat ovat luojan lintuja, joita karjalainen runoilija rakasti, mutta molemmilla on yhteys myös pahan symboliin, haukeen ja sen pääluihin.

Käestys oli hauen pyyntiä. Veneellä kahlaten laskettiin verkot yhden kahden metrin syvyyteen rannan suuntaisesti. Alapaula poljettiin tai survottiin tiiviisti ojaan. Peräkkäin saattoi olla useampikin verkko, mutta verkkojen päät olivat U-mutkalla rantaan päin. Käestys onnistui parhaiten tyyninä aurinkoisina kesäpäivinä, pyynti oli perheen yhteinen tapahtuma, joka toi perheeseen yhteisyyden tuntua, sillä lapsetkin saivat osallistua. Joskus tuli hauen sijasta särkiä, joiden irrottamisessa verkoista oli hankalaa. Särkiä ei syöty, ne annettiin kanoille.

6.6 TOTTA TOINEN PUOLI - KAMPELA

Kampela on luokittelussa legendamainen kala. Kansanrunous-arkiston uskomuskortistossa on vain joitakin myyttisiä kalatarinoita. Useimmat tiedot käsittelevät kampelaa Neitsyt Marian himokalana, mikä ilmenee nimilistan sanamuunnelmissakin. Legendoihin kuuluvat kristilliset ja keskiaikaiset tarina-aiheet, jotka peilautuvat pakanuuteen. Tarinoissa lapsi puhuu. Legenda kertoo vainolaisista, pyhimyksistä tai Jeesuksen elämäntarinan, johon liittyy ihme. Osin legendat sisältävät loitsu-upotuksia ja sisältävät runsaasti syntytarina-aiheita. Legenda tarinatyyppinä on lähellä sadunomaista, ihmeellistä, fantastista, sakraalia, ja se viittaa uskonnolliseen ylevyyteen, joulyän tapahtumiin, hartauteen tai lapsenomaiseen luotta-mukseen, mutta myös yksinäisyys, orpous ja syrjäytyneisyys ovat legenda-myteemin aineksia.

Kampela on suojavärimekanisminsa ansiosta huomaamaton, miltei näkymätön kala, joka elintavoiltaan on erakko, ja siksi sitä luonnehditaan jurottajaksi. Tämä kala on pysyvästi vaipunut pohjalle, vajonnut alas. Ei ponnista kampela kuin salakka tai kuningaslohi kohti ilmojen kirkkautta!

Kampela, kansanomaisesti "kampra" tulee sanasta kampura eli kömpelö. Ihmisen rujouteen liittyy usein kampurajalkaisuus ja kyttyrä-selkäisyys. Kalalla ei ole jalkoja, mutta kampelan pää on epämuodostunut muotopuoli, kasvot ovat kuin kylätappelun uudelleen muotoilemat. Usein tarinoissa esitetään ihmettely, mistä alkuaikoina luomisessa tehdystä virheestä kampela on saanut rangaistukseksi inhan muotonsa. Toisaalta kampelan nahka on sopinut pukimien ja jalkineiden valmistukseen, siitäkin kampran nimi voi tulla.

6.6.1 Kampelan synty

> ”Söihän Neitsyt Maria jouluna kalaa. Puoli kalaa oli jo syötynä. Silloin hän tunsi synnytystuskiensa tulleen. Ei käynyt enää syönti. Viskasi kalan mereen. Nyt tapahtui ihme: kala tuli eläväksi.,Se jatkoi sukuansa. Mutta kaikki tulivat toispuoleisia.” (Jääski Mertjärvi ,KRK, A. Henttonen, No. 30, 1935)

Edellä kerrottu selittää sen, miksi kampela on sopiva joulujuhlapöytään, ja miksi sitä nimitetään jumalankalaksi. Toisen version mukaan kampelan synty on seuraava: Kun Joosep ja Maria matkallaan Egyptiin ottivat virrasta kalan, mutta Maria leikkasi kalasta vain toisen puolen ja päästi toisen puolen menemään. Siten tuli kampelastai "Marian kala".

Kampelan syntyyn liittyvät lukuisat tarinamuunnelmat viittaavat legenda-aiheisiin, sillä niissä vilahtelevat tuon tuosta raamatulliset hahmot Jeesus, Maria ja Pietari. Kansanrunousarkiston uskomuskortiston ja kilpakeruiden annista poimitut kampelakertomukset vakuuttavat yhä uudelleen, että kampela on syntynyt Marian ruokahalusta ja sen vääräleukaisuus on rangaistus irvimisestä.

Esimerkki 1

Kun pyhä Pietari kerran oli kalastamassa, tulivat Roomalaiset vaatimaan häneltä verorahaa. Pietarilla ei ollut sitä, mutta kun Roomalaiset uhkasivat vangitsemisella, hän otti veneestä kalan ja sen suusta verorahan, jonka antoi vaatijoille Tämän kalan selässä on selvästi näkyvissä Pietarin sormen jäljet vielä nytkin lähes kahdentuhannen vuoden perästä. Kalan nimestä en tiedä. (SKS/KRA: Vihti, Oinasjoki; Kaarlo Ranta, TK 83:220 1961)

Esimerkki 2

Marian isä oli kalastaja. Kun hän sai kaloja, niin neitsyt Maria sitä meni puhkaisemaan, ja suomusti toisen puolen kalasta, silloin kala äkkiä ponnahti, ja kun se oli järven rannalla, se putosi veteen ja lähti uimaan. (SKS/KRA/KRK: Lestijärvi, Laitala Jenny 21.1935 - Laakso Maria, 78 v.) -> perkuu: elämän ihme

Esimerkki 3

Kampela on saanut nimensä kun Pyhä Maria otti kalan ja söi siitä toisen puolen, koska hänellä oli nälkä. Kun hän oli syönyt, laski hän kalan veteen ja se läksi uimaan. Kun ihmiset näkivät semmoisen oudon näköisen kalan sanoivat, että onpa siinä kampelan näköinen kala! Siitä nimi Kampela eli myös Maarian kala, koska se nainen, joka siitä toisen puolen söi, oli Pyhä Maaria. (SKS/KRA/KRK: 173 Liperi, Salin Olga 1935)

Esimerkki 4

Kerran Neitsyt Maaria siivosi kaloja - taisivat olla lahnoja - järven rannalla. Yhden kalan toisen puolen ehti siivota ja halkaista, niin kalanpuolikas kimposi Maarian käsistä järveen, ja siitä puolikkaasta syntyi kala, eikä sikisi kalalaji, jonka toinen puoli on suomukseton, tasainen, sitä kalalajia sanotaan kampelaksi eli maaria kalaksi. (SKS/KRA: Pielavesi. Martti Titiinen, 1935. - MariaTiitinen, 75 v.)

Esimerkki 5

Neitsyt Maaria raskaana ollessaan halusi kaloja, joten hän käveli meren rannassa. Jumala lähetti hänelle kampelan, hän otti sen merestä, leikkasi siitä puolet ja söi, toisen puolen laski takaisin mereen, sitä varten kampela on toispuolinen ja kutsutaankin sitä Maariankalaksi. (SKS/KRA: Koivisto Mannonen Ulla 614 - 1936)

Esimerkki 6

Kampela on toispuoleinen kala. Kerran neitsyt Maaria oli kovin nälissään. Hän sai kiinni kalan merestä. Neitsyt Maaria leikkasi siitä veitsellä toisen puolen ja heitti lopun mereen. Siitä kampela, jota myöskin sanotaan Marian kalaksi. (SKS/KRA: Viljakkala M.Mattila 3971. 1936 Kustaa Lehtiniemi, 69 v)

Esimerkki 7

Kampela on sen tähden toispuoleinen, kun Marian syöttäessä kampeletta putosi kampele mereen toinen kylki syötynä. Sen tähden nimitetään Mariankalaksi. (SKS/KRA: Rautavaara. Jalmari Heikkien KT 143:6. 1936)

Esimerkki 8

Flundrusta oli Neitsy Maaria leikannut toisen puolen ja syönyt sen. Toisen puolen oli pannut mereen. Sitä sanotaan vieläkin Neitsy Maarian kalaksi. (SKS/KRA: Merikarvia. Riispyy. Frans Juselius, 65 v. -> Lauri Laiho , 1936)

Esimerkki 9

Halaistu kala ("Marian kala"). Kun Vapahtajan äiti matkalla ollen sai elävän kalan järvestä, tarvitsi hän siitä vaan puolen, ja toinen puoli putosi järveen takaisin. Siis vieläkin on meressä semmoinen kala, jossa on ruoto toisella puolla ikään kuin se olisi vasta halaistu. Tätä tarinaa kertoo kansa hyvin usein. (SKS/KRA: Hirvensalmi Tanttu A. 50. 1891)

Esimerkki 10

Neitsyt Marian himokala. Kerran söi Neitsyt Maria puolen kalasta ja toisen puolen päästi takaisin veteen, jolloin se lähti elävänä kalana uimaan. Tämä on "Neitst Marian himokala" (kampela). (SKS/KRA: Kontiolahti, Paihola. Lukkarinen J. 283. 1909)

Esimerkki 11

Kambalalla on suu toisin päin. Kun kambala nousi miestä narrimaan, niin suukin jäi väärälleen - Lapsille sanottiin: "Vääristele, vääristele, jääpi suu kuin kambelalla!" (SKSK/KRA: Viron Inkeri Väikylä Öaiho L 5301 1938 Kertoja Kotoisin Ropsusta.)

Esimerkki 12

Kammeljas piti viisasteleman toisia kaloja ja sen puolesta jäi siltä suu vinoon. Ei sitä täällä ole haastettu, toisia paikkakuntalaisia ne on ollu. Kammeljas viisasteli merihärkää. Merihärkä ku sanoi sille jotain, niin kammeljas pani suunsa kuin merihärkä, viisteli sitä. Siitä jäi kammeljaksen suu ristiin. (SKS/KRA: Suursaari Laiho L3638- 3639, 1936)

Esimerkki 13

Kammelias taas osoitteli (=matki) niin sen jäi suu vinoon. Toinen kun kysyi että mihinkäs kammelias mänee eli milloinkas kammelias kutuun mänee, niin se alkoi osoitella, samalla viisiä pani suun kieroon, niin se jäikin sillä viisiin. (SKS/KRA: Kotka Alava, 76,1889 ->Viktor Forsberg 18v).

Esimerkki 14

> Ennen vanhaa kun Jeesusta vietiin naulittavaksi, niin kaloja tuli Jeesusta vastaan ja ottivat osaa hänen suruunsa, mutta kampela huusi pilkallisesti "minä mänen kutuun"! Jeesus katsahti hänen päällensä, siitä asti on kampelan leuat olleet ristissä. (SKS/KRA: Virolahti, Korpela Jaakko, 7. 1937)

Esimerkki 15

> Kampela näät mäni tietä myö. A Jumala siis hänelle puuttu vastaa. Siis Jumala sano: "Kuhu kammel männöö?" A hään vääristi suun, sannoo: "Kyhy kämmel männööö". A Jumala siit vääristiki suun hänelt´, hään nyt hulkkuu (kulkee) vääräsuunna ympär merta. (SKS/KRA: Kosemkina, Struuppova Alava 583, 1891-> Anni Ahonen 68 v.)

Esimerkkeinä olevissa syntytarinoissa on erityisesti huomioitu kampelan ulkomuodon kamalaa erikoisuutta: toispuoleisuutta vartalossa ja pään muodossa. Savolaisesta velmuilusta käytetään sanontaa kasvantaväärät leuat. Täydellä syyllä kampela on tässä suhteessa legendojen mukaan Savon maakuntakula, joka uskalsi pilkata Jumalaakin. Kampelan jumalanpilkka-kertomukset tuovat uskonnollis-moraalisen juonteen mukaan, ja tekevät kampelan syntytarusta legendan.

Kun kampela hihkaisee Kristuksen kärsimystiellä menevänsä kutemaan, niin kala herjaa pyhiä arvoja, ylevyyttä ja hartautta, kaikkea pyhää. Julkea kala sai palkkansa. Kun kerta oli niin ruma suustaan, sai viettää loppu ikänsä sellaisena kuin oli. Silmät on sielun peili, kampelalla ei ollut oikeasta ja tasapainoisesta käytöksestä mitään käsitystä eikä näkemystä. Nyt sillä on puheidensa mukainen ulkomuoto, vääräsuisena ja silmät päässä killillään se yrittää suojavärin turvin vajota häpeästä maan alle. Matkimistaipumus muuntui kameleonttimaiseksi kyvyksi vaihtaa väriä.

6.6.2 Juhlaksi pötyä pöytään

Legendamaisuuteen kuuluu pakanuuden ja kristinuskon törmäyskurssi. Kampelan syntykertomukset ovat vanhaa perua, minkä vahvistaa hajamaininta uskomusolennosta nimeltä Fluntra, vesipaholainen. Kampelan synnyt viittaavat toistuvasti raamatullisiin aiheisiin. Ihmettä ja ihmeellisyyttä sekä naiviutta siäsältyy runsain mitoin ajatukseen, jossa kala lähtee puoliksi syötynä ikään kuin muina miehinä uimaan. Kampelan outo ulkomuoto on katsottu toispuoleisuudeksi, vierastettavaksi ominaisuudeksi, jolle on etsitty mielikuvituksen siivittämää selitystä.

Kampelan taivaallisen hyvä maku on vaikuttanut kampelan hellittelynimeen, maariankalaan, joka on eri muunnelmina yleisin kampelan peitenimistä. Rasvaisuutensa ansiosta kala pidetään joulu- ja juhlaruokana, mistä nimi juhlakampela tulee. Joulun aika liittää kampelan Jeesuksen syntyhistoriaan, mutta kaikesta tästä huolimatta jumalankalaksi kampelaa ei kutsuttu. Jumalankalana tunnetaan kivikala eli merihärkä, koska sillä on ristiluu kaulassa.

6.7 SEITAPALVOKSET - SIIKA

Sakraalin eli pyhän myteemikala on siika, jota lappilainen arvostaa oikeana kalana, muut kalat ovat arkisempia tai peräti huonoja kitukaloja, joista kelvotomin on jänkäkoira, hauki. Veen venkaletta pohjoisten lohipurojen kalastaja pitää arvoasteikossa siian ja lohen vastakohtana. Sakraalimyteemiin piiriin kuuluvia ovat palvomiseen ja uskonnollisuuteen liittyvät tava, paikat, esineet ja uskomukset sekä rituaalinen puhe ja anomaliat. Pyhä peilautuu usein eränä, erottuvana vastapooliin nähden, pyhä katkaisee arjen. Suomalaiselle erä ja eränkäynti on pyhää, juhlaa, jossa mennyt ja nykyinen, arkinen ja kunnioitettava sekoittuvat tosiinsa.

Myteemiin kuuluvia tekijöitä ovat ylijumalat, pyhät paikat, hiisi, seidat, jumalankuvat, esi-isät, toteemit, erottelut pyhän ja maallisen välillä sekä erilaiset vastakkainasettelut: sulokas-karkea, lihallinen-henkinen jne., minkä vuoksi sakraalitarinoissa on sekoittuneita vivahteita ja kosketuspinta pyhyyteen, aitouteen, ääripäihin. Pyhyyden ja pyhittymisen keinoilla tavoitellaan henkistä puhtautta, ja ruokavalio tabuineen, saastaisen ruuan käsitteineen on niistä yksi. Kalevalan loppurunossa kuvataan Marjatan pyhyys siten että hän söi vain ”kaunista kalaa” so. siikaa, mutta pidättäytyi syömästä sianlihaa tai kananmunia.

Siiasta tiedetyt peitenimet ovat ulkomuodon mukaan syntyneitä, varsin arkisia nimiä. Juukassa siikaa kutsuttiin nimillä evämaha, eväniska, haarapursto, hienosuomus, kirjavakylki, lyhytpää, paksuniska, ryyhömaha, sileäturkki, tasaturpa. Siika on kalevalaisessa runoudessa morsiamen ja kosittavan neidon hellittelynimi. Siellä missä on pyhää ja korkeaa sekä valoa on myös sen vastakohta: varjot, pimeys ja maahiset. Missä valo enenee, varjot syvenevät.

Eräaiheet ja toiveet kirvoittavat uskonnollista hartautta ja kielikuvia yhä uudelleen ja uudelleen. Eräpyhien palvoskuvat ovat saaneet sanataiteen muodon, loitsut ja joiut ovat kimauttaneet sanaisen arkun kannen auki monta kertaa. Pyhän ja profaanin liitto on läheinen, saalista ja Jumalaa kunnioitetaan, mutta se ei estä hyödyntämästä kumpaakin. Koska kalastus on ollut lohijokialueilla keskeinen toimeentulon lähde, niin kalaseidat ja palvospaikat ovat myös olleet pyhiä, tärkeitä ja kunnioitettuja. Seidoille uhrattiin joskus lähes mitä vain, huhutaan noitien

uhranneen lapsiaankin. Väite voi olla tosikin, joskin uhrina useimmiten lienee ollut sukurasitteinen sielu, ei ruumis.

Lapissa siika on tavoiteltu kala, se on vastakohta hauelle, jota Lapin mies inhoaa ja vieroksuu jänkäkoirana eikä suostu edes lausumaan hauen nimeä kuten seuraava tarina osoittaa. Hauki oli Lapissa vielä 1900-luvun alussa elävä tabu.

Kojo oli tovereineen saanut hauen, jota he paistoivat nuotiossa. Hauki oli palaa ja putoili vähän väliä nuotioon, kun järveltä alkoi kuulua ääntä ja tulille pyrki paikallisia kalastajia. Kun tulijat huomasivat hauen paiston, he kysyivät kalan nimeä. Pojat julistivat paistavansa haukea, johon tuli ihmettelevä kysymys.

”Mitä nuo ovat?

- Haukia, minä vastaan ylpeänä, koska minä ne olen saanut. Paistamme ne iltaruoaksi.
- Ai, että mitä paistatte iltaruoaksi?
- Haukia minä sanon kovemmin, kun ajattelen, että saamenäijä on huonokuuloinen. ”

Sitten Kaapin Jouni silmäilee kaloja ja tarjoutuu paistamaan kalan estelyistä välittämättä.

”Jouni tarttuu toiseen haukeen, ottaa palan, haistelee, heittää pois, pyörittää päätään, sylkäisee.

- Vai olette te ihan kalastaneet näitä…mitä ne nyt?
- Haukia, minä sanon ja ihmettelen miehen tietämättömyyttä.

Kaapin Jouni pudottaa hauen nuotioon. Sitten hän ottaa toisen ja heittää sen ensimmäisen viereen. Kalojen päälle hän latoo puita. Nuotio rehahtaa. Nuorin miehistä naureskelee itsekseen, ja keskimmäinenkin.

- Eivätkö ne pala? minä kysyn.
- Ai, että mitkä? Jaa, ne! Na, saattava vähän palaakin.

Niin ilta jatkuu ja pojilla alkaa olla nälkä, miehet kertovat tarinaa karhun ja miehen kohtaamisesta, ajan kulu pysähtyy, hauet unohtuvat, kunnes tulee aika lisätä puita nuotioon. Silloin Kojo havahtuu ja kysyy toiveikkaana haukisaaliinsa kypsyys-astetta.

- Jokohan ne olisivat kypsiä ne… minä aloitan.
- Ai, että mitkä… Jouni ihmettelee. Nekö…eivät ole!

Taas tarinoidaan ja hauet unohtuvat kunnes nälkä muistuttaa haukipaistoksesta, ja Kaapin Jouni suostuu myöntämään haukien kypyydestä tiedusteltaessa:

- Ai, että mitkä? Jaa, ne! Saattavat ollakin kypsiä. Katsomme!

Nuotiosta löytyy kaksi mustaa möhkälettä, joissa on vain kypene lihaa jäljellä, johon Jouni toteaa:

- Jo vain eivät ole ihan kypsät. Vaan alamme syömään!

Sitten Jouni heittää haukien tähteet nuotioon ja peittää ne jälleen kelon oksilla. Pojat katsovat ihmeissään.

- Mutta…meidän hauet…!
- Ai, että mitkä teidän… Jouni nauraa ja kaivaa reppuaan.
- Kuka jänkäkoiraa syömään, kun on kalaa.

Sitten hän ojentaa pojille ison tuoresuolatun Lemmenjoen siian.
(Kojo 1999: 66-70)

Siian hyvyys perustuu suurelta osin sen oleskeluun virtaavissa vesissä. Eikä vain pohjoisilla vesillä kalastajaa siika saa herkistymään runollisiin tunnelmiin, myös vaihtoehtoliikkeen parissa on puhjettu varauksettomiin siian ylistyksiin, mikä käy hyvänä todisteena siian pyhästä ja puhtaasta maineesta kalana.

SIIAN KEVYT RUOKA

Ehkäpä joku tyyntä kesäiltaa järven rannalla viettäessään on ihmetellyt, kuinka siika voi tulla toimeen lähes olemattomalta tuntuvalla perhosravinnolla. Asiaa joutuu ihmettelemään vähintään saman verran kun avaa siian vatsan. Tyhjästä vatsaontelosta löytyy vain vähäiset ruoansulatuselimet. Miten niillä voi tulla toimeen? Tosiasia on, ettei siika tulekaan niillä toimeen.

Siian käyttämillä perhosilla on hyvin korkea bioenergia, keskimäärin noin 240 prosenttia. Kuten muistamme, bioenergiaa voi käyttää mihin tarkoitukseen tahansa. Siika käyttää sitä mm. kehonsa rakentamiseen. Myös veden bioenergia soveltuu hyvin tähän tarkoitukseen. Siian elämänmahdollisuudet rakentuvat lähinnä kahden tekijän varaan. Molemmissa bioenergian määrä on keskeinen. Sopiva vesi ja sopivat hyönteiset.

Siika kuten muutkin lohensukuiset kalat pyrkii kutemaan liikkuvissa raikkaissa vesissä. Ei ole laisinkaan yhdentekevää, kuinka puhdasta vesi on, koska siian poikanen rakentaa 50-55% kehostaan veden bioenergiasta. (Jalkanen 1987: 302)

6.7.1 Koskivoima

Koskessa on taikavoimaa. Kun lehmä ensi kerran poiki ja saatiin ternimaitoa, ensimmäinen maito vietiin etelään päin juoksevaan koskeen, joka ei ollut kuiva milloinkaan eikä jäätynyt koskaan. Maito vietiin kenenkään tietämättä pahkakauhalla, ja antia koskeen nakatessa sanottiin: Ennen koski kuivakohon, lähtehet läkähtyköhön, ennen kuin minun lehmäni!

Maitoa ei uhrattu ainoastaan vetehiselle koskeen, poroelosta saatu maito uhrattiin maahiselle. Jos joku lähti porokarjoineen matkustamaan toiselle suunnalle, niin hän lähtiessä uhrasi kolmen poron luita tiettyyn synkkään rotkoon susien haltialle, kaatoi viinaa tai muuta juomaa maahan majapaikan lähelle matkan jumalalle ja lopuksi viimeksi syötyjen ruokien jätteet piti antaa maan haltialle. Kun uuteen paikkaan asetuttiin, maahan kaadettiin maitoa maahisille, juomaa matkan jumalalle ja ensimmäiseksi syötyjen ruokien jätteitä maanhaltialle. Silloin saatiin olla pörhösistä ja hittusista rauhassa.

Porokarjan uhrikiven piti olla sellaisella paikalla (tienoolla), josta vedet jakautuvat kahtaalle päin, ja kun karjaa tahdottiin kuljettaa vesistöjen toiselle puolelle, se piti kuljettaa uhrikiven kautta. Kosken vahingollinen voima saatiin välillisesti aikaan, kun koskikaralla pyyhkäistiin naapurin hevosta. Tämän tempun avulla hevonen näivettyi. Teho perustui veden väen nostatukseen sotajalalle maan väkeä vastaan.

Koski oli monen murheellisen tapahtuman näyttämö. Koskireiteille kaatui kokonaisia kirkkoveneellisiä, mutta yleistä oli sekin, että onneton rakkaus sai nuoren lemmen syöksymään kuohuihin. Traagiset tapahtumat vain lisäsivät kosken pelottavuutta ja kunnioitusta veden voimaa kohtaan.

KOSKEN SÄVEL
Älä armas Annani vaalene
Jos pyörtäjä koski pauhaa
Sen voimaa en tosin vallitse
Ei löydä se koskaan rauhaa
Mutt´ kellä sen kalliot tiedoss´on
Niin sille se nöyr´on ja voimaton.
(SKS, Kiihtelysvaara. Iida Vallaskangas 100. 1912)

Laulu toteaa sen, minkä kokenut koskenlaskija tietää. Jos karikot ovat tiedossa ja kokenut ohjaaja peräsimessä, koski on laskettavissa, vaikka jonkinlainen heitelmys, putous joessa tulisikin eteen. Taitavasti karehtien lopulta saavutaan jurmuun, kosken alla olevaan poukamaan. Jäätynyttä tai kuivunutta koskea ei sen sijaan kukaan laske. Mahdottomana pidettiin Imatran kosken jäätymistä, mutta muut pienemmät kosket saattoi hiidenväki jäätää tai kuivattaa pohjia myöten. Vanhan uskomuksen mukaan hiidenväki joskus ajoi koskeen ja aiheutti paksun jään, mutta Imatra oli hurjuudessaan poikkeus, johon ei itse Hiisikään pystynyt. Jäitä pitkin ei Imatraa voinut ylittää, valtoimenaan kuohuva virta imaisi veneen mennessään, joten kokemus kiteytyi uskomukseksi "Ei oo Vuoksen voittanutta, yli

käynyttä Imatran. Tätä sanontaa kätyettiin yleisesti minkä tahansa mahdottomuuden vertauskuvana.

Koski vaati osaajan, laskumiehen ennen kuin se mukautui vesireitiksi. Koskenlaskuun kykenevä mies ei saanut olla Sysmästä kotoisin eli tumpula. Eräkirjailija Valter Keltikangas kuvailee taitavan koskimiehen arvoa:

> "Olen saanut joltakin työryhmäni mieheltä kuulla, että Hoppulan nykyinenkin isäntä on laskumies. Miten mahtavalta kuulostaakaan juuri nyt tuo vaatimattoman tuntuinen sana. Se on itse asiassa arvonimi. Tässä tehtävässä toimivat paikallisten isäntien lisäksi uittoyhdistysten leivissä olevat venemiehet ja lauttojen laskijat. Parhaat laskumiehet ovat yli usean pitäjän tunnettuja. Sillä tarkoitetaan pätevää koskenlaskijaa, "veen käsittävää" miestä, joka pystyy virran kuvioitten perusteella tuntemaan laskukelpoisen väylän, pitämään veneensä väylällä ja sauvomaan sen ehyenä kotivalkamaan." (Keltikangas 1984: 11-12)

Kun tiedonhalu syttyy, niin se ei helpolla sammu. Keltikangas oli saanut koskikipinän ja tahtoi oppia arvostamiensa laskumiesten ammattisalat. sekä koskenlaskun perusjuonen. Veen käsittävä mies, etevä laskumies Hoppulainen suostuikin paljastamaan tietämystään opinjanoiselle eräkirjailijalle. Kokeneen koskenlaskijan mukaan ensiksin oli tiedettävä perusedellytys, se että pehmiä vesi on vaarallinen. Ellei sen merkkejä käsittänyt, ei kelvannut laskumieheksi. Pehmeän veden merkit virrassa ovat aina vedenalaisia ja pohjakiviä, sellaisia veneelle vaarallisia tartunnaisia ja puurtavia, jotka rikkovat veen pehmiäksi, vajottavat venettä ja ovat koski koskelta erilaisia. Ei niitä voi määritellä. Ne on vain opittava käsittämään, toteaa Hoppulainen. Oppilaan loppuponsi opin jälkeen päätyi teesiin, jossa koskenlaskun oivaltaminen on sen välähdyksenomaista mieltämistä, mutta käsittäminen on enempi, se on omiin kokemuksiin ja aistihavaintoihin perustuvaa selvän saamista asioista. (Keltikangas 1984:15)

Valter Keltikankaalle koskinimistö oli aitoa ja erämaista kansankieltä. Aikana jolloin liikenne kulki vesitse erämaissa, oli tarpeellista talossa olla veen-käsittävä-mies, jolla oli oma sanasto urosvesineen, kosteineen, niloineen, mutta jos laskumies erehtyi tuntemattomillle vesille ja eteen tuli Imatran kaltainen juka, huima vesiputous, mies kuin mies oli mennyttä, tai jos Seitakorven kaltainen suurpyörre, oikea kurimus sai yliotteen laskijasta.

Koski on Lapin yleisin koskityyppi, tunnusomaista sille on veden nopea juoksu ja vedenpinnan murtuminen koko väylän leveydeltä, mistä on seurauksena aaltoileminen ja kohiseva ääni. Kosken pohja on kivikkoinen. Kurkku koskessa tarkoittaa virran kapeinta osaa. Kurkun äärimuoto on "kurkkio", mikä annetaan nimeksi ahtaan vaarallisuudessaan laskukelvottoman kosken jyrkälle putoukselle. Köngäs on suuri putous virrassa ja tarkoittaa vesiputousta. Könkään vedet lähtevät puotamaan kohtisuoraan alas nilokselta eli silokalliolta. Lohen nousu pysähtyy näihin koskiin. Korva on pyörre virrassa tai koskessa. Korvat voivat olla eri

kokoisia ja ne syntyvät, kun virran laita joutuu kiertämään kiveä, kalliota tai niemeä. Korva yltää yleensä syvälle veteen.

Kuukas on kemijärveläisten oma nimitys koskelle ja on tyypiltään sekamuoto koskesta ja kurkusta. Kuukas muodostuu Kahdesta voimakkuudeltaan erilaisesta virrasta, Isosta ja Pienestä Kuukkaasta, joista käytetään yhteisnimeä Kuukkanen. Sahi on matala, kivikkoinen koski tai hiekkainen suvanto tai jokin muu joen tai puron ahdas kohta. Raumalaiset ja perholaiset sanovat virtavampaa paikkaa sahiksi, mutta sahi on myös pieni, kuivahko puro. Yleensä se on joessa kovemmin virtaava, koskena kuohuva paikka, johon helposti tulee ruuhka tukeista tai jäistä.

Suvantopaikka eli hienoinen joen juoksu, johon vesi on kuljettanut maa-ainesta on sahi. Joillekin sahi merkitsee pientä, loivaa, kivikkoista sekä matalahkoa koskea tai se on pelkkä kivikkoinen vesiputous, jonka alapuolelle muodostuu joskus sahia eli matalapohjaista kivikkoista aluetta, ennen kuin vesi koskessa tyyntyy suvannoksi. Uitoissa, kun ei vielä käytetty tukkirännejä, sahit olivat tukinuittajien harmina. Sahiin muodostui helposti ruuhka, joka oli vaikea purkaa. Siksi uittojen alkuvuosista lähtien pyrittiin sahipaikkoja ruoppaamaan kivistä ja syventämään uomaa.

Kun sahivirran yläpäähän katseensa ja huomionsa kiinnittäneet ymmärtävät sahin kivikkoiseksi koskeksi putouksineen, niin sen loppupäässä on rauhallinen suvanto, koska sahilla on ymmärretty myös kosken alla olevaa matalaa hietikkopohjaista suvantoa. Tällä on merkitystä, kun tulkitaan Väinämöisen nimen alkuperää, jonka epiteettinä, määreenä on mm. suvantolainen, joka laski laulellen vesiä. Joko Väinämöinen lauleskeli sahisia vesireittejä kulkiessaan tai mikä on luultavampaa, Väinämöinen runoili veneretkellä taikojaan. Ylivertaisena kalevanpoikana Väinämöinen ruoppasi reittinsä ja sopivalla laululla vähensi virtauksia tai alensi karikkoista uomaa. Sahi on joen virtapaikka, onkisahi on kalamiehen hyvä vonkapaikka. Sahissa onnistui myös säynään rysäkalastus. Varsinainen sahimies oli kalevanpoika Kihavanskoinen, joka hallitsi koskia ja sen suomaa hurjaa venekyytiä.

Väinämöinen elää koskien valtiaana hämäränä muistona Nikistä, joka skandinaavis-germaanisessa muodossa tunnetaan Näkkinä. Näkki opettaa soittoa kosken tai suvannon kivellä istuen kuten Väinämöinen Kalanpyytäjän sanoja laulaessaan teki.

Väinämöisen pyrkimykset eivät rajoittuneet henkisen hyvän edistämiseen. Hän edisti kalastajana myös aineellisen hyvän saamista. Kalansaaliinsa hän hyödynsi tarkoin, hauen päätä myöten, eivätkä saaliit vähäpätöisiä olleet. Kalojen lisäksi verkkoon osui tulisoronen ja marras, iso kala, merkkikala, outo saalis. Erämies tarvitsee hyviä jalkoja, kalamies voi kulkiessaan istua veneessä, joskin myös vesireitti saattoi katketa harjuihin ja kannaksiin, jolloin ei auttanut muu kuin kantaa tai vetää kevytrakenteinen vene yli maiden ja mantujen.

6.7.2 Puhdasta verta

Uskonnollisiin aiheisiin liittyvät puhtauden ja saastaisuuden kuvat. Kalojen syntytaru kertoo, miksi lihaa tulee pestä kolmasti ja kalojen pesuun riitti kaksi kertaa. Jumala pani kaksi pisaraa verta nimettömästä sormestaan kalaan ja sanoi: "kis veteen uimaan". Siksi pestään kalaa kaksi kertaa. Eläimeen on pantu kolme pisaraa verta. (SKS: Vuonninen. Samuli Paulahrju, 4805. 1911 - Anni Lehtoni 43 v.) Kalat ovat Pietarin kalansaalista ja jumalanluomia.

JUMALA LAITTAA KALOJA PIRUN KANSSA KILPAA.

Kerran jumala loi silakan ihmisille ruuaksi niin piru teki sammakon. Jumala teki hauen sammakkoa syömään, piru teki uistin (koukun) haukea ottamaan. Jumala teki salkin (salakan) rannalle hyppimään, piru teki ahvenen salkkia syömään. Jumala teki ongen ahventa ottamaan, piru teki saion (suuri kala jota ei voi kukaan nähdä vaan joka katkaisee ongen siiman) onkea ottamaan. Jumala teki särjen piru teki kuhan särkeä syömään
Jumala teki saukkon kuhaa tappamaan piru teki ruonan (ruona on eräs kalanpyydys Kokemäen joessa olevissa tokeissa) saukkoa ottamaan, mutta jumala antoi saukolle niin suuren voiman että se repii ruonan.

Jumala teki kurriaisen (kurriainen on semmonen kala jolla on karvoja suupielissä), piru teki lohen kurriaista syömään. Jumala teki tokeen lohta ottamaan. Jumala teki madon ja piru teki sammakon matoa syömään. Jumala teki variksen sammakkoa syömään, piru teki käärmeen varista tappamaan. Jumala teki ihmisen käärmettä tappamaan.

Jumala teki ohran, piru teki madon ohraa syömään. Jumala teki kanan matoa syömään, piru teki haukan kanaa syömään. Jumala teki pyssyn haukkaa tappamaan.

Jumala teki ruohon maahan, piru teki karrikkeen. Jumala teki jäniksen ruohoa syömään ja tulen karrikkeita polttamaan. Piru teki koiran jänistä ajamaan ja veden tulta sammuttamaan. Jumala teki härän koiraa ajamaan ja vettä juomaan, piru teki ketun härkää narraamaan. Jumala teki sonnin kettua tappamaan, piru teki suden sonnia tappamaan, jumala hevosen sutta tappamaan, piru karhun hevosta tappamaan ,ja jumala keihään karhua tappamaan.

Näin luotiin paljon eläimiä maailmaan. Jumala ja piru loivat kilpaa, vaan jumalan luomat voitti aina pirun luomat. Jumala loi kaloja silakan, hauen, salkin, onken, särjen, saukkon, kurriaisen, tokeen, toe ja onki ovat vain kalanpyytimiä mutta kun ne luotiin kalojen mukana niin ne saa olla kalojen joukossa.

Piru teki kaloja ja pyydyksiä sammakon, uistin, ahvenen, saion, kuhan, ruonan, lohen.

Jumala teki madon, variksen, ihmisen, ohran, kanan, pyssyn, ruohon, jäniksen, tulen, härän, sonnin, hevosen, keihään.
(SKS/KRA: Kokemäki W. Ruusu 62. 1891. - Isak Tuohi, 60 v., Kokemäen pitäjän Pelholan kylästä)

6.7.3 Vanhat kalajumalat

Yhtenäistä mytologiaa Lapissa ei ilmeisesti ole koskaan ollut enempää kuin yhtenäistä eepostakaan, mutta kalastus on ollut tärkeä elinkeino ja vesireitit käteviä kulkuteitä, joten veteen liittyvät myytit ja uskomusperinne valaisevat myös suomalaisen mytologian luontokäsitystä.

Lapin mytologia poikkeaa karjalaisperustaisesta kalevalaisesta mytologiasta melkoisesti ja muistuttaa uskomusmaailmaltaan norjalaista ja ruotsalaista perinnettä tonttuineen ja taaloineen. Esimerkiksi Eähpárash eli äpärä ei vaikuta lainkaan kalastukseen tai kalojen maailmaan liittyvältä sanalta, mutta yllättäin näillä uskomusolennoilla voi olla juuret kalamytologiassa, koska kalatoisintonimissä on mainittu äpäre ja marta kaloina. Näillä nimillä on yhteys lapsenmurhatraditioon.

Metsäseutujen suomalaisten, lantalaisten kastamaton lapsivainaja itki kohtaloaan ihtiriekkona, kalastajalappalaisten surmattu pienokainen vetisteli kohtaloaan kalanpoikana, martaana, imatralasiten muikunpoikana. Avioton tai muutoin kitulias lapsi saatettiin vaikeissa oloissa surmata elinkykyä vailla olevana tai vaihdokkaana, ei-ihmisen lapsena. Vastasyntynyt hukutettiin koskeen tai veteen. Pohjoisen mytologian mukaan lapsi sai vasta nimenannon yhteydessä ihmisyyden ja sen mukana oman nimikalan, nemo-guolen. Kasteessa saatu suojelushaltia saattoi näyttäytyä kalan hahmoisena eri elämän tilanteissa. Lappalaiset omaksuivat mielellään kalahaltijan suojelushengekseen, sillä sen uskottiin auttavan vesillä liikuttaessa.

Saamelaisten vetehinen tunnetaan nimellä tsasolmai. Nimellä on monta eri muotoa: Tjatse olmai, tsahttsolmai, tsasolmai, tshatsejielle jne. Kyseessä on vetehinen, vedenjumala, kalojen haltija, jonka merkitys korostuu, kun tiedetään "sassiolmia" eli vetehistä palvotun juhlamenoilla koskien luona mittumaarin aikaan. Vedenjumalan palvontamenoilla on ollut mieltä kiihtävä nimi. Niitä sanottiin hiidenmarkkinoiksi.

Vetehinen asuu Lapissa ja Järvi-Suomessa joissa ja järvissä, josta käsin se koettaa vetää ihmisiä veden alle. Haltijan näyttäytyminen ennustaa onnettomuutta. Mainitut uskomukset saattavat olla muistumaa epäillyistä ihmisuhreista. Väitetään vetehisen saaneen uhriksi kuolleita koiria ja toisinaan julma haltija vaati ihmisuhreja hyvän kalansaaliin vastineeksi. Uhrinsa hukutti myös vuannadz, jonka voisi vapaasti suomentaa vannaksi. Pikkulasta kylvetetään vannassa, kylmä kylpy saattoi olla vastasyntyneen viimeinen, jos se joutui vetehisvannan kylvetettäväksi, haltijan, joka tunnettiin hukuttavana vedenhaltijana.

Pitkään on väitelty siitä, onko suomalaisilla tai saamelaisilla ollut muinoin ihmisuhreja palvosmenoissaan. Ihmisuhreista ei ole todisteita, mutta kielellisesti voisi uhri -sanasta päätellä, että näin on ollut laita. Uhri sinänsä on ollut palvontaan tarvittu lahja, mutta uhrilla tarkoitetaan nykysuomessa rikoksen tai tapaturman uhria, eläin ei ole uhri, vaikka se surmattaisiin tai joutuisi onnettomuuteen. Tässä mielessä Suomessa on ollut ja on ainoastaan ihmisuhreja, mutta uhrieläimiä ei ole, vain kaltoin kohdeltuja ja uhrattavaksi tarkoitettuja. Uhri tarkoittanee jonkin kohteeksi joutumista. Aika vaatii veronsa, vesi nielee uhrinsa, haltija sille antautuneen tai annetun. Jokin piilomerkitys on sillä, että maassa, jossa yhdyssanat voivat muodostua vapaasti, on tiukka ero ihmisten ja eläinten uhrisanoissa.

Eläin on uhrieläin, mutta muoto ei sovi ihmiseen. Ihminen on joko ihmisuhri tai pelkkä uhri. Hukkumalla ja surmattuna lisääntyivät ajan mittaan veden varaan joutuneet marat ja martaat, vedenhaltijan lapset, joita nähtiin apajilla kalan muodossa. Verkoon tarttui kummia kaloja marraskaloina. Väinämöisen verkkoon osui yksi sellainen niin outona, ettei tietäjä sitä heti tunnistanut hukkuneeksi Ainoksi. Tulkinnoissa on hyvä muistaa, että pohjimmiltaan aino tarkoittaa "hyvää tyttöä". Hevosmiehet ja koiraihmiset ymmärtävät hyvin, mitä tarkoittaa, kun sanotaan "hyvä poika". Kyseessä on eläimeen kohdistuva hellittelymuoto, jota saatetaan käyttää leikillisesti myös lapsekkaasta ihmisestä.

Sekä Kalevalassa että todellisessa elämässä hukkumiskuolema on traaginen tapahtuma ja mahdollinen myrskyn sattuessa tai koskea laskettaessa. Kun suojaava seita tai suurjunkkari sijoitettiin kosken partaalle, sen tehtävänä ei ollut ainoastaan antaa suuria lohikaloja, seidan tuli varjella myös vesillä liikkujaa suistumasta veteen.

6.7.4 Vetehinen nappaa

Poikeamalla vakiintuneesta tavasta nimittää Gufhitarta kufittareksi ja viemällä suometusprosessi äärimmilleen, saamelaisesta maahisneidosta kehkeytyy suomeksi jotain sellaista kuin kuvitar, kuvatar. Kuvaan liitetään mytologiassa usein käsitteet kuvankaunis ja kuvattelee, joilla molemmilla on todellisuutta heijastava ja kangastuksen tapainen merkitys. Vedenneitoja ei saamelainen nimitä kufittareksi, vauras ja viehkeä taruneito on maan asukas.

Mytologisia totuuksia on tarkasteltava kokonaisuutena suhteessa muuhun kerrottuun. Tarujen kufittaret ovat vauraita ja hyvännäköisiä, vietteleviä naispuolisia olentoja, jotka ruokapöytänsä herkuilla pyrkivät saamaan satunnaisen kulkijan omakseen pysyvästi ja ainiaaksi. Miehen on syytä kavahtaa tätä ansaa, sillä tarujen kuvattaret ovat omaksuneet maallisen viisauden: Tie miehen sydämeen käy vatsan kautta. Lappalaisen tai maanalaisten viettelijöiden herkkupöydässä ei ollut

ainoastaan poroa, siellä oli myös rasvaista siikaa, juhlaruoaksi sopiva murukalaa. Kalaruoka ei ole tämä kaivattu yhteinen nimittäjä veteisten ja kufitar-kuvitarten välillä. Sen sijaan saivo, joka saattoi sijaita korkealla tunturissa tai rannalla, on saamelaisen uskomusmaailman keskeinen näyttämö.

Saivo-olennot ovat maahisia, tonttuja ja kufittaria, mutta myöskin saivojärven asukkaita. Järvestä käsin saivoneidot toimivat elävien ihmisten suojelushenkinä, joskaan niiden mahti ei ollut yhtä suuri kuin saivotunturin väen.Saivoneidit suojelivat ihmisiä, mutta kaloillakin oli saivossa suojelijansa. Tsadzehienn, tshatsjienne, joka on Lapin maan näkki ja hieprukka, vedenemo, vesiemo, joka asuu järvissä alastoman naisen muotoisena. Aika ajoin se nousee vedestä rannalle kampaamaan hiuksiaan. Hieprukan kasvot ovat vaaleat, kutrit ovat mustat, se nousee vedestä varoittamatta kuin Lumikki lumouksestaan. Useimmiten haltiatar suvaitsee näkyä vedessä vain pyöreitä lautasmaisia silmiään myöten, mutta sukeltaa jälleen nopeasti syvyyteen, jos sen joku näkee.

Joskus hieprukka suuttuu ja tarttuu nuottaan, repii verkot ja sotkee järven pohjaan. Vielä pahemmin jos äkämystyy, alkaa sieppailla uivia lapsia ja yrittää painaa heidät virran vietäväksi kuin paha äitipuoli. Omista lapsistaan se pitää hyvää huolta, suojelee vesilinnun poikia niin kiihkeästi, että hukuttaa armotta poikasten ahdistelijan ja munien ryöstäjän. Kaloista huolehtii vetehinen, vedenjumala, kalojen haltija Tsasolmai, haltija, jota rukoiltiin juhannusyönä koskien luona kalasaaliin varmistamiseksi.

Vetehiset asuvat kaikenlaisissa vesissä, joissa ja järvissä, umpilammet, lähteet ja kaivot ovat niiden asuinpaikkoja, jonne vetehiset silloin tällöin yrittävät vetää ihmisiä. Hieprukan ja Tsasolmain näyttäytyminen enteili onnettomuutta, samoin kuin hukutettujen sielujen, martaiden näyttäytyminen. Merikalastajien viettelelijänä tunnettiin Faarustiina "havsfruva"; kaunis, pitkähiuksinen, kalanpyrstöinen nainen. Siinä missä Hieprukalla riitti rintaa ja hiusta, oli Faarustiinalla pyrstöä ja perää mitä näyttää. Kaunotarta katsellessa sattui karille ajoja ja muita haavereita. Siten meren aallot saivat uhrinsa, hukkuneesta tuli rávga, meriraukka, hukkunut ihminen, Faarustiinan oma rakas. Ei ihme, ettei merenneidon näkeminen kansan käsityksissä hyvää ennustanut, tiedossa kun oli uusia hukkumiskuolemia, mitä ilmoittamaan hukkuneen haamu oli tullut merenneidon hahmossa.

Vedenneidon haamua enemmän vesillä liikkujat pelkäsivät vatasta (vadas). Vata eli Vatanen rankaisi myrskyllä tai rajuilmalla, pysäytti laivoja merelle, tuhosi niitä ja aiheutti haavereita ja muita harmeja yhdessä bieggagallesin eli Piekkakallen kanssa. Piekkakalle oli tuulen ja tyvenen jumala, lappalaisten

Ilmarinen, joka nuijaa heiluttaen ajoi tuulet maailmalle ja lapiolla äyskäröi ne takaisin silloin kun tahtoi.

Säät olivat haltijoiden oikkujen varassa, mutta niin oli kalakantakin. Vedenhaltijalla oli keinonsa viedä kalat näkymättömiin tai hävittää ne. Kaloja ei yleensä tyystin hävitetty, katoamistemppu onnistui saivojärven kaksipohjaisen rakenteen avulla. Näitä kalat nieleviä kavalia umpilampia sanottiin räppänäjärveksi. Räppenjavre eli räppänäjärvi oli kaksipohjainen aukollinen saivojärvi, jonka pohja-aukosta kalat pystyivät pakenemaan pyydystä, niin että kalastaja ponnisteluistaan huolimatta ei saanut mitään. Järvi saattoi olla pohjattoman syväkin kuten Inari, joten siihen ei mikään pyydys riittänyt. Kalojen haltia piti kiinni omastaan ja aarteistaan.

Arvokalojen lisäksi veteen uhrattiin ja toimitettiin hopeaa ja kultaa sekä muita kalleuksia. Runsaita vedenhaltijan aarteita vartioi sahkali (tsahkal, tseähkli), aarteenhaltija. Vedestä ei aarre noussut yhtään helpommin kuin virvatuliltakaan. Piti osata tietyt keinot. Oli arvattava, mikä oli tarvittava vimpa ja sopiva ajankohta aarteen ylösnostamiseksi. Yleensä se piti tehdä yöllä juhannuksen aikaan tietyin lisäehdoin samaan tapaan kuin maanpäällisten aarteidenkin suhteen oli meneteltävä.

Suomalaisugrilaisten kansojen kosmogonisiset taivasmyytit ovat kalaisia. Apajan herra on kosmogonisen mytologian ja pyyntiuskontojen keskeinen ilmaus. Jokaisella eläinlajilla uskottiin olevan oma hallitsija. Kullakin eläinlajilla oli yksi laji, joka oli ylitse muiden, kuningas, ja vallitsi koko muuta eläinkuntaa tai kosmosta. Lappalaisille hallitseva ja erityisen tärkeä haltijaeläin oli sampi ja sammakko, joka haltijaolentona oli tsubbo-maddu "kohveri emähinen" eli sammakon vanhin, sammakoiden emuu. Vastaava kalevalainen myyttinen järviseutujen kalaemuu on hauki. Hämeessä ja Laatokassa mahtikala oli monni.

Sild, sildi "kiltti" on Lapissa lähteen ja hiidenkirnun haltija, jonka viimeisimmät palvosmuodot löytyvät piimäkirnuista ja lähteensilmistä piimälöpöinä ja kaivohaukina sekä istutusruutanoina sillä verukkeella, että ne pitävät huolta veden ja piimän puhtaudesta ja ovat siten hyödyksi. Kaivohaukien lisäksi keskeisiä palvoskohteita olivat seitakivet, joita lyylittelemällä uskottiin kalaonnen olevan taattu. Ellei lyylittelystä ollut apua, hankittiiin parempi seita tai paremmat uhrit. Seita edusti kalajumalia, mitä ikinä ne itse kullekin olivatkaan.
Mykkinä kivet seisoivat niille, jotka vastausta eivät kaivanneet tai ansainneet. Monta salaisuutta seita on kätkenyt ja säilyttänyt, mutta tärkein niistä lienee Ravdnan ja Hora-Gallesin tarina, joka paremmin tunnetaan Mikael Agricolan jumalluetteolossa mainittuna Ukkona ja Raunina.

Lappologit ovat esittäneet käsityksenään, että Hora-Gallesilla oli koira, Starbo "tarvo", joka on esikuva vahtikoiralle. Tarvo valvoi noidan ruumista, kun tietäjä matkasi porona tai haukena sielumatkansa aikana. Taivaan jumala Hora-Gallesilla oli puoliso nimeltä Akka eli Ravdna, nimi merkitsi lapsetonta. Rauni oli äkäinen. Kiivasluonteisen yhteiselon myötä syntyivät ukkosmyrskyt ja rankkasateet. Kun tunneilmasto ylhäällä kylmeni, maanpäälliset ilmatkaan eivät olleet silloin suotuisat, keskinäisissä suhteissa oli tapahtunut kylmettyminen, minkä johdosta jouduttiin kylmän vihoihin. Jälkiseurauksena molemmat jumalosapuolet vilustuneena aivastelivat lämpimien ilmojen törmättyä kylmään ilmamassaan. Aivastelu kertoi muinaissuomalaisille, että henget olivat liikkeellä, ja kun salamoi niin itse jumalat kärsivät.

Kun Ukon Rauni niiskutteli,
niin Ukko äyski, sadatteli!

Rauni ei ollut niitä jumalattaria, jotka olisivat tyytyneet tihuuttelemaan ja pissoilemaan vettä. Kun sille päälle sattui, jumalatar roiskasi vihapäissään roimat vedet ja raekuurot ihmisten niskaan. Taivaallista kipuilua käytiin ärjyen, silmät kipunoiden ja salamoiden. Jos puolisot taivaalla äyskivätkin toisilleen niin maan päällä he rauhoittuivat viettämään hiljaista perhe-elämää rannalla tai kosken partaalla suurjunkkareina, elelivät sovussa kuin lomalaiset aurinkorannalla. Suurjunkkari oli seitakivi. Kiviä saattoi olla perheenä yhdessä useampia kiviä jalustallaan Suurjunkkarin perhe pysytettiin tuntureille, vuorenrotkoihin tai jokien ja järvien rannoille vaikeakulkuiseen maastoon. Mahtavan seidan läheisyydessä kummitteli ja kuvatteli, kun saivoväki sille päälle sattui.

Maahiset ja vetehiset olivat saivolaisia, joita saattoi asua yhdessä saivossa 3-5 perhekuntaa. Perheet seurustelivat toisten saivolaisten kanssa ja käyttivät eri värisiä pukuja tunnuksenaan sen mukaan kuin ne oli palvojien toimesta verhattu. Vuorisaivolaiset ilmestyivät ihmisille pieninä kääpiöinä tai kuukkeleina. Saivolaiset opastivat ja neuvoivat, mutta myös käyttivät hyväkseen. Ne saattoivat unessa tulla harjoittamaan sukupuoliyhteyttä maan päällisten ihmisten kanssa. Yöllinen vierailu paljastui, jos aamulla nukkuja löysi ihostaan huunpureman. Musta ihotäplä ihossa kertoi saivoneidon yöllisestä ja kohtalokkaaksi käyvästä vierailusta.

Tavallisesti saivoväki eleli omaa elämäänsä tunturien sisässä maahisena ja järvien pohjassa vetehisenä häiritsemättä ihmisten arkea millään tavoin, vaikka kummalliset voimat niillä tosin oli hallussaan. Kivisille saivohengille uhraamalla toivottiin menestystä pyyntipyrkimyksiin. Suopeutta riitti, kun noudatettiin hyviä tapoja ja kunnioitettiin palvoskivien olinpaikkaa. Uhripaikoilla ei saanut kuolleista puhua pahaa, manalaiset saattoivat suuttua, ja kalmanväki lähteä liikkeelle.

Seitakiven haltija näyttäytyi joskus herrasmiehen hahmossa pyssy kädessä, vaikka kalajumala olikin. Suurjunkkariseita hoiti sivutoimisesti myös hedelmällisyyden jumalan virkaa. Arvonsa mukaisesti sille ei kelvannut tavanomaiset asuinpaikat, se tuli sijoittaa vaikeakulkuisiin paikkoihin. Yhteys suurjunkkariin saatiin, kun poron verellä voideltu kivi heitettiin suurjunkkarin asuttamalle vuorelle tai vuoren suuntaan. Toimitus ei ollut leikin asia, jos väärin menetteli, tai jos joutui syyttä suotta pyhän suurjunkkarikiven tielle, iski varomattomaan ráimmahallan, raimahalla eli lumoojaolento, toisin sanoen kiven viha, joka sairastutti tahtoessaan niin ihmisen kuin eläimenkin ja tuotti kituliaan ja vieheliäisen kuoleman.

Kun lumooja Raimahalla alias Ramasija iski, niin sitä piti kivittää, tautia paineltiin kivellä tai rapijoitiin, ravehdittiin, ja pahoissa tapauksissa tietäjä tarvittiin shamanoimaan esille taudin syy ja sen hoito. Toimitus oli tietäjää ravisuttava, uuvuttava ja vapisuttava. Elleivät sekä hoitajalle että hoidettavalle rankat toimet auttaneet, ja jos suurjunkkarikaan ei auttanut eikä leppynyt yrityksistä huolimatta, sitä rangaistiin lyömällä tai lohkomalla siitä palasia. Pienemmät seidat saatiin mitättömiksi ja vaarattomaksi pirstomalla, polttamalla tai upottamalla.

Jos saalista hyvin tuli, seidalle annettiin uhriksi luuta ja nahkaa, rahoja ja ongenkoukkuja. Maan pinnan kohotessa näitä uhriaarteita saattoi kohota näkyville. Ruokolahdella löysi yli sata vuotta sitten koulupoika oikean vedenhaltijan aarteen, jossa oli rahaa ja ongenkoukkuja.

Ruokolahtelainen tarinan kertoja oli lapsena löytänyt romulaatikosta suuren pyöreän kuparirahan, joka oli peräisin hänen isänsä aarrelöydöstä. Isän ollessa noin seitsenvuotias, aikana, jolloin ei vielä maantietä ollut Ruokolahdelta Sulkavalle, polkuja vain, lähti pojan äiti lauantaina kirkolle, poika seurasi mukana äidin kirkkokenkien kantajana. Kenkiä ei sopinut vielä lauantaina jalkaan panna, kävellessä saivat tuohivirsut kelvata. Äiti meni edellä venerantaan, aarrelöydön tekevä poika pinkoi jäljessä halki Villasten pellon. Silloin poika näki keskellä peltoa suuren kiven ympärillä ison kasan rahaa ja pari kourallista onkia. Ahvenen narraaja kun oli, niin hän nappasi onget mukaansa.

Mielissään kirkkokenkien kuljettaja jatkoi nyt matkaa, kelpasi vastaisuudessa ongella käydä, kun oli hallussa niin paljon onkia. Rahoista poika ei niinkään välittänyt, vain kaksi rahaa hän otti ja juoksi äidin luo näyttämään, mitä oli löytänyt. Rahat nähtyään äiti kiirehti katsomaan paikkaa, josta onget ja rahat olivat löytyneet. Kiven juureen kun oli vielä jäänyt paljon samanlaisia rahoja, mutta rahat olivat poissa, kadonneet kuin maan nielemänä. Rahoja ei paikalla enää ollut. Vain pojan kädessä olleet kaksi rahaa olivat jäljellä löydöstä merkkinä siitä, että rahoja todella oli ollut. Aarretta ei kukaan sen koommin löytänyt, vaikka se on viljellyssä pellossa. (SKS/KRA/KT, Ruokolahti, mukaeltu kertomus)

Ukkonen ja akkanen ovat kalojen peitenimiä, seitansa nimikaloja. Nimi on miestä myöten, kala seitaansa. Onkiapajalle osunut poika oli jäänyt Sahkalilta huomaamatta ja ukkoseita oli hetkessä muutamaa lyyliä köyhempi.

6.8 IKUTURSO - MANALLE MENNYT MONNI

Kansanperinnemyteemiin eli folkloristiseen (folklore = kansantieto) kuuluvat uskomukselliset olennot ja uskomustarinat, eri perinnelajit ja kansalliset omaleimaisuudet. Suomessa folkloristisuus keskittyy kareliaanisen kulttuurin ja kalevalaisen runomitan vaalimiseen. Karelianismi on vaikuttanut Suomessa moneen taiteenlajiin ja taiteilijaan, korkeakulttuuri on ammentanut primitiivisistä ja agraareista vaikutteista. Näkökulma folkloristiseen ainekseen on ollut ihannoitu ja patrioottinen, ylhäältä alaspäin suuntautuvaa tulkinnaltaan. Kansalliset runosankarit ja hahmot ovat tulkinnan pohjalta lähteneet elämään omaa alkuperästään irronnutta elämää myyttisessä valaistuksessa. Kansojen myytit heijastavat luontoa ja elinolosuhteita. Folklore on aina paikallista. Sijainnistaan käsin se saa ja lähettää vaikutteita kulttuuriympäristöönsä.

Monni edustaa tulkinnassa folkloristista myteemiä, koska se on leimallisimmin kalavalekala mittasuhteiltaan ja elintavoiltaan. Kalaa on tavattu Suomessa vain teityillä seuduilla. Molemmat kansalliset Lönnrotin kokoamat kansanrunousteokset, runollinen Kanteletar ja eeppinen Kalevala sisältävät kuvauksia kaloista. Jälkimmäinen teos kertoo lisäksi vielä tosi suurista kaloista, jättiläishauesta ja miehiä syövästä merihirviöstä nimeltä tursas, joka voidaan tulkita monniksi.

Myyttien viime henkäykset voi kuulla lastenloruissa. Matti maali -lorusta päätellen mato ja matti ovat tarkoittaneet suurta madetta tai muuta evätöntä pohjakalaa, ehkä myös janakalaa, silurus glanista, monnia. Lastenlorussa puhutaan matti maalista, kylmästä kaalista, mikä viitanee vanhaan ruokatalouteen, jossa tarjolla on ollut kalaa kaalin kera.

Maali on monnin lainanimi. Nimi tulee ruotsinkielestä sanasta "mal". Monnia ei enää ole, mutta jos sen aikoinaan kiinni sai, riitti siinä syötävää kyllästymiseen saakka. Aiemmin monni tunnettiin nimellä säkiä. Sukupuuttoon kuolleen monnin taru on Suomen vesissä lopussa, sen paikan vesissä on valloittanut piikkimonni, joka sekään ei ole suosittu kala, vaikka onkin kooltaan paljon edeltäjäänsä pienempi tulokas.

Vesien alkuperäisasukas suuri säkiä meni, runsaslevikkinen istutuskala piikkimonni tuli. Kalevalainen maailma on väistynyt mediamaailman tieltä. Suurimmat Kalevalan runonlaulajat olivat sijoittuneet pienelle alueelle Vienan

Karjalaan, monnia on tavattu rajatuilta alueilta. Monni eleli Kernaalan järvessä Janakkalan pitäjässä Etelä-Hämeessä ja Viipurin läänissä, mutta usein ei tätä saalista saatu. Vuosisadan vaihteessa tiedettiin monnia saadun varmuudella kaksi kappaletta, joista suurempi päätyi Hämeenlinnan museoon ja toinen, pienempi Vanantaan kartanoon, toteaa Mela. Suurempi saatiin 1864 ja se oli tuolloisen miehen mittainen eli 171 cm pitkä, toinen oli lähes puolta pienempi, vain yhden metrin pituinen. Laatokan rannoilla ja myös Pohjois-Karjalassa Höytiäisessä kerrotaan olleen monneja.

Monni on Euroopan suurin järvikala, otollisissa olosuhteissa se voi kasvaa 2-3 metrin pituiseksi ja 50-60 kilon painoiseksi, mutta Euroopan sisälläkin on erityiset monnialueet. Tonavassa partaniekka saattaa saavuttaa jättimäiset mitat, jopa neljän metrin mittaiseksi kasvavassa mattimaalissa on painoa yli kaksisataa kiloa. Luonteeltaan monni on piilossaan lymyävä peto, jonka pitkät viiksikarvat toimivat houkuttimena.

Ahmijana sille kelpaa mikä vain, kalat, sammakot, äyriäiset ja vesilinnut sekä hukkuneet lapset. Kerrotaan, että Pressburgissa saadun monnin vatsasta löytyi hukkuneen pojan jäännökset. Toinen monni oli vuorostaan syönyt villakoiran ja hanhen. Näistä kuvauksista päätellen monni oli haukeakin pelättävämpi vastus, josta riitti syötävää ellei itse tullut syödyksi sitä ennen. Tarina hämäläisiltä kalaveiltä kertoo:

VANHA KALATARU MONNIN PYYNNISTÄ

Vanhan tarinan mukaan on Näsijärvessä ollut hirveitä kaloja, oikeita ihmissyöjäpetoja. Pari vuosisataa sitten asui Koljon selän pohjoispuolella olevalla Vähä-Vesasalo -nimisellä saarella Laase-niminen mies. Siihen aikaan saarta sanottiin Laasen saareksi. Koljon selällä hukkui silloin tällöin oudolla tavalla kalamiehiä. Laase päätti ottaa selville, onko siellä mitään petoa. Hän meni pajaan ja takoi valtavan koukun, hommasi hamppuköyden siimaksi, lampaanraadon syötiksi ja niin oli pyydys valmis.

Sitten hän otti kylältä kaksi miestä soutajaksi. Seuraavana päivänä he lähtivät Koljon eteläpäähän, koska tuuli kävi sieltä ja myötätuuleen oli helpompi soutaa painavaa pyydystä. Niin he tulivat myötätuulta suunnilleen puoliväliin, kun peto tarrasi kiinni. Pintaan noustuaan se alkoi ajaa takaa soutajia. Venemiehet henkensä kaupalla soutivat pakoon, ja pääsivät nipin napin Laasen saaren rantaan, saivat varpin pään valtavan petäjän ympäri. Siinä peto riuhtoi itsensä väsyksiin. Sillä aikaa oli kylän väki tullut katsomaan petoa ja yhdessä kyläläiset kiskoivat sitä kuiville monta syltä. Siitä he kirveellä lohkoivat lihan kimpaleita jokaiselle.

Toimitusta kesti kaksi viiikkoa. Silloin Laase katsoi, mitä peto oli ravintonaan käyttänyt. Hän avasi kyljen, sieltä tuli vastaan pitkäsiima, laatikko ja kaksi miehen luurankoa. Tämä oli tiettävästi viimeinen peto, koska tämän tapauksen jälkeen ei petoa enää ole saatu, vain sellaisia miehen mittaisia pirrejä.
(Kertonut Lauri Kohola, Länsi-Teisko, SKS/KRA Aamulehtikysely no. 429; mukaeltu)

Säkiä on vanha sana, jolla on suomalaisugrilaisissa sukulaiskielissä joko monnin tai mateen tai molempien kalojen merkitykset. Monnia ei esiintynyt Siperiassa kielellisen alkukodin aikoina. Sen sijaan Venäjällä ja Suomessa monni on tunnettu ja sitä on tavattu Hämeessä vielä 1900-luvullakin. Monni on huomattavasti madetta suurempi, suorastaan kalavaleen omainen jättikala. Painoa monnille voi kertyä kuin hirvelle, ja kuten sanottu, se saattaa painaa jopa yli 200 kiloa. Ikää voi kertyä kymmeniä vuosia. Eikö meillä tässä ole varsinanen näkki, vesihiisi ja ikiturso, sen esikuva?

Monniin on liitetty maagisia uskomuksia. "Monni voi nousta vedestä maalle ja tuijottaa ihmistä niin uhkaavasti, että tämä kivettyy paikalleen. Monni pitää pörisevää ääntä, ja joka sen kuulee, tulee hulluksi. Monni voi siepata vedessä tai rannalla leikkiviä lapsia ruuakseen. Onpa monnia epäilty paholaisen kalaksi tai itse piruksikin. Kalamiehelle keskikokoinen monni on oiva saalis, mikäli siihen uskaltaa kajota." kertoo Kaisa Häkkinen (1996:112). Ottamatta kantaa etymologisiin todisteluihin, semanttisesti vaikuttaa siltä, että sanalla säkiä on jotain yhteyttä sanoihin säkä, onni, tuuri, jotka ovat erätaloudessa merkinneet nimenomaan suurta saalista. Monnin nimimuunteluihin kuuluukin säkä tai säkäkala, joka tarkoittaa eväkalaa. Monnin peräevä on huomattavan kokoinen, Vanantaan ennätyskalan peräevä oli lähes metrin pitkä, 90 senttiä kooltaan.

Epätavallisen suuri ja pirullisen näköinen kala verkossa on ollut myös marras, kuoleman enne. Sellainen on viskattu vilkkaasti takaisin aaltoihin. Lastenpelottelut näkistä ovat ehkä syntyneet monnin pelottavasta ulkonäöstä ja suuresta koosta, kun kaikkinielevän kalan ruokavaliosta ei voitu olla aivan varmoja. Koska monnia pidettiin lihansyöjänä ja ahmattina, pienet lapset olivat kansan arvailujen mukaan erityisessä vaarassa. On oletettavissa, että suomalaisen näkin eli vetehisen esikuva on säkiä Silurus glanis, lastenkielellä loppasuu.

Kalevalan hahmoista Väinämöinen on sankareista se, joka toistuvasti ja usein joutuu kalojen kanssa tekemisiin. Väinämöisen verkkoon tarttuu martaita ja kirokaloja, hän kohtaa myös tursaan, vesien kauhistuksen, Iku-Turson. Vesien tursas, jota Väinämöinen kutsuu myös äijönpojaksi tunnustaa olleensa kalakannan tuhoaikeissa, mutta sanat olivat ikään kuin sukupuuttoa enteilevät, kun Iku-Turso lupaa olla ilmestymättä Väinämöisen alueella ihmisille.

Kalevalan äijönpoika on Iku-Turso. Tämä nimitys muistuttaa kalanimikäytänteen tapaa kutsua isoa ja vanhaa kalaa ukoksi tai äijäksi. Laatokan kalastajille monni on maimanpoika. Alussa kerrottiin länsiteiskolainen uskomustarina Hämeen vesiltä. Kalevalainen runo samasta aiheesta kertoo kalevalaisten sankareitten souturetkestä, jossa Ilmarinen säikähtää perusteellisesti,

mutta Väinämöinen kohtaa urheasti vesihirmun, tartutu sitä korvista kiinni. Korvat ovat monnin kidukset. Monnin kannakselainen nimi on maimanpoika, jonka voisi suomentaa tarkoittavan mammanpoikaa tai maitopoikaa. Suomessa maitopojalla on ymmärretty emostaan vieroittumatonta karhua.

Jo kuului kova kohina
viereltä veno punaisen;
nousi kuohu korkeaksi
vasten purtta Väinämöisen.

Siinä seppo Ilmarinen
Toki säikähti kovasti:
Veret vieri kasvoiltansa,
Puna poskilta putosi.
Veti viltin päänsä päälle,
Yli korvien kohenti,
Peitti kasvot kaunihisti,
Silmänsä sitäi paremmin.

Itse vanha Väinämöinen
katsoi viereltä vesiä,
loi silmät sivulle purren.
Näki kummoa vähäisen:
Iku-Turso, Äijön poika,
vieressä veno punaisen
nosti päätänsä merestä,
lakkoansa lainehesta.
Vaka vanha Väinämöinen
saipa korvat kourihinsa.
Korvista kohottelevi, kysytteli,
lausutteli, sanan virkkoi, noin nimesi:
"Iku-Turso, Äijön poika!
Miksi sie merestä nousit,
kuksi aallosta ylenit
etehen imehnisille,
saanikka Kalevan poian?"
...

"Siksi mie merestä nousin,
siksi aallosta ylenin:
oli mielessä minulla
surmata suku Kalevan,
saa´a Sampo Pohjolahan.
Kun nyt lasket lainehisin,
heität vielä herjan hengen,
enpä toiste tullekana
etehen imehnisille."
(Kalevala 42/ 395 - 446)

Arvoituksellisin monnin nimistä on molli, jonka väitetään olleen myös kiisken nimi. Koska monni tarkoittaa monin paikoin kivennuoliaista, joka on tässä tarkastelussa kivikala, niin sekaannus piikkiseen kalaan kiiskeen tullee tätä kautta. Yleisesti kivikalaksi kutsuttiin simppua, myös härkäsimppua, jonka lyhenne oli härkä. Härästä saatetaan sanoa härkämulli, ja kun tiedämme oon ja uun murteissa vaihdelleen eri syistä sanoissa, niin mulli voi olla mollin rinnakkaismuoto. Mollilla on todennäköisesti kuvattu suuripäistä kalaa, olipa se sitten monni tai härkäsimppu, sekä kalan härkä- ja jääräpäistä käyttäytymistä.

Yksi yleisimpiä lastenpelotteluhahmoja oli sata vuotta sitten Näkki. Kaivoja, lähteitä ja rantavesiä piti varoa, ettei Näkki siepannut. Toisaalta näkki soitti ruokopilliä tai muuta soitinta vesikivellä istuen. Tämä soiton ja hirmukalan yhdistelmä tulee selvästi esiin korkeakulttuurisessa Larin-Kyöstin runossa Tursas.

TURSAS

Näkinkenkälinna liikkuu,
Tursas vielä uneksuu,
leuka on kuin hauen evä,
parta niin kuin rannan levä,
limasilmä, sammalsuu.

soutaa suomupiikillään,
silmän vihree välke kiiltää,
kun hän yhkyy yrmeissään.

Kalamiehen luo hän lipuu,
jok´ei hälle taikaa tuo,
ryskyää ja röyhkii, rykii,
pohjasiimaa nykii, nykii,
kurjan kalaonnen suo.

Luiskahtavi lahden pohjaan,
missä neidot polskaroi,
kutkuttaa ja kiskoo jalkaa,
kravuntietä käydä alkaa,
niin hän vienon viedä voi.

Öin hän rämpii rämeen rantaa,
kyhjöttävi kyyryllään,
suomussormin tarttuu pilliin,
lumoo luonnon leikkiin villiin
sylkytellen säveltään.

Nostaa veestä veteisensä,
kyrmyniskat, piikipäät,
putket, vesikellot soivat,
siipat, siirat karkeloivat,
on kuin oisi hurjat häät!

Kohu kiehuu pitkin pintaa,
suikkaa sudenkorennot,
siipit, saukot piiriin pyörii,
vesitäit ja hyrrää hyörii,
loikkaa lukit, sammakot.
Veessä vetten vienot neidot
solskaa suomupurstojaan,
ulpukruunut päässä väikkyy,

Poreet puhkee, kun hän nousee,
ruokopilli pitkään soi,
käärmekiero köynnös kiikkuu,
katinliekotornit liikkuu,
kun hän kaislaa kahmaloi,
pistää päänsä pillistöstä,

lantehilla laineet läikkyy,
hunnut huiskaa harteillaan.

Vihreet hiukset liehuu, leijaa,
kiiltää kuiset kultavyöt,
siintäin sormet kiertyy käteen
niin kuin säde saartaa säteen,
niin ne kelluu kesäyöt,
kunnes nousee armas aamu,
kaikki usvaan uppoaa,
karsinaansa keijut hiipi,
sävel värjyy niin kuin siipi,
näkinlinna liikahtaa.

Taukoo Tursan taikasoitto,
pois hän soljuu kaislikkoon,
vihreen virran valtakuntaan,
uupuneena uinuu untaan,
päivä kuultaa kammioon.

(Larin-Kyösti)

Runoilija on sijoittanut aikansa uskomukset runoon. Esittelystä ilmenee tursaan oleilevan pohjamudissa simpukoiden joukossa. Ilmenee, että otus on yösaalistaja, jolla on hauen evää muistuttava leuka, ahmatin suu, loppasuu, ja leukaperistä riippuu jotain liehuvaa. Tämä viittaa monniin, voimme olettaa monnin lisänimiin kuuluneen luonnehdinnat limasilmä ja sammalsuu, joten epävarmoja monnia tarkoittavia lisiä ovat seuraavat nimet:

Näkki	Maali	Tursas
Loppa	Sammalsuu	Vetehinen
Loppasuu	Partapekko	Ikutursas
Limasilmä	Partasuu	

Neljä monnia mahdollisesti tarkoittavista nimistä on peräisin lastenperinteestä, näkki, loppa, loppasuu ja maali ovat näitä nimiä. Kolme on puhtaasti tarullisia kuten tursas, ikuturso ja vetehinen, joihin näkki usein rinnastetaan. Tästä päätellen näkin voi olettaa olleen alkujaan aito myyttinen olento Iku-Turso, josta sittemmin on tullut soittava uskomusolento Näkki, jonka jälkeen se on vaipunut kohti unohdusta lastenperinteen maaliksi ja lopaksi.

Tässä jatkumossa on ollut välivaihe, jossa monnia on pyydetty, mutta pidetty sitä myyttisenä mahtikalana, jota piti kutsua kiertoilmauksin limasilmäksi, maimanpojaksi, partasuuksi, sammalsuuksi tai partapekoksi tai eväkalaksi eli säkiäksi. Sanansirpale menneiltä ajoilta lienee kotoisin tästä yhteydestä. Monni oli kaikkinielevä tyranni ja eväkäs, hyväkäs, jota pelättiin. Pellonpekko vahti viljan kasvua. Voi olla, että vesien partapekko, mollimonni oli alkujaan veden viljan vahtija, joka olla möllötteli hiljaa kolossaan silmä kovana.

Kaikkiaan monnin nimiä ei montaa enää tunneta, vaikka kala on ollut hirmuinen. Syynä lienee, se että kalaa on tavattu vain paikoitellen. Osittain piikkimonni, made ja kivennuoliainen lienevät monni -nimen takana, mutta joissain tilanteissa ja tapauksissa monniksi on kutsuttu myös isoa monnia. Pohjoisempanakin tosin esiintyy myyttisiä monneja, sillä Paulaharjun mukaan Muotkajärvessä oli aikoinaan nähty oikea trollikala. Hyvällä säkällä monnin saattoi kohdata ja kohtaamisesta selvitä ehjin nahoin.

6.9 NIMI JOKA LÄHTÖÖN - KIVIKALA

Kalevala puhuu toistuvasti kirjokalliosta. Kivikalojen nimistö on pakanamaan kartta, jossa fantasoiva mielikuvitus on puhjennut kukkaan - niin erilaisia ja monenkirjavia käsityksiä kivikalalajeista on ollut. Kaarle Krohnilla oli kivikalasta selkeä näkemys, kivikala oli Cottus gobio, mutta elänlääkäri eräkirjailija Yrjö Kokko tunsi kalan rantarautiaisena. Kivikala ei ole itse asiassa mikään kala, vaan yleismääre kalalle kuten haili on tietyille suolakaloiiksi tehtäville kaloille.

Fantastisuuteen ja fantasiamyteemiin kuuluvat kalevalaisesta mytologiasta esim. Kultaneidon taonta, jossa muinaiset myytit ja miehiset haaveet saavan hohtavan, mutta etäisen ja kylmän kauniin muodon. Fantasiat sisältävät mitä vain kuviteltavissa olevaa, siihen sisältyvät tieteiskirjallisuuden kauhukuvat ja utopiat, myytit kadonneista mantereista. Kuvitelma nielee sisäänsä vedenalaiset kaupungit ja maanalaiset palatsit, ihmeellliset aarrekätköt merenpohjassa ja vuorten uumenissa, lintukotolaiset, joista ei tiedetä, mistä ne tulevat ja minne menevät. Fantasiakerronta on monenkirjavaa ja arvaamatonta käänteissään.

6.9.1 Neljä eri kivikalaa

Miksi kivikala on ajateltu fantastisen myteemin kalana? Kivikala on mielikuvitusnimi tarkemmin määrittelemättömälle pikkukalalalle. Kivikalaa ei tosiasiassa ole, vain siksi nimettyjä kalalajeja. Eri lähteiden mukaan kivikaloina on tunnettu eri aikoina eri kaloja, moni kalalaji on peitenimen kivikala. Kivikaloja on pääsääntöisesti neljää eri lajia, joskin mitä vain lajia on saatettu kalojen kivikoiden kupeessa viihtymisen vuoksi kutsua kivikalaksi. Nykyisten lajinimien mukaan tärkeimmät kivikalat ovat:

A) KIVISIMPPU (Cottus gobio)
B) KIVENNUOLIAINEN (Barbatula barbatula)
C) KOLMIPIIKKI (Gasterosteus aculeatus)
D) MUTU (Phoxinus phoxinus).

6.9.2 Kivisimppu eli kivikala

Kun nuori Kaarle Krohn sai kerättyä Itä-Suomesta kivikalan nimiä, hän ilmoitti kivikalan olevan lajia Cottus gobio. Pieni kivisimppu oli saanut hurjia ominaisnimiä, joiden mukaan kyseessä oli harmaa myrkyllinen otus, oikea luupää, mutta sopiva vesipäästäisen syötiksi, vaikka kala itse söi sammakoita. Tässä luonnehdinnassa olisi arvoitusta ja pohdittavaa kerrakseen jopa radion Luontoillalle.

Selon saamisessa on turvauduttava ennen 1900-lukua ja 1900-luvun jälkeen julkaistuihin tietoihin ja verrattava luonnontieteellistä yleistajuista tietoa kansan esittämiin ajatuksiin. Yli vuosisadan takaa toimii perinteenkantajana Mela-Kivirikon teos Suomen luurankoisista (Mela teki alkuperäisen teoksensa jo 1800-luvun lopulla, mutta täydensi teostaan vuosien mittaan, ja teos julkaistiin postuumisti hänen kokoamansa aineiston pohjalta vuonna 1909. Teos tunnetaan Mela-Kivirikon teoksena) sekä Hannu Lehtosen vuonna 2003 julkaisema teos Iso kalakirja, ahvenesta vimpaan. Molemmissa teoksissa kalat esitellään lajeittain ja suvuttain.

Kivikaojen ominaisnimet Kaarle Krohnin mukaan ovat: Harmaavärinen, keitonmyrkky, kivipää, puromykränsyött, sammakonsyöjä. Vaikuttava peitenimistö viittaa kalan arvoituksellisuuteen. Tieteellinen nimivihje viittaa simppulajiin, mutta onko kyseessä simppu, jonka maksa muuttuu keitettäessä punaiseksi, kuten Olaus Magnus totesi 1500-luvulla. Melan kirjassa kivisimppua ei ole, mutta kivikala on siellä samalla tieteellisellä nimellä Cottus gobio, joten varsinaisena kivikalana voidaan pitää kivisimppua. Melan esittämät kivikalan paikallisnimet olivat:
Kivennuolijainen, kiviahven, kiviesko, kivikiiski, lakka, merihärjänpoika, rantalatikko, rantamikko, rautalohi, simppu.

Mitä tietää mainita alan tietäjä vuosisataisen kehityksen, räjähdysmäisen tiedon leviämisen ja nimikomission sitkeän työskentelyn jälkeen kivikalojen nimiperinteestä? Professori Lehtonen ei tunne kivikalaa lainkaan, mutta tieteellistä luokittelua seuraten Ison kalakirjan hakemistosta voi löytää lajin Cottus gobio, joka tunnetaan edelleen kivisimppuna. Ympäri käydään yhteen tullaan. Cottus gobio on Melalle kivikala ja Lehtoselle uudemman tyylin mukaisesti kivisimppu. Saamme yhtälön kivikala = kivisimppu = Cottus gobio, jonka nimikirjosta Lehtonen esittää oman versionsa.

Kivisimpun paikallisnimet Hannu Lehtosen mukaan ovat: Kivennuoliainen, kiviahven, kiviesko, kivikiiski, rantalatikko, rantamikko. Aikaa on kulunut, tieteen itsekorjaavuus toiminut, nomenklatuurin iskuvoima oli purrut. Nimiä oli vähemmän kuin aiemmin ja tilanne entistä sekavampi. Aivan hirmutarkasti ei Lehtonen ollut Melaansa lukenut! Jotain on jäänyt puuttumaan Cottus gobion nimistä, mutta aivan oikein hän toteaa, ettei kivennuoliainen ole samaa lajia kuin kivisimppu, vaan satakuntalainen tapa hämätä kivisimpun oikea

olemus. Mela-Kivirikon teoksessa sen sijaan on selvästi kivikalana mainittu myös kivennuoliainen.

Ennen kuin jatkamme pohdintaa kivikalaryhmään b) kiven-nuoliainen, on syytä kerrata saatu nimiaines. Krohnin otokset ovat omaa luokkaansa, ne ovat selvästikin umpilampisanoja. Kirjattu yleistajuinen luontotietous on hävittänyt osan sanoista tarpeettomina, lakka, merihärjänpoika, rautalohi ja simppu ovat tippuneet pois. Sen sijaan tapa inhimillistää luontokappale on säilynyt, sillä kiviesko mainitaan yhä samoin kuin kivimikko. Kurkijokelaiset kivikalan nimet lakka ja rautalohi sen sijaan lakkasivat olemasta jossain vaiheessa, jäivät rajan taa. Simppu kantautui satukirjoissa lastenkammariin.

6.9.3 Kivennuoliainen eli kivinuolija

Toinen kivikalana tunnettu kalalaji on kivennuoliainen (Barbatula barbatula), joka Melalla on muodossa Cobitis barbatula, kivennuolijainen. Selvyys on viisainta saada itse, joten seuraavassa karua toistoa nimilistoista. Mela luettelee tuntemiaan kivennuoliaisen nimiä kuin vettä, ja kivikalojen nimikirjo ja sekaantumisen mahdollisuudet suurenevat huimasti. Nimirypäs lisääntyy sanoilla monni, hauki, made kuin myös kiiski ja suutari:

Tavallinen kivennuolijainen Melan mukaan:

hujokka	monni	punttimade
jauhoturpa	partahauki	purri
karvakiiski	partakala	purrikka.
karvamade	partamatikka	rantamatikka
kituriima	partamatti	rantarulli
kivihauki	partapekko	suutari
kivikala	partapiikki	
kivimade	partasuu	

Mela nimittää kivikalaksi tavallista kivennuolijaista, minkä lisäksi on olemassa iso kivennuolija eli mutakala ja piikkiposkinen kivennuolijainen, joka Koivistolla tunnettiin merineulana. Tähän nimikirjoon ei luulisi professori Lehtosellakaan olevan mitään lisäämistä, mutta on hänellä. Kirjassaan hän sanoo edellisten lisäksi myös muodot partamade ja partapisteli. Melan piikkiposkinen kivennuoliainen alias merineula on hänen teoksessaan muuttunut rantanuoliaiseksi eli rantaneulaksi (Cobitis taenia).

Kivinilkka on Melan Luurankoisissa mainittu kivimateen synonyymina, ja kivimade on myös tavallinen kivennuoliainen, joten kivimateella on tarkoitettu

ainakin kivinilkkaa ja kivennuoliasta kivikalana. Viroksi kivinilkka on emakala ja Saksassa tätä evien heiluttajaa kutsuttaan juhlavasti ankeriaan äidiksi (aalmutter).

6.9.4 Kolmipiikki eli rautakala

Elias Lönnrotin hieman keskentekoisessa lintusanakirjan käsikirjoituksessa on joukossa kalojen nimiä. Ajan käytännön mukaisesti kolmipiikkiä nimitettiin siinä rautakalaksi kuten Melakin kirjassaan tekee 1800-luvulla. Tieteellisen nimen horjuvuus oli tuolloin lähes yhtä suurta kuin kansaomaiset käsitykset siitä, mikä piikkikala on ymmärrettävä kivikalaksi. Lönnrotin rautakala oli "benunge, benhäst, tiotaggad spigg. - syn. gasteracanthus pungitius, gasterosteus pungitius", mutta myös pelkkä "spigg, Gasterosteus aculeatus". Tästä ei sen enempää.

Vuosisata sitten lajiluokitukset olivat vielä vakiintumattomia, mutta Lönnrot viittaa samaan kuin minkä Melakin on esittänyt. Rautakaloja on kaksi lajia aculatus ja pungitius. Maailma muuttuu ja nimet sen mukana. Melan 1800-luvun kivikala eli rautakala ei ole kolmipiikki vaan kymmenpiikki kuten seuraavasta luettelosta voidaan havaita:

Kolmepiikkinen rautakala Melan mukaan:

kituspiikkari
kituspiikki
kivituikkinen
piikkikala
piikkinäkäri
piikkirautunen
pistaripa
rapatuikkinen
rautakala
rautamankki
rauti
rueddikulmik

Kymmenpiikkinen rautakala Melan mukaan:

harnikka
kivikala
koliuka,
kärtshä
musta rautakala
mutamalkki,
piikila
piikkihauki
piikkirutunen
pukkimaimonen
puskari
Rautakala
sukupiikki
tuukki

Hannu Lehtosen esittämät vastaavat nimet yli sata vuotta myöhemmin:

kituspiikkijä
kivituikkinen
kolmepiikkinen rautakala
piikkinäkäri
piikkirautunen
rapatuikkinen
skitari

Kymmenpiikin nimet ovat osin samat kuin edellä, mutta tämän lisäksi se tunnetaan nimillä harnikka, piikkihauki, piikkirautunen, sukupiikki.

Erikoiset elintavat ja ruumiinmuodot ovat innoittaneet kansaa nimeämään kaloja. Rautakala muistuttaa lintua, koska se tekee linnunpesää muistuttavan kutupaikan itselleen. Koiras vaalii rantakivikkoon rakentamaansa kotipesää, jonne se viekoittelee naaraan kutemaan. Tämä vedenalainen palatsi ja rautakalan soidinmenot ovat innoittaneet etologeja kautta maailman. Eikä vain etologeja, myös lastenkirjoissa tästä on puhuttu. Rautakalasta ei voi puhua ilman viittausta sen tanssi- ja rakennustaitoon. Pesä on kuin pääskyn pesä. Saattaa olla, että myytit rantapääskysistä, jotka katoavat kaislikkoon, ovat osittain kivikaloista peräisin.

6.9.5 Mutu eli elritsa

Kalatietokirjoissa on silloin tällöin hämmästystä ja ihmetystä mutuun kohdistuneesta nimikirjosta. Tämä selittyy osin jo edellä kerrotusta. Mutu (elritza) on yksi kivikaloina tunnetuista kaloista, joten nimet ovat voineet alun perin kuulua jollekin toiselle kalalle. Pikaotos murrearkiston ”Teuras-Lönnrotiin” osoittaa, että mutu sata vuotta sitten tunnettiin tieteellisellä nimellä Phoxinus aphya, ja sillä todella oli yllättävän monta lempinimeä.

Mutu (Phoxinus aphya) oli:

lohenpoika	rannanmaikko	paarmamaimunen
sirkka	kivirautunen	rantavonttu
rapatuikkinen	hepokala	rantavontulainen
trompnappula	turrana	pienempi rantamanttu
haapiainen	piimäkala	koiranvanttu
maiva	jussi	koiranvonttu
keni	massi	mutu
rantamaikkuri	maimo	lallero
rantamaikkunen	maimunen	palkokala
rantamatikka	kivikala	spitalikala.
rantarautunen	kulmakko	

Alla olevaan vertailulistaan on merkitty kolmen lähteen mukaiset kivikalan tunentut rinnakkaisnimet, suluissa mistä lähteestä nimi on peräisin. Merkinnöistä Kotus = K, Lehtonen = L, Mela = M.

Haapiainen (K+M)
hepokala (M+L)
jussi (M)
keniä (M+K)
kivikala (M+K)
kivirautunen (M+L)
koiranvanttu (M+K)
koiranvonttu (M+K)
korpesmaimo (M)
kuhnakko (L)
kulmakko (M+K)
lallero (M+K)
lohenpoika
maima (L+M+K)
maimo (M+K)
maimunen (M+K)
maiva (M+K)
massi (M)
mutu (M+K+L)
paaramaimunen (M+K)
palkokala (M+L)
pienempi rantamanttu (M)
piikikala (K)
piikirautunen
piimäkala (M+L)
pitalikala (K)
rannanmaikko (M)
rantamaikkunen (M)
rantamaikkuri (M)
rantamaikunen (K)
rantamaikuri (K)
rantamassi (L)
rantamatikka (M)
rantarautunen (M)
rantavonttu (M+K)
rantavontulainen (M+K+L)
rapatuikkinen (M+K)
raputuikkinen (L)
rautunen (M)
sirkka (M)
spitalikala (M+K)
trompnappula (M+K+L)
turrana (M).

Kivikalan nimiä on enemmän kuin on uskottukaan! Mutta viittaavatko nimet Lehtosen mutuluonnehdintaan, "uteliaaseen pikkuepeliin" tai rantaan? Vajaa neljänne nimistä sisältää rantamaininnan. Tarkastelussa kaikki kolme nimilähdettä ovat maininneet vain muutamia yhteisiksi ja siten tunnetuiksi katsottavia nimiä. Tämän frekvenssin, esiintyvyysperiaatteen mukaan mutu on maima, rantavontulainen, trompnappula. Neljästä nimestä vain yksi viitttaa rantaan, kaksi kutuun.

6.9.6 Sekalaisia kivikaloja

Kivinilkaksi kutsutaan joskus kivennuolijaista ja muita kivikaloja, vaikka itse laji onkin oma lajinsa Zoares viviparus. Lehtosen Isossa kalakirjassa, sen hakemisto-osassa on kivinilkaksi mainittu myös törö. Tämän lisäksi, kun kivikala on rinnastunut tuon tuosta myös simppuihin lajia tarkemmin erittelemättä, "kivikalojen" kirjo lisääntyy toden teolla, koska simppujakin on monta eri lajia. Piikkisimppu tunnetaan pikkuhorkkelina, isosimppu isohorkkelina ja härkäsimppu on merihärkä eli sarvisimppu.

Sanastuksen uranuurtaja Elias Lönnrot on nimennyt kivikalaksi lähinnä kivennuolijan ja kivisimpun, mutta rannantuntumassa on jo toisin, sillä vaikka Lönnrotilla ei julkaisemattomassa lintukalakirjassaan ole montaa kalan toisintonimeä mainita eikä hänen tiedoissaan esiinny rantakalaa ollenkaan, niin käsikirjoituksessa on ranta-alkuisia kaloja useita. Sieltä löytyvät eritasoisin maininnoin:

Rantalatikko (cottus gobio)
Rantamaikko, (gasterosteus pungitius);
rautakala, tuikkinen, kitupiikki, paskapiikki.
Rantamuikko = rantalatikko, rantamuikkonen, rantmaikko.
Rantavanttu, rantavanttunen (jokin kalalaji)

Kivennuolijainen miellettiin pääsääntöisesti kivikalaksi, mutta Lönnrot tuumi Cottus gobion olevan kivisimppu eli rantalatikko. Kaarle Krohn ja A.J. Mela ovat samaa mieltä omilla tahoillaan. Lönnrot on maininnut rantamuikon rautakalana, mutta kivikalana se on hänelle tuntematon. Kitupiikkikin on jäänyt suomen kieleen elämään ihan toisessa merkityksessä kuin kalan lempinimenä. Ristiintarkistus osoittaa, että kyseessä on kituspiikki, jonka Lönnrot myöntää olevan "spigg, skötspigg" (gasterosteus aculeatus). Kituspiikkisyys oletettavasti viittaa enemmän piikkiposkiseen kivenuolijaiseen kuin tavalliseen kivennuoliaiseen. Mutua Lönnrot ei tunne, vaan hän tyytyy toteamaan nimimuunnelman kuuluvan jollekin kalalajille. Sen sijaan rantamaikko nimitoisintoineen on sijoitettu kymmenpiikkisen rautakalan nimeksi toisin kuin sen myöhemmät tulkinnat, jotka pitävät rautakalana kolmipiikkistä rautakalaa.Horjuva käytänne osoittanee, että nimikierto oli osaksi tahallista ja osaksi puutteellisen tiedon aikaan saannosta.

Kivennuoliaiset ja rantavanttuset ovat nimen ja lajin sekoituksena voineet antaa lisänsä nimisoppaan, koska vesissä on liikkunut myös rantaneuloja, nykyiseltä nimeltään rantanuoliaisia (Cobitis taenia). Tästä sekaannuksesta ja selvennyspyrkimyksistä lienevät lähtöisin monet kivikalan ranta-alkuiset nimet. Kalanimistö on merkkiverkko, jossa yksi johtaa toiseen ja kolmanteen laajenevalla silmäkoolla.
Nuoliainen on Lönnrotille kivennuoliainen, Cobitis barbatula, rantanuoliaista hän ei lainkaan tunne, eikä ihme, kun kalaa esiintyy maassamme nykyään lähinnä vain Suomenlahden vesistöissä. Rautakala ja rantaneula ovat epäsuorasti nimi-sekoittumisten kautta molemmat kivikaloja, sillä rantaneulaa on Melan ajoilla sanottu piikiposkiseksi kivennuolijaksi, koska sen elintavat muistuttavat kivennuolijaa. Saksaksi nimi on myös ollut kivennuolija "Steinbeisser, Steinpitzger".

Piikkiposkisia kivennuolijoita on käytetty akvaariokaloina ennakoimassa ilmoja, Etelä-Karjalassa, Suomenlahden ja Laatokan rannikoilla kala toimi sääpuntarina. Kivikalan suurin merkitys ihmiselle tulleekin tästä samoin kuin sen saama nimistön kirjo. Rantaneula eli piikkiposkinen kivennuolijainen on elintavoiltaan huomiota herättävä. Se hautautuu hiekkaan lähes kokonaan, pää vain pilkistää esiin, ja ahdistettuna piikkiposki voi vajota maan alle ilmaantuen esiin jostain yllättävästä kohden. Katoamistempun lisäksi piikkiposkinen kivennuolija on superhalaaja. Kutee niin että roiskahtaa, kun se kiertyy kumppanin ympärille ja pusertaa mädin esiin. Liha on hyvää, näin oleteteaan - jokunen kalakissa sen tietääkin.

Koivistolla piikkiposki tunnettiin merineulana, mutta Lönnrotin sanakirjan merineula on lajia Nerophis ophidion (hafsnål, tångsnipa). Ulkomuodoltaan rantaneula on kivennuoliaisen kaltainen, mutta erona on silmän kohdalta nouseva pystysuuntainen kärjestään haarautuva luupiiki, sekä eräitä muita erottavia tekijöitä, kun tarkemmin katsoi. Harvoin kaloja entisaikaan niin tarkkaan tutkittiin, epäilemättä rantaneulakin välillä luettiin kivikalojen kastiin kuuluvaksi. Kun edelliset tiedot yhdistetään, niin lähtökohtana olleeseen viidentoista kivikalan nimeen on lisättävä satakunta nimeä lisää. (Liite 3. Kivikalojen kirjo)

6.10 KIELSI VANHA VÄINÄMÖINEN - KUHA

Kuhan purjeet ovat uljaat, kirkkaan keltaiset ja vauhtiviivoin koristellut evät, joilla tämä mystisen myteemin rallikala ohjaa kulkuaan.Mystinen on vaikeasti määriteltävissä, koska se on sisällöltään arvoituksellista ja tuntematonta. Lyhyesti luonnehtien mystiiikkamyteemiin liittyy pyhän ja taianomaisen sekoittuminen. Mystiikassa on myytillä merkittävä rooli, mutta aito kokemus mataloituu herkästi mystisismiksi, alkuperäisen myytin vesitetyksi versioksi. Myytti myös vajoaa herkästi myyttisestä tiedosta salamenoiksi ja okkultismiksi. Mystinen kuvaa kuolemattomuutta symbolistista kuvakieltä käyttäen.

Kansanrunouden tutkijalle, professori Kaarle Krohnille kerrottiin juukalaisten nimittävän kuhaa eväkorvaksi, litteäpurstoksi, nousurinnaksi, porkkasilmäksi, pyöreäkyljeksi, pyöreäseläksi, sileäpääksi, sileäsuomuksi, tasaturvaksi, valkeapinnaksi. Olaus Magnus esitti 1500-luvulla vanhan uskomuksen kuhasta. Kuha oli tuolloin tunnettu kala, ja sen väitettiin muistuttavan haukea kesällä, jolloin se oli vesien suurpedon ystävä, mutta syksyn tullen välit viilenivät ja tulivat niin kylmiksi, että talvella kuha oli hauen viholllinen. (Magnus 2002:569). Tässä uskomuksessa on hienovarainen viittaus hauen ja kuhan liittoon, joka muistuttaa antiikin mytologian kertomusta Hadeksen ja Persefonen liitosta, jossa ytheiseloa kesti puoli vuotta. Vieläkin varhemmalle ajalle muistitieto ylettyy, sillä Väinämöinen tunsi kuhan, osasi sitä onkia ja varoitti kajoamasta kuhan kutuun.

Mystisesti tämä tieto löytyy Kantelettaresta, sen keskeisimmästä kalarunosta, joka on täynnä kalastusaihetta. Runo on Kantelettaren ensimmäisessä runovihossa nimellä Väinämöisen sanoja. Muita selkeitä kuhamainintoja ei Kalevala tai Kanteletar sisällä. Kuha tulee mystisesti mukaan runokuvana ja elämän symbolina ja katoaa sen tien runojen tulkinnoista ja toisinnoista. Kantelettaren Väinämöisen sanoissa kielletään kajoamasta kuhan kutuun.Kalevalassa kuha osallistui tulisorosen kiertokulkuun.

VÄINÄMÖISEN SANAT.

Läksi veljekset vesille,
Emon lapset lainehille.
Kielti vanha Väinämöinen,
Epäsi suvannon sulho,
Kielti kolmesta pahasta:
Vesillä viheltämästä,
Lainehilla laulamasta,
Venehessä vieremästä, **-> kalastettaessa on oltava hiljaa**
Purressa parahtamasta.
Oli veljekset vesillä,
emon lapset lainehilla.
kielti vanha Väinämöinen,
epäsi suvannon sulho,
kielti kolmesta pahasta:
suolimasta siian suolta,
hauin vuolta vuolimasta
syömästä kalankutuja. **-> ruokatabukielto**
Noin se virkkoi Väinämöinen,
ennensyntynyt pakasi,
nuoremmalle veiollensa:
"Ei sinun pitäisi syöä,
ei sinun, ei muienkana,
siian suolta, hauin vuolta,
ahvenen alaista puolta,
kuujasen kutumätiä." **-> ruokatabun vahvistus**

Tuli veljekset vesiltä,
emon lapset lainehilta.
Kielti vanha Väinämöinen,
epäsi suvannon sulho,
kielti kolmesta pahasta:
yksin öillä kulkemasta,
humalassa huutamasta,
maantiellä makoamasta,
syänyöllä soutamasta. **-> hyvät tavat kunniaan**
Vaan ei kiellyt Väinämöinen,
evännyt suvannon sulho
hukkuvata huutamasta,
kuollutta makoamasta. -> **hätä ei lue lakia**

Kielti vanha Väinämöinen,

epäsi suvannon sulho
auroa poron perästä,
Lapinmaasta taikinoa;
kielti uimasta uhalla,
veikan vettä soutamasta. -> **veden kunnioitus**

Kielti vanha Väinämöinen,
epäsi suvannon sulho
kukkaroa paikattua
vyöltä miehen naimattoman;
kielti työtöntä taloa,
toukoa tekemätöntä.

Kielti vanha Väinämöinen,
Epäsi suvannon sulho
kielti maata miehetöntä,
kirvehetöntä kyleä,
eloa emännätöntä,
koiratonta kartanoa.

Vielä kielti Väinämöinen,
epäsi suvannon sulho
kullalle kumartamasta,
hopialle horjumasta,
vanhan nuorta tahtomasta,
kaunista käkeämästä.

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:
kaunis on kattila tulella,
vaikka vettä kiehukohon; -> **valmiudet, välineiden toimivuus,**
hyvä mieli miehen päässä, **vihmeryys**
vaikka ilman istukohon –
väki ei väännä hartioita,
säre ei mieli miehen päätä.

Sanoi vanha Väinämöinen,
nuoremmalle veiollensa:
Hoia honkaista venettä,
hoia hongan veistäjätä. -> **väline- ja ihmissuhdehuolto**
Pah´on orja palkatonna,
paha paljon palkan kanssa –
osallahan mies elävi,
koira toisen kohtalolla. **-> saaliin jako**

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:

Suo vilja vihattavalle,
rahat raukoiteltavalle!
Hullu saapoa vihaavi,
siitä saapi saamatonki,
viha viepi viljan maasta,
kateus kalan veestä. -> **kateus**

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:
Aina auttavi Jumala,
ajan kunki katkaisevi.
Viipyen erät paremmat,
kauan ollen kaunihimmat.
Harvoin syötti harva verkko,
silloin suurilla kaloilla. **-> kalaonni**

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:
Jumalass´on juoksun määrä,
ei miehen ripeyessä.
Juokseva johonkin saapi,
käypä kauas kerkiävi.
Usein käypi käypä härkä,
kun jo hengästyi hevonen.

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:
Sitä kuusta kuuleminen,
jonka juuressa asunto.
Kiitä muille muita maita,
itselle omia maita. -> **apajapaikat, eräetiketti**
Omat maat maku´isimmat
omat metsät mieluisimmat.

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:
Väli on väätyllä vitsalla,
väli väättymättömällä.
Mies tulevi neuvotusta,
koira neuvomattomasta.
Tieto ei miestä tieltä työnnä,
neuvo syrjähän syseä. -> **kalastusvinkit**

Sanoi vanha Väinämöinen
nuoremmalle veiollensa:

Soisin Suomeni hyväksi,
Karjalani kaunihiksi,
hyvin ain´elettäväksi,
kunnialla kuoltavaksi. –
Laiskat Lappihin menevän,
muut veltot **Viron vesille.** **-> oudot kalavedet**

Väinämöisen sanojen (Kanteletar I/90, 31-32) motiiveina ovat: veneily, soutu, uinti, vesiurheilu, laine, hauki, siika, ahven, kuha, kutu, mäti, apajat, kalansuolet, keitto, saalis, kateus, vinkit, neuvot, tieto, suvanto eli lähes kaikki kalastuksessa oleellinen tieto. Runoon on merkitty lihavoituina ne tekstin osat, jotka viittaavat kala-aiheisiin, ja jotka oikeuttavat kutsumaan runoa Kantelettaren kala-aiheiseksi runoksi, lyhyesti kalarunoksi.

Runossa Väinämöinen, kuka ties jumalako vai jälkeläinen, opettaa nuo-rempaa veljeään erälle. Kalastus vaatii taitoa ja kärsivällisyyttä, mutta odotus palkitaan, kotoisilla vesillä on paras, laiskat ja onnen onkijat menevät merta edemmäksi kalaan, Lappiin ja Viron vesille.

Viipyen erät paremmat,
kauan ollen kaunihimmat.
Harvoin syötti harva verkko,
silloin suurilla kaloilla.

Vanhempi veljeksistä, Väinämöinen osaa suhtautua myös kalakateuteen ja antaa viisaan neuvon, kadehtijaa on pidettävä täyttä ymmärrystä vailla olevana, joka ei tajua omaa parastaan.

Suo vilja vihattavalle,
rahat raukoiteltavalle!
Hullu saapoa vihaavi,
siitä saapi saamatonki,
viha viepi viljan maasta,
kateus kalan veestä.

Vesillä kuha on arvoituksellinen kala, jonka selviytymisstrategioihin kuuluvat sameat vedet. Rantavesien vihannassa lurittelee sekalaisia värssyjä lintu, joka on kuhan tavoin hyvin salaperäinen ja mieltä kiehtova kirkkaankeltaisessa puvussaan. Kuhalla on upeat harjakset. Keltarintainen pikkulintu kuhankeittäjä on saanut nimensä kuhan mukaan. Siinä missä kuhankeittäjän kieli laulaa, kiitää

kuha vesiä pitkin keltainen virtaviivainen harja hulmuten, mutta omaa väriään se ei voi vastustaa. Kuhanuistelun ykkösväri on fluorikeltainen. Liikehdinnän sulavuus on yhteistä sekä kuhalle että joutsenelle. Eteläiset puhurit tuovat kuhan ja joutsenen kalavesille.

Mystiseksi kuhan tekee kaksi arvoituksellista nimitystä. Lahnalintua eli haukirastasta kutsutaan kuhankeittäjäksi, salokorpia nimitetään kuhavaaroiksi.

6.11 KAUAS ON PITKÄ MATKA - ANKERIAS

Ankerias kuuluu eksotiamyyttisiin eläimiin. Se vaeltaa Suomeen kaukaa vierailta mailta Sargassomereltä eri vaiheiden ja muodonmuutosten kautta. Eksotiamyteemiin kuuluu taruolentoja, kääpiöitä ja taivaanääreläisiä. Hyvän ja pahan taistelu, symbolit; itämaiset ja ajallisesti tai paikallisesti etäiset kulttuuri-ainekset sekä lainatut vaikutteet ova eksotiaa.

Ankerias tulee kaukaa ja sen kuolinkamppailun sitkeydestä liikkuu hurjia huhuja. Ankeriaan kuolinkouristukset ovat pitkälliset, hengen lähtö niin sitkeässä, että kerrotaan sen uineen päättömänä Suomenlahden yli. Kalaa on vaikea saada hengiltä, mutta yksi keino tepsi. Kun kalan pisti suolatynnyriin tai sen pään pujotti suolasäkkiin, kala heitti henkensä muutamassa minuutissa.

Ankeriaan tahto elää on voimakas. Ankeriasta kutsutaan paikoin aitokaiseksi, sillä öiseen aikaan se tuntee vaistonvaraista houkutusta katsoa, onko ruoho vihreämpää aidan toisella puolen. Aitokainen saattaa nousta pellon ojasta kasteista ruohikkoa pitkin katsomaan, miten pellon oraat kasvavat.

Lyhyenä potpurina ankeriaan nimestä on perimätietona seuraavia tietoja kertynyt murrearkistoon. Ankeriaan vanha ja yleinen nimitys on ollut airokala, joka silloin tällöin tarttui silakkapyydyksiin. Vaikka ankeriaita ei erityisesti pyydystetty, niitä saatiin sattumalta, tuohustamalla ja sumpulla tuli ankeriasta ja haukea. Kala tarttui hanakasti myös mustaan nokkaseen, koukkuun. Airokalaksi nimitettiin myös siikaa tai muuta kalaa, joka annettiin apajan ulossoutajalle palkaksi. Muunnelmanimi aitokalasta oli airokas, mutta paikoin sitä sanottiin myös sirokkaaksi. Airokas ei ollut ainoastaan ankeriaan toisintonimi, nuotalla oltaessa airoissa olija eli soutaja itse oli airokas.

Ankeriasta saatiin, mutta airokkaita ei syöty, vaikka Olaus Magnus nimittikin historiassaan kalaa anigeriksi, ja kertoi lihan olevan valkoista ja hyvää, kalan pitkän ja hyvänmakuisen. Kansa tyytyi nylkemään nahan, josta tehtiin

tuppivöitä ja remmejä, joskin nahan rasvaisuus rajoitti käyttöä. Madonnahka oli haluttu kapistus selkäsärkyyn, sillä se sitoi selkäkivut paremmin kuin lääkärinoppi. Ankeriaan nahka tarvittiin, kun sivut tulivat kipeiksi. Vanhat arvelivat ankeriaan olevan enemmän käärmeen kuin kalan kutua so. sukua. Nahkavyökalana ja matokalana ankerias on saattanut nimityksenä aika ajoin sotkeutua myös nahkiaisen nimeen. Oikea nahkiainen oli Temmesjoessa hitanahkiainen.

Ankeriaan eksotiaa lisäsi sen outo kutemistapa. Koska se ei kutenut Suomen vesillä lainkaan, kansa arveli lähimmän kutupaikan sijaitsevan Välimerelllä, mutta Olaus Magnuksen käsityksen mukaan ankerias lisääntyi hankaamalla itseään luotoja ja kiviä vasten (Magnus 2002:581).

6.11.1 Kaukaa haettua

Kampelan ohella ankeriaasta on runsaasti syntytarinoita kansanrunousarkistossa. Ankeriaan ja käärmeen ero ei kansan keskuudessa sekään ole aivan itsestään selvä. Ankerias rantautuu kaukaa Suomeen, ties millä keinoin ja luiru olemus muistuttaa käärmettä. Käärmeen ja haitallisten hyönteisten on uskottu syntyneen paholaisesta. Ankeriaasta ei oltu aivan varmoja tulisiko se laskea käärmeeksi vai kalaksi, paholaisen vai jumalan luomaksi. Seuraavissa synnyissä osa on ehkä alkujaan viitannut annkeriaaseen, vaikka puhutaankin käärmeestä, mutta pääsääntöisesti hyvä mato oli evätön kala.

Esimerkki 1
Vapahtaja ja Neitsyt Maria kulkivat kalliolla keskustellen pyhistä asioista. Vapahtaja huokasi syvään maailman pahuudelle ja siinä samassa hyttynen lensi hänen suuhunsa ollen hänet tukahduttaa. Herra yskäisi silloin voimakkaasti niin että mäki mäjähti ja sylkäisi syljen mukana myös hyttysen kalliolle. Maria sanoi sille: Sinä siivellinen saatana tahdoit tappaa poikani - ja aikoi tallata hyttysen, mutta Herra sanoi: Anna sen elää. Silloin alkoi sylki valua pitkäksi pitkin kalliota ja siitä syntyi käärme. (SKS/KRA: Tarvasjoki, Taru Kivi ,KRK 6:231. 1935 - Kyösti Kivi, 54 v.)

Esimerkki 2
Käärme ei ole Jumalan luoma. Sen loi piru. Kun Jumala loi ihmisen, jäi tähteeksi pieni suonen pala. Piru sai sen käsiinsä ja puhalsi siihen hengen. Se lähti heti luikertelemaan pensaikkoon. Näin syntyi käärme. (Viljakkala, M. Mattila 3788. 1936. Vihtori Mäki, 65 v.)

Esimerkki 3 HYVÄN MAON SYNTY. (Tarkoittaa luultavasti riislotukkaa)
(Muunnoksen tästä tarusta kuulin Lauri Martikaisen tyttäreltä jonka hän kertoi Nuolikosken luona asuneen vanhan ukin kertoneen, mutta hänen tarussaan ei mankki muutu "hyväksi maoksi" vaan metsän haltijattareksi)

Muutamassa metsässä, lähellä kylää asusti mökissään taikuriakka, jota kaikki ihmiset pelkäsivät, sillä se saatti taijoillaan paljon pahaa matkaan. Taikuriakka pyydysti ihmisiä saadakseen taikaesineitä, kuolleen kynsiä ja hiuksia, jotka olivat sitä tehokkaampia mitä rikollisempi ihminen oli. Pyydystämänsä ihmiset vei taikuriakka muutamaan luolaan, joka oli metsässä. Olipa taas akka kerran, paremman puutteessa ottanut kiinni muutaman mankin (= nuoren) tytön, joka oli eksynyt marjaretkellä. Taikuri työnsi elävän mankin luolaansa kuolleitten joukkoon. Mankki huuti kovin, mutta kukaan ei kuullut ja vaikkapa olisi kuullutkin, ei olisi uskaltanut tulla auttamaan. Taikuri työnsi kiven luolan suulle ja mankki jäi luolaan jossa, raadot haisivat iljettävästi. Kiven yläosaan oli jäänyt pieni aukko joka valaisi kuin tähti. Mankki oli hyvin onneton ja suri yötä päivää eikä nukkunut ollenkaan. Hänen eväspalasensa riittivät vain vähäksi aikaa ja sitten uhkasi kuolema. Eräänä yönä manki valvoi luolassa, katseli reikää ja toivoi olevansa maan mato mahtuakseen siitä ulos. Sattuipa taivaalla lentää liepottamaan juuri sillä hetkellä tähti kiven reiän editse ja mankin toivomus täyttyi. Hän muuttui madoksi ja mateli luolasta ulos vapauteen.

Se on hyvän maon synty, mi parantaa tauteja, jos sen saa kiinni. Myöhemmin tuli taikuriakka luolaan ottaakseen mankin kynnet, mutta mankkipa ei ollutkaan luolassa. Akka ei päässyt edes taijoillaan selville minne mankki oli hävinnyt. (SKS/KRA: Valtimo. Siiri Oulasmaa 331. 1936.)

Esimerkki 4
Kun kaikki eläimet oli luotu, näki piru, ettei mikään oikein sopinut hänelle. Silloin hän keräsi helvetistä kaiken pahan ja alkoi tehdä käärmettä. Ennen kuin se oli valmis meni aikaa 12 vuotta. (SKS/KRA, Nilsiä. KKK. Horttanainen E. 644)

6.11.2 Siunattu kala

Ankeriaalla on todellisuudessa monta kehitysvaihetta, aivan pienestä alusta se monen vaiheen ja pitkän ajan kuluessa saapuu Suomen rannikolle. Tavallaan tämä heijastuu syntytaruissa, sattumaa vai ei, sillä ankeriaan lisääntymis-käyttäytyminen on osin vieläkin arvoitus.

Ankeriaan kehitys vaikuttaa syntytarujen valossa selvältä ja oikeastaan aika paralleeliselta ankeriaskalan todellisiin kehitysasteisiin verrattuna. Ensin hyttysestä tulee kirouksen voimasta käärme, joka muuttuu käärmeestä siunauksen voimalla ruokakalaksi. Ankeriaan liikehdintään kuuluu myös erikoinen taipumus vierailla maalla viljapelloilla. Ankerias rinnastetaan käärmemäisen olemuksensa takia lurjusmaiseen käytökseen. Viljavarkaita ei suopein silmin katseltu. Ankeriaan, pellon ja konnan allianssi näyttäytyy konnan

(sammakon) syntytarussa, jossa suu on säkkiä myöten, sopivuuden mukaan asetettu.

> "Se (konna) lupasi syyvä kylvön maasta. Jumala ei sitä suonut, vaan loi hänelle suun kiinni siksi ajaksi kunnes pääsee vilja maan päälle oraalle. Kylvöaikana keväällä ja syksyllä on konnalla suu kiinni. Kylvöajasta siitä alkaa avatua auki aina. Pikkarainen (erikoinen korostus sanan kolmannella tavulla) reikä avauu ens´vaan siihen." (SKS/KRA: Kosemkina, Kaipaala. Alava V; VI A 720. 1891)

Muita syntytarujen kehitysjatkumon muistelmia ovat:

Todiste no. 1

Miksi änkerin päässä on risti? Siksi kun sen on Jeesus siunannut käärmeestä kalaksi. (SKS/KRA:Sortavala Moilanen M. 2687, 1937)

Todiste no. 2

Ankeriaisen risti. Noakin arkki rupesi vuotamaan. Silloin ankerias pisti päänsä reikään.Hyvästä työstä sai ristin palkaksi "piälakalle" (SKS/KRA: Impilahti. Nina Saarela KRK 153: 26, 1936)

Todiste no. 3

Miksi ankeriaan päässä on risti?
Nämä on aunuslaisia tarinoita, kun minun mummo haastoi; minä olin silloin pieni tyttö! Ankerias oli maailmaa luotaessa mato: käärme; kun Vapahtaja sitten kulki täällä maailmassa ja siunasi kaikkia eläimiä, sekä teitä teki ristin jokaisen tien risteykseen, tulee sitten rantaan ja alkaa siunata kaloja, mutta näkee niiden joukossa pitkäpyrstöisen ankeriaan. Kysyy: - Mikä sinä olet? Oletko kala vai käärme? - Minä olen kala, vastasi ankerias. - No sitten minä teen sinuun merkin, että sinut erottaa käärmeestä, sanoi vapahtaja, ja teki merkin (ristin) ankeriaan päähän, sekä siunasi sen että ihmiset voivat syödä ankeriasta. Siitä asti on ankeriaan päässä ollut risti. (SKS/KRA: Salmi, Anus, Ulla Mannonen 2477, 1937, Martta Kuha 53 v.)

Todiste no. 4

Ankeriainen, päässä risti. Sen merkin se on saanut omasta pyynnöstään, että se uskaltaisi vedestä ylös tulla herneitä syömään .... (SKS/KRA: Nousiainen Leivo F. 1436)

Todiste no. 5

Miksi, kuinka, mistä?
Ne kalat joiden päässä on risti, siihen luettuna ankeriaskin, kuuluvat Kristukselle. Näin sanoivat ennen vanhat Laatokan kalastajat. (SKS/KRA: Sortavala. Matti Moilanen 2077, 1936, Anni Pulli, 50 v.)

Todiste no. 6

Pyhän Pietarin kalansaalis. Pyhä Pietari meni kalastamaan. Hän laski verkkonsa veteen saadaksensa kaloja, mutta piru tekikin hänelle kiusaa ja ahtoi verkon täyteen käärmeitä. Kun Pietari veti verkkoa rannalle, seisoi Vapahtaja rannalla ja näki että Pietari oli hyvin

pahoillaan siitä että hänen verkkonsa oli täynnä käärmeitä. Silloin Vapahtaja sanoi: "Kaikki nuo käärmeet muuttukoot kaloiksi, joita voi syödä, tee tuli rantaan ja pane kalat paistumaan. Pyhä Pietari totteli Vapahtajaa ja alkoi paistaa kaloja rannalla, mutta muutamia niistä kerkesi livahtaa veteen takaisin ja niistä tuli angeriaita, joita vielä nytkin syödään. Sitä ennen ei angeriasta tunnettu eikä syöty, vaan ne olivat käärmeitä, Vapahtaja ne silloin muutti kaloiksi Pietarin verkossa. (SKS/KRA: Salmi Ulla Mannonen 1337 1936 Martta Kuha, 54)

Todiste no. 7

Ankeriaan päässä on risti sitä varten kun se Noakin arkissa ollessaan huomasi arkissa reiän ja pisti häntänsä siihen tukkeeksi. Ja silloin Jumala tuosta teosta teki ristin sen päähän ja sanoi samalla: Jos ennen olit käärme, niin nyt älä sitä enää ole, vaan ihmiset syökööt sinun l,ihaasi! (SKS/KRA: Salmi Pohjanvalo P 450, 1937)

Todiste no. 8

Miksi ankeriaan ja hauen päässä on risti? Kun ankeriaan päässä on risti, edellyttää se sitä, että sitä voidaan syödä. Muutoin se olisi vihollinen, jota ei kukaan söisi. Samoin hauki olisi meren vihollinen, jos sen päässä ei olisi ristiä eikä sitäkään syötäisi. (SKS/KRA: Sortavala Moilanen Matti 1938-1956)

6.11.3 Tappina vedenpaisumuksen aikaan

Vaikka ankerias onkin saanut jossain vaiheessa ajan saattoa siunauksen syötävänä kalana, niin kaukaisilla vesillä aikaan, jolloin Nooan arkki purjehti, ankerias oli pieni kala, reiän tapiksi sopiva. Näiltä tapiaisajoilta on tarina ankeriaan herkkänahkaisuudesta. Aihe on eksoottinen, mutta niin on kielikin paikka paikoin seuraavissa tarinoissa, joissa kristilliset lainat ja vaikutteet ovat selvästi havaittavissa.

ANKERIAS PELKÄÄ UKKOSILMAA

Jos tuulastamalla pyydystetään kaloja ei ankeriasta saa ukkosilmalla kiinni sillä se pelkää ukkosilmaa. Kun on kaunis ilma ja katsoo meren pohjaan makaa ankerias siellä aivan paikallaan ja on silloin hyvä iskeä atraimella. Mutta kun on tulossa ukkosilma uipi ankerias ympäri kuin vimmattu, se ei seisahdu paikolleen yhtään, ja kun ukkonen jyrähtää, silloin ankeriaskin aina syöksyy pohjaan peloissaan, vanhat sanoivat että se pelkää Jumalan ilmaa se kun ei kestänyt Noakin arkissa, vaikka Noakki oli ottanut sen arkkiin, nii se puikahti naulan reijästä pois sieltäkin ja nyt pelkää että Jumala jyrinällään toruu sitä. (SKS/KRA: Koivisto Ulla Mannonen 612. 1936 - Antton Muuriaisniemi 56 v)

Tapaus 1

Kerran Pyhä Miikkula kulki veneellä ja hänen veneeseensä tuli reikä, tällöin ankerias ui jostain ja pisti päänsä veneen reijän tukkeeksi, tällöin Pyhämies sanoi, Koska pelastit henkeni niin pankoon Jumala ristin päähäsi kunnian merkiksi ja siitä asti on ankeriaan päässä risti. (SKS/KRA: Salmi. P. Pohjanvalo KRK 151: 159 - Nasti Kotirinne, 29 v.)

Tapaus 2

Ankeriaan päässä on risti sen takia kun se on pelastanut laivan merihädästä tukkimalla laivan reiän hännällään ja sentähden pon Jumala blakostavinnut sen ihmisille syötäväksi. (SKS/KRA: Salmi, Ilkka R., 234, 1937)

Tapaus 3

Kun Noan vaimo viivytteli arkkiin tullessaan eikä totellut miehensä ystävällistä pyyntöä, kutsui Noa häntä suuttumusta ilmaisevin sanoin. Tämän johdosta tuli paholainen arkkiin käärmeenä, joka näversi arkkiin reiän. Noan rukousten johdosta Jumala lähetti ankeriaan tukkimaan reikää. Nyt Jumala sääti ankeriaan syötäväksi, jollei neljässäkymmenessä kaupungissa ole muuta kalaa.
…

Muinoin on Jumala sanonut yhdelle miehelle, "laita laiva, semmoinen iso arkki. Pyhä mies oli sen tehnyt. Hänellä oli vaimo. Siten Jumala käski ottaa eläimiä parin jokaista, mitä vain jumalan luomia. Sitten kun laiva valmistui ja tavarat saatiin laivaan, ja oltiin jo lähtemässä, vaimo on mäellä. Mies houkuttelee vaimoaan: - Tule pois, lähdetään matkaan vesien päälle, kun vesi nousee, ei maata ole missään. Vaimo ei tule, pirun henki varmaan häntä kiusasi, kun ei tullut kutsumalla. Sitten mies sanoi vaimolleen: -Tuletko vai et? Sitten emäntä tuli. Sitten he lähtivät matkaan. Kun noin sanoi vaimolle tiukasti: "Tuletko vai et tule", vaatimalla, sitten karhu tuli toveriksi laivaan. Tuli matokin. Mato näversi reiän laivan pohjaan. Sitten mies pelästyi, kun vesi rupesi nousemaan. Hän rukoili Jumalaa: "Päästä minut tästä pälkäästä, älä upota minua tänne." Siten hän rukoili Jumalaa. Jumala työnsi hänelle ankeriaan, joka meni siihen reikään, jonka piru laati hänelle. Sitten vesi asettui, vene kulki, ei vuotanut. Siitä Jumala löi ristin otsaan hänelle, ankeriaalle; ihminen saa syödä sitä, jos neljästäkymmenestä talosta ei saa muuta kalaa, sitä voi syödä. Noa oppi syömään kaikkea, kun ei Jumala auttanut. Kyyhkynen oli vain yhden saarekkeen löytänyt. Koko maailman etsi. Kaikkein suurimmalle vaaralle mitä maailmassa on tuntureita, siinä oli viisi metriä vettä. (Kertoja luulee, että tuo vuori oli "Tenterangora") (SKS/KRA, Salmi M. Pelkonen 332. 1935-1940, karjalasta suom. mukaeltu)

Araratin vuori on yllä olevassa tarussa saanut muodon "Tenterangora". Angora on lähellä angeriaan nimeä. Arkki juuttui siis Ankeriaan vuorelle ankaran ajelehtimisen päätteeksi. Ankeriaasta on puhuttu myös lyydiksi. Lyydiläismurteita on puhuttu Aunuksen alueella kapeahkolla alalla entisessä Petroskoin kihlakunnassa. Lyydiläiset käyttävät ankeriaasta sanaa ugr. Kun suomalaiset edelleen kulttuuriperimältään lasketaan suomalais-ugrilaisiin heimoihin kuuluvaksi, on tämä venäläinen "kurkku" erityisen mielenkiintoinen. Euraasian kansojen shamaanitekniikoihin kuuluu mm. kurkkulaulu. Toisaalta, se joka Kalevalassa luikauttaa kulean kurkun, on kurki, joka suomalaisissamytologisssa olennoissa myös pahakurkinen, sama vanha paholainen, joka liitetään myös ankeriaan pahaan puoleen, käärmemäisyyteen ja luihuuteen.

Ankeriasta ja nahkiaista ei kumma kyllä ole juuri lainkaan rinnastettu toisiinsa, vaikka molempia kaloja pidetään käärmeinä. Nahkiaista kohtaan ravintokalana ei myöskään ole tunnettu samanlaista vieroksuntaa kuin mitä on kohdistettu ankeriaaseen.Pikemminkin nahkiainen on aina ollut herkkukalan maineessa.

NAHKIAISTEN PYYNNISTÄ HARJAVALLASSA

Nahkiaisten pyynti on vanhimpia kalastusmuotoja, mitä Harjavallassa on harjoitettu. Nahkiainen on pienen käärmeen muotoinen ja kansa pitääkin sitä käärmeen sukulaisena, vaikkakin se suunsa puolesta eroaa suuresti käärmeestä. Nahkiaisella on ns. imusuu tai "imusin" kuten sitä näin kansan kesken kutsutaan. Nahkiaisia pyydetään koskipaikoissa ja on täällä sen pyyntipaikkoja Pirilän, Harjavallan ja Näyhälän koskissa.

Nahkiaspyydykset eivät ole niin suuri töisiä, kuin lohi ja siikatokeet. Ne ovat vain yksinkertaisia kalapukkeja, jotka laitetaan siten, että ensin tehdään kaaripukki ja sen päälle selkäpuu, joka maritetaan tiiviiksi kummaltakin puolelta ainoastaan mertojen paikat jätetään auki ja tällaiseen pukkiin voi painaa useampia mertoja, tavallisesti kymmenkunta mertaa. Merta tehdään kuusenvarvuista ja sidotaan kuusenjuurilla. Ne ovat tavallisesti kyynärän korkuisia, suusta kyynärän levyisiä ylöspäin suippenevia, hyvin sokeritopin muotoisia laitoksia. Sisälle päin laitetaan nielu, josta nahkiainen helposti menee sisään, mutta ei pääse niin hyvin ulos. Vielä asetetaan siihen pari puuta korvaksi, josta sitä painetaan ja koetaan.

Kokeminen on tärkeä toimitus ja tulee sen tapahtua samalla varhain ennen kukon laulua, sillä muutoin nahkiaiset päivän valjetessa matelevat ulos merrasta. Eikä siinä mikään huonokuntinen kuhnuri tule toimeen, sillä nahkiaiset ovat liukkaita eläviä, jotka eivät naalisti pysy hyppysissä. Kun saalis saadaan koetuksi pois pyydyksistä, ruokotaan merat ja pannaan päiväksi kuivumaan.

Jos ei osaajia satu olemaan, eikä itsekään kohta paisteta, niin pannaan ne sumpuun. Sumppu on laudoista tehty laatikko, joka asetetaan veteen ja johon on kaiverrettu pieniä reikiä joka sivulle, jotta vesi pääsee virtaamaan sen

läpitse. Tällaisessa sumpussa säilytetään nahkiaisia yli talven, jotta keväällä saadaan koukkuihin syötiksi, mateita ja haukia pyydystäissä ja on niitä muutenkin mukava ottaa sumpusta ja paistaa, kun ei joesta saa ottaa, nahkiaisen pyynti on nimittäin luvallinen ainoastaan elok. 15 p:stä vuoden loppuun. Nahkiaista paistetaan halstarilla valkean paisteessa ja myydään sitten kervoittain, johon kuuluu 31 kappaletta ja maksavat ne tavallisesti elävänä 1 mk 50 p. ja 2 mk. kerpo.

Ne tapetaan panemalla suolaa päälle ja huiskuttamalla suolan seassa. Nahkiaiset olivat ennen hyvin yleisiä, niinpä mainittiin, ettei Lammaisten ja Pirilän pidot tuntuneet miltään, jos ei ollut nahkiaisia viinakarafiinin rinnalla. Mutta vähentynyt on niidenkin saalis, kuten muidenkin kalain, tuottaen siten niiden pyydystäjille tuntuvan tulojen vähennyksen, sillä hyvä kalastaja voi saada väliin aamuisin 50 kerppoa. Nakkilassa Ruskilan koskessa niitä vielä runsaammin saadaan
(KOTUS/Harjavallan N.S:n Kotiseutukeräyksiä n:o 6 Väinö Juti)

Nahkiaisen nimiä ovat likamato, likoliuru, likomato ja minooga sekä silmu. Salmissa kalaa kutsutaan junaksi, toisaalla sitä kutsutaan nahkuriksi, silmuksi tai silukaksi.

6.11.4 Ugrilaisuuden kiemurat

Lyydiläisten ugr on ankerias, mutta ahven on sama kuin suomen yleiskielessä. Lyydiläisittäin suomalaisugrilaisuus joutuu erikoiseen valoon, jos ajatellaan suomalaisten nimen tulleen suomusta. Suomusugrilainen olisi näin ollen tarkoittanut jotain suomuankeriasta, käytännössä epäsikiötä tai animaliota, jota ei ole. Suoankeriasta ei kalastussanasto tunne lainkaan, mutta sellainenkin nimi olisi uskottava, koska ankeriaan kerrotaan nousevan öisin maallekin.

Lähin sukukansa, jonka nimi viittaa lyydiläisten ugriin eli ankeriaaseen on jugralaiset. Itäkarjalaisessa interjektio- eli huudahtelukäytänteessä voidaan sanoa ihmetellen: Voi jukra! Ilmaisun vaihtoehtona voidaan sanoa: Voi jukupätkä! Onko jukupätkällä tarkoitettu alkuaan jonkinlaista haukimaista pitkäpötkylää, ei tiedetä. Epäselvyyden rajalla on myös yleisempi muunnos: Voi jukoliste! Senhän jo kaikki tietävätkin, se tarkoittaa samaa kuin voi jumaliste tai jumalauta, eli jumankauta, mikä onkin itsessään jo ratkaisun avain. Kyse on herran pieksuista! Ankeriaan "kampran" nahkaa on ilmeisesti käytetty vöiden lisäksi saapikkaiden varsiin koristeena. Suomen kielirajalla esiintyy myös angerja = ingrias /"ungurjo", josta sekä unkarin että inkerin nimet ovat kotoisin. Molemmat kansat ovat suomensukuisia. On ilmeistä, että angeriaan nimi on hyvin vanhaa ja kaukaista perua. Kannaksen karjalaiset nimittävät vieläkin ankeriasta angeriaksi.

Ugr merkitsee ankeriaan lisäksi permaa eli nautapaarman toukka-astetta, joka on valkean madon muotoinen. Tässä on jo suora sanallinen yhteys kolmanteen suomalais-ugrilaiseen heimoon tai kansaan, joka tunnetaan nimellä permalaiset. Edellisten johtopäätösten tilalle tai lisäksi saamme vihjeen. Ugr on valkoinen mato, nautapaarman toukka, mutta se on myös ihonäppylä, finni, mustapää, märkänäppylä. Sekä finnit että fennit tunnettiin ympäri Eurooppaa etevinä tuulennostattajina ja noitina. Selvä finni on kyseessä, kun lyydiläinen puhuu ugranpäästä, joka on valkea ihonäppylä, märkäpää, jossa on talinen kärki ja vastaavasti ugrikas iho on näppylänaama.

Näppylät ovat näkyvä merkki ihossa, mutta tällaista muinaiskunniallista nimeä ohitse rokkojen ja arpien tuskin saa ilman syvempää merkitystä. Muhkurainen iho suomuisessa tai suomuttomassa kalassa viittaa kutunäppyihin. Kansanomainen hyönteistieto on vajavaista. Voi olla, että toukkaugrit on ajateltu olevan jonkinlaisessa kututilassa ihon alla, koska prosessin tuloksena nähtiin näppyläntapaisista ihokuhmuista syntyvän matoja ja ihomadoista tuli märkää, joka muistutti maitia. Joillekin kalalajeille on tyypillistä saada kutuaikaan kyhmyjä ja näppylöitä suomupeitteeseen. Jotkut kalalempinimet, kuten käsnälahna ovat syntyneet tästä ominaisuudesta. Kun Mustapää valitsi nimimerkkiään, hän ehkä tiesi jotain tästä arvoituksesta, mutta sen velmuuden vuoksi piti tiedon omana tietonaan ja senkin, että mustapäällä on valoisa puolensa, se keinahtelee virvattarena *suomaalaisuuden* untuvanpehmeitä säveliä niittyvillana umpilammien rannoilla, missä tuhatkaunot karkeloivat almanpojille.

Hylkeenpyynti laskettiin aiemmin kalastuselinkeinoksi. Hylkeenajo on myös osa muinaista paiseproblematiikaa. Ajokset ja hyleet sekä märkivät paiseet voivat tulla kalastuksen yhteydessä kidusten tai ruotojen piston mukana, joten pohjimmiltaan ugr, ankerias liittynee tavalla tai toisella kalastuselinkeinoon ja nomadisuuteen. Ankeriaat tulevat kaukaa, ugrit ovat ankeriaan tavoin vaeltaneet asuinsijoilleen, jos ei aivan Sargassomereltä niin jostain etäältä kuitenkin. Tähän ei voi painavampaa todeta kuin mitä kairan keisari Alpiini sen on jo sanonut. Voihan tiipettiläinen! Olemmeko me suomalaiset ankeriaan sukua, kotoisin Tiibetistä, jostain kaukaa aikojen alusta heti vedenpaisumuksen jälkeen?

Ei aivan mahdoton ajatus, jos tarkastellaan asutustarinoita linjalla Aunus-Laatokka-Kymi. Mainittujen seutujen asutustarinat ovat ylettyneet Kainuuseen ja Pohjanmaalle asti muinaisia vesireittejä ja Vuoksea kulkien. Suomen ensimmäiset asukkaat olivat tarinoissa muukkijättiläisiä eli muukilaisia, joiden silmiinpistävin ominaisuus oli puhumattomuus, mykkyys. Ankerias nyljetään tuppeen. Suomalaiset tunnetaan maailmalla tuppisuina ja umpimielisinä hieman salamyhkäisinä eksoottisina olentoina, joiden intohimona on

samoaminen kauas Lappiin, metsään tai merelle. Nykyugrit elävät vieraina toisilleen maassa, jossa ruis käärmehtii ja ruista oleilee ranteessa.

6.12 KURKKUA KUIVAA - KUORE

Siniäisessä, kuoreessa on omaleimainen haju. Tampereen torilla kuoretta myytiin ja ostettiin, mutta kaikille se ei maistunut. Haju vei ruokahalut, vaikka ranskalaiset kulinaristit vertaavatkin kuoreen ominaishajua orvokin tai syreenin tuoksuun. Kuore, jota kutsutaan myös siniäiseksi ja monilla muillakin nimillä, kuten toisintonimilista osoittaa, on kaksinkamppailun, vaihtokaupan, alkutuotannon, ajallisesti outojen ja etäisten rituaalien, arkaaisuuden, kansankulttuurielementtien, rahvaanomaisen ja hyökkäävyden sekä maailmankuvan heijastumien myteemi.

Primitiivinen on myyttisesti lähellä luonnonmyyttistä ja maagista joissain tapauksissa, mutta kuore on kaukana maagisuudesta, siihen ei liity erityisempiä uskomuksia tai taikatoimia, eikä kuoreen kutuaika ole innoittanut lahnan veroisiin perinneteksteihin, vaikka kuoreen kutujärvet ovat niin runsasantisia, että kalavedet olivat mustanaan veneitä kalaonnea koettamassa. Osmerus eperplanus eli kuore oli itäsuomalaisten kiertoilmauksissa harmiasilmä, hienoruumis, nahkanauha, nuottamiehenpelto, pyöreämaha, suoraniska ja valkeapinta. Hienoruumis tulee kuoreen läpikuultavasta olemuksesta. Vastaavaa kuultavuutta löytyy kansanrunoudesta lähinnä Pohjan neidon hipiästä, joka oli hohtava ja läpikuultava. Ulla Kokko luonnehtii kalalajioppaassaan kuoretta pedoksi, jolla on siro suu ja paljon hampaita. Vanha loru toteaa:

vedetään nuottaa,
saadaan kaloja,
Kissalle kiisket,
koiralle kuoreet,
suuret kalat kattilaan.

Joissain tapauksissa kuoretta saatiin niin runsaasti, että niistä jouti osa kissoille. Kissakaloilla tosin oli ennen varsinkin talviaikaan aivan oma merkityksensä. Kissojen kaloina tunnettiin köyhän väestön saamat pienemmät rutukalat, joiden saajia sanottiin kissoiksi. Koivistolla näitä kissakaloja sanottiin myös uhrikaloiksia tai valajaiskaloiksi. Tapana oli, että nuotta ja verkkomiehet hyvän saaliin saatuaan viskoivat kaloja pienen korillisen, naperkan verran talvella jäälle "kissoille" eli saaliin jakoon tulleille kyläläisille. Viskaaminen tapahtui ympäri pyörähtäen. Joka apajan luona oli odottelemassa köyhiä ja kerjäläisiä sekä pieniä poikia, jotka kokosivat jäälle heitetyt kalat ja veivät kotiinsa.

Parvikaloista muikusta ja kuoreesta tehtiin muikkukukkoa, mutta paremman kalan puutteessa myös nuo ns. kissakalat kelpasivat täytteeksi, ja kissojen, "kerjäläisten" kaloista tehtyä kukkoa saatettiin nimittää kissakukoksi. Aivan oikein Giuseppe Acerbi epäili, ettei vitsi vierasmaalaiselle aukene, kun hän ei ymmärtänyt, mille kansa nauroi Paltamon kalakukkovirressä. Runossa irvittiin tullimiehen kalakukon ahnautta so. kerjuuta. Kissaksi vain sijoitettiin tässä tapauksessa aito kotikissa. Kalakukolla on suomalaisessa myyttisessä perinteessä vähintään kahdensadan vuoden mittaiset tarinaperinteet eikä vain 1900-luvun sotien jälkeisten kotimaisten rillumarei-elokuvien voimasta, jolloin viihdetaiteilija Esa Pakarinen teki laulullaan kalakukkoa tunnetuksi. Häntä ennen oli Suomen ystävä ja seikkailuretkeilijä italialainen Giuseppe Acerbi taltioinut ja julkaissut monille Euroopan sivistyskielille käännetyssä matkakirjassaan Vaasan maaherralta saamansa runon Paltamon kalakukosta. Runon tekijäksi osoittautui nuori Heikki Väänänen ja se julkaistiin vuonna 1801 arkkiveisuna nimellä Lystillinen Runo Siitä suuresta Kala-Kukosta. Tämä runo on lukuisten ruoka-aiheisten kalakaskujen esimuoto ja samalla kertomus kostosta ja kansleerauksesta. Pitkä 240-säkeinen runo on myös opetusruno: Ei pidä ahnehtia toisen omaa tai mennä aiheetta osille.

PALTAMON KALAKUKKO

Jop´on laulu laitettuna
sanat somat solmettuna
Rytsin ruuasta rumasta
kumamsta kalakukosta
johonk´oli pantu Paltamossa
katti karvanen sisähän
…
kuin on Oulussa pahoja
tullisakin turkasia
syövät syökärit rahta
ilman työtä tullin miehet
kuin vievät välistä reestä
evähiä matkamiesten.
…
Kuuluupi kyllä puhuvan
kielilakkari latovan
ett´on muutamat monesti
kotonaan nivuiset koiran
pannullansa paistanehet
rasvan kanssa raskinehet
voilla sieväksi silattu
mennessänsä on antanehet
tullimiehelle kätehen
sysännehet syökärille.

Tuon konstin minä kotona
saatan vielä viisahammin
tehä toisehen tapahan.

Ottipa kissan kiiruhusti
tarttuupi takajaloista
päätä pankkohon sukasi
oikian olan takoa
uunin nurkkahan nutisti
siinä hirtti hiiren syöjän
pani pirtin lämmitesä
leivän sisähän leviän.
Rupeis estähän emäntä
etteipä isäntä saisi
kattia kakun sisähän
panna paljaan karvan kanssa.
Emäntä isännällensä
sanoopi asnalla tällä:
Kosk´on herja herjennynnä
naaraskissa naukumasta
niin nyljen nahattomaksi.
Siitäpä tulisit sievöt
turkin puuhkat pulskiammat.

Ukko uunilta puhuupi
partavaari paukuttaapi:
Kylläpä sinä siivo muori
oikein hyvä olisit
syökärille syölähille
kuin nyt siitä kuoren poies
veisikkin nahan väkisin
keden kesken paistumisen.
Siitäpä syökäri rupiais
arvelehen aivostansa
että on tähän sisähän
jänes pantu Paltamossa
siitä mielehen menisi
talonpoikain tavarat
vastakin repis rekiä
evähiä ettiskelis.
Anna olla katti karvoinensa
että tulee tuntemahan
mit´on pantu Paltamossa
koottu kuorien sisähän
taherrettu taikinahan.
Samasta sanasta tästä
kävi kärryksi emäntä
rupiaapi rohkeasti
koukulla kopasemahan
ukon päätä uunin päällä
vaan ei toki tohtinunna
ett´ oli vaari vahvallainen.
Kyll´olis muori muuten
ly önyt
takan vierestä takonut
äijän päätä oivalailla.

Isäntä ihasteleepi
lieden vierehen lipuupi.
Pani kissan paistumahan
katin karvat kärtymähän.
Vielä se vinku uunissakin
kurasi kukon sisällä.
Sitte kuin kuori päälle kuivi
taikina tuli kovaksi
katin päälle kankiaksi
ulos uunista nykäsi
paneepi säkin sisähän.
Sitte lähteepi kotoa
maanantaina marsimahan
astuhun alusta viikon
kohen Oulua kokehen.
…
Pistit ensin pienen leivän
tulliherralle kätehen
tästäpä herra herjemmäksi
kovin koiraksi rupesi
sanoo herra hilpeästi:
Ketä sinä tällä kerjulasita
pilkkoat pilaisäntä?
Onpa sulla suurempia
kalakukkoja komeita
anna mulle muuankahan
teiän maanne maistiksita.
Mies se mielellä hyvällä
sysäsi kukon kätehen
johonk´oli sisään kissa
pantu katti karvoonensa.
Hetipä käski tulliherra
tämän miehen tupahan
kuttu Rytsi rukostille
antoo kaffet anto punsit
vielä viinatkin lisäksi.
…
kuin Rytsi ruualle rupesi
iltaselle ilkiälle.
Haukkasi palasen päästä
toukaseepi toisen kerran
jo sattu käpälä suuhun
kynnet kielehen rupeisit.
Luuli hauin hampahiksi
eli lahnan leukaluuksi.
Eipä usko ensinkänä
kuin ei viillä veittellähän
näkeepi olevan siellä
karvasen katin sisällä.

Nuottakalastus ja verkkokalastus ovat vanhoja alkukantaisia kalastusmuotoja, jotka nyt ovat jo väistymässä tai väistyneet uudenaikasempien menetelmien, sähkökalastuksen tieltä. Kuoreen perään kannatti heittää verkot, sillä kun kuoreparvet olivat liikkeellä, kalaa saatiin runsaasti.

Kissojen lisäksi oli muitakin, joille kuoreet kelpasivat syötäväksi, vaikka toisille se oli vain täkykalaksi sopiva kala. Kuoreesta tehtiin aattokeittoa. Se oli keitto, jossa oli kuoreita, ulkoilmassa kuivattuja, joukossa silavaa ja lanttua, ruokaa sanottiin myös kalalohkoksi. Aattokeitoksi sitä kutsuttiin, koska sitä syötiin juhlaruokana jouluaattona, uudenvuoden aattona ja loppiaisaattona. Kuore ei ollut siten mikä tahansa kala, vaan kelpasi juhlistamaan pyhän odotusta.

6.12.1 Kuorejärvien vilske

Mouhijärvellä kuoretta laitettiin koukkuun ahkerasti. Suoniemellä sanottiin: Kun ei kala syö niin matonen säästyy. Jotkut paikkakunnat olivat kuuluisia kuorepaljoudestaan. Virtarannan mukaan Lavialla on maakunnan kuuluin kuorejärvi, Karhijärvi nimeltään. Kuoreen kudun alkaminen tiesi kiirettä, sillä kutua kesti vain viikon verran. Venesaalis jaettiin kolmeen osaan, yksi osa talolle, toinen soutajalle ja kolmas lippojalle. Naapurikunnissa pilkattiin kuoreita "nahkaliivin nauhaksi", mutta kuoreen pyytäjiä silti riitti, parhaina aikoina lahdella saattoi risteillä parisataa paattia. Mittasuhteet eivät Karhijärven kuoreella olleet mittavat, kalat olivat pieniä, noin tulitikun kokoisia. Suuremmat kuoreet heitettiin pois, jotta säästyttiin perkaukselta, pienempiä ei tarvinnut perata.

Kokeneet kuoreen pyytäjät oppivat tuntemaan kuoreen liikkeet. Hhyvä niin, koska kuoreella oli tapana vaihtaa kutupaikkaa. Parhaiten kaloja sai kello viiden jälkeen ennen auringonlaskua. Varma kuoreen kudun merkki oli jäitten lähtö. Mistä jäät lähtivät viimeisenä, siellä kutu kävi kiivaana, koska kuoreet liikkuivat mielellään jään alla illalla varjossa. Olinpaikka saatiin selville lintuja seuraamalla. Varsinkin kalalokit ja varikset ehättivät paikalle pian. Lokit seurasivat kuoreparvia ja varikset menivät perässä jään reunalle kuoreita noukkimaan.

Kuoreenpyynti oli rankkaa, tästä lienee syntynyt vanha viisaus, joka tietää ihmisen veden päällä väsyvän nopeammin kuin maalla ollessa. Joskus kuoreitten mukana saatiin särkiä ja kuoreaterialla olleita kuhia, jotka kuoreitten ylenpalttisuudesta olivat pulskassa kunnossa.

Kuoreessa on oma makunsa kuten hajunsakin eikä nuorempi polvi kalasta erityisemmin piitannut, irvaili vain kalassa olevan paskan maun. Varsin hyvää ei kuoreista ajatellut sekään piikatyttö, jonka kohtaloksi tuli tulla ripustetuksi puuhun. Piikaparka sai olla jonkinlainen syntipukki ja sijaiskärsijä, vaikka tavan merkitys ei ole säilynyt. Tapana vain oli, että ainakin Kivijärvelläi keväällä kuorenuottaa vedettäessä tapana ripustaa talon nuorin piika puunoksaan

ensimmäisen apajan ajaksi. Tyttöä saatettiin kaiken lisäksi vielä myöhemmin haukkua naisten kesken kuorehameeksi. Tuusniemellä naapurikyläläisiä haukuttiin pitkin vuotta kuorekukkolaisiksi, koska kylällä syötiin kuoretta ja kuoreista tehtyä kalakukkoa tai kuorekeittoa, sillä kuoretta pidettiin epäsopivana suolakalaksi.

Lavialla kuoretta syötiin nupisematta, paikallinen sananparsi totesikin: Ei silloin saa ruoasta nupista, kun on kuoreita kupissa. Kuoreita pidettiin kupissa, josta otettiin hyppysellinen ja syötiin perunan kera, mutta riskinsä oli tässäkin ruoassa. Kerrottiin tällä ruokavaliolla erään torpparin menettäneen hiuksensa. Lavian kuoreesta tamperelaiset silti pitivät, kuoreet olivat miltei himoruokaa ranskalaiseen tapaan, vaikka muualla Suomessa kalaa ei arvostettu eikä siitä juuri välitetty. Porilaiset söivät mieluummin silakkaa ja norssia. Vähäiset nupinat saattoivat johtua siitäkin, että Lavialla osattiin kuoreen herkuksi jatkojalostamisen taito. Lavialaiset tekivät kuoreesta kaviaaria, erinomaista herkkua, joka valmistettiin kaksi viikkoa suolassa olleesta kuoreesta. Sitten kaloista liotettiin liika suola pois, hakattiin silpuksi , ja lisättiin sipulia, kermaa ja pippuria. Lavialainen kaviaari olikin sitten aivan omaa luokkaansa.

Kuoreen kutuajan kestävä pariviikkoinen oli kalastajille kiireistä aikaa, verkonvedosta tuskin kotiin kerkesi. Eikä aina ollut niin väliksikään, koska leponuotioilla yöpymisrannoilla oli mukavaa. Nuotiolla istuttiin ja jutusteltiin. Tulipiiriin saattoi lisäksi ilmaantua suikijoita viinakestityksen kera iloa pitämään ja kaloja saamaan. Siinä kun oli aikansa suikittu, saattoi illan mittaan väsynyt pyytäjä nukahtaa sikeästi nuotiolle, eikä liene ihan yksi kerta, kun sukat pääsivät käryämään jalkoja lämmitellessä. Onneksi erästäjällä on suojeluhenkensä, toiset suikijat, jotka valvovat, ettei suurempaa tuhoa pääse tapahtumaan.

Nuotiot olivat saalishumun lomassa vietettäviä lepohetkiä. Varsinaiset Kuorejuhlat pidettiin, kun saavuttiin Tampereelta kuoreen myynnistä, rahaa, viinaa ja juhlamieltä kerryttäneeltä matkalta. Kuoreiden paljoudesta huolimatta kalakateus joskus iski onnen huumasta selvinneisiin pyyntimiehiin, ja verkoista saatettiin ratkoa paulat rantakivikkoon samalla kun itse verkko lähti voron matkaan.

6.12.2 Kalevalaiset kuoremaininnat

Kalevalassa ja Kantelettaressa kuore mainitaan monella tavalla. Kuore on hyvä kauneuden ylläpitäjä, kuorekokkareita syömällä tulee muita kauniimmaksi, mutta kuoreateria ei miniää aina silti miellyttänyt, vaan hän piti kuoreita huonona palkkana nuottapuissa notkumisesta. Sulhonsa löylyttäjä olisi ollut tyytyväinen, jos kalatta kotiin palaava sulho olisi kantanut edes kuoreita kotiin. Kantelettaressa

mainitaan nimeltä kuorejärvi Karjalassa, ilmeisesti Kuvetjärven kuoreet olivat maultaan kuin lavialaiskaviaari.

6.13 VASTARANNAN KIISKI

Mullin munaset, kiiskin kitaset suolataan yhteen pyttyyn, ja tehään niistä likoille kirkkoräätti. Näin kalaisasti Kuopion pitäjässä 1889 koiranleukaiset kiusoittelivat savolaista kirkkokansaa kirkonmäellä.
Kiistelevänä ja kiistanalaisena kalana kiiskestä on satuiltu kaskuja ja muistaluksia vuosituhansien ajan. Sadun myteemiin kuuluvat lastensadut, mutta myöskin erilaiset seikkailut, eräretket ja kommellukset sekä idylliset ja keksityt tarinat. Suomalaiset ikivanhat uskomustarinat Kurkosta ja Hepleijaasta haastavat vanhat totunnaiset käsitykset kilpaan kanssaan. Siinä missä ahven on kuin kansallisten tarujen hyväksytty vertauskuva, uiskentelee samoissa vesissä kiiski halveksittuna ja ylenkatsottuna, mutta kiusallisen sitkeänä ja tietoisena omasta olemassaolon oikeutuksestaan.

Proppin satukaavassa keskeisessä juonen käänteessä sankari saa taikakalun avukseen. Kiiskestä on vähän perimätietoa, mutta yhdessä suhteessa se on ylivoimainen ykkönen. Sadun mukaan se uskalsi haastaa lohen kilpaan kanssaan ja voitti. Voimasuhteet eivät olleet tasan, mutta kiiski, tuo vesien kettu, toteutti suomalaisittain kiinalaisen viisauden, heikko voittaa vahvan.

6.13.1 Kiistakala

Kiiski tunnetaan runoissa ja kansanperinteestä tappelupukkarina, joka on aina riitaa haastamassa ja kilpasilla. Ahventa on monin paikoin sanottu myös kiiskeksi, mikä aiheuttaa sekaannusta tulkinnoissa, ellei tätä käytäntöä tiedä. Nimilistassa jorssin, mustasuomuisen, pirrin, rutiaisen, sintin, sittisen, tuikin, turrin ja upposen määreet voivat kiisken lisäksi kuulua myös ahvenelle. Yhteistä molemmillle kaloille on niiden piikikkyys, jos niiden ruodot sattuvat pistämään, niin tulehtuva haava, oikea hyle on tiedossa, jolloin hoitoon tarvitaan hyvää merellistä. Rapa ja rapakiiski voivat viitata kiiskenä sekä ahveneen että kiiskeen. Kiiski on kiisakala, joka heitettiin yleensä kissalle, mutta joskus kävi toisin päin, kissasta tahdottiin päästä eroon ja kissa heitettiin kaloille, mutta kissa oli kuin kiiski ja selviytyi koettelemuksesta voittajana.

Imatralla Vanharouva Skutnabilla oli kissa, jonka hän halusi lopettaa. Hän käski silloisen apulaisensa hukuttaa sen Vuokseen. Kissa pantiin säkkiin ja heitettiin koskeen, mutta kun hukuttaja palasi kotiin oli kissa naukumassa rappusilla odottaen sisään pääsyä. Imatralaiset rupesivat sanomaan, että koski ei huoli suutaria ja Skutnabbin kissaa.
(SKS/KRA, KT Imatra, Linnala Helena Rajas -> Hilja Valtonen)

Otto Manninen, satukirjailija Anni Swanin puoliso, on muotoillut lennokkaaseen runomuotoon kansantarinan Lohen ja kiisken kamppailusta. Vanhassa tarinassa on opetus kuten tyylipuhtaaseen eläinfaabeliin kuuluu. Runon kulku vastaa kansankertomusta tapahtumien kulusta.

KIISKI JA LOHI   Eläinsatu
Oli kerran kiiski lohennousukuussa,
kiven rinnassa killitti virran suussa.
Lohi nousi uiskellen virran uomaa.
Heti ketterä kiiski sen keksii ja huomaa.
"Hei, kuules, käydäänkö kilpaan, lohi?
Minä näytän, kuinka sinust´ uidaan ohi."
Lohen mielestä siinä oli lysti jehu,
mies pieni, mut oikea pippurin mehu.
Mikäs siinä, lähtivät kilpaa uimaan,
lohi purstollaan kävi kuohuja puimaan.
Mut kiiski on kekseliäämpää miestä:
"Saat yksin, eto venkale, vettä piestä!"
Lohen purstoon se haukkasi kiinni hampaan
ja huusi: "Jo jäät! Tule sukkelampaan!"
Lohi luuli jo, ett´on ihan tiukka eessä:
"Sehän menee kuin viksari itse veessä!"
Lohi purstolla puiden meni kuohuja vastaan,
mut kiiski piti kiinni kuin kunniastaan.
Vähät siitä, jos maailma silmissä pyöri,
ylös herroiks se kulki kuin kupernyöri.
Yks kaks, yläpuolelle kosken niskaa
on tultu. Lohi kääntyy, purstoa viskaa
ja lennättää samall´ poies kiiskin
taa kauas, sylimääriä neljä ja viiskin.
Lohi katsoo: eikö jo toinen ala tulla?
"Hih", kiljuu kiiski, "on voitto mulla!"
- Mitäs opettaa tämä vanha tarina?
- Se neuvoo: Lohi, pysy lohelle parina.
Ota kelkkaas vaikka piru itse ennen
kuin kiiski ylös kosken köngästä mennen.
Ole vasta viisas, älä koskaan viskaa
sitä sinne yläpuolelle kosken niskaa.
Se kiiskin lailla körökyydin maksaa:
se takaa puree, min pystyy ja jaksaa.
(Otto Manninen)

6.13.2 Kuninkuuskiista

Vanhan faabelin mukaan on runoiltu, kuten Otto Manninen tyylinäyte osoittaa, mutta sama tarina on innoittanut myös sadunkertojia. Raul Roine on fabuloinnut kiisken käytöksen kyseenalaisuutta sadussaan kalojen kuninkaan vaalista seuraavasti.

> Airisto on Laaja merenselkä Turussa päin. Kaikkien Airiston kalojen kuninkaana oli suuri lohi. Iät ajat se hallitsi kaloja, mutta sitten se otti ja kuoli. Viesti hallitsijan kuolemasta tiedoitettiin jokaiseen lahdelmaan, jokaiseen kalahautaan ja kalat kerääntyivät suureksi parveksi valitsemaan uutta kuningasta.
> "Huutakaamme toinen lohi kuninkaaksi", ehdotti särki Punasilmä.
> "Mistä luulet toisen lohen löytäväsi?" kysyi kampela Kampelainen." vaikka penkoisit koko Airiston pohjia myöten, niin et löydä lohta."
> Salakka Sivakka ehdotti: "Olen kuullut kerrottavan, että Kokemänjoessa asuu lohia, haetaan sieltä kuningas."
> "Ei vierailta vesiltä, ei vierailta vesiltä!" huusi suuri silakkaparvi kuorossa ja muutkin kalat olivat samaa mieltä.
> "Valitkaa minut kuninkaaksi", pyysi ahven Körmyniska ja nosti harjansa pystyyn. "Katsokaa, minulla on näin komea harjakin., Se on melkein kuin kruunu."
> "On minullakin harja ja vielä terävämpi kuin sinun harjasi, kelpaan minäkin kuninkaaksi", kehui kiiski Kinanen.
> "Minä puolestani ehdotan", virkkoi hauki Loukkuleuka syvällä äänellä, "että pannaan toimeen korkeushyppykilpailu. Se joka korkeimmalle hyppää, valitaan kuninkaaksi."
> Oikein puhuttu", virkkoi lahna Laajakylki.
> Lahnaan yhtyivät kaikki muutkin ja päätettiin panna kilpailu toimeen. Palkintotuomariksi pyydettiin ja saatiinkin muuan Aurajoen suulla asustava vetehinen. Kaikki kalat uivat kukkarokiven luokse, jonka luona kilpailu pidettäisiin.
> Vetehinen hääri kaislasta tehty mittakeppi kädessään ja kilpaveikot ottivat vauhtia ja hyppivät pitkin kivien kylkeä yrittäen vuoron perään saada merkkinsä niin ylös kuin suinkin.
> Hauki Loukkuleuka polskahti ylös vedestä, mutta samalla hetkellä kiiski Kinanen tarrasi sen pyrstöön ja samalla kun hauki hyppäsi, singahti kiiski kukkarokiven laelle.
> "Oh, hoh!" sanoi vetehinen. "Korkeallepa kiiski hyppäsi, valitaanko se nyt kuninkaaksi?"
> Kalakansa oli ymmällä eikä tiennyt mitä vastata.
> Mutta kiiski Kinanen oli tarttunut kiveen, eikä päässyt siitä irti.
> "Tulkaa ja auttakaa kuninkaanne alas veteen!" huusi se.
> "Pitäähän kuninkaalla niin paljon mahtia olla, että omin neuvoin veteen pääsee", sanoi hauki Loukkuleuka.
> Samassa leijui lokki Lokkinen paikalle. Se näki kiven rakosessa pyristelevän kiisken ja koppasi sen kynsiinsä ja kiidätti sen mihin lie pojilleen kiidättänyt.

"Sen tien meni kuninkaanne", totesi vetehinen.
Kalojen kuninkaanvaalista tuli pulmallinen juttu. Asiaa pohdittiin puolelta jos toiseltakin, ja kun sitä oli vatvottu kymmenen vuotta, julistettiin Airisto tasavallaksi, jonka presidentiksi valittiin hauki Loukkuleuka. (Roine 1964:24-26)

6.13.3 Sadun myteemit

Roineen kertomassa sadussa on mainittu kaikki tärkeimmät saaliskalat, yhteensä kahdeksan kalaa. Sadun mukaan suomalainen kalakansa muodostui muutamasta lajista, eikä totuus kauaksi mene sadan vuoden takaisesta kalalajien tuntemuksesta, koska etevätkään kalojen tuntijat eivät tienneet kuin 15-20 kalalajia. Sadun luonnehdinnat ovat niin osuvia, että niiden on täytynyt perustua perimätietoon kalojen nimistä ja ominaisuuksista.

Lista on laadittu ikään kuin ansiolistan tapaan, ihmisten maailmassa kilpaa arvoista käydään myös nimien ja nimitysten kautta, kutsulista voi olla muodossa toimitusjohtaja Körmynen, tiedottaja Kinanen, pääjohtaja Laajakylki, urheilutoimittaja Sivakka, asianajaja Loukkuleuka jne. Roine on esitellessään kaloja käyttänyt lajinimeä tittelin tapaan eikä hän ole unohtanut kaloista puhuttaessa kalakunnalle läheistä sidosryhmää, ns. kalalintuja, joista hän mainitsee vain yhden, lokin, ihan kuin kertoisi mediasuosikista kokki Lokkisesta, sillä mitä tekee sadussa lokki: "Se näki kiven rakosessa pyristelevän kiisken ja koppasi sen kynsiinsä ja kiidätti sen mihin lie pojilleen kiidättänyt." Epäilemättä Lokkisten ruokalistalla oli sinä päivänä uhakeittoa, ja miksikäs ei, väitetään, että kiiskisen liha on kuin lohella.

Satu kalojen kuninkuuskiistasta vastaa todellisuutta ja sen valtakamppailua, sillä lopulta hauki Loukkuleuka veti väellä ja voimalla pisimmän korren ja tuli valituksi presidentiksi. Hauki on nimitysten määrässä johtaja, ykköskala. Se on erilaisten kiertoilmausten listassa johtava kalalaji, jolle on kertynyt sadoittain sivunimiä eikä siinä kaikki, hauen pään luutkin ovat erikseen nimetyt ja niitä tiedetään olevan ainakin sata. Tarujen lohi menetti kuninkuuden kiiskelle. Myös arkistojen lohi jää kauaksi ykkössijasta kalojen nimirankingkisassa.

Airistolla käydyssä kalojen kuninkaanvaalissa on nimettynä kahdeksan kalakansan edustajaa kalaparven eteen ja lisäksi tuomarina toimii vetehinen, jonka luonnollinen esikuva on hylje, mutta tässä sadussa kuin myös myöhemmissä perinnetulkinnoissa vetehinen halutaan ymmärtää mytologisena olentona. Sadun vetehinen saa toimia tuomarina, hylkeet lekottelevat mielellään kivillä, muinainen luontokansojen oikeussali muodostui käräjäkivistä, joten neuvoa pidettiin kukkarokivellä.

Vetehisen oli hyvä istua totuttuun tapaan käräjäkivellä tuomarinistuimellaan jakamassa oikeutta ruo´on mitalla. Ylimmäksi yltävä sai paikan. Kyseessä ei ollut sukuoikeus, vaan reilu vaali, sopivan ja pätevä henkilön

tuli valita tehtävään. Miksi kalarosvona tunnettu hylje sai näin kunniakkaan tehtävän? Sitä ei satu meille kerro. Ehkä tuomari tosiaan oli näkki, joka oli muuntautunut hylkeen tai monnin partakarvoilla arvokkaaksi kuten joissakin maissa vieläkin on tapana lainakarvoilla, peruukeilla varustautua tärkeään tuomarin tehtävään.

Lopuksi sadun mustana hevosena ja kohtalona puuttuu ruutana peliin lokin hahmossa, ja niin petoksella hankittu kiisken kuninkuus katosi taivaan tuuliin, ennen kuin se ehti edes kunnolla alkaa. Voittajaksi Airiston vesille tuli hauki, koska sitä lajia oli Ahvenistolla paljon. Ainoa kunnon vastus, lohikanta oli kadonnut seudulta aikaa sitten. Lähimmät lohen sukulaiset olivat muistitiedon mukaan Kokemäenjoella saakka. Lohi ei voinut saada omiltaan kannatusta, kuollut kuningas oli lajinsa viimeinen Airistolla.

Roine on nimennyt kilpailijat kansan käyttämien kalojen lisänimien mukaan ja tehnyt nimiä hyväksi käyttäen kaloille erisnimet. Tästä voi päätellä, että monet nimimuunnelmat ovat syntyneet ja säilyneet erätarinoinnin mukana. Entisaikaan tarinointi oli puhetta nuotiolla, nyt tarinat kerrotaan kirjoittamalla eräkirja, lehtiartikkeli tai nettisivut. Vielä tosin jutustelu ja tarinointi taidetaan kahvitulilla, kalajuhlilla, talkoissa ja eräkämpillä. Sadut opettavat perinteisesti kuulijoille yhteisön moraalia. Roineen kuvaus kalojen kuninkaanvaalista on vauhdikas ja loppu yllättävä. Luonteelta niljaisen kiisken loppu oli surkea, ilmojen kalarosvo hänet vei, kiiski sai ansionsa mukaan ja pelasti tuomarin vaikealta pulmalta, vihoviimeisintä kuningasainesta ei tarvinnut valita kuninkaaksi. Jäljelle jääneet riitauttivat kilvan lopputuloksen, ja kiistaa kesti kauan - peräti kymmenen vuotta.

Sadun toimijat eivät valikoidu syyttä suotta. Keskenään kilpailevia kaloja oli seitsemän, ahven, hauki, kampela, kiiski, lahna, salakka ja särki, siinä kovin kärki. Kaksi mainituista kilpakumppaneista olivat lajinsa edustajina vahvoja ehdokkaita, sillä ahvenen ja lahnan nimi tunnettiin varsin laajalti ja maine oli kantautunut maailmalle monessa eri muodossa. Salakka ja särki olivat tunnetusti hieman sekalaista seurakuntaa, joista ei kukaan oikein saanut kunnon tolkkua, kun taas kiisken ja kampelan maine oli suorastaan kyseenalainen.

Yleisen mielipiteen mukaan kiiski oli usein kalakansan valtakuvioissa oppositiossa, aina vastaan sanomassa. Lahna, hmmm, sopiko mainitakaan, ketä, anteeksi mitä kaikkea hänen leväperäisyytensä sisälsikään. Toisaalta tiedettiin, että kampelainen oli syntymästään asti ollut toispuolinen kala, peräti toisaikainen ja sellaisena arvaamaton olento, joten sillä oli oivat edellytykset diktaattoriksi, jos se kuninkaaksi asti päästettäisiin.

Kaikenlaista uumoiltiin syyksi tuohon ominaisuuteen. Toiset arvelivat sen olevan jonkin sukurasituksen menneinä aikoina tehdystä hirvittävästä rikoksesta. Toisten mielestä kampelan rujous oli myös hänen kunniansa kruunu ja osoitus uhrautuvasta luonteesta, mutta rujo ja vääräleukainen hallitsija kampela

olisi valintana ollut, ehkä viisas, mutta ei todellakaan mikään kaunis keulakuva. Ei ollut kampela kalojen valtiaaksi sopiva, vaikka maineikas olikin. Huhuttiin kyllä kampelan olevan ylhäistä, ellei suorastaan jumalallista alkuperää.

Särki edusti hyvin kalakansan yleistä mielipidettä, koska sillä oli oman lajin lisäksi runsaasti sukulaisia, joukossa jokunen lehtolapsikin, joita ilkeät juorutädit nimittelivät äpäriksi ja huoripojiksi. Silti sukulaissieluja särjellä oli paljon. Aivan puolueeton särki ei ollut. Särjen tiedettiin aika ajoin kosiskelevan lahnoja. Särki ei ollut kovin tarkka sukunsa puhtaudesta eikä näin ollen ehkä kovin periaatteellinen muissakaan kysymyksissä. Seikkailujen tuloksena kalakansan joukkoon oli syntynyt epäsäätyisiä särkilahnoja. Lahna oli paheistaan huolimatta tai ehkä juuri siksi vakaa ja suosittu matalan linjan vetäjä, aitoa poliittista ainesta, joka ei julkisuuden kiroista hätkähtänyt.

Ahvenen vaikutuspiiri oli levinnyt laajalle, se osasi olla peto tarvittaessa ja raivasi muitta mutkitta pienemmät ja heikommat tieltään. Se kulki aina punainen tukka ja viitta hulmuten, tukkaharja pörhöllään ja teki sillä tavoin kuulijoihinsa dynaamisen vaikutelman. Kavalakin se oli, sillä aina tilaisuuden tullen se vaani ja söi pienempiä kalakansan edustajia, joten ahventakin tuli viisaan kalakansalaisen varoa. Taistelijaluonne ahven ei silti ollut, pikemminkin tilaisuuden kärkkyjä, onnen onkija, pyrkyri, mutta silti pikkutekijä isoon kihoon, haukeen verrattuna. Silloin tällöin sattuikin, että hauki kahmaisi koko potin ja nieli ahvenen saavutuksineen päineen suomuineen omiin hoteisiinsa. Hauki toimi matalalla profiililla, mutta silti tiedettiin hyvin hänen öisistä retkistään ja takinkäännöistään. Usein hauki oli varsin leukava toisia kohtaan. Hauen hampaisiin joutuneelle tilanne tiesi vastustamatonta menoa poliittisilla vesillä.

Salakka Sivakka ehdokkaana oli vikkelä laumasielu, ääntenkosiskelija, populisti, joka ui kuin kala vedessä omiensa joukossa. Epäilemättä tämä joukkosieluisuus ja vaikutuksille alttius olisi haitannut hallitsijan tehtävissä vaadittavaa kykyä itsenäisyyteen. Salakka pysyi kuitenkin joukkovoimalla ja omiensa kannatuksen turvin mukana. Salakalla oli etunaan runsaat taustajoukot ja suhdeverkosto, jonka tietämys ulottui Kokemäenjoelle ja kauemmaksikin. Tämä oli paljon, sillä salakat olivat konservatiivisia ja kotiin päin vetäjiä. Salakkahallitsija ei olisi hallinnossaan nähnyt metsää puilta ja olisi ollut liiaksi omien tukijoukkojensa vaateiden ohjailtavissa.

Koska kilparyhmien voimasuhteet olivat suhteellisen tasapuoliset, ei asiaa voitu ratkaista nopeasti. Päätöksen tekoa ja vetkuttelua kesti kymmenen vuotta, minä aikana kalakansa sai toimia kuten parhaaksi näki. Tilanne sopi kalakansalle hyvin, sillä se oli tottunut turvautumaan oman lähiparven tukeen hädän hetkellä. Tapahtuman ainutlaatuisuudesta ja opettavuudesta huolimatta historia toistaa edelleen itseään, sillä vieläkään ei tiedetä, milloin aikojen alussa tämä kuninkuuskiista käytiin.

Sadun mukaan vaaliehdokasasettelu oli tasaväkinen, kilvassa oli edustettuna kolme taisteluparia ja lisäksi yksi musta hevonen. Ensimmäinen

vaaliryhmä Petolliset sai kannattajikseen ahvenet ja hauet. Toinen ryhmittymä muodostui kampeloista ja kiiskistä, heidät tunnettiin Änkeröisinä, opposition edustajana. Änkeröisten viivytystaktiikka hioutui huippuunsa vaalitaistelun aikana ja sen seurauksena jäi eloon sananparsi vastarannan kiiskestä, ja akanvirtaan soutajista - ryhmittymä haikaili vallasta luopuvan lohen suuntaan. Lahnan ja särjen vaaliliittoa ja heidän kannattajiaan nimitettiin Kuhkajiksi, joille oli tyypillistä alituinen kumppanin vaihto ja liittolaisten etsintä. Salakoita kutsuttiin parveilijoiksi. Keskinäinen kilpailu oli kovaa, suurin ja mahtavin kisan voitti, kalakansa Airistolla sopeutui vähitellen uuteen tyrannimaiseen ja jurottavaan hallitsijaan, haukeen.

Nimien lisäksi satu opettaa meille kansanomaista luokitteluajattelua, jossa on seitsemän omintakeisesti pullikoivaa kalalajia:

Petolliset:	AHVEN, HAUKI
Änkyrät:	KIISKI, KAMPELA
Kuhkijat:	LAHNA, SÄRKI
Parveilijat:	SALAKKA.

Lahnan nimimuunnelmissa on runsaasti kutuviittauksia, jotka ovat syntyneet suoraan luontohavainnoista, mutta eivät selity pelkästään sillä, vaan kyseessä on jonkinlaisen astumisen konnotaatio ja meininki, johon kuuluu kenkä, kengässä jalka, jalassa polvi, polvien juuressa ??? jalka, jalkain juuressa palvoja jne. Kiiski on limaisuudessaan yksi niistä kaloista, jotka on liitetty naisen sukuelimen vertauskuvaksi, mihin pilkkarunokin viittaa savolaisella kirkkomäellä.

Salmilla kerrotaan tarinaa, jossa Kiiski vakuuttaa pystyvänsä vaikka mihin, mutta pystyisi vielä purevampiin tekoihin, jos olisi ollut paikalla, eikä makoilemassa pohjamudassa silloin kun luotiin kaloille tykötarpeet. Kiiski vakuutti, että tappio kuninkuuskisassa on yksinomaan aikojen alun jakotilaisuudesta kotoisin. Jos vain kiiski olisi saanut hauen hampaat silloin aikoinaan, niin se nyt olisi kiistaton kuningas, kun muutenkin on niin sukkela ja voimakas kokoonsa nähden. Kiiskellä oli selvä näkemys, mihin hän hampaita olisi käyttänyt, omaksi hyväkseenpä tietenkin, mutta verhosi aikeensa haluksi purra siimat ja koukut kappaleiksi. Uho sai aikaan vain sen, että kansa ryhtyi pitämään kiiskeä pienenä heikkona ihmisenä, keskenkasvuisena pojankoltiaisena eikä kiiskinen silakkaverkossa tiennyt hyvää.

Itse asiassa kiiskistä on lähtöisin nukkuvien puolue, makoilemisen takia kiiski haikailemansa hampaatkin menetti, muistona menneestä kiisken onkijalla

ymmärretään torkkuvaa ihmistä. Hiljaa ollenkin kiiski tekee passiivista vastarintaa, syyttää vaikka Luojaa kykyjen puutteesta, mutta itseluottamus pysyy.

Kiiski on kiistanalainen kala. Jos se toimii, niin se käyttää epäkypsiä pienisieluisia keinoja ja joutuu tuon tuosta kiistaan asiasta kuin asiasta. Vastarannan kiiski on vastaan paneva ihminen, riidanhaluinen, äkkipikainen. Kiiski merkitsee äkäistä, kiistelijä on kiiski, vallaton villi lapsi on kiiski, pojan naskali on kiiski. Kiiski on kansalaistottelematon ja isottelija. Kiiski on pieni olento.

Kansa alkoi syödä syyskuussa kiiskiä, kesällä saatiin parempaa kalaa. Laman tullen on tyydyttävä kirokaloihin, hyvässä taloudessa ja hyvinä aikoina lohtakin on saatavilla. Pula-aika tekee kansasta rääpyksen ruotijan, pikkumaisen ihmisen; väsyneen tehottoman pienen raukan.

6.13.4 Kiiskiherrojen sananparret

Alla olevassa listassa on vanhoja kiiksisananparsia, joille on suluissa annettu nykyaikainen vastine, jotka voisivat olla vaikka vaihtoehtoja poliittiseen retoriikkaan:

- *Haisee kuin revon kiiski. (Haista huilu!)*
- *Jos kiiski pistää, tulee hyle. (Paha moka!)*
- *Kiisken kutuun ja Puumalan kirkkoon ehtii aina. (Ei hätä ole tämän näköinen!)*
- *Kiisken päässä on enemmän rasvaa kuin köyhän miehen aitassa. (Usko pois!)*
- *Kiisukalat heitetään kissalle. (Kissa vieköön!)*
- *Kiitä kiiskistä kesää, mäkäräistä vuoden päätä. (Edistystä pitkällä tähtäyksellä.)*
- *Kutee kuin kiiski joka kalan kanssa. (Meitä on joka lähtöön.)*
- *Limainen kun kiiskinkontti. (Vaude!)*
- *Ruutana ei matoja syö, vain kiiskit syövät niitä. (Se on pikkutekijä!)*
- *Taitaa olla kiiskin kutu likellä. (Kuohuu pinnan alla.)*
- *Täysi kuin kiiskin kuula. (Tuli mitta täyteen!)*

Vesien kiiski tunnetaan piikkisenä ja limaisena oliona, jonka ilmoilla lentävä vastine ei ole lintu, vaan kovakuoriainen, joita on lukuisia eri lajeja. Kovakuoriaiskiiski on melko varmasti se, jota kansa kutsuu sittapörriäiseksi, sillä olipa hyönteiskiisken nimi ampukiiski, anttikiiski, jokikiiski, karjakiiski, kehäkiiski, kiiltokiiski, kivikiiski, koppakiiski, kultakiiski, marjakiiski, nippurikiiski, niskakiiski, partakiiski, rautakiiski, sarvikiiski tai tinkikiiski, niin se tavallisesti pörrää, kun se läheltä lentää. Lähinnä lintua on vain sanonta Kittilästä: Haisee kuin revon kiiski.

Kiiskiherraksi nimitetään hyönteiskerääjää, kiisken kalastus on hyönteisten keräämistä, pienen ihmisen pientä puuhastelua, kuten sanotaan.

6.13.5 Kinastelun kulku

Kanteletar mainitsee kiisken yhteensä viisi kertaa. Ensin runossa Maatameno iltaseksi on keitetty kiiskiä kirokaloja, ahvenia ruotaisia, runossa Neitivalta ja miniävalta miniä arvelee pärjäävänsä, jos olisi lohen mieli, kiiskin kieli eli voimaa ja rohkeutta kuin lohella sekä, sanavalmiutta ja viekkautta kuin kiiskellä. Kolmannessa runossa Muut ja minä kiiskellä on rupuruaan merkitys. Kiiskeä verrataan herkulliseen juhlaruokaan murukalaan, sillä runon kokija valittaa: Muut syövät murukaloja ja juovat olutpunaista;m minä kiiskiä kitustan, vesilientä lippielen. Runossa Tulin vanhaksi varahin on neljäs kiiskimaininta. Kova työ ja raataminen on uuvuttanut, elanto on hankittu kivestä tuohta kiskomalla ja jäistä tervaksi, työ oli siis ollut yhtä tervanjuontia ja taistelua leivästä, joka sanotaan sanoilla: pakanoilta kirkon poltin, kiiskiltä kivisen linnan. Lopuksi kiiski puikahtaa esiin vielä viidennen kerran ns. kalarunossa 12 (III/49), jossa tuskaantunut vaimo on käynyt kalalla ja saanut runsaan kalansaaliin toisin kuin tyhjin käsin kalasta toistuvasti palannut aviomies, jota vaimo epäili naissankariksi. Kostonpilke mielessä vaimo kertoo vastaiskustaan:

Söin itse kyllältäni,
säästin ruotoset kokohon
pienimmistä kiiskilöistä,
suurimmista ahvenista,
menin illalla kotihin,
syötin noita kaunolleni.
Kauno syöp´ ja kiittelevi:
"Hyväpä tämäki ruoka,
syöä miehen saamattoman,
ottoa olemattoman!"
(Kanteletar: III/49)

Näistä runokatkelmista on pääteltävissä, että kiiski on ahvenen synonyymi runoissa. Toisaalta kiiski on kirokala, huono ja ruotoinen, mutta runosäkeet viittaavat myös kiiskitarujen sanavalmiuteen, kun miniä toivoo olevansa kiiski kieleltään, mikä sisältää sanavalmiuden lisäksi toiveen kyvystä sanoa ei ja pistää hanttiin tarvittaessa. Kiiski on myös tekojen tyhjiin raukeamisen vertauskuva. Kolmessa viidestä esimerkkirunosta kiiski on huonon kalaruuan maineessa. Kaksi kolmesta viittaa puheen kautta vastustamiseen. Miniä haluaisi pitää puoliaan ja

sanoa vastaan moittijoille, ennenaikaisesti vanhentunut luettelee vanhenemisen syynä kovan työn ja vastuksen.

Kiiskisemantiikassa on kaksi päätekijää, jotka kalevalainen runous tähän kalaan yhdistää, toinen on vaste ja toinen ruoka. Kiiski on kova vastus ja pahaa ruokaa. Näiden keskinäisestä suhteesta syntyy se, mikä kiiskessä on olennaisinta. Keskeistä tulkinnassa on kiisken ja ahvenen rinnasteisuus, joista ahven on se hyvä murukala ja kiiski paha kirokala.

Vastus
PAHA KIISKI (kirokala)
HYVÄ AHVEN (murukala)
Ruoka

Arvoitukseksi jää, mikä mahtaisi olla se keskeinen semanttinen vire, joka kiiskeen mytologiassa liitetään. Kalevalassa kiiski on mainittu kaksi kertaa, ensimmäisen kerran runossa 47 Aluejärven kalavesien lämpenemisen kanssa ja minkä takia ahven itki aittojansa, kalat kartanoisiansa, kiiski linnoa kivistä. Toisen kerran 48. runossa nuottaa vedettäessä saa´ahan vähän kaloja: kiiskiä kirokaloja, ahvenia ruotaisia. Enempää ei Kalevala kiiskestä kerro, mutta nämä kaksi todistajanlausuntoa jo osoittavat, että kiiski ja ahven on rinnastettu toisiinsa. Mutta sekä Kalevala että Kanteletar mainitsevat kiisken kivisen kartanon, toisaalla kansanrunous tuntee Rapalan kartanon. Rapa ja rapakiiski on tunnettu kiiskenä, Rapalan kivinen kartano pitänee sisällään jotain, mikä liittyy kiisken nimeen kirokala. Tulinen kivi, joka kiisken kotijärveen, Aluejärveen putosi, muutti veden lämpötilaa tukalaksi elää ja tuhosi asuinpaikat. Kantelettaren kovan elämän kulkijalla oli ollut kivinen taival elämässään..

Kiiskitarujen perusteella kiiski on oikea vastarannan kiiski, joka väittää vastaan, kilpoo, pilkkaa, on limainen ja uhmakas. Kiiski oksentelee ja juo. Voisi sanoa, että se on riesa niin ihmisille kuin läheisilleenkin. Muut kiisken ominaisuudet ovat ulkoisia, se on piikkinen ja ruotoinen kala. Ihmiselle vastenmielistä kiiskessä lienee tämä limaisuus ja piikkisyys. Piikkien väitetään olevan myrkyllisiä, ja kiisken kielikin on terävä ainakin sen suuhun pistettyjen puheiden perusteella. Koska kaloilla ei ole lainkaan kieltä, vaan ainoastaan hampaisto, joka saattaa sijaita syvällä nielussa, on teräväkielisyys kalan ominaisuutena erityisen merkittävä. Kala, joka ei vetisessä kodossaan puhu eikä pukahda. Oletetaan kuitenkin, että lisävalaistus tulee semanttisesta binaariparista limainen-piikkinen.

Piikkiseen liittyy ruokamerkityksenä ruotoisuus ja puheina pistopuheet ja piikittely. Limainen on saastainen ja inhottava tai oksettava. Puheen tasolla

kyseessä on liukaskielinen niljake, joka ruokakalana on sintti, pieni. Lisämerkitysnäkökulma tarkastelee ruokaa, jonka luonnehtijoina ovat käsitteet murukala ja kirokala. Kiiskestä voimme tietää millainen on huono ruokakala, hyvä ruokakala on tämän vastakohta, suomuinen ja vähäruotoinen, helppo käsiteltävä. Kiiskeen liitetyt arvot ovat sävyisyys versus riitaisuus. Sävyisä ihminen on oikea kullanmuru, äksyilevä riitelijä on kinastelija. Satujen kiiski kinastelee yhtenään. Kina merkitsee sekä sylkeä että riitaa. Kiisken pisto voi äkeytyä pahaksi, pistokohtaan saattaa tulla hyle, jolloin henkilön ei auta muu, kuin liuottaa pöhö pois merenajolla tai painaa pahkaansa kipukivellä.

Kiisken pahanmaineisuus kansantiedossa ei silti ole itsestään selvyys. Kiiski muistuttaa harjuksineen pientä kuhaa ja pietarilainen uhakeitto on herkkua. Kaloista saatava lapamato sen sijaan ei ole hyväksi kenellekään, ja yllättäin kiiski on niillekin aimo vastus.

> Kertoja muisteli että kalastuskaveri oli usein painellut vatsaansa ja sanonut nyt taas rupesivat madot vaivaamaan, mutta silloin hän söi kiiskiä niin vaiva lakkasi, mutta kerran kun hänellä ei ollutkaan kotonaan kiiskiä ja kova vaiva tuli ja madot taas alkovat tulemaan suun kautta eikä vastapainoa ollut niin ne tuppeuttivat Savu-Matin ja hän kuoli tähän. Kalakaverit päivittelivät, jopa se sattui, jos olisi ollut kiiskejä ei Mattikaan olisi kuollut. (Oulunsalo,Veera Lohi, 1899 -> Matti Määttä mv s. 1886 SKS 100404 Ihminen ja sisusmadot no. 4461, yleiskielistetty)

6.14 HAPPIAUKKOJEN ANTI - MADE

Made on sijoitettu jaottelussa pastoraalimyteemiin, jonka toimijoina ovat sellaiset tekijät kuin metsä, paimen, niityt, karja, eläintaudit, maaseututunnelma. Pastoraali on osa sankarimyyttistä kerrontaa sekä luonnonmyyttisyyden tyylipiirre.

Made kuuluu niihin kaloihin, joista ei ole syntykertomuksia olemassa, vaikka se evättömänä pohjakalana rinnastetaan käärmeeseen silloin tällöin. Made kuuluu turskakaloihin, ja kalevalainen runous yhdistää sekä turskan että mateen Manalan ja kuoleman valtakunnan kalaksi, vaikka maininnat tästä sidoksesta ovat melko harvat ja niukat. Saaliskalana made on nykyään tärkeä pilkkikala ja mateen pilkkiminen on merkittävä talviurheilun muoto.
Made, tuo Manalan Matti mainitaan harvoin kansanrunoudessa. Kalevalassa vain yksi maininta toteaa mateen olemassaolon, ja rinnastaa sen Tuonen haukeen. Kantelettaressa kalaa ei lainkaan mainita. Aina yhtä tomera Pohjolan akka, toteaa kosijalle:

"Ennen työnnän tyttäreni,
laitan lapseni vakavan
koskehen kohisevahan,
palavahan pyörtehesen,
Manalan matikan suuhun,
Tuonen hauin hampahisin."
(Kalevala 38/ 59 - 64).

Arvoituksellisen runosäkeen lisäksi on tunnettu arvoitussananlasku mateesta eli matikasta. Arvoitus muistuttaa lastenlorua Oli kerran onni-manni, sillä se kuuluu: Matikka matepyörä, pötikkä pöytärinta, vanha vantulapakka! Vastaus on ihminen.

Mateen pilkkiminen kuuluu kalamiehen vuoteen, eräkirjailija Jukka Halonen on jakanut vuoden kalojen mukaan erävuodeksi, jossa helmikuu on pyhitetty mateelle. Hän toteaa pilkkimisen olevan jännää, koska juuret juontavat jo kivikautisiin kalastustapoihin, esim. launin käyttöön mateen pyynnissä. Vaihtoehtoisesti mateen onkija voi tutustua kokeelliseen kansa-tieteeseen, kun yrittää valmistaa katajasta, männynpihkasta ja nokkoskuidusta taiteiltua onkea tai liistekatiskaa eli matikka-aitaa, petäjästä kiskotuista listoista. Mateita pyydystettiin myös mateenrysällä eli mateenmerralla, joka vanhana kelpasi pihlajanmarjojen säilytykseen. Mateenkori on pyydys, jolla talvisaikana sai mateita, pääosana siinä on rysä, merta (iso) tai verkolla peitetty kori, jonka keskellä on reikä, ja joka suppilomaisesti painautuu alaspäin. Näitten viereen lyödään pohjaan viistoon koivuinen puu, jonka yläpää on pyydyksen aukon kohdalla. Kun matikka matelee puuta pitkin ylös niin se yläpäähän päästyä putoaa pyydykseen. Korin sijasta käytetään myöskin joko rysää tai muuta kehikkoa. Joskus sattui, että kalamiehen talviavanto jäi hieman pieneksi eikä mateita väärällään ollut rysä mahtunut aukosta ylös. Mikäs auttoi! Hihat piti kääriä ja poimia koko mateitten runsaus paljain käsin ylös jäälle. Toistakin kalastuskeinoa käytettiin. Talvisille jäille mentiin nuija-mateeseen kolkkaamaan kala kuoliaaksi. Nuijamateella kirveen lappeella lyötiin jäätä, ja veden tärinä tainnutti happea etsivän mateen.

Made on limamikko, joka voi syödä kolmanneksen painostaan kuoretta. Made on turskakaloista ainut, joka viihtyy makeassa vedessä. Merkkinä suvusta mateella eli matikalla on viiksiäie alaleuassa. Kala kutee sydäntalvella, jolloin sitä pyydetään mädin ja rasvaisen lihan vuoksi, sillä kuten sananparsi mateesta sanoo: On särpää kuin mateen päässä.

6.14.1 Kalamiehen merkillinen vuosi

Talvisin järven jäällä kököttävä pilkkijä on tavallinen maaseutunäky, mikä suorastaan kuuluu suomalaiseen talvimaisemaan ja sulautuu idyllisesti talven sinihämyyn. Varusteista huolimatta jäällä voi tulla vilu, jos hyytävä viima puhaltaa. Mateenpyytäjälle raikkaat tuulet saavat puhaltaa, koska oikea matikkailima on tuiskusää, silloin made käy hyvin pyydykseen. Matikkailmalla käy mahdoton tuiskun nuju, oikea pyhäpyry, houkutus siirtyä jäältä tupaan harrastamaan sisäkalastusta on suuri. Voi vaikkapa tutkailla kalastuspäiväkirjan säätietoja tai vanhan kansan perimätietoa, mitä merkkipäivät moisista rajuilmoista sanovat.

Ahvenkala (Yrjö, Jyrki 23.4.)
- Jyrki ahvenkesselin tuopi. Kuusamo
- Jyrki ahvenkesselin kera tulee, Miikkula vihannan vihkon. Vuonninen
- Jyrinpäivänä jyräys kalamiehen kattilassa. Savonlinna.
- Jyrinpäivänä jyräys lintumiehen pyydyksessä, ristinpäivänä rimaus kalamiehen kattilassa. Riistavesi
- Hauen kutu (Marian ilmestyspäivä km. 25.3)
- Jos Marinapäivänä makaa ruokalepoa, niin sinä vuonna ei löydä hauen kutupaikkoja. Vuokkiniemi
- Kurki suolla, hauki maalla maariana, viikon päästä viimeistäänkin.Nousiainen
- Hauki maalla maarjanpäivänä, kurki suossa suvipäivänä. Kiikala
- Maarialta kala maalle päin, suviyöstä suuhun päin. Lahti.
- Kalaa pitää syödä blahvosennana, niin tulisi hyvä kalavuosi ja syöjälle sinä kesänä hyvä kalaonni. Salmi
- Tuuli pitäisi olla vanhana maarinapäivänä merestä, s.o. etelästä, silloin tulisi hyvä kalavuosi; jos tuuli on pohjan puolella, silloin tulee huono kalavuosi. Salmi
- Maarianpäivänä on otettava ensimmäisest vitsat, jotka vastaa sattuvat; näillä vitsoilla sidottuun katiskaan menee hyvin kaloja. Sääksämäki
- Kun miehet hakkasivat pitkiä halkoja laskiaisena, niin saivat suuria haukia keväällä. (Laskiaistiistai) Hyrynsalmi

Hylje (Vapun päivä 1.5; vanha vappu 13.5)
- Vapunpäivänaamuna pannaan merellistä laitumelle puihin, että sudet pakenevat pois. Veteli. (Merellinen = hylkeenrasva).

Sammakko (Yrjö, Jyrki 23.4.)
- Jos ennen Jyrkiä löytää sammakon ja syöttää siitä toisen puolen hevoselle ja toisen puolen ompelee kellon kantaan, niin ei sinä kesänä hevonen kauas loittone eikä aitojen yli hypi. Liperi.

Lohi 186 (Yrjö, Jyrki 23.4.)
- Lohen nahka syötetään härälle jyrinpäivänä. Sitten se on hyvä. (tunt.)

Lohi (Bartoloemus , Perttuli 24.8)
- Loppu lohta, pää kalaa päiwän Perttulin perästä. (Uusi ja Wakaa Ilman-Ennustaja 1851)

Matikka (Heikki 19.1)

- ❖ Heikki heittää, paavo painaa, matti nostaa matikan rysiä. Nurmes.

Muikku (Uudenvuodenpäivä 1.1)

- ❖ Kun uudenvuodenaattona syö illalla yhdeksän suolaista muikkua, niin tuleva aviopuoliso tuo unessa vettä janoiselle.Enonkoski.

Muikku (Pääsiäinen)

- ❖ Kun pääsiäistä vasten yöllä syö kymmenen muikkua pyrstö edellä, niin kuka sitten yöllä unessa tulee juottamaan, se on tuleva puoliso. Suonenjoki
- ❖ Pääsiäisenä oli talon isännän syötävä yhdellä ruokaverolla yhdeksän muikkua pyrstö edellä tai heitettävä ne suuhunsa nurin niksoin. Kun tämän oli tehnyt, niin kalat eivät osanneet nuotan perästä pois tulla, ja isäntä sai hyvät saaliit nuotallaan. Savonlinna.
- ❖ Pitkänperjantain aattoiltana kun menee vuoteeseen, täytyy syödä yhdeksän suolamuikkua, jotka on paistettu hiilloksessa. Syönnin jälkeen ei saa juoda mitään eikä puhella kenenkään kanssa. Kalat on vielä syötävä paljaaltaan, ilman leipää, alkaen pyrstöstä päähän päin. Kun sitten nukkuu, tulee tietysti jano, ja se, joka illoin tuo vettä, on tuleva puoliso. (Pitkäperjantai) Suonenjoki

Muikku (juhannus 24.6)

- ❖ Kun syö suolatuita muikkuja kolme yhdeksää juhannuksen vastaisena iltana nukkkumaan mennessään, ja sitten tulee jano yöllä, niin unissa tulee tulevan sulhasen haamu tuomaan juotavaa. Tuusniemi.

Siika (Kasper 20.10)

- ❖ Kasperista siika kutee. Uukunimi

Silakka (Pääsiäinen)

- ❖ Tulevan sulhasensa näkee, jos pääsiäistä vasten yöllä syö yhdeksän paistettua silakkaa häntä edellä istuen kyyryssä pöyd'n alla ja sieltä sitten menee taakseen katsomatta vuoteelle. Yöllä tulee sulhanen antamaan vettä, ja siinä sen näkee. Kankaanpää.

Silakka (Paaston aika)

- ❖ Kun paaston aikana torstaina ottaa yhdeksän silakkaa nelikosta häntä edellä, panee ne häntä edell paistumaan ja samoin ottaa pois häntä edellä, menee sitten takaperin sänkyyn maata siunaamatta ja syö ne siellä häntä edellä, niin näkee yrkämiehensä taikka morsiamensa. Laihia.

Silakka (Paaston aika)

- ❖ Kun kolmena torstaina paaston aikana syö yhdeksän silakkaa kunakin yhden erällään, niin pääsiäisyönä sitte tuo sulhanen juotavaa. Laihia.

Silakka (Pitkäperjantai)

- ❖ Kun pitkäperjantaina syö silakkaa, näkee suvella paljon käärmeitä. Somero

Silakka (Joulu 24.12)

- ❖ Joulu mikä joulu, molemmat silakat pöytään. Padasjoki.
- ❖ Pieniä ne on silakat joulukaloiks! Puumala.

Silakka (Paavali 25.1.)

- ❖ Jos paavalinpäivänä pyryttää, saadaan paljon silakoita. Lavia.

Silakka (Laskiaistiistai)

- ❖ Jos laskiaisena on kova lumipyry, niin tulee hyvin silakoita. Virrat.
- ❖ Jos laskiaistiistaina tulee lunta ja paistaa aurinko, tulee hyvä silakkavuosi. Lavia.

- ❖ Kalamiesten on hyvä olla, kun laskiaahna on paha ilima, sataa lunta ja pyryää. Kalamiehet nauraa ja ryyppää ja sanoo: "Otetahan toinenkin ryyppy, ny saarahan silakoita palio!" Ilmajoki.

Silli (Aprillipäivä 1.4)

- ❖ Aprillipäivänä koetetaan narraamalla juoksuttaa toisa. Jos hän juoksee, sanotaan: "Aprilliä, syö silliä, juo suolavettä päälle." Rautalampi.

Särki (Pitkäperjantai)

- ❖ Jotta saataisiin hyvin särkiä keväällä, on turo valmistettava pitkänäperjantaina. Mikkeli.

Muje, kalajumala Pokrova (Pokrova 1.10)

- ❖ Pokrova on kalajumala. Silloin saa nuottaa vetää, vaan ei muuta työtä tehdä. Sanotaan: "Pokrova pohjimmaiset kutumujehet antaa." Vuonninen
- ❖ Pokrovasta kalat korvoon, linnut parveen. Vuonninen. (1.10)

Kalastus yms.

Kalan kudun saa muuttumaan, kun pitkänäperjantain aamuna ottaa vaajan vanhasta tokeesta, vetää sitä jäätä myöten ja pudottaa veteen siinä, johon tahtoo saada kalat tulemaan. Kangasniemi

Kalanpyydysten korjaus ja valmistus pitää aloittaa huhtikuulla, yläkuulla parhaiten.Virrat.

Paastoaminen kun jouluksi loppuu, silloin kalapytyt on syöty tyhjiksi ja aletaan syödä lihaa.

Emänpäivä = Marian päivä; 15.8., marras- eli kyhlästuulet (kova tuuli)
Perttulina on kala karilla. Pohjois-Ruotsi
Pertulta permet metsään ja onget oksaan. Saarijärvi
Ristiltä nauris kuoppaan, härkä aittaan, kala karhiin, peura kynteen. Kolari

Kun joku katteellinen naapuri menee pyhänä kirkossa poltaessa kalastamaan toisen kalavedestä, niin se
pilautuu niin, että ei siitä enää kaloja saada. Perniö

Persona-Marttina talkkunaa, Visuna-Marttina kalavelliä. Suomussalmi. (10.11 = Perso-Martti)

Nuotan, verkkojen, rysien ja mertojen aloitustyö on tehtävä jakoaikaan. Hartola.

Kaikkien kalanpyydysten kudonta on aloitettava keurikuulla (marraskuu), jos vain suinkin on sen verran
rihmoja, että edes muutaman silmän saa tehdyksi. Sitten on hyvä kalaonni. Juva.

Mertoja kun tehtiin, niin vitsat pit ottaa marraskuussa, ja peräputsjukkaa piti panna ruisleipää pieni pala.
Sillä merralla saa kaloja. Uusikirkko Vp.l.

Kaikki merrankuteet pitää aloittaa laskiaispäivänä, jos niillä tahtoo saada kaloja. Juva

Jos mielii pyydyksillään kaloja saada, niin niiden teko on aloitettava laskiaisena. Lestimäki

Kun ongen tekee laskiaisena, niin kyllä kaloja saa. Lehtimäki

Kalastusonni saadaan kun laskiaisehtoona lakaistaan permanto ja se tunkio otetaan säästöön ja säilytetään
siksi, kun ensi kerran keväällä rysä pannaan järveen tai mihin veteen hyvänsä. Tunkio pannaan rysän sisässä
veteen. Mattila

Vappu on semmoinen päivä (nykyinen vappu 1.5 ja entinen vappu 13.5), että jos vaikka mitä sinä päivänä
nykii, niin nyitty kuivuu. Jos ottaa tänä vappuna piiskan ja pieksää sillä metsää, niin ensi vappuna on
jokainen piesty puu kuiva. Tervo.

Vappuna ei saa kalastaa. Menettää kalaonnensa, jos silloin katsoo pyydyksiään tai panee uusia. Karstula
Kalojen, lintujen ynnä muiden pyydykset tehtäköön kahdeksantena tai yhdeksätenä päivänä kuun
syntymisestä, mutta Ei vapunpäivänä, vaikka se sattuisikin sellaiseksi ajaksi. Hirvensalmi

Jos kiirastorstaina on hyvä ilma, niin on huono kalansaanti ongella. Pitäisi olla tuores ilma, niin sitten olisi hyvä onkikesä. Pielavesi.

Verkon ainat taiottiin ennen hyväonnisiksi siten, että ne pääsiäisenä vietiin kosken kivelle, savustettiin leppäpuun oksasta tervaslastuja alla polttamalla ja sitten kiinnitettiin verkkoon. Simo

Köyriin on kalat kaikki, jouluun joka kynsi. Pielavesi

Jouluaattona kun tippuu kynttilästä talia kirkossa, niin pitää ottaa sitä ja sillä rasvata onkensa ja sitten pitää onkea kolmena pyhänä kirkon kynnyksen alla. Sillä saa kaloja. Kuopio.

Ristinpäivänä (3.5) rimahtaa kalamiehen kattiassa. Vehmersalmi.
Ristinpäivänä kalakeitto vaikka avannosta. Rautlampi.

Kalavala tehdään seuraavasti. Mennään järvelle pyhän kolminaisuuden päivän vastaisena yönä ja kiinnitetään vene järvellä johonkin vaajaan kiinni. Valan tekijä laskeutuu virsikirjan päälle polvilleen ja kuljettaa lakkinsa kolmasti veneen alitse. Tätä tehdessään hän lausuu sanat: "Minä pirun, kala minun!" Sen jälkeen hän saa kaloja niin paljon kuin haluttaa. (Kolminaisuuden sunnuntai, helluntain jälkeinen sunnuntai) Hattula.

Vainajain muistolauantai.

...on pirtti pestävä ja kalaa ja lihaa ruoaksi laitettava. Vainajat tulevat muistinsuovattana vierailemaan.
(Muistinsuovatta, vanha pyhäinmiestenpäivän aatto, raadenitsa) (Vuokkiniemi)

Tuuli pitäisi olla vanhana maarianpäivänä (Maarian ilmestyspäivä km. 25.3, plahvessenja) merestä, s.o. etelästä, silloin tulisi hyvä kalavuosi; jos tuuli on pohjan puolella, silloin tulee huono kalavuosi. Salmi.

Maarianaamuna on otettava ensimmäiset vitsat, jotka vastaan sattuvat; näillä vitoilla sidottuun katiskaan menee hyvin kaloja. Sääksämäki

Kun pääsiäisaamuna paistaa aurinko, niin saadaan sinä keväänä paljon kaloja. Räisälä.

Ennen aikaan vanhat taikurit sanoivat, että juhannuksena kirkkoaikana saadun kalan silmä kun on ongessa,
niin siihen tarttuu kala näpeästi. Simo

Pietarinpäivänä (26.6) ei tehty työtä, se pidettiin juhlana. Mentiin onkimaan. Somerniemi.
Joka kaiken kesän onkii, sitä talvella nälkä tonkii. (Antto Laiho. Vanhan kansan Merkkipäivät, 1912)
Sydänkuulla(so. taamikkuussa) pitäisi kehrätä verkon rihmat; silloin tulee vahva rihma. Uusikirkko Vp.l.

Verkon ainat taiottiin ennen hyväonnisiksi siten, että ne pääsiäisenä vietiin kosken kivelle, savustettiin leppäpuun oksassa tervaslastuja alla polttamalla ja sitten kiinnitettiin verkkoon. Simo

Kun helluntaina menee ongelle, niin vesinäkki vetää onkijan veden alle. Lapua.

6.14.2 Maailman matti taivaan tarkkaajana

Merkkipäivätietämyksen ja kalenteritiedon eväillä pilkkijä suunnisti kalavuottaan eteen päin monta kansantietoa viisaampana. Käytäntö näytti, mikä neuvo mihinkin päti. Kalenteritietoutta ovat jäällä pilkkijät kartuttaneet vuosituhansien ajan tarkkailemalla tähtitaivasta, sillä pitihän syöntiä kirkkaallakin säällä kokeilla. Suomalaisten myyttitietoisuus ei tiettävästi kata astrologian kaltaista tähtijakoa, taivaalla kiiluivat vain Kalevan pojat, jotka tunnettiin kalevan sankareina tai jättiläisinä, jotka olivat samalla joidenkin elinkeinojen suojelijoita. Suomalainen eläinrata muodostui Kalevan pojista, ja oli siivutettu osiin kuin onnen kakku, zodiac, eläinrata se oli siivattaratas. Siivatta viittaa sekä eläimeen että sileävantaisen pyörän puolaan. Kalevan pojat olivat pyörän puolia, veljeksiä.

Alkukantainen tähtitaivaan tarkkaaja tiesi keskimäärin seitsemän tähteä, jotka vaikuttivat veden ja maan viljan kasvuun. Näkyvimmät näistä olivat aurinko ja kuu. Toinen vallitsi yötä, toinen päivää, mutta pohjoisessa on myös pitkä hämärän aika, jolloin ei oikeastaan ole yö eikä päivä, hämy vain. Pitkinä hämyisinä hetkinä ennen nukkumaan menoa oli savupirteissä ja erätulilla tapana viettää iltaa satuja kertoillen. Nuotiolla tai rahkon eli pärepihdin loisteessa saattoi kuulla kummia tarinoita Hepleijasta ja Rahkosta sekä kuuhalvauksesta.

Vanha on uskomus, jossa katsottiin kuun aika ajoittain saavan halvauksen. Tämä tapahtui silloin kun kuu aloittaa viimeisen neljänneksenä. Tämän kuten muutkin kuun vaihemuutokset, uskotaan vaikuttavan sään muutoksiin. Joidenkin mukaan kuu ei halvautunut vaan halvautti.

KUUHALVAUS

” Vuosia takaperin palvelin merimiehenä eräällä raumalaisella purje-laivalla. Muistan miten kuumassa vyöhykkeessä miehistön oli tapana viettää vapaavuroonsakin kannella yön aikana, kun "skanssissa" oli liian lämmin. Eräänä kirkkaana kuutamoyönä loikoillessani avopäin, vähissä vaatteissa erään luukun päällä tuli luokseni joku vanhempi merimies ja vakavasti varoittaen minua nukkumasta kuunvalossa, kehoitti siirtymän toiselle luukulle, jonka yläpuolelle vanha purje oli suojaksi pinkoitettu. Kun tiedustelin syytä tällaiseen varokeinoon, sain vastaukseksi, että jos nukkuu kuutamossa paljaan taivaan alla voi saada "kuuhalvauksen". Tämän sanottiin olevan jonkunlaista liikuntakyvyttömyyttä. "Suu menee vinoon" y.m. Tunteeko tiede tämmöisestä mitään, vai oliko se vanha kansan-omainen uskomus? Mahdollista sekin että halvaantunutta henkilöä on myös joskus sanottu "kumoksi" tai "komoksi". Tämmöistä kuu-halvausta ei kansanomaisesti tunneta Nakkilassa.
(KOTUS,Vihtori Grönroos Nakkila,25.1.1929)

Toinen kansanomainen kuumuistalus on koitoisin Jääskestä.

KUUN TERVAUS.

Menipä Rahkosen äijä varastamaan. Silloin nousi taivaalle kuu. Suurena ja valoisana levynä se levitti valoansa ja Rahkosen äijän täytyi keskeyttää aikeensa. Siitä harmistuneena päätti Rahkosen äijä tervata kuun; eihän se sitten valaisisi. Seuraavana iltana, kun kuu vielä oli puiden latvojen tasalla, kiipesi Rahkonen korkeaan kuuseen, tarttui kiinni kuun sakaraan ja niin oli Rahkonen kuussa. Alkoi tervauksensa. Puoli kuuta sai tervatuksi, kun sattui kompastumaan sinne tervatulle kuun pinnalle, eikä siitä enää ylös päässyt, vaan sieltä naamaansa näyttää, kun milloin On sillä kantillansa. Jotkut sanovat, että Rahko on kuun renki, tähti joka seura kuuta, milloin edellä, milloin jäljessä. (SKS/KRA: Jääski Henttonen A. KRK 123:19 < Hallikainen H 72 v.)

Vermlannissa Lauri Kettunen taltioi nauhalle Kaisa Vilhuisen rautalampilaistarinoita, joissa kuun pimmennys ei aiheutunut rahkon tervauksesta,

vaan Hepleijan hiusten huiskauksista. Ennen Rautalammilla kerrottiin, että Väinämöisellä oli tähtitaivaassa asuntopaikka. Järvessä vanha tietäjä piti venettään, ja siinä kohden järveä oli aina tyyntä. Vesillä Väinämöinen ohjaa veneilijöiden kulkua ja taivaalla tähtien ratoja. Luukka aikoi ottaa Hepleijan, jotta tyttö ei voisi enää palata kotiinsa liikkumattomaan Pohjantähteen, mutta Hepleijan onnistui paeta Linnunradalle Väinämöisen avulla, sieltä pitkähiuksinen neito pääsi päivän ja kuun kaitsijaksi. Kun kuun pimeys on, on Hepleijalla saunapäivä , jonka päätteeksi neito viskaa hiuksensa yli kuun märkiä suortuvia selvitellessään. Puolikuulla tukasta heitetään vain puolet kuun ylle. Itse asiassa tukkaa on niin runsaasti, että hiusten harjaus saa aikaan myös auringonpimennyksen. Sellainen on Hepleija Jenuveeva. Väinämöinen antaa tähdissä merkit, milloin on sopiva aika ryhtyä sukimaan kuun ja auringon pimennystä. Tähtien merkkejä ymmärtävälle Väinämöinen ilmoittaa sään.

Mateella on peitenimiä ja murrenimiä runsaasti. Krohnin maaseutuväestöltä saamat mateen nimet Juuasta nimittivät pohjamutien kalaa eväniskaksi, harmaasilmäksi, hellttaniskaksi, lititatukiksi, liveropurstoksi, löttöturvaksi, sileäkulma ja ruhmukkamaha, mikä viittaa alussa mainittuu kykyyn ahmia kuoreita mahan täydeltä.

6.15 LAHNAN KESÄNMITTAINEN KUTU

Käki sanoo keväällä toukolahnalle: Käy koukkuun, käy koukkuun! Juhannuksena käki sanoo samat sanat juhannuslahnalle, ja kun käki näin pyytää, on perimätiedon mukaan hyvä lahnanpyyntiaika. Lahna on tässä tarkastelussa eleellisyysmyteemin alla, myteemille on ominaista rituaalisuus ja siihen kuuluvat esitykset, performanssi ja kaikki paralingvistiset keinot, jotka ovat riippuvaisia esityksestä ja esittämistilanteesta sekä kuulijakunnasta.

Eleellisyyttä tarvitaan siirtymäriiteissä, jotka syntyvät luonnon ja kulttuurin välisessä vuorovaikutuksessa.Eleellisyys on merkittävä rituaalinen osatekijä peijasissa, kisoissa ja kisailuissa, joissa on tärkeää rituaalien noudattaminen ja vahvistaminen esityksen performatiivisuuden avulla. Riitissä eleellisyys ilmenee mm alituksen, ahdistuksen, kiihkon yms. voimakkaiden tunnetilojen eleinä ja tehosteina so. elkeinä.

Vuosisata sitten juukalaiset kutsuivat lahnaa (Abramis brama) nimillä kukkurisilmä, leirihtäpursto, lyhytpää, suomuturkki, suverokulma, valkeanhamaaturkki, vedenloiskuttaja, virranhyppyri. Iso lahna on sulkava, sitä vähän pienempi parkki, mutta tosi iso lahna saattaa painaa neljä kiloa ja silloin se on jo oikea käsnäpää. Vastaavasti aivan pikkulahna oli lahnanlisu tai vain lisu, partti

oli puolikiloinen. Lahnan nimet ovat olleet koon mukaan annettuja, mutta vielä enemmän sillä oli nimiä kutuajan mukaan. Kutuaikoja oli monta pitkin kesää. Sellainen oli uskomus, että kun rukiit rupeaa nousemaan oraalle ja tuomet alkoivat kukkia, niin lahnakin alkoi tuomen tuoksussa kutea. Varma merkki oli sekin, kun käki väkätti, silloin lahnat nousivat kutemaan, ja lahnaa alettiin pyydystää lahnankudulta.

6.15.1 Lahnalajit kudun ja kesän mittaan

Lahnan kudut määritettiin myös nimipäivien mukaan sen perusteella, minkä niminen päivä almanakassa milloinkin kudun aikana sattui olemaan. Muistetaan varmasti, että ennen vanhat ukot puhuivat Eskilin lahnoista (almanakassa oli ennen Eskil nimi) ja muistakin nimilahnoista, joista monet nimet ovat jo unohtuneet. Vaikka lahna sai joissain tapauksisa nimensä ihmisiltä, niin päin vastoinkin oli asia. Leveitä pieksukenkiä sanottiin lahnaksi, koska lahna on leveä latuska kala ja pieksujalkine leveni ja pehmeni iän myötä.

Saaliskalana lahnaa arvostettiin, sitä sanottiin parhaaksi lahden kaloista. Erän eli saaliin runsaus vaikutti nimien määrään. Siellä missä kalaa oli niukasti lahna oli pelkkä lahna, mutta runsaslukuisia järvilahnoja kutsuttiin monilla nimillä. Niin monella, että toisinaan nimet loppuivat ja piti lainata naapurikalojen puolelta. Pieni lahna ei enää ollut lahna lainkaan, se oli pasuri. Tosin nimisekoituksia sattui siksikin, ettei kovin moni osannut tai pystynyt määrittämään lähisukuisista kaloista oikeaa kalalajia. Suku-erotuksetta samaan kastiin luettiin sekä lahna (brama) että pasuri (björkna) kuin myös ns. piänpurkulahna eli tähkälahna, joka ilmaisi ainoastaan kutuajakohdan, ei kokoa tai sukupuolta tai lajia.

Päänpurku on saanut nimityksensä lahnan kutemisen ajankohdasta. Kala kutee samaan aikaan kun ruis päätään purkaa eli tulee tähkälle. Lahnoja sanottiin olevan kolmenlaisia, niillä uskottiin olevan kolme eri kutuaikaa, vaikka tosiasiassa tahti vaihtelee. Puhuttiin katajanlahnoista, ja lisäksi olivat ainakin tuoksulahna, tähkälahna ja heidelahna eli hielmälahna. Kun kevät ja kesä olivat kukkeimmillaan lahnat parveilivat kutukumppanin etsinnässä sellaisella kiireellä, että lahnaruohot nousivat joukolla pintaan kavaltaen samalla kutuaikeiset. Jos vain kutuajan määritys osui kohdalleen, saattoi saada suuren lahnasaaliin rantarysistä.

Kaikki eivät kiirettä pitäneet. Missä mun käpyni ja kalvosimeni on, kun lahnat lahdella loiskii? sanoi Koivu-Jussikin, miehellä oli tapana myöhästyä lahnankudusta aina ja varmasti, sillä hän vasta haikaili verkonkutomisvälineitä, kun kutu oli jo käynnissä. Hitaasta ja myöhässä olevasta ihmisestä ja hänen verukkeistaan sanoo sananparsi: Lahna lahdella laiska, missä käpy missä kalvoin. Erikoinen muunnelma tunnetusta hauen pääluuta koskevasta sananparresta on väite lahnan pään luumäärästä. Konginkankaalla hauenluinen sanonta on muodossa: Sata luuta lahnan päässä, tuhat kosson kyntösessä. Possukin on

muuttunut kossoksi. Vaikea sanoa, onko sananlasku turmeltuneessa vai alkuperäisemmässä muodossa.

Lahnojen koot vaihtelivat järvien mukaan, ja totta onkin, että lahnalla on kyky muodostaa alueellisia rotuja ja paikallisia kantoja. Kanta saattaa olla niin järvikohtainen, ettei muotoa tavata missään muualla. Simpeleen siikaa ja Parikkalan piikaa on hankittava paikan päältä. Päijänteessä kerrotaan olleen poikkeuksellisen suurikokoisia lahnoja. Järven sammalpäät olivat isoja, sillä pienemmätkin juutikat painoivat viisi kiloa ja niissä oli suomuja sellaiset määrät, että Rapalan kartanon navetan vesikaton sanottiin olevan lahnan suomuksista.

Isoa vanhaa sammalpäätä sanottiin rupipäälahnaksi. Vanhemmiten lahna ei kasva ainoastaan painossa ja suun koossa, sille tulee myös ikää ja viisautta - siitä tulee vanha patu, joka osaa konstit. Kerran muuan sillalta veteen katselija näki, kuinka lahnaparvi ujuttautui verkon alta jäämättä kiinni verkkoon. Ensin parvi ui verkon vieressä ja koko parvi pysähtyi siihen. Hetken kuluttua parvesta erkani yksi kala, joka meni sivuttain verkon alle ja piti sitä ylhäällä, kunnes koko parvi oli uinut verkon alta. Viisas lahnakala kiertää verkon, siikakin sen taidon osaa.

Rysillä sai hyvin lahnaa kutuaikana, mutta lahnalaarilla tuli kalaa vielä paremmin. Lahnalaari oli yksilöllinen tuotekehittely rysästä, muistuttikin lähinnä rysää. Siinä on etuliinaa koholla pitävä puomi ja siihen voidaan lisätä verkkoja aidoiksi. Kalat uivat nielusta suoraan laariin, josta niitä voidaan kauhoa ylös. Liian helppoa saalista kauhisteltiin. Jos iso lahna hyppäsi veneeseen omia aikojaan, se oli marras ja tiesi kuolemaa. Sellainen oli syytä heittää takaisin veteen niin vikkelästi kuin suinkin. Kun kalaa hyvästi tuli, siitä tehtiin suussa sulavia ruokia, lahnalaatikkoa ja sylttyhyytelöä. Lahnalaatikko valmistettiin peratuista lahnoista, jotka keitettiin kypsäksi ruodoistaan irti. Ruodot heitettiin sitten harakoille ja joukkoon sekoitettiin maitoa, munia, vehnäjauhoja, suolaa. Paistettiin uunissa. Sylttyhyytelö lahnasta tehtynä oli myös hyvää herkkua.

6.15.2 Lahnalintu - kielikello patakiela

Siellä missä kuha ja lahna kutivat, oleili rannalla lahnalintu eli patakieva, viralliselta nimeltään kuhankeittäjä. Patakieva lauloi aina sillä rannalla rannan puissa, missä hedelmälahna oli kutemassa. Lintu ei syönyt kaloja, ainoastaan seurasi silmä tarkkana lahnaparvia. Miksi se niin teki, on edelleen arvoitus? Mahtaako olla laulajalle jotain hyötyä lahnan kudusta, vaan omia aikojaanko ja kesän riemua rantatiheikössä visertää sillä rannalla ja lystikseen katselee, kun hedelmälahna kutee. Miksi se menettää pian kiinnostuksensa eikä välitä hirsilahnan kudusta, ei myöskään tähkälahnan? Ehkä se odottelee tuulen ajamaa rantaan tulevaa mätiä tai tuulenajoa. Arvoi-tuksellista on lahnalinnun käytös, mutta niin vain kansan mukaan on. Patakieva haukkuu aina sillä rannalla missä hedelmälahna

kutee ja niin varma oli tämä merkki, että kun suvi tuli ja patakieva kivahutteli lauluaan ensimmäistä kertaa, onkipojat painuivat piiskat suorina äijänkallioille lahnoja narraamaan.

Kun rannalta kaikui sanat "Paa lahnanpää pattaa!" tiedettiin lahnalinnun eli kuhankeittäjän siellä ilmoittavan näkemästään kuhinasta vedessä. Linnun laulu kieli lahnan kudun alkaneen, sanomantuojaa nimi-tettiin monilla nimillä. Se oli patakieva, patakiava, patakielo, patakiema, patakievo ja patakiehu, koska se lauloi rinta rottingilla kurkku suorana "pata kiehuu" Varma oli tieto, missä patakieva rannalla laulaa, siinä on lahna.

Patakiela ei ole ainut, jolla kieli lauloi Etelä-Karjalan maisemissa. Todennäköisesti patakielan ilmoitus lahnoista oli luotettavuudessa samaa luokkaa kuin kertomus jääskeläisestä valehtelijasta, Jääsken lukkarista, jota pidettiin maan mainiona valehtelijana eli kaskujen kertojana. Mahkaa arvostettiin kylässä mainiona muusikkona sekä mainiona valehtelijana ja velikultana. Sattui kerran vallesmanni tiellä vastaan. Sanoi:

> ”Ka, mitenkäs Mahka ei ole käynyt minua narrailemassa, niin kuin toisia Jääsken herroja? Tulehan meillekin valehtelemaan.” Mahka ei sanonut joutavansa, koska Salosiirassa olivat nuotalla lahnoja vedelleet, piti mennä niitä ostamaan. Heti nimismie ajoi Salosiiraan, luuli hyvän apajan saavansa, sillä oli luvaton pyyntiaika. Särki kärrinsä huonolla tiellä. Eikä Salosiirassa ollut nuottaa olemassakaan koko kylässä.
> (A Henttonen, Jääski SKS/KRA/KRK)

Lahnaa sai kudulta helpommin kuin muutoin, mutta niksit oli hyvä tietää muulloinkin. Sianpää ja siianpää ja lahnanpää ja lampaanpää rinnastettiin ruokana toisiinsa. Hyvä vinkki tietää oli sekin, että lahnansuu on hyvin pieni, joten ongen ja syötin oli oltava hyvin pieniä. Kalastaja ottaa huomioon sään. Lahnaa sai sateisella ja tuulisella ilmalla niin hyvin, että tällaista kalasäätä kutsuttiin lahnailmaksi. Tasainen etelätuulella lainehtiva järven laine oli lahnalaine, ja silläkin ilmalla lahnoja saatiin. Pyyntikeinoja oli useita, yksi niistä oli lahnanharva , jossa tiheimmin silmin olevaa osaa sanottiin nikkuriksi, sitä seurasi särys, lopussa oli väljä- silmäinen potku. Katiskaa sanottiin lahnanpesäksi tuottoisuuden takia.

Pääsääntönä oli, että lahnaa sai sieltä missä se liikkui Lahnat olivat maissa, kun vesikasvillisuus, heinä, nousi pintaan ja samensi veden. Lahnaheinä eli järvisätkin, toiselta nimeltä sammakonkukka kavalsi syöntipaikan. Lahnaa oli paikoin runsaasti, levinneisyyden ja kalakantojen runsauden vuoksi lahna oli yleispyyntikala.

6.15.3 Mikä lahna milloinkin

Lahna on lainannut nimensä monelle asialle ja esineelle. Poikkisaha eli justeeri, jolla kaadettiin hirret on kaarevan muodon takia lahna. Se mikä oli sileää ja leveää, sai myös lahnan nimen. Lahnalauta oli puinen sileäksi sahattu leveä lauta, kallista laatua. Kirkkoreki oli lahna ja rentukka lahnankukka. Lahnankurkoksi lienee nimitetty päivänkorentoa, mutta tästä ei ole varmaa muistitietoa. Lahnaksi sanottiin ojaa ja erästä seuratanssia. Sukukielistä lahna on päätellen pysynyt kalan nimenä lähes sellaisenaan, joten se on vanha kalanimi. Kalan ikä ja tunnettuus vaikuttavat nimeämisen prosessiin.

Justeerisahan lisäksi lahnan nimen ovat saaneet kirkkoreki, oja ja seuratanssi. Lahnatanssia on tanssittu Viitasaarella, joten sillä on syvät perinnesiteet vanhaan porthaninaikuiseen kulttuuriin. Kansanrunouden tutkimuksen isä on syntyjään viitasaarelainen. Kanteletar puhuu ojakaloista, joilla tarkoitetaan sekakaloja, ruonakaloja, joihin ilmeisesti lahnakin kuuluu.

Lahnan nimipaljous ja sen profiili paljastavat yhdessä kertomusten kanssa lahnaa pidetyn kalakansan kutumannekiinina. Kaikki kalat kutevat, linnut ja ihmiset kuhertelevat, mutta lahnan kutuun on silti kiinnitetty erityistä huomiota. Lahna on kala, jonka kuteminen luokitellaan omin-takeisilla nimillä eri luokkiin, ja jossa ikääkin tarkastellaan kutupiirteiden mukaan. Lahna on kansan mielessä ja kielessä nimenomaan kutulahna, ja sanan painotus on tällöin ensimmäisen sanan kohdalla. Lahna myös kukoistaa, kuin nuori neito, mutta kukoistava, päsätään kukkiva lahna on useimmiten uros.

Perinneteksteissä kerrotaan lahnalinnusta, joka ilmoittaa kutemisen alkaneen, ja on aina siitä selvillä. Kyläyhteisöissä ei nuorison kisaaminen onnistunut ilman juoruja. Tästä syystä keinuilla ja ilokallioilla sepitettiin ja laulettiin ämmäin lauluja, joissa kielikellot saivat kuulla kunniansa. Lahnalinnun toisintonimissä on kuvaava nimi patakiela. Pataa ja kaiuttamista on käytetty soimaamisen kielikuvana. Paha kello kauas kuuluu, hyvä vielä kauemmas tai pata kattilaa soimaa, musta kylki kummallakin. Skandaalit ovat kielen kuhinaa.

6.15.4 Kalevalan lahnamaailma

Kalevalassa lahnasta ei puhuta mitään, vaikka kalat ja kalastus on merkittävä osa Väinämöisen seikkailuja eikä kisaaminen ja kosiskelu soittajalaulajalle outoa ollut. Haukirunossa kerrotaan, että tietäjän saamaa kalaa neidot valmistivat keitoksi suorastaan kilpaa. Sen sijaan Kantelettaressa on neljä eri kertaa mainittu lahna. Ensin se on ketjurunossa Pakeneva, jossa tapahtuma seuraa toistaan vauhdikkaasti. Emännän leipoma kakkara johtaa vaurastumiseen ja matkoihin ja lopulta vallan ihmeelliseen paikkaan, jossa on laki kuin Rapalan

kartanossa. Myös toisen vihkon runossa Kun tulis sulho vierahiksi (II/ 77) on sama huomautus, lauteen laudat ovat lumpeiset, lakeinen lahnansuomuinen kumma paikka.

...
Emäntäinen, armahainen,
leipoi mulle kakkaraisen.
Minne minä kakkarani? -
Kakkaran kalastajalle.
Mitä kalamies minulle? -
Kalamies kalasiansa.

Minne minä ne kalani? -
Riihimiehelle kalain.
Mitä riihimies minulle? -
Riihimies jyväsiänsä.
...
Minnä lennin löyhyttelin
yheksän meren ylitse,

meren kahen kainaloitse,
kahen kaupungin lävitse,
kuuen linnan kuuluvitse,
niemelle nimettömälle,
saarelle sanattomalle.

Siin´oli pikku huonehinen,
Jonk´oli ovi osman luista,
Oviseinä orihin luista,
Sivuseinä sirkun luista,
Peräseinä peuran luista,
Laki lahnan suomuloista.
Uuni oli vaskesta valettu,
kiukoa meren kivistä,
luaslauta lumpehista,...
(Kanteletar I/206)

Lahnalla on rooli myös varsinaisessa kalarunossa Vedenkantaja Anni, jossa puhutaan myös kudusta. Muita runossa mainittuja kaloja ovat lohi, siika ja hauki. Mainittujen kalojen kutu on verukkeena sille, ettei joudeta auttamaan Annia pulasta niin sukulainen kuin tyttö onkin. Tämä runollinen kertomus täydellisestä välinpitämättömyydestä verisiteisiin nähden kutuajan tähden, lienee varsin syvällinen ja kuvaa kevätkiihkon ja/tai ahneuden järjen sumentavaa vaikutusta.

6.16 MUIKUN KYYTIIN !

Kalevalassa on kaksi kohtausta, jossa sankari houkuttelee naista matkaansa. Väinämöinen ja Kullervo yrittävät kumpikin saada neitoa kyytiinsä, edellinen saa rukkaset kuten yleensäkin saa, jälkimmäinen onnistuu houkuttelemaan tytön kyytiinsä, mutta huonoin seurauksin, koska vokoteltu tyttö paljastui kyydin antajan sisareksi. Tule muikun kyytiin, on verhottu sanonta "pääsiskös saatillel" - tyyliin.

Muikku on jaottelun traagisen myteemin kala tämän sanonnan vuoksi. Kalevalan ja Kantelettaren vesiteemoissa korostuu hukkuminen aikomuksina tai tekoina. Kosket ovat tyypillisiä hukuttautumispaikkoja. Pienet muikun poikaset on ymmärretty hukkuneiden sieluiksi, martaiksi. Imatran kosken traaginen historia sisältää lemmensurun tähden hukuttautuneet, mutta myöskin tragikoomiset koskenlaskut omatekoisissa korkkiliiveissä. Traagisen myteemin kuuluu mm.

lemmentaikuus, onni, onneton kohtalokkuus, sankarin elämä ja kuoleman ahdistus, eksistentiaalisuus.

6.16.1 Muikeaksi muuttunut morsian

Muikku on kalevalaisessa runoudessa näkyvästi edustettuna, mutta ei kalana. Kalevalassa muikku on muje, muikku on jotain mitä nykyään sanottaisiin mulkuksi jätkäksi. Muje on muiden kalojen joukossa kuuntelemassa Kalastajan sanoja. Kantelettaressa muje mainitaan murheeseen vaipuvana kalana. Muje on myös niiden kalojen joukossa, jotka katkeroitunut kostajatar mainitsee kaloina.

Sulhonsa kylvettäjä (toisinnot tunnetaan nimellä Kauno kalaan) on Väinämöisen sanojen ohella Kantelettaren kala-aiheisimpia runoja. Runo huipentuu sulhon löylytykseen kuoliaaksi muikkujen tähden. Iivar Kemppainen on tehnyt runon teemoista seikkaperäisen tutkimuksen, ja hän johdattelee lukijansa runon saloihin suutaroinnin kautta. Suutarin konnotaatioita on sekä paholainen että vikaan mennyt työ tai toiminta sekä räjähtämätön ammus. Joissain sulhonsa kylvettäjän runoversioissa on suutarointiosuus, joka viittaa dziesmaan.

Kuurinmaalainen tunnettu dziesma kertoo Sulhonsa kylvettäjä -runon rinnastuvissa runotoisinnoissa esiintyvästä arvoituksellisesta suutaroinnista muodossa:

Olen surmannut sulhasen
Pastelin kantalapulla.
Pasteli on pikku juttu,
Hän ei tehnyt sitä mieleni mukaan.

Runo verhoaa tapon tehneen naisen motiivin eikä sano suoraan miehen saaneen ansionsa mukaa, kun oli kosiskellut toista naista. Psykologisesti maininta on mielenkiintoinen, koska käytännössä petetty nainen kostaa kilpailijattarelle eikä petokseen syyllistyneelle miehelle. Runon sankaritar kosti miehelle. Piru peri moisen kengittäjän. Kun kansanomaisessa maagisessa ajattelussa samanlainen parannetaan samanlaisella, niin kengällä tai kengänkorolla (raudoitetulla) suoritetulla napakalla iskulla runon sankaritar vapautui kylällä liian ahkerasti saapastelevasta pahasta sulhosta eli kaunosta.

Sulhonsa kylvettäjä on myös naisellinen satiiri sankarirunoudesta, joka on veritekoja ja valloituksia täynnä. Suomen kielessä sankariudella on totunnaisen herooisen ja ihailevan merkityksen lisäksi tietty salaivan luonne. Erityisesti iva kärjistyy käsitteessä naissankariudesta. Naisten mieleen oleva mies saa pelätä

henkensä edestä mustasukkaisten kilpailijoiden kostoa tai manauksia, joten jonkin asteista urheutta tämän riskin ottamiseen tarvitaan.

Verevä sulho, kauno, voi olla avioiduttuaankin menevää lajia, kuten Lemminkäinen oli. Vierailla vesillä soudeltiin ahkerasti myös sulhonsa löylyttäjässä. Kylvettäjä ja löylyttäjä ovat synonyymisiä ilmaisuja, mutta samalla niillä on vivahde-ero. Kylvettäjä viittaa enemmän kilttiin saunamuoriin, joka antaa makoisat löylyt, kun taas löylyttäjä on pirttihirmu, joka päästää kiukaasta sellaiset löylyt ilmoille, että taju on kankaalla. Sulhonsa kylvettäjä löylyttää toistuvasti kotiin muikuitta palanneen kaunonsa niin perusteellisesti, että mies kuolee. Teko tapahtuu todella tulenpalavan vihan vallassa. Kipakkalöylyinen, häkähöyryinen ja tulikuuma sauna sopii hyvin kielikuvaksi helvetin esikartanoista, joista löylytettävä sai esimakua ennen loppuaan. Tunnettu saunatarina kertoo jopa ystävällisissä merkeissä tehdyn saunomisen vaikuttaneen helvetin esikartanoilta.

Kerran vuonna 1245 lähettivät Falkenaun dominikaaniluostarin munkit kaksi veljeä Roomaan valittamaan pyhälle isälle, miten vaikeata heidän oli elää kapakalalla, mustalla leivällä ja oluella, jossa humalien asemesta oli suopursuja, ainoana virkistyksenä lauantainen ja paaston jälkeinen sauna. Siksi he mitä sydämellisimmin pyysivät paavia, että hän käskisi Tarton piispan auttamaan heitä. Pyhä isä lähetti valakialaisen munkin valittajain luo. Kun tarkastaja saapui, tarjosivat lättiläiset vieraalle kapakalaa, mustaa leipään ja suopursuolutta, mitkä eivät juuri olleet vieraan makuun. Seuraavana lauantaina vieras vietiin saunaan, jossa lyötiin ensin muutama kerta löylyä kiukaaseen ja alettiin sitten ”piestä” koivunlehvistä tehdyillä vihdoilla. Aika ajoin heitettiin milloin kuumaa milloin kylmää vettä päälle. Lopulta valakialainen pakeni kuumuutta ja puikahti pellolle. (IK 1946:251)

Saunottaminen liittyy parannus- ja synnyttämistoimiin, lemmenkylvetyksiin ja muihin riittikylvetyksiin. Löylyhuone ei ole ollut pelkkä peseytymispaikka, vaan tila, jossa henget kernaasti ja sankoin joukoin liikkuvat. Saunassa mielen ja ruumiin tarpeita hoivataan. Sulhonsa kylvettäjä –runon (Kauno kalaan) metarakenteessa on osia, jotka muistuttavat Lemminkäisen kosioretkistä kertovia runoja. Kalevalan naissankari Lemminkäiselle tuotiin eteen kuohuvaa olutta, joka vaikutti vastenmieliseltä, se sihisi ja kihisi kuin käärmepesä. Lemminkäinen ei kuitenkaan hätääntynyt, vaan kaiveli taskustaan onkenkoukun ja onki sillä Pohjan väkäleuan tarjoamasta oluesta liiat lisukkeet pois, ja joi kuin joikin oluen. Olutkäärmeet viitannevat suopursuolueen, sillä pistävänhajuista kesäkukkaa mesiangervoa on kutsuttu ”käärmeen” nimellä angervoiseksi, nimi vihjaa ankeriaaseen, jota kutsuttiin madoksi tai käärmeeksi.

Kauno Kalastajan tavoin Lemminkäinen viihtyi naisseurassa huomattavasti paremmin kuin kalastamassa eikä kalansaalissa liene ollut hurraamista tai valittamista, riippuu siitä kenen kannalta katsoo. Jotkin pikkuseikat kalevalaisessa runoudessa paljastavat, ettei Lemminkäinen ollut kovin rohkea vesillä liikkuja. Sammon ryöstöretken lähtövalmisteluissa hän varustautui aallokkoa

vastaan ylimääräisellä venelaidalla. Vanha totuus, se mitä pelkää se ihmistä kohtaa, osui myös Lemminkäiseen. Jossain vaiheessa veneilyä polskahti sankari yli laidan haukikalaa tavoitellessaan.

Juukalaiset muikun nimet evämaha, kuikannarri, nuottamiehen pelto, pienipursto, sileäpää, sileäselkä, soikeaturpa, sujoruumis, valkeasilmä , virinpitäjä sekä piiskari eivät erityisemmin viittaa mihinkään traagiseen, mutta saalistuksen tragiikkaan viittaa nimitys kuikannarri. Nimi ei tosin paljasta, pitääkö muikku kuikkaa pilkkanaan vai kuikka muikkua. Traagista on myös muikun paljastava käyttäytyminen. Piiskarin nimen muikku on juukalaiskalastajien mukaan saanut taipumuksesta hyppiä apajalla kuin kananpoika, mikä on nuottamiehelle merkki vetää verkot ylös. Iloinen elämä päättyy siihen. Kuhmossa kerrotaan, että kun kuikka saalistaa kaloja ja huomaa muikun, se ilostuu, karjaisee: "Muiku!" Ja samalla sukeltaa veteen muikun perässä. Tästä voisi päätellä muikun olevan altavastaajana. Kalevalassa muikkua kutsutaan mujeeksi, mutta se on tunnettu myös hailina. Vaikka muikea hymy voi olla makoisa, niin varsinaisesti muikea tarkoittaa hapanta.

2.16.2 Aili haili Etelätär

Silakka on suolakala suomalaisten ruokapöydässä. Vaikuttaa siltä, että suomen sukuisissa lähikielissä on ollut alkukirjaimen katoa espanjan h-äänteen ääntymättömyyden tapaisesti. Erityisesti näin on käynyt hoolle, jos se on sattunut sanan alkuun. Haili tunnetaan rinnakkaisnimellä aili. Koska haili on ollut merkittävä saaliskala, niin nimi tuskin on mikään satunnainen erehdys. Kyse on kielen muuntelusta. Voi vain arvailla, mikä on pohjimmainen syy siihen, että silakkaa on kutsuttu hailiksi, ja päin vastoin. Haalikala on poistunut kalannimistöstä, mutta termi elää teonsanassa haalia, kahmia, keräillä ja koota jotain yhteen sieltä täältä vaivalloisesti ja paljon. Paikoittain suolakalaa kutsutaan hapankalaksi, jota voitiin tehdä muistakin kaloista kuin kilohaili tai silakka.

Silakan nimistä haarkala viitannee pyrstöön. Kalataloustieteen professori Hannu Lehtonen ei ole kelpuuttanut hailia lainkaan Isoon kalakirjaansa, vaikka onkin pyrkinyt mainitsemaan tuntemiaan toisintonimiä kunkin kalalajin kohdalla. Kansankaan kielellinen sana-aarre ei ole kovin suuri silakan tai hailin nimien kohdalla. Kalojen niukkuus ei ole syynä, sillä Lehtonen toteaa silakan olevan Suomen ylivoimaisesti tärkein kalalaji saalismäärissä. Silakan ja hailin nimien limittyminen näkyy alla olevassa nimilistassa.(Liite 1)

Siinä missä kansanperinteen kiinnostus silakkakysymyksiin kohdistuu ruokatalouskulttuuriin ja isäntä-renkikaskuihin, kalaston tuntijoiden kiista-kysymyksiin kuuluu silakan ja sillin rasvaprosenttien määrittelyn vaikeus. Kiistaan on otettu kantaa kauppa- ja teollisuusministeriötä myöten, ministeriö laati vuonna 1985 sillimääräyksen. Sillinä saa kaupoissa myydä vain yli kymmenen painoprosenttia sisältävää silliä/silakkaa. Silakka on sillin Itämeressä elävä alalaji,

mutta se on myös kaupallinen nimi. Sekaannusta aiheuttaa se, että silakkakalalla tarkoitetaan yksinomaan Itämeressä elävää kalaa. Kiista helpottuisi, jos silakka jäisi puhtaasti kauppanimikkeeksi runsaine rasvaprosentteineen ja se tehtäisiin sillistä, minkä kaikki tietävät, ja sutjakampi silakka tunnettaisiin kuten ennenkin hailina. Vai miten on? Ovatko haili ja kilohaili millaisia lajeja? Miksi hailia ei edes kalaprofessori halua mainita? Haili ei ole alan tietoteoksista aina ollut poissa. Alan klassikossa Mela-Kivirikon Suomen luurankoisissa vuodelta 1909 (tiedot 1800-luvulta) on mainittu haili ja kilohaili rinnan toistensa kanssa. Mainitun kirjan kuva hailista on hyvin identtinen Lehtosen vuosisataa myöhemmin ilmestyneen Ison kalakirjan silakan kuvan kanssa, vaikka vuosisataisessa teoksessa on musta-valkoinen epäselvä kuva, ja jälkimmäisessä Maija Raitasen väripiirros. Hailin ja silakan tieteellinen nimi on sama. A.J. Mela harrasti lönnrotiaanista sanastusta ja pyrki tarkasti merkitsemään, missä päin Suomea mitäkin kalan nimen muotoa käytettiin. Hänen antamansa konstruktio silakkakiistassa lienee edelleen pätevä. Melalle Clupea harengus membras tarkoittaa silliä ja hailia (ruots. sill) ja erikseen on kilohaili (ruots. hvassbuk, Clupea sprattus ja vielä kolmaskin silli löytyy vaikkakin vain Suomen kala-alueiden rajoilla käväisevänä. Mainittu silli on Clupea alosa L. eli kantasilli, perpeli (ruots. staksill), mitä vuorosaan Lehtonen ei lainkaan mainitse.

Kalaväinämöiset Mela ja Lehtonen antavat kumpikin silakkakiistaan painavan sanansa, mikä sekä selventää että hämmentää, ja lienee sitä mitä kutsutaan tieteen itsekorjaavuudeksi. Huh! Aloitetaan alusta.

Mela sanoo:

> " - Haili on lihaltaan, niin kuin jo ylempänä on mainittu, koko joukon huonompi kuin varsinainen valtameren silli, mutta on lukuisuutensa ja sitä seuraavan halvan hintansa vuoksi köyhälle kansalle tärkein merikala. Se kutee koko kesän ja laskee mätinsä veden pintakerroksiin merivirtojen ja tuulien ajeltavaksi. Elää pienillä merieläimillä sekä mädillä ja kalansikiöillä. - Silli (päämuodon yleinen nimitys), Silakka (Pohjanlahden rannoilla), Haili (Suurs. ja Viip. ranta), Selti (Vienanm.). - Lp. Silddi"(Mela-Kivirikko 1909:478)

Lehtonen sanoo:

> " - Kilohaili on yksi Itämeren kolmesta suuresta. Suurta siinä ei kuitenkaan ole muu kuin lukumäärä, taloudellinen merkitys ja kenties nimessä oleva kilo...Suomenkielisen nimen takaa paljastuu pientä kalaa tarkoittava kiloi-sana. Sama alkuperä kilohailin nimessä on myös eräissä muissa Itämeren alueen kielissä. Viroksi kilohaili on kilu, liettuaksi kilke, puolaksi kilka ja latviaksi kilava"
> (Lehtonen 2003:53)

Haili on Lehtosen kirjassa kilohaili, Sprattus sprattus. Vaikka hauki onkin työni myteemiluokituksen pahis ja traagisen myteemin alla on muikku, niin Lehtosen mainitsemat sukukielien hailinimet saavat miettimään valinnan

oikeutusta. Toisaalta itäsuomalaiseen jakoon perustuen silakkaa ei myteemi-kalojen lista tunne lainkaan. Silakkaa vastaava kala myteemilistassa on muikku. Toisaalla muikku Lapissa on silli, joten sekin oikeuttaa rinnastamaan silakan ja hailin muikun kanssa. Maasta se pienikin ponnistaa. Vaikka Mela maintseekin Vienassa seltin olevan myös haili, sen ohitamme. Tässä tulkinnassa haili on yleisnimi, jolla tarkoitetaan kilohailia, muikkua, silakkaa ja silliä, haili on toisin sanoen suolakala eli hapankala.

Kiinalainen keittiö on vuosituhansien ajan jakanut maut happameen, suolaiseen, makeaan ja karvaiseen, mutta suomen kielessä hapan ja suolainen sekä karvas maku ovat jokseenkin yksi ja sama. Tässä kuvastuu ruokatalouden arkaaisuus, joka perustuu perusjaolle hapan-imelä ja suolainen-makea, jaottelua täydentää tarvittaessa kolmas maku. Karvas maku on kitkerää, väkevää, esanssia ja voi tulla minkä muun maun kautta tahansa. Haili tarkoittaa myös muikkua. Muikun johdannaisena on syntynyt muikea. Muikea hymy vastannee makeaa, mutta muikea haju on lähinnä tuo karvas, joka tulee lainana itänaapurien pirusanastosta. Paha kala on pahanmakuinen kala, ja haili hapankalana lienee ollut niistä yksi.

Lehtosen esittämä nimitieto naapurikielien hailisanoista viittaa silakan eli muikkumyteemin sopivan sekä satumaailmaan että demonisuuteen, sillä vanhat faabelit tunsivat pirusadut Kilka-satuina. Haili, silakka, muikku ja silli ovat olleet niitä nauttineille pirunmoisia tai pirun pahoja kaloja aika ajoin. Suomen lähisukuisista kielistä vatja on muuntanut koon lausuttavaksi ässähtävänä. Siten kilava on vatjalaisvaikutteisen ääntämystavan vuoksi ehkä lausuttu silavana, jonka itäkarjalaiset tuntevat suolattuna rasvana ja jo Giuseppe Acerbin saama kalakukko- eli muikkukukkoruno todistaa nykyaikaan asti eläneen totuuden. Moni kakku päältä kaunis, vallan silkoa sisältä. Silkka valhe on alkujaan samaa kuin Kilka-vale eli hitonmoinen tai pirunmoinen valhe.

Siikaa nimitetään sarisilakaksi. Sari ja kari lienevät samaa pohjaa kuin pohjoisen saari ja kaarikin, jotka molemmat tarkoittavat haapiovenettä äänteellisestä eroavuudestaan huolimatta. Sarisilakka on tällä periaatteella sama kuin karisilakka. Varsin tuttu kalamiehille on toivotus: Kireitä siimoja! Toivotusta ei tunneta rinnakkaismuodossa kiima, vaikka sekin on sana, josta karjalaiset ovat käyttäneet molempia muotoja kiima ja siima. Sanasto tosin paljastaa, että ajatus lienee alun perin ollutkin "Kiireitä kiimoja!", koska monen kalan nimistö on rikastunut kutunimitysten kirjolla ja kutuajat ovat olleet kalastajille kiireistä aikaa. Kesken maatöiden on pitänyt lähteä vettä kyntämään tai vieraille vesille.

Myyttinen hahmo Kilka liittyy sanastollisesti vaatimattomaan kalaan haili, parveilevaan silakkaan ja kilohailiin. Kiiman kautta saamme ongittua esiin toisen myyttisen hahmon Kirsi, joka sekin sattuu olemaan naisen nimi Ailin ohella. Kirsi tunnetaan unohtuneen tiedon mukaan lemmenhaltiana, ja sen perusta lepää kalojen kutuajoissa jäänlähdön aikaan. Kirsi tarkoittaa sekä kiimaa että jäitten lähtöä Monet kalastajamuistelmat toteavat kutuajat kiireiseksi, toimelias on oltava,

mieli saalista saada. Kirsin alkumuoto on säilynyt paremmin muodossa Kirki, jonka jotkut ovat tulkinneet tulevan Antiikin mytologian Kirkestä. Kirki ja kirsi ovat merkityksiltään samankaltaisia. Kirki on ilkeä sukupuoli- (tai lian) haju. Haista kirelle eli pahamaineisen naisen hajulle tai haista likaisen miehen samanluontoiselle hajulle. Kalanhaju tunnetaan tuona "sukupuolihajuna" ja kymmenen pisteen vihjeenä sanottakoon, ettei kyseessä ole feromonit.

Tiedonjyvänen murrearkistossa on huomiotta jääneen tuntemattoman tiedonantajan, joka aloittaa arvoituksellisen tarun Ahdin synnystä sanoilla: "Oli kalamies rannalla ja hänelle juohtui mieleen nainen tai lemmiasia, ilmestyi naishenkilö siihen, lemmittiin, siitä sukesi esiin poika sellainen, potra poika, kalamiehen poika, josta kasvoi väkevä mies, jolle ei ollut rajoja voimissa. Isä sitten sanoi, hae nuorikko maalta, pani tynnyriinsä kultaa. Matti siitä suori..." Harmillisesti tarina katkeaa, loppu jää mielikuvituksen varaan, mutta pointti on se, että kalastuksen, kalojen ja Kirken mytologinen pohjimmainen yhteenkuuluvuus on ilmeinen. Kirsi oletettavasti on suomalaisempi muoto, koska mestarillinen sadunkertoja Annastuuna Korkeemäki Varsinais-Suomesta käytti puheessaan omalaatuista voimasanaa kirisevä huudahduksena: Voi kirisevä sentään! Sadunkertojan sanasto ja tietämys menneistä olivat suunnilleen samaa luokkaa kuin rautalampilaista Sisä-Suomen perinnettä muistissaan säilöneen Kaisa Vilhuisen vastaavat tiedot olivat Värmlannissa.

Kalat käyttäytyvät kutuaikaan eri tavoin kuin muulloin. Jotkut lajit muuttavat muotoa ja väritystä, joten ne saattavat olla normaaliin olotilaansa verrattuna varsin eri näköisiä. Tämä heijastuu kalojen nimistä. Lähes jokaisella tärkeällä pyyntikalalla on erikseen nimi, jolla viitataan kutuaikaan. Syynä ei ehkä ole pelkästään kalojen helppo saatavuus tuolloin, vaan synnyt ovat syvemmällä. Kutu on varhain tajuttu kalakantojen elinehdoksi, joka oli luonnon oma hedelmällisyysriitti ja pyhä seremonia, jota tuli kunnioittaa, vaikka mätiä hyväksi käytettiinkin.

Kala ei kutiessaan ollut oma itsensä, vaan kutukala, riivattu. Monet kansanrunouden kielikuvat rinnastavat semanttisesti lämmön ja lemmen. Lehtonen luonnehtii kilohailia lämpöä rakastavaksi parvikalaksi, joka ei poistu parvesta edes lemmenleikeissä, vaan suorittaa aktinsa vapaasti. Kesäkala on synonyymi kutukalalle, ja siten Lemmettären ja Etelättären alamainen, eteläpuolella Suomenlahtea kilohailin kutu oli keskikesällä juhannuksena, jolloin inkeriläisen perimätiedon mukaan jaanikuta, kilohailin kutu oli.

Kilo voi merkitä pientä tarkoittavaa kiloita, kuten Lehtonen sen selittää, mutta Heinolassa kilopojilla on tarkoitettu pieniä vuohenpoikia. Tässäkään ei voida olla varmoja nimen alkuperäisestä merkityksestä, koska vuohi on voinut olla veteen liittyvä ilmaus. Repovedellä vanhan perimätiedon mukaan vuohinen on vaahtopäinen aalto. Vuohenpoika on ehkä tarkoittanut kilopoikaa eli kilon, kilohailin poikaa. Suomen kielessä on paljon syvämerkitystasoista arkaaista leikittelyä jäljellä mm. vastakohtaisuuksien kautta, mistä Kalevala on hyvä

esimerkki. Koulussa opetetaan kalevalasta nelipolvinen trokee, mutta tärkeämpää olisi opettaa ymmärtämään sanasemanttinen hienous toistossa, joka muodostaa usein ns. semioottisen neliön.

Esimerkki.

> ”Minne saatit saalihisi, kunne ennätit eräsi?
> Lienet jäälle jättänynnä, uhkuhun upottanunna
> suomutihin sortanunna, kaivanunna kankahasen.”
> (Kalevala 46. runo)

Esimerkkiruno on osa karhunpeijaisrunoa, mutta auttaa silti selvittämään myös kalastuksen semioosia, mutta tieto siitä, että kyseessä on nelipolvinen trokee ei avaa nykyihmisille tekstin sisältöjä. Paremmin viesti selviää, jos turvaudutaan asiasanoihin ja neliöidään ne. Kotiin palaavalta erästäjältä ksyytään, missä on saalis eli erä, ja heti perään otatellaan sen jääneen matkan varrelle. Runosta selviää, minne kaikkialle saalis yli päätään saattoi jäädä. Se kätkettiin pedoilta ja kyläläisiltä joko veteen upottamalla tai maahan kaivamalla. Sanavastinpareiksi muodostuu seuraavaa:

jää – jättää
uhku – upottaa
suo – sortaa
kangas – kaivaa.

Tämän jälkeen on vain tiedettävä, mitkä kaksi kuuluvat yhteen. Kiinteitä kohteita ovat maa ja jää, vetisiä uhku ja suo eli lähde/avanto tai suonsilmäke. Mutta runon semanttisen rakenteen hienous on tämä binaarisuuksien mukaan merkityksen muodostus. Veden ja maan vastakohtaisuus voi saada runollisen käänteen. Kääpiön ja jättiläisen vastakohtaisuus voi yllättäen muuttua kuten Kalevalan tammenkaatajassa, jossa pieni mies merestä nousi, mutta kasvoi yhdessä selän käännöksessä valtavaksi kooltaan ja kumautti sitten ison tammen kumoon. Vaikka hailia molemmat siteeratut kala-asiantuntijat vähättelevät, on se ollut nimeämisen ja laulujen arvoinen kala. Narva Virossa ja Vesilahdella lienee saanut nimensä hailinpyynnistä, sillä narvi on silakka- ja hailikasa tai muu kalaröykkiö, joka kasataan kesäaikaan rannalle, talvella jäälle.

Rasvaisuuteen sinänsä viittaa sanalistassa esim. lahnasilakka, lahna tunnetaan rasvaisena kalana. Siika tunnetaan myös rasvaisena kalana ja silakka on mainittu siikana. Säynettäkin pidetään rasvaisena kalana, säynesilakka viitannee rasvaiseen pulskaan silakkaan. Yhdysnimimuodostelmilla on pyritty kuvaamaan laatua erotukseksi muista saman lajin muunnelmista. Vieraskielisistä vaikutteista kielivät savusilakka kaptruski, mätinsä laskenut hailuotolainen pöklinki sekä itämereläinen vaskuutti. Arvoitukseksi jää, mitä tarkoitetaan laplahaililla eli

isohaililla. Onko silloin kyseessä kilohaili vai silakka vai muikku? Todennäköisesti kyseessä on nolppisilakka eli silakka, joka on keskikokoa, suurempi kilohailia, mutta pienempi kuin kutusilakka.

Silakkaperinnettä on tarkasteltava yhdessä muikun, hailin, kilohailin ja sillin kanssa. Kun tutkijoillakin on erilaisia käsityksiä nimien ja lajien tunnuspiirteistä, on kansa ollut luokitteluissaan vielä ylimalkaisempi ja suurpiirteisempi. Seuraavaksi käsitellään ne hailit, joita ei ole vielä mainittu silakan nimien kanssa, ja jotka ovat hailin tai sillin nimellä kalanimien listassa. Mela puhui oudosta kalasta, kantasillistä nimeltä perpeli, lajitunnus Clupea alosa L., joka oli sata vuotta sitten harvinainen vieras Suomen rannikkovesillä. Lehtonen ei mainitse kirjassaan perpeliä eikä kantasilliä, mutta kaksi vierailevaa silliä hän tunnustaa vesissämme vierailleen tai oleilevan. Mainitut sillit ovat pilkkusilli Alosa alosa ja täpläsilli Alosa fallax. Lisäksi ei lainkaan sillinä tai vakiokalastoon kuuluvana pidettävä sillihai Lamna nasus on Lehtosen mukaan nähty Suomen vesillä.

Kansanomaisessa luokittelussa hailin rajapinta kulkee sillissä, joka muikun lisäksi merkitsee pohjoisempana saitaa eli seitiä ja sitä rataa turskaa ja ties mitä. Silli on tarinatasolla samaa sarjaa muikkujen kanssa, mikä sanotaan selvästi pilailevissa kvasimyyteissä.

> Apina, korppi ja silli kulkevat yhdessä ja tapaavat nukkuvan naisen, jolla ei ollut sukupuolielimiä ollenkaan. Korppi nokkasi tätä haarojen väliin, johon tuli haava ja siitä alko vuotaa verta. Apina kävi siihen päälle istumaan, että veren vuoto lakkaisi, istui niin kauan kunnes karvat kuivui kiinni ja kun apina läksi pois, jäi häneltä karvat siihen. Ja siitä lähtien on apinan perse paljas ja naisen haarossa karvoja. Nyt meni silli vuorostaan haavaan, mutta siitä ei ole varmaa saiko se siitä hajun vaan antoko se hajun siihe koska ei vieläkään olla perillä, että haiseeko silli v-tulle ja v-ttu sillille. (Impilahti Eemil Heikkurinen TK 15:42, 1961; mukaeltu)

Edellä esitetty on traagisen rujo, groteski näyte kansanomaisesta huumorista. Vitsi naurattaa joitakin, järkytys saa ihmisen nauramaan. Tarina on tarkoitettukin naurettavaksi, mutta traagista on sekin, kun vitsiä ei tarkoiteta huvittavaksi, mutta se sellaiseksi muuttuu. Aikanaan täysin asiallisesta tekstistä voi ajan mittaan tulla huvittavia toteamuksia. Olaus Magnuksen kuolemattomat lauseet ovat menettäneet alkuperäisen eloisuutensa ja mututua huvittaviksi..

> - Kun sillin ottaa ylös vedestä se kuolee heti.
> - Yöllä sillin silmät loistavat merellä kuin valo.
> - Siellä missä asuu sirojäsenisiä ihmisiä, luonto on päättänyt pienempien kalojen riittävän.
> - Yksi ainoa pieni imukala voi pidättää laivan siinä, missä kokonainen sampi ei riitä täyttämään vatsaa.

- Kun kokonainen valtava silliparvi liikkuu ja kääntyilee, luulee merellä näkevänsä välkettä ja salamoita; tätä on tapana kutsua sillisalamoinniksi.
- Sillillä ei ole muuta suolta kuin ohutsuoli ja sen tähden sen mahasta ei löydy mitään.
(Olaus Magnus)

Kilohaili tunnetaan lyhenteellä kilo. Kilopoika saattaa olla viittaus kilohailin poikaseen. Kokoamassani kalasanastossa kilo on kilohaili, Clupea sprattus. Kilolla kansankielessä tarkoitetaan myös maaeläinten kiimaa, jänis laukkaa kiloa, eli on juoksullaan, kiimassa. Kilo pistää liikkeelle. Kilohailit ovat lämmöstä pitäviä parvissa liikkuvia kaloja. Kun aurinko lämmittää, se kilottaa. Kiimaan ja soitimeen liittyvät myös kiihkeät ääntelyt liikehdinnän lisänä, joten ei ihmekään, jos kilo merkitsee myös kimeää, heleää, raikuvan kantavaa ääntä.

6.16.3 Silavapitoisuus

Silakka on kauppanimi ja seitikin on sitä kalanimensä lisäksi. Mela mainitsi hailin olevan köyhän miehen ruokaa. Pakastesei on saanut periä tämän kilohailiin ja silakkaan liitetyn vaatimattoman arkisen ruokakalan roolin. Saattaa olla, että saita kitupiikin merkityksessä tulee säästäväisestä ruokataloudesta. Saidasta on puhuttu samalla tavalla kuin silakkamiehestä, millä on silakanpyytäjän, silakanmyyjän tai mielellään silakkaa syövän henkilön merkitys. Saita on ruoka ja niin on mieskin, nimi miestä myöten.

Isoksi haili ei kasva. Kutu loppuu aikanaan, tunteet ja vedet jäähtyvät. Hailia kutsutaan myös nimillä hailea ja hailikka. Edellinen viittaa haaleaan eli vaaleaan ja viileään. Hailikan sanotaan merkinneen pientä, heikkoa arvotonta ihmistä, virran pyöriteltävää, tuuliviirtä. Täydennyslista selvittää, mikä on isohaili. Kansan mielikuvissa hailiin yhdistyvät kehnouden kuvat, sillä olipa tämä haalikala iso tai pieni, niin arvokkaana sitä ei pidetty. Hailia syötiin happamana suolakalana. Periaatteella olet sitä mitä syöt, hailinsyöjääkään ei arvostettu. Ehkä siksikin, että hapankala oli köyhien ja palkollisten ruokaa ja kehno ruoka tuotti kehnon työmiehen. Kilohailia kutsuttiin myös kilkiksi, äyriäisen nimellä. Tarkemmin sanoen nuotalla saatavat 5-6 cm pituiset kilopojat olivat kilkkejä. Kilkin nimessä ruokavalio on tehnyt nauttijasta yhtä ravintonsa kanssa. Kuten Mela sanoi, haili elää pienillä merieläimillä, mädillä ja kalansikiöillä, vähäpätöisellä muonalla.

Haaplasta mainitaan sen olevan iso haili, vanha ja suuri, mutta kehno kala. Kilka, kirki ja kehno tunnetaan suomalaisissa myyttisissä tarinoissa piruna. Pirunmoiseen

liittyy suhteettomuus, kala on joko sintti, liian pieni tai se on marras, mahdottoman suuri - paha juttu joka tapauksessa. Kilohailin rinnakkaisnimet selventävät hailin haalintahistoriaa. Haali on hailin toisintonimi, mutta haali merkitsee myös aikaa, tilaisuutta, kertaa, kotvasta. Joku voi istua haalin aikaa, pitkään; jollekin saa kertoa saman asian moneen haaliin, useaan kertaan, eikä siitä sittenkään tule mitään; vierailulla voidaan käydä kahteen tai useampaankiin haaliin; tai askelet ja mietteet eivät johda siihen haaliinkaan/ei sinne päinkään. Nämä haalimerkitykset viittaavat toistuvaan ja pitkästyttävään, joskus turhaan työhön. Haileja tuli jos oli tullakseen, mutta rasvaista pitopöytää niistä ei saatu tekemälläkään.

Ajat ovat muuttuneet, muikkuvedet eivät ole enää entisellään. Muikkukadon syitä ovat vaellus järvestä toiseen, myrskyt riepottelevat ja kanta on saatettu kalastaa loppuun apajilta, mutta muikun nimiä vielä on muistissa melkoinen joukko.

6.16.4 Kullervon suvun kalarettelöt

Kantelettaressa muikkukalastus tuotti sulhaselle kohtalokkaat seuraukset, kun morsian päätti löylyttää joron jäljillä olleen. Kalevalassa kalavesiriidat saivat aikaan suvun surmiin johtavan välien selvittelyn Kullervon ja Untamon välillä. Riita sai alkunsa siitä, kun Untamo vei veljensä Kalervon kalavesille verkot. Aikansa välejä selviteltiin jopa nyrkkitappelulla tuloksetta. Yhteenotoista sukeutui lopulta veljessota, jossa Kullervo lopulta sai surmansa oman käden kautta, kun oli houkutellut muikun kyytiin oman siskonsa. Kullervo oli kaltoin kasvateltu, hän ei ollut kalamies. Kun hän orjuudesta palasi kotiin, ei hänestä ollut enää miestä toimittamaan asioita kunnolla ja taidolla, mutta voimaa ja intoa oli oppia kalastamisen taito.

> Poika työlle työnteleikse,
> raaolle rakentelikse.
> Kaalasi kalastamahan,
> nuotan suuren souantahan. (Kalevala 35. runo).

Tämän jälkeen hän kyseli soutukumppanilta soutuohjeita, johon kalatoveri jo toppuuteli ja varoitti liiallisesta voimankäytöstä. Kullervo kuitenkin veti voimiensa takaa, katkoi airot ja hajotti veneen. Isä Kalervo suivaantui, mutta halusi vielä kokeilla, josko pojasta olisi tarpojaksi. Taas Kullervo tahtoi ohjeet, miten menetellä voimankäytön kanssa, mutta ei saanut selkeää kieltoa, ja taas kävi niin että isä saattoi vain huokaista:

> Ei sinusta tarpojaksi!

Tarvoit nuotan tappuroiksi,
ruuemniksi pullot rouhit,
selykset paloin paloitit! (Kalevala 35. runo).

Kullervosta ei kasvanut kunnon kalamiestä, vaikka isä ja setä olivatkin kalastajia henkeen ja vereen jopa verikostoon saakka. Kullervo sai maksaa isien pahat teot kalastusriidan seurauksena, mistä ksotoksi Kalervoinen kävi katsastamassa Untamon katiskat. Siitä kaikki alkoi.

Untamo, utala miesi,
sepä suuttui ja vihastui.
Teki soan sormistansa,
kämmenpäistänsä käräjät.
Toran nosti totkusilta,
artin ahvenmaimasilta. (Kalevala 35 runo)

Tapahtuneesta sukeutui suvun surmatarina, riita yltyi veljessodaksi, jossa monen tuhon ja onnettomuuden seurauksena Kullervon sinetöity kohtalo yltyi itsetuhoon, onneton poika sysäsi miekan pään peltoon, käänsi kärjen rintaan. Itse iskihe kärille.

6.17 SULAVUUDEN SALAISUUS - SÄYNE

Sulavuus liittyy kansanomaisessa kepeyteen ja helppouteen, jolla jokin asia toimii. Sulava liike on sulokasta liikehdintää, sulava vesi on kiinteästä muodosta juoksevaksi muuntuvaa, sula sopu on suloista. Ruoka voi olla vaikeasti tai helposti sulavaa. Aina on kuitenkin olomuodon muuttumisesta kyse, muodosta tai tilasta toiseen. Säyne eli säynäjä on ylevä kala. Lohikin on sitä kaikessa sankaruudesssaan, mutta säyneen ylhäisyys on sen salaperäisyydessä ja arvoituksellisuudessa. Kansa tosin ei ole osannut arvostaa kalaa yhtä runollisilla nimillä kuin Juhani Aho, joka kutsui säynettä mulloseksi. Karjalaiset säyneen peitenimet ovat suorastaan mitättömiä ja hieman karkeita pelkästään ulkoisiin seikkoihin liitettyjä määreitä. Harmiasilmä, kukkuriniska, lautakylki, liususelkä, paksurinta, suomuturkki, suverokorva, tasapursto ja valkeapinta eivät ole mitenkään erityisen hohdokkaita nimiä.

Ylevyyteen kuuluu aito, syvästi myyttinen ja mieltä kohottava, tarinat, joilla on yksilön ja yhteisön kannalta pysyvää arvoa, ja jotka kantavat elämän läpi ja antavat voimia. Hartaus ja mykistyminen, hiljentyminen ja sanaton ihailu luonnon kauneuden ja mahtavuuden edessä ovat yleviä tunteita. Ylevä vaikutus herkistää mielen ja saa silmiin kyyneleet. Maailman avaruus, sen fauna ja flora ja ilman sini on ylevää. Ylevää on ihailla, omistautua, kunnioittaa ja rakastaa pyyteettömästi. Ylevässä ovat usko, toivo ja rakkaus yhdessä vaikuttamassa sen parhaaksi, mihin pyritään. Ylevää myyttisesti ovat emuut, syntyperä, uroteot, luonnon pyhyys ja kauneus, uhrautuminen, mieltä kohottava vaikutus, suuret tunteet ja hämmästyttävät, nerokkaat suoritukset sekä kaikenlainen jalostuneisuus ja hienostuneisuus, jossa villeys on kesytetty kulttuuriksi. Säyne on luonon kultakala. Tavallisesta säyneestä on pystytty jalostamaan kultasäynäs (Leuciscus idus auratus?), joka erehdyttävästi muistuttaa akvaarioiden kultakalaa. Säyneen kerrotaan kesyyntyvän kalaksi ihmeen paljon. Tammisaaren kaupungin rannassa oli vuosisata sitten elänyt miesmusitin ajan säynäväparvi, joka söi ihmisen kädestä. Talveksi parvi katosi jään alle, mtuta keväisin se palasi kaupunkilaisten reimuksi vanhaan tuttuun ruokintapaikkaansa rannalla sijaitsevan soittoravintolan luo. (Maailman eläimet II, 437).

Tulkinnallisen menetelmän kannattaja Martin Heideggerin mukaan arkisen ihmisen kielenkäytölle on tyypillistä mielikuvituksettomuus ja kaavamaisuus, prototyypisyys, josta puuttuu runollinen kekseliäisyys, sanojen kaunisteleminen ja samaa tarkoittavien sanojen runsaus. Arkipuhe muodostuu kolmesta tasosta:

a) lörpötelystä,
b) uteliasuudesta ja
c) kaksimielisyyksistä. (Varis 1998:24)

Nimien kirjo on keskeinen osa kansanrunotta, kalevalaiselle runoudelle on tyypillistä toisto, sama asia kerrataan toisin sanoen eri nimin yhä uudelleen. Tapa on innoittanut runollista erämieltä keksimään uusia luovia ratkaisuja sanottavaan.

Parhaat sanat ovat siirtyneet erällisestä runonlaulusta sanoiksi ja sitä tietä myös osaksi murresanastoa ja tarinaperinnettä. Synonyymisanasto on lisääntynyt myös vieraiden kielten vaikutuksesta. Kalanimistössä kojamo on lainasana, saamelaisilta eräkirjoihin siirtynyt ja sitä tietä suomen yleiskielen lainasanaksi. Ahvenistolla sadun lohikojamo väistyi hallitsijan tehtävistään viettämään eläkepäiviä Tenojoella. Ahon mulloset muistetaan enää vain Lohilastuissa säynäjän narraajan teoksista.

Suomalaiset tunnetaan maailmalla hiljaisena, ahkerana ja rehellisenä, metsiä ja kalavesiä rakastavana kesämökkikansana, joka mielellään lukee sanomalehtiä ja runoilee pöytälaatikkoon. Kansalliseepos Kalevala on maailmankirjallisuuden huipputuotteita. Sekä Kalevala että Kanteletar ovat

laatijoidensa kauneuden tajun ja syvimpien tunteiden tulkkeja. Totuus silti on, että molemmat teokset ovat Elias Lönnrotin yksilöllisen panoksen hienostamia. Kalastajat tietävät, että salakan, lahnan ja säynään suomukset ovat kutuaikana karkeita. Kansanrunouden hiomattomasta massasta Lönnrot kykeni poimimaan helmet, koko Suomen luonnon kauneuden ja kansan pyhimmät arvot kahteen teokseen. Monta on niitä, jotka katsovat Kalevalan olevan pyhä kirja. Sitä se on jos pyhyys ymmärretään eränkäyntinä ja erähenkisyytenä, mutta sitä se ei ole kristilliseltä kannalta katsoen.

Jäyhän mielen on helpompi käsittää Jumala kaikessa pyhyydessään luonnon kauneuden ja rauhan kautta kuin lukemalla tai kuulemalla jotain kirjallista tekstiä. Raamattua eivät kaikki lue vapaaehtoisesti lainkaan, eivätkä lue Kalevalaakaan Kantelettaresta puhumattakaan, vaikka molemmat teokset ovat kykeneviä ohjaamaan siihen, mikä suositeltavaa on, toteen, kauniiseen, hyvään. Ihmiselon maanpäälliseen onneen kuuluu sopusointu minuuden, elämäntehtävän ja maailman välillä.

Vuonna 1905 saapui Viitasaareen Juhani Aho W. Ruthin kutsumana seurassaan Kalle Kajander. Kutsujan toiveena oli, että Aho kirjoittaisi pienviljelysoppaan Vergiliuksen tapaan. Tilaustyön tuli olla valistushenkinen käsikirja. Ehkä tilaajan toiveissa väikkyi korkea esikuva, ruhtinas Mesenas, joka rahoitti seitsemän vuotta Vergiliuksen ponnisteluja maatalousoppaan laatimisessa. Vergiliuksen oppaasta tuli klassisen kirjallisuuden helmi, niin tuli Juhani Ahon kalakaskuistakin, mutta ei maailman mittakaavassa, vaikka sekä tekijä että tilaaja salaa niin toivoivatkin. Kannustimeksi tehtävään Ahon kutsuun kuului myös kalastusta Huopanankoskella.

Maatalousoppaan kirjoittaminen ei innostanut Ahoa, kalamies kun oli. Viime vuosisadan alussa ei vielä harjoitettu kalanviljelyä eikä puhuttu kalastuskassikarkulaisista. Opashanke raukesi, mutta sen sijaan Ahosta tuli vannoutunut vieras Viitasaaren Huopanankoskelle, ja syntyivät lohilastut. Ensimmäisen mullosen (nuoren järvilohen, säyneen?) saatuaan Ahoon iski kalastuskärpänen kuin salama. Saalis ei ehtinyt haaviinkaan saakka, kun Aho jo totesi olevansa lumottu, huumattu, mennyttä miestä.

Kaikkiaan Aho ehti oleskella koskilla 16 kesää, viimeisen kerran hän vieraili siellä vuonna 1920. Yleensä hän viipyi noin kuukauden juhannuksen aikaan ja toisen kuukauden elokuun puolivälistä syyskuun puoliväliin. Ahosta tuli kalakirjailija ja Suomen Urheilukalastajain Liiton perustajajäsen sekä sen innokas toimihenkilö. Aho teki myös aloitteen kalanviljelylaitoksesta, jossa kasvatettin lohenpoikasia, ja hän toimi pioneerina kalastuksenvalvonnan käytännön toteutuksessa.

Aho luonnehti urheilukalastusta vanhuksillekin sopivaksi vapaa-ajanviettomuodoksi, koska laji ei vaadi niin suurta fysiikkaa kuin metsästys. Toisaalta kalastus kehittää älyä, huomaavaisuutta, kekseliäisyyttä sekä tutustuttaa

luonnon salaisuuksiin, totesi kirjailija Aho kalastuksen ihanuutta arvioidessaan. Huopana sävähdytti kirjailijaa kesä toisensa jälkeen. Hän haaveili kirjoittavansa hymnin Huopanankoskelle, johon olisi pantu kaikki suomenkielessä käytettävissä olevat kielivarat. Hymni jäi tekemättä, kalastuslastut jäivät hänen viimeiseksi työkseen. Toive epäilemättä oli jalo ja vilpitön, sillä suomenkielen kielivarat kiehtoivat Ahoa jo nuorena koulupoikana. Hän yritti veljensä kanssa valistaa suomea ruotsinvoittoisesti ja horjuvasti puhuvaa asuntolatoveria, kun hän kerran sattui sanomaan puoli-huolimattomasti: "Ulkona sattaa". Heti kohta Brofeldtin veljekset (Aho ja veli) mulkoilivat kotvan ulos, kääntyivät sitten hitaasti puhujaan päin todeten hieman työlääntyneenä ja toruvasti: - Eipähän kun ripeksii.

Myöhemmällä iällä, kun kalastusmatkoilla ripeksi, Aho omistautui kirjallisille töille. Ahon Lohilastuja ja kalakaskuja ilmestyi vuonna 1921. Noissa lastuissa kerrotaan myös salaperäisistä säyneistä. Aho koki olevansa omimmillaan kalamiehenä, jonka sivupersoona ja alter ego oli eräkirjailija. Harrastukselle hän antoi kaikkensa siten kuin vain lahjakas ihminen voi osoittaen intoa, harrastuneisuutta, pitkäjänteisyyttä, kekseliäisyyttä, luonteen-lujuutta, älykkyyttä, ahkeruutta ja sinnikkyyttä.

7. TUHATVUOSIEN KEHITYS

Suomi on ympäriinsä vetinen maa, kalaisa maa, soiden ja vesistöjen tilkkuama kaistale maailmankartalla. Kalevalaiset kansanrunot voidaan ajoittaa keskimäärin noin tuhannen vuoden taakse, joskin siinä on kaikuja hyvinkin kaukaa menneestä. Monet viittaukset ja merkitykset liittyvät veteen ja shamanismiin. Kanteletar on myöhempää tuotantoa, enemmän tilapää- ja tunnelmarunoudesta syntynyttä ja maanviljelyskulttuurin naisten jauholauluja, mutta Kantelettaressakin on heijastumia kalaisesta eräkulttuurista melko paljon. Noin sadan vuoden aikana syntynyt suomalainen eräkirjallisuus, julkaistu ja julkaisematon on maaseutukirjastojen suosikkikirjallisuutta ja urbaanien bibliofiilien keräilykohde. Vilkaisu webbi-sivuille osoittaa, että erähenkisyys ei ole uudella vuosituhannella kuollut Suomesta eikä maailmasta eikä kuole vielä vähään aikaan.

Erähengen kehitysjaksoille on ominaista, että noin yhdeksänsataa vuotta kansa kertoili kaskujaan ja runojaan pienessä piha- tai nuotiopiirissä toisilleen, mutta vuosisata sitten kansan sivistyksen, luku- ja kirjoitustaidon myötä eräkerronta sai kirjallisen muodon. Syntyi tietopuolinen eräkirjallisuus sekä taiteelliset eräkuvaukset ja erärunot. Arkaismi kesti kehityskautena pisimpään. Modernismissa kehitys kehittyy edelleen yhä kiihtyvällä vauhdilla postmodernina. Prearkaainen luonnon kiertokulun tahdittama elämä on muuntumassa time manager -ohjattuun postmoderniin tahditettuun aikatauluun.

PREARKAISMI	4000 eKr
Kalliopiirrokset, kalliomaalaukset	
ARKAISMI	900-luku
Kalevala, syntymyytit, loitsut	
AGRAARI	1800-luku
Kanteletar, kalendaariset merkkipäivät, taikuus	
MODERNI	1950-luku
Eräkirjallisuus, kaskut, päiväkirjat	
POSTMODERNI	2000-luku
Kotisivut, multimedia, vuosikirjat.	

Kehitysjatkumossa on havaittavissa joitain merkittäviä piirteitä. Suomen nykyaikastuminen nopeasti teknologisesti huipputehokkaaksi maaksi on ollut nopeampaa kuin mihin rahkeet olisivat henkisesti yltäneet. Mielen maisemia ei mullisteta yhdessä kahdessa sukupolvessa jälkiä jättämättä. Erästyksen kulttuurinen kehityskaari on tästä hyvä esimerkki. Välineet ja keinot ovat kehittyneet huimasti, samoin kuin tieto kala- ja eläinkunnan ominaisuuksista. Tietonikkaruus on suurempaa kuin koskaan, mutta synnyt syvät yhä harvempien tiedossa.

Suomi kaupungistui sodan jaloista kuin tyhjästä polkaisten 1950-luvulla. Agraarisuus jäi taa, suurin osa kaupunkien asukkaista oli ja on maalta muuttaneita, suomalainen urbaanius on ohutta. Sataan vuoteen lasten ei ole ollut sopivaa liireksiä metsillä ja vesillä, heidän oletetaan istuvan koulussa oppivelvollisuutta suorittamassa ja vapaa-ajat tietotekniikan parissa.

Epäilemättä huomenna kaikki on toisin, ehkä kalatkin kadonneet vedestä, kun maailman täyttää hypertekniikka, jossa tavallisen kansalaisen ulottumattomissa on autenttinen tieto luonnosta. Pahimmassa tapauksessa luontoa on jäljellä enää vain luonnonsuojelualueilla ja saastumatonta vettä hädin tuskin juomavedeksi. Arvot joka tapauksessa muuttuvat ja kalakannat vaihtelevat.

Eri aikoina korostuvat erilaiset kulttuuriset arvot. Kulttuuriset ajanjaksot painottavat eri kalalajeja. Arkaaisessa kerronnassa korostetaan hauen ja siian merkitystä. Maanviljelyskulttuurin kaskustoon palvelusväen ruokavalion ja vientiin suuntautuneiden silakkatynnörien myötä ovat kotiutuneet suolatut parvikalat: muikku, silakka, kuore ja haili. Nykyajan ihminen on viehättynyt lohikaloista ja perhostelusta. Kaupungistunut suomalainen postmodernin ajan ihminen kilpailee talvella madepilkillä ja kesällä narraa ahvenia kesämökin laiturilta, tapa on perua edellisiltä vuosikymmeniltä, vaikka yhä useamman mielestä kalastuskin on julmaa.

tai kevättulvina. Vuorovesi-ilmiön aiheuttaa kuu, joka myös rasvanaamana, juustona ja kuu-ukkona tunnetaan. Merkillistä on, että kampelaa ei ole kutsuttu rasvakalaksi, vaikka kala muistuttaa kuuta muodoltaan ja on rasvainen. Kun kuusta ja kampelasta on näkyvillä vain toinen puoli, toinen puoli on aina piilossa, voisi kuvitella kansan rinnastaneen tämän yhtäläisyyden joksikin taruksi, mutta jälkeäkään tällaisesta ajattelusta ei ole havaittavissa.

Tähtien nimissä on rippeitä, jotka kertovat myyttiä seulasista, auringosta ja Otavasta sekä Pohjantähdestä. E.N. Setälän sampotulkinnassa sampo on taivaantolppa, jonka kärki on kiintotähti Pohjantähti. Saamme isomorfisen vastaavuuskuvion, kun saatuihin kaloihin sijoitetaan vastaavat tähtitaivaan oliot.

Seulaset	**Kuu**	->	Vuodentulon osoittajat
Venus	**Otava**	->	Ajannäyttäjät
Pohjantähti			Taivaannapa

Merkittävää kuviossa on binäärisyys muuttuvuuden ja pysyvyyden välillä. Pohjantähti on kiintopiste, keskus, jonka ympärillä kaikki pohjoisen taivaan alla pyörii.

Taivaan alla,
taivasalla,
miehet menee erään
onnen, saaliin perään.

Kun Lönnrot konstruoi Alku-Kalevalaa, hän sisällytti käsikirjoi- tukseen naimakansan runot, mikä kertoo häärunojen merkittävyy-destä kalevalaisessa epiikassa. Elämän jännite kosmisesti ja telluksella on vastavoimien kohtaamista, uuden luomista ja syntymistä. Kaloissa on suomalaisittain ilmaistuna kiinalainen periaate jingistä ja jangista. Venus ja kuu ovat naisellisuuden symboleja, muuttuvia ja liikkuvia tähtitaivaan olioita. Otava ja Seulaset muuttavat sijaintiaan jäyhemmin, ne ovat miehisiä tähdistöjä.

Miesten erästykseen liittyi nuottauksessa ja tarpomisessa tiivis yhteistoiminta ja aikojen huomioon ottaminen. Seulaset ja kuu ovat viljavuuden edistäjiä, Otava ja Venus ennen kaikkea ajan näyttäjiä.

Lapissa kesäisin aurinko ei laske, vietetään yötöntä yötä. Yöttömyyden valitus on laulettuna Kantelettaressa runossa Sain kerran kesässä maata, jossa miniä valittaa appivanhempien toivoneen päivän olevan loputtoman, jotta yötä ei olisi koko kesänä. Lopulta miniä karkaa saunaan salaa nukkumaan, mutta sieltä hänet tavoitti ankara anoppi.

viel´en ollut unta saanut
sen kovemmin silmilleni,
kun jo kuulin kumman kulkun,
anopin ylösajannan,
kun torui tuhmista tulista,
vaivaisista valkioista,
piti kuusta kummat saarnat,
Otavasta ouot huolet,…
(Kanteletar II/164)

Runon laulajatar mainitsee kuun ja Otavan ajan näyttäjinä. Niistä tuli miniän tarkata valkean rikittämisen ajankohta. Ehkä tämäkin katkelma on muistumaa tähtimyytistä Päivänpojan puolisosta ankaran anopin alla. Vaikka myytit eivät muistissa ole säilyneet, kalastajat tarkkaavat sääkalenteria ja sitä missä ja milloin kala liikkuu ja käy pyydykseen sinen syvyydessä.

9. KOTASIMPUKKAMALLI

Kalamytologian perusta ulottuu vuosituhansien taa, mutta monet kalalajit ovat samoja kuin ennenkin ja tuovat viestiä kaukaa menneestä. Samoin tuntein kalastetaan yhä edelleen, suuri kala on ykköstoive. Arkistoihin on taltioitu runsaasti agraaria kansanperinnettä 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Tuolloin Suomi oli maatalousvaltainen ja taikauskoinen maa, arkaainenkin, mitä se yhä edelleen on sisimmässään - ainakin erällä ja luonnossa ollessa. Vaikka maailma ympärillä globalisoituu, kulttuurista on tullut postmodernia, kaupungeista urbanismia ja suomen kielikin uhkaavasti muistuttaa fingelskaa, niin suomalaisen sisussa on tallella pieni halon-hakkaaja.

Tämän tutkielman kalaviisaudet on jäsennelty myteemeinä, jotka perustuvat Eero Tarastin väitöskirjassa Myytti ja musiikki esitettyyn 17-jakoiseen myteemiluokitukseen. Jokaisella myteemillä eli myyttisen estetiikan osatekijällä on tässä työssä oma tunnuskala sisällön jäsennyskeinona. Satojen ja tuhansien arkistotietojen takaa ei alkuun löytynyt mitään merkittävästi ikiaikaista, kunnes Nuuksion kalarannasta paljastui sammaleiden alta vanha taikamerkki, lapinkota. Siinä se oli, malli ja vastaus peruskallioon piirtyneenä tai piirrettynä tai sekä että.

Suomalaisen kalamyyttisen aineiston perusteella arkkimyytit perustuvat viiteen kalaisaan kolmikantaan, jolloin kaksi tarkasteltua kalalajia jäävät jaosta yli, mutta niillekin hyvällä mielikuvituksella systeemissä paikka löytyy. Koska tarkastelu

perustuu kansanomaisiin kalannimitoisintoihin, niin ensimmäinen luokittelukriteeri myyttisyyden osoittajana on peite-, lempi-, kiertonimien ja murreilmaisujen runsaus, johon tietenkin kalan esiintyvyys Suomen vesistöissä ja sitä myötä tunnettuus vaikuttaa.

Tällä perusteella ykkösryhmän muodostaa kolmikko **hauki-ahven-lahna**, vasta neljäntenä nimirunsaudessa tulee lohi eri lohilajit erottelematta yhteen laskien. Perustana ryhmälle on toisintonimien runsaus, joita on kolmisensataa kärkikolmikon kalaa kohden, kun kaikki muut kalalajit saavat tyytyä paljon vähäisempään nimimäärään. Kalamytologian fokus Suomessa perustuu maagiseen, demoniseen ja hedelmällisyysriittiseen kerrontaan.

Toinen ryhmä muodostuu kaloista **kampela, monni, ankerias**, sillä näistä kaloista myyttisiä kala-, ja syntykertomuksia on eniten taltioitu. Ankeriasta vastaa sisävesillä made, jonka Kalevalakin mainitsee Manalan mattina, vaikka titteli saattaa hyvin olla jaettu peitenimi monnin kanssa. Yhteistä ankeriaalle ja mateelle on, että näitä kaloja on pidetty matoina ja käärmeinä samoin kuin nahkiaista. Kampela, maariankala on rujoudessaan innoittanut monia kansankertojia. Jaottelussa nämä kalat edustavat folklorea, eksoottisuutta ja legendoja.

Parvikaloilla on ruokataloudessa suuri merkitys. Niistä on tehty suolakalaa renkipojan kiusaksi. Myteemeinä **salakka, muikku ja kuore** edustavat balladeja, primitiviaa ja tragediaa. Kasku on parhaimmillaan joskus kuin balladi, mutta tyypillisemmin palkollisen katkeruus niukkaa särvintä kohtaan on primitiivinen sutkaus saituudesta. Nälkäpalkalla raataminen Kullervon tapaan toki katkeroittaa ja saattaa johtaa traagisiinkin seurauksiin. Tähän myteemiryhmään kuuluvat rannikon suolakalakannassa silakka ja kilohaili. Suomalainen etninen ruokakolmio kulki linjaa keitetty, paistettu, suolattu. Suolattua kalaa sanottiin happameksi hailiksi.

Kansan mielikuvitus on eniten päässyt valloilleen **kivikalan, kiisken ja särjen** tunnistuksissa, joihin kuuluu monenkirjava kasti kaloja kuten liitteetkin kertovat. Särkikalalajeja on seitsemäntoista, saman verran kuin myteemiluokkia, kivikalojen toisintonimiä on tuo summa kymmenkertaisesti noin sataseitsemän-kymmentä kivikalan nimeä tunnetaan, mutta lajit vaihtelevat. Kiistanalaisia ovat kansan mielestä kalojen nimet ja lajit, mutta varsinainen kiistakala on silti kiiski, josta on muodostunut fraasi vastarannan kiiskistä vastaan hangoittelijana. Kiisken nimi tai laji ei ole erityisen kerronnan kohde, mutta kiisken kilpa vahvempaansa, lohta vastaan on vanha ja tunnettu tarina kalakansan keskuudessa.

Jäljellä on vielä sekalainen joukko luokittelemattomia kaloja, joiden ryhmittelyn perusteet aineiston perusteella ovat luonnosmaiset. Kalevalan keskeiset runot ovat alkujaan Lönnrotin konstruktiosta Naimakansan runot. Kyse on häistä, joita edeltää kilpakosinta. Kantelettaren kalarunot paljastavat metatasolla selkeästi symbolisen kahtiajaon, jossa lohi on miehen, sulhasen metafora ja siika morsiamen, naisen vertaus. Kalakirjailija Juhani Ahoa myöten säynettä ”mullosta”

pidetään luonteeltaan ja käytökseltään salaperäisenä arvaamattomana kalana käytökseltään. Säynekäsitykset kuvaavat naisen mieltä, jota miehet pitävät arvoituksena. Toisaalta kuha on arvoituksellinen kala myös, ja sekin liittyy myyttiseltä merkitykseltään kutuun. Kuhajamaan lähtö merkitsee nuorten tanssiaikeita, ei kalaretkisuunnitelmia. Häänäytelmistä tiedetään, että tapana oli suojata hääpari avio-onnen pilaukselta siten että suojelijana toimi alan ammattilainen, patvaska. Kosiokolmion kaloja ovat **lohi, siika ja säyne**. Lohi edustaa sankaruutta, säyne ylevyyttä, rakkautta ja siika on sakraalimyteemin kala. Avioliitto kuuluu pyhiin sakramentteihin. Sankari yltää uskomattomiin urotekoihin mielitiettynsä tähden, menee vaikka läpi tulen ja veden.

Tuli ja vesi on lumen, jään ja järvien maassa myyttisen syvyyden mitta. Kuha eli kulea kuuja oli kala, joka osallistui tulen eli läämön tuontiin ihmisille. Made on talvinen ruokakala, jota pilkitään järven jäällä. Täten kalat edustavat pohjoisen ilmaston perusjakoa, kuha on kesän merkki ja juhannuksen pitokala, kun taas Manalan matti, made eli matikka on sydäntalven kala. Kuha tiesi kesää ja aurinkoa, elämän virkoamista. Made merkitsi jäätä, lunta pakkasta ja talvea, kylmää kuoleman valtakuntaa. Täten kuha ja made ovat Suomen eksistentiaalisimmat kalat, perisuomalaiset elämän ja kuoleman kalasymbolit löytyvät mystisestä ja pastoraalisesta.

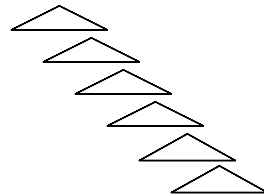
Myyttisin kala-aines löytyi mystisesti maaseudun kalastajien murresanoista ajalta jolloin vielä tiedettiin, mikä maakala on.

EKSISTENTIAALINEN TASO:
Mystiikka/ kuha ja Pastoraali/made



MYYTTIMERKITYSKOLMIOT:

I TARUKOLMIO
Legenda/kampela - Eksotia/ankerias - Folklore/monni
II NIMIKOLMIO
Fantasia/kivikala - Luonto/särki - Satu/kiiski
III MYYTTIKOLMIO
Magia/ahven - Demoni/hauki - Elkeet/lahna
IV RUOKAKOLMIO
Tragedia/muikku - Balladi/salakka - Primitivia/kuore
V KOSIOKOLMIO
Sankari/lohi - Ylevä/säyne - Sakraali/siika



Myyttisintä kerrontaa edustivat unohtuneisiin hauen pääluihin liittyvät uskomukselliset ainekset, johon kuuluu myös Kalevalan kertomus hauen leukalusuta kanteleen aineksena, koska luut olivat muinaisen kalastajan silmissä yhtä muovautuvaa materiaalia kuin nykyihmisen uuden vuoden tinat. Koska luissa oli kaikki tarvekalut, niin joukkoon mahtui myös tietäjän tarvekalu kannel kumistimineen. Keskeisimmät kalamyteemit ovat siten loitsumagiassa riitteineen.

Kampelasta kertovat lukuisat legendat ja harvahkot viittaukset "kampran" rasvaiseen nahkaan sekä ankeriaan nylkeminen tuppeen (joskus elävänä) ja nahan käyttö selkäsäryn poistavana vyönä, antaa tarullisen ykkösryhmän kaloille markkeriksi merkin "Nahka".

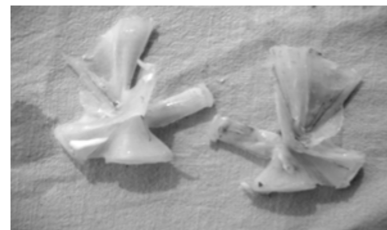
Kalataikuuden perusteko on seidan sively rasvalla. Rasva on kansankielessä kuu. Kun joku halutaan saada myötämieliseksi asialle, häntä vielä nykyäänkin voidellaan sanoin tai lahjuksin. Siksi rasva eli kuu on viidennen eli kosioryhmän tunnus. Myös siksi, että tämän ryhmän kalat symboloivat naista, jossa tunnetusti on pinnan alla enemmän rasvaa kuin miehessä. Sen sijaan parvikalat muikku, salakka ja kuore ovat arkiruokaa ja suolakaloja. Kalojen nimikirjo on suurin kivikalojen kohdalla, lajikirjo on särkikaloissa suurin , ja kiiskestä on vuroostaan olemassa tarinakirjo. Siten nämä kalut kuuluvat nimikaloihin.

Kalojen nimeäminen ei ollut helppoa, kun lajien tunnistuskin tuotti vaikeuksia. Nimiä ja nimityksiä koskevaa väärin ymmärrystä ja kiistaa syntyi. Kakkosryhmän kalat ovat kirjan perusidean kannalta valaisevimmat, koska niiden kohdalla selvästi ilmenee lajien, tarinain ja nimitysten sekamelska ja keskinäinen vaikutus. Semioottisesti kalan myyttinen merkitys voidaan tiivistää asiasanoina kuvioksi seuraavasti:

I Nahka   II Rasva

III Luut

IV Kala   V Mäti



LÄHTEET

Päälähde

KOTUS. Kotimaisten kielten tutkimuslaitos, murrearkisto. Helsinki

a) **Kyselyt**, erilliskyselyt ja Sanastaja
b) **Opastus** Anneli Hänninen
c) **Sanaliput** lisähuomautukset
d) **Synonyymikortisto**
e) **"Teuras-Lönnrot"** Kalat ja kalastus

Kirjallisuus

Acerbi Giuseppe. Matka halki Suomen v. 1799, No. 30 (suom. Hannes Korpi-Anttila), WSOY 1953
Aho Juhani. Lohilastuja ja kalakaskuja. WSOY. Helsinki 2004
Arrela Lauri. Vielä syttyvät nuotiotulet Juutuan rannoilla, toim. Vesa Luhta. Kustannus-Puntsi, Inari 1999
Eläinrunojen kirja. toim. Satu Koskimies, Kirjaythymä, Helsinki 1997
Ganander Christfrid.
1) Mythologia Fennica. Näköispainos SKS, Helsinki 1984
2) Mythologia F. suom. B.Löflund, toim. J.Pentikäinen. Recallmed 2003
Haavio Martti.
1) Puheita ja kirjoitelmia vv. 1960-1973, toim. Aale Tynni WSOY, Helsinki-Porvoo 1974
2) Suomalainen mytologia, WSOY Porvoo 1967
3) Väinämöinen. Suomalaisten runojen keskushahmo. WSOY, Porvoo 1950
Halonen Jukka. Kalamiehen vuosi. Tammi, Helsinki 2003
Harkola Mauno (toim). Kalavaleita ja eräkaskuja, Kirjayhtymä, Helsinki 1959
Havu I. Juhani Aho. Otava, Helsinki 1929
Hirvensalo Lauri. Saksa-Suomi suursanakirja Grosswörterbuch deutsch-finnisch WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1993
Holmberg Uno (Uuno Harva). Lappalaisten uskonto, WSOY Porvoo 1915
Häkkinen Kaisa. Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. Tietolipasa toim. 147, SKS, Helsinki 1996
Itkonen T.I. Suomen lappalaiset. WSOY Porvoo Helsinki Juva 1948
Jalkanen Esko, ABC Terveen elämän salaisuudet, Bioenergia ss. 286-319, WSOY, Helsinki-Porvoo-Juva, 1987
Järvinen Irma-Riitta (toim.) Pieni lintukirja. SKS Helsinki 2005
Kaukonen Väinö. Niit ennen isoni lauloi. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1990
Kanteletar. Elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Elias Lönnrot. SKS, Helsinki 1985
Keltikangas Valter. Koskilta ja erämaista, WSOY, Helsinki 1984
Kemppinen Iivar.
1) Suomalainen mytologia. Kirja-Mono 1960
2) Sulhonsa kylvettäjä. Vertailevan kansanrunoustutkimus. Helsinki 1946
Kettunen Lauri. Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja. SKS Helsinki 1935
Kolmella markalla kanfärttiä. Kaskuja, tarinoita ja muistelmia apteekeista, toim. T.Ruokonen ja H. Nurmi. SKS, Helsinki 2005
Kokko Ulla. Kalastuksen ja kalalajien opas. WSOY, Helsinki 2002
Kotimaan Luonto-opas. Toim. Halkka Antti et al. , WSOY Porvoo Hki Juva, 1994
Krohn Kaarle.
1) Suomalaiset syntyloitsut, toim. 157, SKS, Helsinki 1917
2) Suomalaisia kansansatuja, osa I. Eläinsatuja, toim. 67, SKS Helsinki 1886
Kujola J. (toim.)

Kuusi Matti. Sampo-eepos. Typologinen analyysi. Väitös. Helsingin yliopisto 1949
Lyydiläismurteiden sanakirja. LSFU 9, Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki 1944
Laestadius Lars Levi.
Lappalaisten mytologian katkelmia (toim. J. Pentikäinen, suom. Risto Pulkkinen), Tietolipas 170, SKS, Helsinki 2000
Maapallon eläimistö. toim. k.e. Kivirikko et al. osat ja ,II, IV, WSOY Gelsinki 1914-1918
Magnus Olaus. Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa. toim. Kai Linnilä et al. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2002
Majamaa Raija (toim.) Lönnrot Valitut teokset osa 3, käsikirj. Pieni lintukirja, toim. 551 SKS Helsinki 1991
Manninen Otto. Runot WSOY Porvoo-Helsinki Juva 1979
Myllylä Markku (toim.) Jodlaava Matikkakoira. Suuren Kalavitsikilpailun parhaat palat. KAPA Oy, Helsinki 1994
Mäki Tauno V. (toim.) Kalastajan tietokirja. Tietosanakirja Oy, Helsinki 1969
Muus Bent J., Dahlstroem Preben. Suomen ja Euroopan sisävesikalat. (suom. Markku Varjo), Gummerus, Jyväskylä 2005
Lehtonen Hannu. Iso kalakirja. WSOY, Helsinki 2003
Lönnrot Elias. Suomalais-ruotsalainen sanakirja lisälehtineen, näköispainos, WSOY Porvoo Helsinki 1958
Mela, Kivirikko. Suomen luurankoiset, WSOY, Porvoo 1909
Naakka-Korhonen Mervi. Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus erityisesti pohjoiskarjalaisen aineiston valossa. SKS Helsinki 1997
Niemi A.R. Kalevalan selityksiä, SKS Helsinki 1910
Nirvi Ruben E.
1) Kiihtelysvaaran murteen sanakirja I-Z, osat 1-10 Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Helsinki 1974-1981
2) Inkeroismurteiden sanakirja, LSFU 18. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki 1971
3) Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. SKS, Helsinki 1944
Nordlund C.F. Suomalais-ruotsalainen ja ruotsalais-suomalainen käsisanakirja I ruotsalais-suomalainen osa. K.E.Holm, Helsinki 1887
Okkonen Onni.
Suomalaisen muinaisrunouden maailmankuva, Kalevalaseuran julkaisuja 3, Helsinki 1968
Paulaharju Samuli. Kuvauksia Hailuodosta. Vanhan väen muistelmain mukaan kirjoitti SP. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1993
Paulaharju Samuli. Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää. WSOY, Porvoo 1979
Paulaharju Samuli.
1) Rintakyliä ja larvamaita. Kurikan vanhaa elämää Porvoo-Helsinki WSOY 1943
2) Taka-Lappia. KIRJA, Helsinki 1927
Peltoniemi Kauno. Lohen lumoissa. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1983
Pentikäinen Juha. Saamelaiset. Pohj. kansan mytologia, Hki SKS 1995
Pitkänen Heikki. (toim.) Suuri kalakirja. Otava 1961
Pyhä Raamattu. Raamatunkännöskomitean tekemä ylsien kirkolliskokouksen v. 1938 hyväksymä uusi suomennos. WSOY. 1988. Helsinki
Pohjolan kalat. Tammi, Helsinki 1998
Rancken Gunnar E. Faabelien elämää Suomessa, väitös Helsingin yliopisto 1950
Rantasalo A.V. Suomen kansan muinaisia taikoja. SKS Helsinki 1891-1934
Roine Raul (kert.). Tarinoita Metsolan väestä. Suomen Kansan eläinsatuja. Vanhoista kätköistä poiminut ja uudelleen kertonut.WSOY , Helsinki 1964
Ruoppila Veikko (toim.) Itä-Kannaksen murresanakirja. SKS/Karjalaisen Kulttuurin edistämissäätiö, Helsinki 1984
Siikala Anna-Leena. Suomalainen shamanismi. SKS, Helsinki 1992
Suomen kansan muinaisia taikoja. toim. Rantasalo, Osat I-IV, SKS, Helsinki

Suomen eläimet. Kalat, sammakkoeläimet ja matelijat, 3 osa (toim. Koli L. et al.), Weilin+Göös, Helsinki 1990
Särömaa Matti J. Kalamiehen keittokirja. AJATUS Kirjat, Helsinki 2002
Tarasti Eero. Myytti ja musiikki. Gaudeamus. Helsinki 1994
Therman Erik. Noitien ja paimentolaisten parissa, WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1990
Uusi Kalevala. Elias Lönnrot, SKS, Helsinki 1949, (24 p. Helsinki 1964
Vainio V.H. Isäntälohi ja muita kalajuttuja, Tammi Helsinki 1971
Vainio V.H. Enkeli selvitti verkon, Karisto Hämeenlinna 1961
Walton Izaak. Oivallinen Onkimies. (suom. Kai Kaila) Otava, Helsinki 1974
Varis Markku.
1) Ikävä erätön ilta, SKS, Helsinki 2003
2) Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa. Suomalaisen KirjallisuudeSeuraToimituksia 717, Helsinki 1998
Varjo Markku, Koli Lauri, Dahlstöm Harri. Maailman kalojen nimet. Suomen biologinen seura Vanamo ry. Helsinki 2004
Suhonen Seppo (toim.). Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja, LSFU 19, KOTUS, Helsinki 1980
Vilkuna Kustaa. Lohi. Kemijoen ja sen lähialueiden lohenkalastuksen historia,
Otava, Helsinki 1975.
Virtaranta Pertti. Elettiinpä ennenkin. Oy Tyrvään Sanomat, Vammala 1953
Wright von Wilhelm.
Vuento Pentti E. Nukkumajoelta Tenolle, Hämeenlinna. Karisto 1979
<u>Muut lähteet</u>
Lehtileikkeet Helsingin Sanomat, Savon Sanomat
Lentoseurakeskustelu Atlantin yllä 16.8.2005 hämäläiskannakselaisesta kalasanastosta
Luontoilta. YLE. Veikko Neuvonen ja raati 3.4.2005
Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Helsinki
a) Kala-aiheiset myyntituotteet: lautasalustat, pelikortit
b) www.ahven.net
Salon sanomat 14.6.1933 lehtikysely
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto: Tehty yleiskatsaus ja perinneainevertailu erästysaiheisiin kilpakeruisiin, uskomuskortistoon, paikallistarinoihin, hakuteoksiin sekä E-keräelmiin.

HUOM! Lainausten lähteet on mainttu tekstissä.

<u>Käytetyt lyhenteet</u>
KOTUS = Kotimaisten kielten tutkimuslaitos, murrearkisto, Helsinki
KT = Karjataikoja/Suomen Kansan muinaiset taiat
MVT = Maanviljelystaikoja/Suomen kansan muinaiset taiat
SKS/KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto, Helsinki

Digikuvat ja kuvankäsittely. Marita Råman
Öljyvärityöt. Samuel Råman



LIITTEET





Piteä hänen pitäisi, piteä pilois piian

lohen mieli, kiiskin kieli, lammin ahvenen ajatus,

suu sären, salakan vatsa, meritetren tieto saa´a.

(Kanteletar II/142)

Kaikkiin yksityiskohtiin syventyminen,
niiden kaikinpuolinen tarkastelu ja huolellinen tutkiminen
kuuluu alkuperäiselle historiankirjoittajalle,
mutta mukailijan on sallittava tavoitella sanonnan lyhyyttä
ja vapautua kertomusten tyhjentävästä esittämisestä.
Olisi ollut typerää venyttää esipuhe laajaksi,
mutta supistaa itse kertomus varsin lyhyeksi.
Taitavasti sommiteltu kertomus on
mieluisa niiden korville, jotka saavat kirjan käsiinsä.
Ja tähän tahdon lopettaa.

(Raamattu/2. Makkabilaiskirja 3:20/15:39) .

SUOMEN KALASTON NIMIKIRJO Liite 1

Motto:
Jumala loi kaloja silakan, hauven, salkin, onken, särjen, saukkon, kurriaisen, tokeen. Toe ja onki on vain kalan pyytimiä, mutta kun ne luotiin kalojen muassa, niin ne saavat olla kalojen joukossa. (Vanha kansantieto KRA/uk muk.)

Vakiokalanimi so. 101:n virallisen kalakannan mukainen kalanimi on numeroitu, lihavoitu ja isoin kirjaimin, Suomen vesistöissä satunnainen tai istutettu kalalaji on lisäksi merkitty asterixilla *. Selitykset ovat sanatietojen selvennyksistä. Suluissa on myös mainittu kala/kalat, joita nimi arkistotietojen perusteella koskee.

aapo (ahven)
aapone (ahven)
aapperoinen (ahven)
aappuri (ahven)
aattokeitti (keitto, jossa on kuoreita, useasti ulkoilmassa kuivattuja, joukossa silavaa ja lanttuja, sanotaan myös kalalohkoksi, syödään joulu-, uudenvuoden- ja loppiaisaattona)
affe (ahven)
affena (ahven)
ahaven (ahven)
ahavenmaiva (ahven,
ahaventuppi (ahven)
aherikko (hiekkainen ja sorainen paikka)
ahni (ahven)
ahohauki (hauki)
ahonen (hauki)
ahveikko (ahven)
ahveikkonen (ahven)
ahveitikka (ahven)
1. AHVEN Perca fluviatilis
ahvena (ahven)
ahvenainen (ahven)
Ahvenellinen, ahveninen, ahvenainen (runsaasti ahvenia sisältävä)
ahvenen köriläs
ahvenen purakka (ahven)
ahvenenantti (ahven)
ahvenenharakka (ahven)
ahvenenhotti (ahven)
ahvenenkiiski (ahven)
ahvenenkitti (ahven)
ahvenenkornikka (ahven)
ahvenenkorrikka (ahven)
ahvenenkossikka (ahven)
ahvenenkurri (ahven)
ahvenenkyrmyniska (ahven)
ahvenenkärrykkä (ahven)
ahvenenköriläs (ahven)
ahvenenkörri (ahven)
ahvenenmauriainen (ahven)
ahvenenmouhu (ahven)
ahvenenmuju (ahven)
ahvenenmustikka (ahven)
ahvenennarakka (ahven)
ahvenennorssi (ahven)
ahvenenpelppu (ahven)
ahvenenpenikka (ahven)
ahvenenpiikki (ahven)
ahvenenpirri (ahven) ahvenenpoika (ahven)
ahvenenporrikka (ahven)
ahvenenpossi (ahven)
ahvenenpuki (ahven)
ahvenenpunka (ahven)
ahvenenpunkiainen (ahven)
ahvenenrasa (ahven)
ahvenenrasikko (ahven)
ahvenenrassi (ahven)
ahvenenrassikka (ahven)
ahvenenripisko (ahven)
ahvenensintti (ahven)
ahvenensirpiäinen (ahven)
ahvenensirppiinen (ahven)
ahvenensirri (ahven)
ahvenensitti (ahven)
ahvenensoronen (ahven)
ahvenensorri (ahven)
ahvenentintti (ahven)
ahvenentirri (ahven)
ahvenentirriäinen (ahven)
ahvenentorri (ahven)
ahvenentuppi (ahven)

ahvenenvonkale (ahven)
ahvenerasu (ahven)
ahvenerasu (pieni ahven)
ahvenhotti (ahven)
ahveninen (ahven)
Ahvenisto (ahvenapaja)
ahvenkitti (ahven)
ahvenkääppänä (ahven)
ahvenmaima (ahven)
ahvenmaimainen (ahven, ahvenenpoikanen)
ahvenmaimu (ahven)
ahvenmaiva (ahven, ahvenenpoikanen, kutuahven)
ahvenmouhu (ahven)
ahvenmuiku (ahven)
ahvennörri (ahven)
ahvenpalko (ahven, pieni ahvenenpoikanen)
ahvenpamppu (ahven)
ahvenparilas (ahven)
ahvenpurakka (ahven)
ahvenrasa (ahven)
ahvenrasikko (ahven, hieman suurempi ahvenenpoikanen)
ahvenrasu = ahvenrasikko
ahvensitti (ahven)
ahvenskääppänä (ahven)
ahventirri (ahven)
ahventuppi (ahven)
ahventuppinen (ahven)
ahveroinen (ahven)
aidashauki (hauki)
aili (haili, tuore silakka)
airisto (isohko talvinuotalla saatu ankerias)
airo (hauen pääluu; airon osat: kädensija, tyyry, hankaraksi, lapa)
airokainen (ankerias)
airokala (ankerias)
airokas (ankerias)
airokas (ankerias, airokala)
aisalohi (lohi)
aitokainen (ankerias)
ajostaa (kalat, jotka uivat hyvin lämpimässä vedessä lähellä vedenpintaa)
akka (Norjan pohjoisrannikon kalalaji, jota norjaksi kutsutaan nimellä " hoogering"
akkanen = akka (akka-kalan hellittelymuoto)
akmeelin istuintooli (hauen pääluu)
2. ALLIKKOSALAKKA Leucaspius delineatus
alve (heisimato)
anger (ankerias)
angerias (ankerias)
angerja (ankerias)
angerjas (ankerias)
angerma (ankerias)
angerva (pieni ankerias)
angervainen(ankerias)
angervo (ankerias)
ankelias (ankerias)
ankere (ankerias)
ankeria (ankerias)
ankeriainen (adj. esim. joki, paikka, ruoka; ankerias)
3. ANKERIAS Anguilla anguilla
Ankerias (vrt. airokas, airokala; ankeriaan heinä eli ankeriaankukka, raisma, rihmus, rihmusta, ruoho = angerva)
ankerias (Anguilla vulgaris; ankeriaan nahka piti kiskoa; nahankiskoja = hävytön)
ankerikala (ankerias)
ankerikala = änkeriäs
ankeris (ankerias)
ankeriäs (ankerias)
ankerjaine (ankerias)
apero (ahven)
aporkka (ahven)
aporri (ahven)
apponen (ahven)
appuri (ahven)
apukala (ahven)
apura (ahven)
arpahauki (hauki)
arpaluu (hauen pääluu)
asentohauk i(hauki)
asikka (lohi, taimen)
asikki (lohi, taimen)
asikko (lohi, taimen)
aspi (lampivimpa, toutain)
asuntokala (paikkauskollinen kala, joka ei muuta olinpaikkaa)
asvos (harri? harmaa taimenentapainen jokikala)
aukkohauki (hauki)
aukkolohi (lohi)
cuvca (siika)
dors (kiiski)
4. ELASKA Lumpenus lampretaeformis
elritsa = kivikala (Phoxinus phoxinus ent. Phoxinus aphya)
elveri (ankerias)
elättihauki (hauki)
emähauki (hauki)
emälahna (2 kg, etelätuulella tulee verkkoon)
emälohi (lohi)
emäsäynä (säynävä)

ennätyskala (Kalamiesten keskusliitto pitää yllä tilastoa painavimmista kaloista)
eskilinlahna (lahna)
eskonlahna (lahna)
eväkorva(kuha)
evämaha (hauki, made, muikku, siika)
evämakkara (kirjolohi)
eväniska (siika)
eväselkä (hauki)
findar (kampela)
flunder (kampela)
flunderi (kampela)
flundra (kampela)
flunra (kampela)
flunteri (kampela)
fluntra, (kampela, vesihiisi)
flynteri (kampela)
flyntri (kampela)
forelli (lohi, taimen, kirjolohi)
haakkikivi (rannassa oleva veden ympäröimä kivi, jolla lekoteltiin)
haala (haili)
haalakala (haili)
haali = haili (kala, aika, tilaisuus, kerta, kotvanen: istui tässä haalin aikaa/pitkään;moneen haaliin/ useaan kertaan; kahteen haaliin kävivät meillä; ei siihen haaliinkaan/ei sinne päinkään)
haalikala (haili)
haapakala (toutain, törö) haapalahna (lahna)
haapiainen (kivikala, mutu, törö)
haapiaislahna (lahna haavan kukinta-aikaan)
haapla (iso haili, vanha, suuri kehno kala)
haarapursto (siika)
haarasimppu (cottus ventralis)
haarkala = hailikala (silakka, kilohaili)
haarukka (hauen pääluu)
haerkala = haarkala
haeunlipas (näkinkenkä)
haikala (hai)
haila = haili (haili)
hailea (haili)
haili (muikku, silakka, kilohaili)
hailikala = haalikala (haili)hailikka (haili, pieni; heikko arvoton ihminen)
hailikkahaali (haili)
hailikkainen (haili, pieni)
hailinkuristaja: Laukaansuun vatjalaisista soikkolalaisten käyttämä pilkkanimi)
hailisilakka = haili
hailli (muikku, silakka; laplahaili = isohaili; kutuhaili = lihava, pyylevä, vietiin Pietariin)
hakohauki = haukihako (hauki)
hakoturpa (hauki)
haljashylje
hallahauki(hauki)
halle (selti; halleja tuotiin Kantalahdesta Kuusamoon; kuura, härmä; kengät ottavat halletta)
halsku (repeämä verkossa)
hammasheikki (kuore)
hammasluu (hauen pääluu)
hanka (hauen pääluu)
harja = harjus
harjakörri (ahven)
harjaniska (ahven)
harju = harri
harjukainen (harjus)
harjus = harri (thymallus vulgaris, nieriäinen, lohenmullo; karhunahka turkiksena; minne heitit harjuksesi (so. jätit karhunahkaturkkisi eli herraskaistuutesi; verkon harjus)

5. HARJUS Thymallus thymallus

harjuslohi (lohi,salmo trutta)
harkki (verkonkorjaustelineen lapaan kiinnitetty rasia)
harmaanieriä (lohi, nieriä)

6. HARMAANIERIÄ Salvelinus namaycush

harmaasilmä (made)
harmaaturska (turska)
harmaavärinen (kivikala)
harmiasilmä (säynävä)
harnikka (kivikala, kymmenpiikki)
harppauskerros (vesien laadullinen muuttuminen syvyysasteen mukaan)
harri (pieni harjus)
harrin sirkka (kivikala)
harrinen (pieni harjus)
hartsupuu (verkonkud.teline)
hatta (ahven)
hauenitikka (hauki)
hauenjorkale (hauki)
hauenjurtaani (hauki)
hauenjutka (hauki)
hauenjutkake (hauki)
hauenkapa (hauki)
hauenkorilas (hauki)
hauenkuikkari (hauki)
hauenlirtti (hauki)
hauenliuru (hauki)
hauennilkki (hauki)
hauennulikka (hauki)
hauennulkki (hauki)
hauenora (hauki)
hauenpoika (hauki)

hauenpuikkari (hauki)
hauenpuikko (hauki)
hauenpuiro (hauki)
hauenpujero (hauki)
hauenpujo (hauki)
hauenpura (hauki)
hauenpurak (hauki)
hauenpurikka (hauki)
hauenpurtti (hauki)
hauenpuukko (hauki)
hauensoiro (hauki)
hauensorkki (hauki)
hauensukkula (hauki)
hauensukkula (hauki)
hauensulikka (hauki)
hauensulikko (hauki)
hauensusi (hauki)
hauentolikka (hauki)
hauentolikko (hauki)
hauentuppi (hauki)
hauenturska (hauki)
hauenvonkale (hauki)
haugi (hauki)
hauginlipas (näkinkenkä, simpukka)
haugits (pieni hauki)
hauinhampaat, monia (hauen pääluu)
hauinparlakko (hauki)
hauintuppi (hauki)
haukero (hauki koristeellinen ja näyttävä hauki)
haukeroinen (hauki) haukinainen (hauki)
hauki (hauki, kampela, lohi, säynävä; inkeriläiset leikkasivat hauesta kuusi kappaletta takraa so. pää+ häntä otettiin erikseen; meressä hauella tarkoitettiin myös lohta, säynävää ja kampelaa)

7. HAUKI Esox lucius

haukiainen (hauki)
haukihako = hakohauki (hyvin suuri, valtava hauki)
haukikala
haukikerppukala
haukiliuru (hauki)
haukilohi (lohi)
haukinainen (pieni sievä hauki)
haukinalkki (hauki)
haukinen (pieni hauki)
haukinilkki (hauki)
haukinulikka (hauki)
haukinulkki (hauki , hauenpoikanen)
haukipuikko (hauki)
haukipulikka (hauki)
haukipurikka (hauki)
haukisilmä (taimen)
haukisukkula (hauki)
haukisulikko = haukinulkki (hauki)
haukitolkki (hauki)
haukitsa (hauki, pieni)
haukituppi (hauki)
haukiviro (hauki)
haukkasilmä (lohi, taimen)
haukulainen (pieni hauki)
haula (haili)
haulakala (haili)
hauta (kuoppa, syvänne)
hautakala (syvänteessä oleskeleva)
hauvenpuikkari (hauki)
hauvensuvikas (hauki)
hauvikas (hauki)
hauvikka (hauki)
hauvinnulikka (pieni hauki)
hauvinpoika (hauki, haukisulikko, haukinulkki, haukinen)
hauvinpurikko (hauki)
hauvinvonkale (hauki)
Hauvisto (haukikanta)
Havgga (hauki)
hedelmälahna (lahna, joka kutee hedelmien ja rukiin kypsymisaikaan)
hedelmälahna (ukonlahna)
heelmälahna (lahna)
heidelahna (lahna)
heilimolahna (lahna)
heilimälahna (lahna)
heina (kuoreen heina)
heinikuore (kuore)
heinäkuore (kuore)
heinälahna (lahna)
heirelahna (lahna)
heisikuore (kuore)
heitimuikku(muikku)hellakala = rantakala (Hellakaloiksi "strandfisk" sanotaan niitä kaloja, joita pyydetään verkoilla varovasti vetäen rantakivien välitse, kun kalat tyvenellä ilmalla keikkuvat ja kutevat rannoilla)
helmi (suomus, jäähelmi)
helttaniska (made)
hengetön (kuore)
hepokala (kivikala, mutu, suutari)
hepokuore (kuore)
hepokuppari (kuore)
herelmälahna
herppa (hylje)
hetjake (hauki)
hetta (muikku)
hevosensyöjä(kuore)

hielmin (lahna)
hielmolahna (lahna)
hienomuje (muikku)
hienopursto (särki)
hienopyrstö (särki)
hienosuomus (siika)
hienäsäynäs (säynävä)
8. HIETAKAMPELA* Limanda limanda
9. HIETATOKKO Omotoschistus minutus
hima (kalanpoikanen
himokala (kampela)
hinka (muikku, pikkukala)
hinkka (kuore, muikku, pikkukala)
hinkkomuikku (muikku)
hinkku = hinkka (hyvin pieni muikku, kala sisäjärvissä)
hinkkukala (särki)
hinniäinen (kuore)
hintu (kuore, pikkukala)
Hirvenjalka (hauen pääluu)
hirvenkäpälä (hauen pääluu)
hirvensääri (hauen pääluu)
hitti (ahven)
hiviäinen (hyvin pieni kuore)
holkeri (laemargus microcephalus)
homekorva(lahna)
homeli (lahna)
homepää (hauki, lahna)
homu(t) (pikkukalat)
hopealohi(lohi)
10. HOPEALOHI* Oncorhyncus kisutch
101. HOPEARUUTANA* Carassius auratus gibelio (ruutana, Lauri Urho löysi lokakuun alussa 2005 uuden kalalajin rantautuneena Helsingin Vanhankaupunginlahteen ja pian samaa lajia löydettiin myös Loviisasta)
hopeasiika (siika)
horkkeli (cottus scorpius; cottus qvadricornis, simppu, merihärkä)
hotjake (hauki)
hotti (ahven, särki, kuore, pieni muikku; hotti on pieni kala, hoteista valmistettu sakea keitto, kalaserpa; Hotti (hotto); ei siltä apajalta saatu hottiakaan; ei yhtä)
hottikutvelo (muikku)
hottisiika (pieni muikku)
hotto (kuore)
huime (kuore)
huimen (kuore)
hujokka (kivikala, kivennuliainen, rantamatikka)
hulli (kalanpoikanen)
humma (kalanpoikanen)
humu (muikku)
hunttare (muikku)
huopalahna (paruli, lahnanpoikanen)
huoripoika(säynävä)
Huppora (hauen pääluu)
Hurttarautu (harmaanieriä)
hutiainen(muikku)
hutjake(hauki)
hyle (hylje, sormiajos)
hylki, hylkiä (hylje)
hyppijä (salakka)
hyysä (turskansukuinen Jäämeren kala Gadus aeglefinus)
häikiö (valas)
häikäle (valaskala; sanaa sanomatta nousi tuo häikäle pyrstölleen)
häivä (kuore)
hämeensiika (harjus)
häntäruoto = rumppu (pyrstö)
härkkä (kalan sukuelimet)
Härkä (suuripäinen pyöreä kala, jolla on sarvien tapaiset päässä, pyydettiin harvalla verkolla 1 km päässä rannasta)
härkäsimppu
11. HÄRKÄSIMPPU Triglopsis quadricornis
höttinen (muikku)
höytälahna (lahna)
ihven (ahven, pikkukala; sain ihveniä ahvenia)
ikunen (kalan kidus; kitanen)
ilata (inkerissä: tuhria, sotkea. pilata, häväistä, haukkua; vatjassa korjata)
12. IMUKALA Liparis liparis
13. IMUKARPPI Catostomus catostomus
ingrias "Ungurjo" (ankerias)
intiaanilohi (punalohi)
iru (kiiski)
14. ISOBASSI* Micropterus salmoides
isohaili (haili)
isohauki (hauki)
isohorkkeli (isosimppu)
isokirjanen (lohi)
isokojama (lohi)
isokuha (kuha)
isokuhaka (kuha)
isokuore (merikuore)
isolohi (lohi)
isonieriä (lohi)
isopää (kiiski)
isosaita (ks. saita)
isosiika (siika)

15. ISOSIMPPU Myoxocephalus scorpius
isoturska (kapaturska)
16. ISOTUUKENKALA Hyperoplus lanceolatus
itäsimppu (kirjoeväsimppu)
jaama (meren syvänne)
jaamanieriäinen (lohilaji Laatokassa)
jaanikuta (juhannus-aikainen hailin kutu Inkerissä)
jaavali (kiiski)
jahveitikka (ahven)
jahvetti (ahven)
jalkapoika (säynävä)
jana (silurus glanis, monni)
janakala (ks. janu, säkä, monni)
Janu (monni)
jauhoturpa (kivikala)
jermu (ahven)
jetkale (hauki)
jetkula (hauki)
jokiahven (ahven)
jokihauki (hauki)
jokilohi (lohi)
jokipotku (hauki)
jokisiika (siika)
jokkalo (lohi, taimen; suurin survustaan; peitenimiä: haukkasilmä, nokinokka, näätäsilmä, puukkomies)
jokkelo (lohi)
joonaan mela (hauen pääluu)
jors (kiiski) jorssi (ahven, kiiski)
jorshi (kiiski)
jotkula (hauki)
jouhisiika (suurehko siika)
juhannuslahna (lahna)
juhlakampela (pleuronectes hippoglossus maariankala)
jumalankala (kivikala eli merihärkä, ristiluu kaulassa :Jumala loi kaloja silakan, hauven, salkin, onken, särjen, saukkon, kurriaisen, tokeen, toe ja onki on vaan kalan pyytimiä mutta ko net luotiin kalojen muassa niin ne saa olla kalojen joukossa.)
juna (Salmissa nahkiainen)
junkihauki(hauki)
junkipuukko (hauki)
junkki (hauki)
juntikka (ahven)
junttura (ahven)
juokula (meren pohjasyvennys)
juominki (järvilohi)
juomu (suomu, suolaheinä)
juomuskala (suomukala)
jurri (ahven)
jurrikka (ahven)
jurtaavi (hauki)
jussi (kivikala)
jutka (hauki)
jutkake (hauki)
jutkale (hauki)
jutkula (hauki)
juutikka (lahna)
jyrkkäturpa (lohi)
jyvälahna (lahna, isoin)
jyväsalakka (salakka)
jäkäläpää (siika, iso niskalahna)
jälli (kalankuivausteline; jällit, raavapuut)
jälsikuore (kuore)
jänkkäkoira (hauki)
jänkäkoira (hauki)
jänkäle (hauki)
järkäle (hauki)
järviahaven (ahven)
järvihauki (hauki)
järvikala (Makeanveden kala, maavedenkala, sisävesijärvissä oleileva)
järvikuore (pikkukuore)
järvilohi (lohi)
järvisiika (siika)
jätkälekyttyrä (hauki)
jättiläishaji (hai)
jäähauki (hauki)
jäälahna (lahna keväällä ennen kutuaikaa saatu, tulee rantamaille jäiden lähdettyä)
jääsilmä (kiiski, salakka)
jääsäynäs (säynävä)
jönkylä(hauki)
jörrikkä (ahven)
jötkylä (hauki)
jöyrykormu (sormenpituinen pikkukala)
kaapari (lohi)
kaara (vene, saara, tumman harmaa)
kahiahven (ahven)
kahopäämatikka (made)
kaihauki (hauki)
kakarakala (cyclopterus lumpus = rasvakala vilukala seitsenselkä)
kala (muikku, lohi)
kalahauki (hauki)
kalainen hauki (hauki)
kalajas (saaliskala, kalansaalis)
kalajärvi (hyvä kalavesi)
kalakalut, kalankalut (pyydykset)
kalakeso (cyprinus bjoerkna, lahnanpoikanen)
kalakokko (kalakota, kalamaja)

kalakuningas (nuottakalastuskunnan vanhimman ja kokeneimman kalamiehen epiteetti)
kalakärpänen eli kalakärvänen (hyönteinen; kalakärpäsen purema, kalastusinnostus)
kalaliima, kalanliima (ruodoista keittämällä tehty liima)
kalamies (kalastaja, kalaviskari, kalaniekka, kalanpyytäjä; kalakaveri, pyyntikumppani)
kalan lilli (pikkukala)
kalanen (pieni kala)
kalankuristaja (soikkulaisista käytetty haukkumanimi)
kalanmaima (kalanpoikanen, humu, mouhi)
kalanmarja (mäti)
kalanmuotoinen = kalantapainen
kalannahka (suomupeitteen alla oleva kudos tai suomuttoman kalan pinta)
kalanpääkeisto (kalanpäitä pujoteltuina vitsarenkaaseen t. pajuhaarukkaan)
Kalasto; (kalakanta; kalastusalue; kalastus: syyskalasto, talvikalasto, kevätkalasto, merikalasto, rantakalasto)
kalastonkaitsija, (kalastuksenvalvoja)
kalastusohjelma (kalastuslaki ja asetukset)
kalavakko (lohi)
kalikkasiika (siika)
kallas (törmä, penger)
kallasahven (ahven)
kalti (lohi)
kalvoäyriäinen
kamloopskirjolohi (kirjolohi)
kammala (kampela)
kammeija (kampela)
kammeila (kampela)
kammel (kampela)
kammele (kampela; ruma; römö, ruma)
kammelia (kampela)
kammeliainen (kampela)
kammeljainen (kampela)
kammelias (kampela)
kampakala (kampela
kampala (kampela)
kampea (kampela)

17. KAMPELA Platichthys flesus

kampelainen (kampela)
kampelakala (kampela)
kampelas (kampela)
kampeliainen
(kampela)
kampelo (kampela)
kangashauki (hauki)
kanhela (kampela)
kankamanni (hylje, joka on eksynyt reijältänsä ja valustelee missä puuttuu, etsien reikää, elomajaansa.
kannikka-ahven (ahven)
kanttura (hauki)
kaunokala (siika)
kapa (kiiski)
kapahauki (hauki)
kapakiiski (kiiski)
kapeljo (kalliokala, kapakala)
kapiturkki (lahna)
kaptruski (savusilakka)
kapurakiiski (kiiski)
kaputurkki (ahven)
kara (ahvenen ja kiisken selkäevä)
karas(si) (ruutana)
karassikala (ruutana, viljeltiin lammessa)
kariahaven (ahven)
karihauki (hauki)
karilas (ahven)
karisiika (siika)
karkko (muikku)
karossi (kouri, ruutana)
karppi (turpa toutain; rasia, jossa säilytetään välineitä= harkki/arko)

18. KARPPI Cyprinos carpio

karppu = karppi
karsta (ahven)
karttupää (lahna)
kartus (ahven)
karussi (ruda, cyprinus carassius, kouri, kouru)
karvakiiski (kivikala, kivennuoliainen)
karvakuore (kuore)
karvamade (kivikala)
kasiaine (kastemato)
kaskama (siika)
kassarainen (hauki)
kastehikas (Kastekala? Kasteinen? Rölli? - ankerias?)
kasvuankerias (ankerias)
katajantuoksulahna (lahna)
katka (sutare) cyprinus tinca, merisuutari)
katkorappo (katkarapu)
kehvel (savi- tai hiekkaluoto, meressä hiekkaharju)
keitonmyrkky (kivikala)
kelekka (kalojen tekemä sotku verkkoon)
kelholainen ("narhval" menofon monoceros, sarvivalas, rataskala)
kelles (hauki, kiiski)
kellolehmäsärki (särki)
kellonkala (muikku)

keltamaha (ahven)
keltapötsö (ahven)
keniä (kivikala , mutu, maimo, maimunen)
keno (salmo trutta, forellinaaras, kossi)
keppari (lahna)
kesikala (nahkakala)
Keski-ihminen (nuottapaatissa on keulamies, kaksi keski-ihmistä ja viskari)
keskinen (keskikokoinen lahna)
keskisiika (siika)
keso (lahna)
kesokala (leikillinen sanonta sienestä)
kesäin (lahna, kesämä)
kesäkala (lohi)
kesälahna (lahna)
kesälohi (lohi ,nahkalohi)
kesämuje (muikku)
kesämä (lahna)
kesäsilahka (silakka)
ketale (hauki)
ketkale (hauki)
keväthauki (hauki)
kevätkala Kevätkala (keväällä pyydetty kala, yleensä kevätkalaa on hyvin vähän kaupattavaksi) kevätsiika (siika)
kevätsärki (särki)
kevätys = kevätkala
kiilokka (siika)
kiiltolahna (lampris guttatus)
kiisankala (kiiski, heitettiin menemään)
kiiskenkarikka (kiiski)
kiiskenkarilas (kiiski)
kiiskenkilliäinen = kisikentirri
kiiskenkulli (kiiski)
kiiskenlapuska (kiiski)
kiiskenmouriainen (kiiski)
kiiskennilkki (kiiski)
kiiskenpenikka (kiiski)
kiiskenpunka (kiiski)
kiiskenrapa (kiiski)
kiiskenripa (kiiski)
kiiskenrutiainen (kiiski)
kiiskensintti (kiiski)
kiiskensittinen (kiiski)
Kiiskensuma = kiiskiparvi
kiiskentirrana (kiiski)
kiiskentirri (kiiski)
kiiskenköriläs (kiiski)
kiiskenkössykkä (kiiski)
kiiskenmarri (kiiski)
kiiskenmura (kiiski)
19. KIISKI Gymnocephalus cernuus
kiiski (ahven, kiiski; jos kiiski pistää, tulee hyle so. ajaa lihat pois; perca cernua; Kiiski: kalanpoikanen, kalojen vanhin, pikkueläin, hyönteinen. Ks. jorssi, kirokala, rökäs, rökkä, kivipää, simppa; Kiiskiherra/ hyönteiskerääjä, pilkkanimi; Kiiskinen, pikkukiiski, hyönteinen: Kiitä kiiskistä kesää, mäkäristä vuoden päätä.Kiiskinmuotoinen = kiiski; Kiiskiä, kalastaa kiiskiä, kerää hyönteisiä)
kiiskilohi (lohi)
kiiskine (kiiski)
kiiskinen (kiiski)
Kiiskiäinen = kiiskinen
kiiskinkapa (kiiski)
kiiskinmuotoinen
kiiskisoirri (kiiski)
kiiskentirriäinen (kiiski)
kiiskispirri (kiiski)
kiiskoi (kiiski)
kiiskonen (kiiski)
kiituspiiki (kivikala)
kiiunki, kiunki (lohi, jota pyydetään syksyllä)
kilkki (kilohaili: nuotalla saatiin 5-6 cm hailinopikia)
killiäinen (kiiski)
kilo (pieni kala kilo; salakan, särjen kilo; (kiilo, kiilu) kiilto, hohto, kimallus; päivän kilo, auringon heijastus vedestä, lumesta: päivän kilo pistää silmään ja hämmentää näön; rinnakaisnimi Kilka = kilo, kila, kiilo; hapan: kilo kalja, maito, piimä, omena; maistuu kilolta, happamalta; clupea sprattus; jänis laukkaa kiloa/on juoksullaan, kiimassa; kilo/kimeä/raikuva/kantava ääni)
kilohaili = vaspuuki
20. KILOHAILI Sprattus sprattus
kilohailitunkka (hailiastia)
kilonen (siika, haili)
kilttkirsilohi (lohi)
kilttu (lohi, taimen)
kilttunen (pieni lohi)
kimalipponen (kiiski)
Kinasilmä (kiiski)
kinaspää (kiiski)
kinokala (kiiski)
Kipulisaalis (pietarin kalansaalis; kalansaaliin ihailijalle piti vastata: ei ole tuomista ei viemistä)
kirjava turkki (hauki, kiiski)
kirjavahauki (hauki)
kirjavakylki (siika)
kirjoeväsimppu (simppu)

21. KIRJOEVÄSIMPPU Cottus poecilopus
kirjokala (kirjava tai pilkullinen kala, kuviollinen)
22. KIRJOLOHI Oncorhynchus mykiss
kirjolohi (lohi)
kirjomaha (lohi)
kirjosilmä (särki)
kirkassilmä(ahven)
kirkassuomuinen (särki, seipi, säynä)
kirokala (kiiski)
kirri (lohi)
kirro (lohi, pieni lohi)
kirroinen (pieni lohi)
kirronen (pieni lohi)
kirsihauki (hauki)
kirsikala (lohi)
kirsilahna (lahna, keskikokoinen)
kirsipartti (lahna)
kirsisilahka (silakka)
kirsisännäs (säynävä)
kirsisärki (särki)
kirsisäynäs (säynävä)
kirsiäinen (särki)
kirsiäislahna (lahna)
kirskala (silakka)
kirsmongari (kiiski)
kirsu (kiiski)
kirveenkiila (ahven)
kirvesvarrenmittainen (haukikirvesvarren mittainen hauki. (hauki)
kirvesvarsi (hauki)
kirvesvarsihauki (hauki)
kirvesvartinen hauki (hauki)
kirvus (coregonus albula, muikku, muje, rääppö)
kisamuje (muikku)
kissamonni (piikkimonni)
kisu (kiiski)
kitaskaula (särki)
kitasluut (monta, hauen pääluu)
kitasruoho (monta, hauen pääluu)
kitkala (meressä elävä kala, joka syö merimiehiä)
kitshu (ahven, kuore; kitisu/kitsu: kuivattu pikkukala tai uuninauris)
kitsu (uunikuore)
kittinen (kuore)
kitukala (kiiski)
kitupiikki (kivikala)
kituriima (kivikala barbatula) hujokka, rantarulli, partakala)
kituriimu (nahkiainen)
kitusmoksa = Kituspiikari = kituspiikki
kituspiikari = Kitusmoksa
kituspiikari, kitusmoksa)
kituspiikkari (kivikala)
kituspiikki, kiuspiik (kivikala gasterotsoteus aculeatus
kituspiikkijä (kivikala)
kiukkulohi (lohi)
kiunki (lohi koiras syksyllä; kiunki on koukkunokkainen kala ja pienempi kojamoa)
kiuru (made)
kivari (törö)
kivennahkiainen = kivinahkiainen (kivikala)
kivennuliainen (kivikala)
kivennuoli (kivikala)
kivennuolia = kivennuoliainen
23. KIVENNUOLIAINEN Barbatula barbatula
kivennuoliainen = kivikala
kivennuoliainen (made, molli säkiä)
kivennuolija (kiiski)
kivennuolijainen (kivikala)
kiviahven (kivikala)
kiviesko (kivikala)
kivihakiainen
kivihauki (kivikala)
kivikala (Cottus gobio ym.)
kivikiiski (kivikala)
kivimade (kivikala, kivinilkka)
kivinahkiainen (imukala, merinahkainen?)
kivinilkka (kivikala, törö)
24. KIVINILKKA Zoares viviparus
kiviniska(kiiski)
kivinuoliainen (kivinilkka, ophidion imberbe?)
kivinuolija (kivennuoliainen, kivikala (kiiski)
kivikiiski (kiiski)
kivinuttiainen (kivikala)
kivinuttinen (kivikala)
kivipää (kivikala, kiiski)
kivirautunen (kivikala mutu)
kivirölli (kiiski)
25. KIVISIMPPU Cottus gobio kivisikkari (kiiski)
kivisimppu = kivikala
kivituikkinen (kivikala, kolmipiikki)
kloppari (lahna)
koeravunttsi (jokin pieni kala: koera-vunttsi on kuin peengojuha /koeraa-vunttsiikaa tuli mateen pyynnissä)
kohopäämatikka (made)
koider (lohi; Koitere, järvi Karjalassa)
koikama(lohi)

26. KOIRALOHI (Ven.) Oncorhynchus keta
koirankyrkyläinen koirankyrkyläinen (gobio fluviatilis, rantamanttu)
koiranvanttu (kivikala)
koiranvontti = vonttu (kivikala)
koiranvonttu (kivikala)
kojama (lohi, kömpelö olento)
kokkaleuka (lohi)
kokohauki (hauki)
kolikkasilli (muikku)
kolikkokala (lohi)
koliuka (kivikala)
koljatin pistin (hauen pääluu)
kolkakala = kolkakkala
kolkkakala (jään alta kolkkaamalla saatu kala)
Kolmepiikkinen rautakala
27. KOLMIPIIKKI Gasterosteus aculeatus
kolmipiikki = kivikala
komma (jokisimpukka; komma, viulun ääni)
kommeliainen (kampela)
kommeljainen (kampela)
kommoljainen (kampela)
kommu jokihelmisimpukka unio margaritifera; kommankivi helmi; kommukuu helmikuu; kommustaa: koota kommuja, simpukoita)
konnikka (sammakko)
kontkalohi (kannakselainenlohilaji, joka asustaa virroissa)
koppa-ahven (ahven)
kopuli (ahven)
korbiainen (seipi)
korelli (taimen)
korentahauki (hauki)
korpesmaimo (kivikala)
korpiainen (seipi)
korpikala (kuusikotsu, seipi?, mahanalus ruskeahko, selkä harmaa)
korpilahna (lahna)
korpisärki = korpiainen (seipi)
korpu = korpisärki = korpus
korpus (seipi)
kortsa, kortsi = korves (seipi, korpiainen)
koruhka (isokokoinen kuore)
korvaruoto (hauen pääluu)
korves (korpiainen, seipi)
koskilohi (lohi)
koskisärki (särki?) cyprinus farenus
kossi (lohi, forelli, salmo trutta, keno)
kossikka (ahven)
kotolainen (faaraonlapsi, veteen joutuneet israelilaisia takaa-ajaneiden egyptiläsiten hukkuneita sieluja, maalle jääneistä tuli karhuja, hukkuneista vesieläviä, kotolaisia)
kotsia (pieni lohilaji
kotti (särki)
kottiainen (ahven)
kouder (lohi)
koudet (lohi)
koukkuleuka (hauki)
koukkulohi (lohi)
koukkuluu (hauen pääluu)
koura; Kourarauta = tulikoura
kouri (ruutana, paikannimi esim. Wampula)
kourillinen (ruutana)
kourimainen (ruutana)
kourinen (pieni ruutana)
kourinmuotoinen (ruutana)
kourinmuotoinen = kourintapainen = kourimainen = kouri (ruutana)
kouru (ruutana)
kouter = koutero (lohi)
koutere = kouder = kouver
koutere, koitere (lohi)
kouterinen (lohi)
koutero (lohi, pieni pari kiloa)
kouver, kouvere (lohi)
kouvero, kouver (lohi, suuri, vrt. kouder)
kovakura (kiiski)
krapi (rapu)
krapu (äyriäinen, rapu;
krapunkivi (kräfsten; kravunkivi tuo raiskan silmästä)
kraputakki (ahven)
kruunulahna (rapea liha, iso, nystyröitä yläselässä)
kruunupää (lahna)
kueri = kuoven, järvitaimen
kuha (perca luciopera; kuha (sudak, subakad, ven.; saadaan Laatokan-Äänisjärven seuduilta, lohen näköinen; ks. kuoha, kuhanen)
28. KUHA Sander luciopera
kuhan kaltainen (kuha)
kuhanen = kuha
kuhanen (kuha)
kuhanjutkake (kuha)
kuhanköriläs (kuha)
kuhanmuotoinen (kuha) = kuhantapainen, kuhan kaltainen = kuha; kuhittain, kuhisemalla, runsain mitoin
kuhantapainen (kuha)
kuhat (kuha)
kuhnakko (kivikala, mutu)

kuikannarri (muikku)
kuira (ilmarakko)
kujeri (taimen, forelli)
kukkalahna (lahna , tuomen kukkiessa)
kukkuriniska (säynävä)
kukkurisilmä (lahna)
kukoistuslahna (lahna)
kukostuskala (silakka)
kulhiainen (kalan otsaluu?)
kullankirjava hauki (hauki)
kulmakko (kivikala, lohi)
kultahauki (hauki)
kultakala (cyprinus auratus)
kultakarppi (morsian; kiu, kau, kiu kau, maroi linnasta tulloo, kulta edessä, kultaa takana, kultakarppi kainalossa!)
kultakouri = kultakala
kulvokka (lohi)
kummel = kummelturska kumsi (forellilaji; taimen salmo trutta, purolohi; pieni tai kurja)Kumsi (lohi; kumsi on punakirjava, sukkela kala, pienen siian näköinen, naukan kokonen, asuu joissa)
29. KUNINGASLOHI* Oncorhynchus tschawytscha
kuntsan kopara (hauen pääluu)
Kuoha. Kuohatt (kuha)
kuoliainen (kuore)
kuomapaikka (apaja, nuotan vetopaikka, sudenpyyntipaikka)
kuoppakala (lohi)
kuoppanieriäinen (lohi Laatokassa, nieriä)
kuopuri (hauen pääluu)
kuore (kuore; Kuoreelta rasvat perkeet, sisukset suolatettiin)
30. KUORE Osmerus eperlanus
kuoreen heina (kuore)
kuoreenheinä (kuoreen poikanen, pieni kuore)
kuoreenhumu (kuore)
kuoreennauhat (kuore)
kuoreh (kuore)
kuorre (kuore)
kuorrelohi (lohi)
kuoven = kueri (järvilohi, forelli)
kuovi (kuore)
kupinas = kupsu,
kupsu (kalan ilmarakko;kuohkea, paisunut)
kurenkupparkattilainen (näkinkenkä)
kurikaine (pieni kala)
kurki = kurkiapaja (jos verkkoon tarttui hakoja, laivanhylkyjä yms.; tavara puhdistajalle)
kurnikkala (kalakukkokala)
kurriainen (ks. Jumalankala, kala, jolla on karvoja suupielessä)
kurva (kuore, osmarus eperplanus, hotti)
kurvi (kuore)
kussa (pieni lohi, elaska)
kustaanlahna (lahna)
kustaanpäivälahna (lahna)
kuteri (siika)
kuti (kuteva kalaparvi; mieskuti, miesjoukko)
kutuahven (ahven)
kutuhaili (haili)
kutuhauki (hauki)
kutulahna (lahna, käsnäpää kirsilahna, särkilahna jne.)
kutuli (siika)
kutumuikku (muikku, iso, kuteva)
kutumuje (muikku)
kutuna (muikku)
kuturi (siika, muikku; pikkukala)
kuturivimpa (vimpa)
kutusiika (siika)
kutusärki (särki)
kututurska (turska)
kuuja (järvilohi, naaras, lihavampi muuta lohta, ei laske ei laske mätiä, liha punaista koko kesän, kutsutaan loheksi, kun se matkaa alas virtaa)
kuuja, kuujo, kuujas (kuha)
kuujanen (kuha, pieni lohi, lohisaalis)
kuujas (forelli, lohenikko)
kuukala (kampela; klumpfisk, orthagoriscus mola?)
kuukka (siika)
kuullattaa (kuultaa; Aunuksessa, pyytää kaloja kutuaikaan; kuultaa kuulteella)
kuupittaa ; kalojen uinnnista: lohi kuupittaa)
Kuutti (hylkeenpoikanen, valkea pikkuhylje Suomenlahdella; pieni vene, kuutiksi sanotaan pieniin, kapeisiin veneisiin laitettua eriyistä soutulaitetta, jossa hangat ovat laitoja ulompana)
kuveri (lohi, forelli)
Kymmenpiikki = kivikala)
kymmenpiikkinen rautakala(kivikala)
31. KYMMENPIIKKI Pungitius pungitius
kyntöpoika (hauki)
kyrmy (ahven)
kyrmyniska (ahven)
kyrpähauki (hauki)
32. KYTTYRÄLOHI Oncorhynchus gorbucha

kytyri (siika suuri)
kyynsilmä (nahkiainen)
kyynärvarsihauki (hauki)
kyynärähauki (hauki)
kyynäräinen (hauki)
kyömyahven (ahven)
kyömyniska (ahven, lahna, lohi)
Käki (hauen pääluu)
Kämiläs (lahna)
Kämmeikkä (lahna)
Kämmekkä (lahna)
kämmen (lahna)
kämmenlahna (lahna, pienimmät verkossa pysyvät)
känsälahna (lahna)
känsäpäälahna (lahna)
känttyrä (ahven)
käriläs (ahven)
kärmyniska (lahna)
kärri (lohi)
kärrikoni (lohi)
kärry (lohi, pieni taimen)
kärrä (lohi)
kärrökojamo (lohi)
kärsävalas (delfiini, merisika)
kärtshä (kivikala)
käsivarsi (hauen pääluu, äitipuolen käsivarsi hauen leukaluun nimi)
Käsnäinen = käsnäkäs (käsnäinen pää, lahna)
käsnäkäs (lahna)
käsnälahna (lahna)
käsnäpää (ahven, suuri lahna)
käsnäpäälahnaiso vanttera lahna)
kässi (ahven)
kääpiösilakka (muikku)
kääppänä (ahven)
käärme (made)
käärmehirviö (saduissa)
kölkäre (ahven)
költi (lohi)
könsikäs (ahven)
köntti (ahven)
köriharja (ahven)
köriläs (ahven, hauki, lohi)
köriläs (ahven, lahna)
körmy (ahven)
körmyniska (ahven, lahna)
körmyselkä (ahven)
körnäniska (ahven)
körri (ahven)
körrikkö (ahven)
körrikäs (ahven)
körriäinen (ahven)
körökäs (ahven)
kössi (ahven)
kötkö (hauki)
laatokansiika (siika)
lahanalisu (lahna)
lahanapartti (lahna)
lahn (lahna; rumentshein: lahnaruohon laji, sen juuren tyviosalla hangataan kasvoja, jotka sitten tulevat punaisiksi); dägälhein: lahnaruoho: "Jäkäläheinä"; dägäl = jäkälä, jäkälille munitetaan telkkä)

33. LAHNA Abramis brama

(Köyhille syöttää vaikka mädäntyneet lahnat.sp; lahna kutee kun kataja pöllyää! pillu, penkkilahna eli lauta)
lahnakala (lahna)
lahnalisu (lahna)
lahnan huoripoika (lahna)
lahnan latikka (lahna)
lahnan letukka (lahna)
lahnan liuttu (lahna)
lahnan partti (lahna)
lahnanen (pieni lahna)
lahnanhomelo (lahna)
lahnanhölkäle (iso lahna)
lahnanlappu (lahna)
lahnanlatikka (lahna)
lahnanlemmas (lahna)
lahnanletukka (lahna)
lahnanlippalainen (pieni lahna)
lahnanlippi (ruutanaa ei soata erottaa pienestä lahnasta)
lahnanlippiä (lahnanpoikanen)
lahnanlisu (lahna, pieni)
lahnanlitiska (lahna)
lahnanlitteri (lahna)
lahnanlittu (lahna)
lahnanlitturi = lahnanlitukka = lahnanliuska = lahnanpartti
lahnanlitu (lahna)
lahnanlitukka (lahna)
lahnanliuttu (lahna)
lahnanlompare (iso lahna)
lahnanlopperi (lahna)
lahnanlotikka (iso lahna)
lahnanlotko =(iso, veltto lahna)
lahnanparkki (lahna, aikamiehen sorema pienempi)
lahnanpartti (lahna)
lahnanpasuri (lahna)
lahnanpatti (lahna)
lahnanpoika (lahna)
lahnasilakka (lahna)

lahnastaa (pyytää lahnoja)
lahnasto (lahnaparvi)
lahnu (lahna)
lahtihauki (hauki)
lahtisiika (siika)
laikulohi (lohi)
lakka (kivikala)
laksopursto (hauki)
lallero (kivikala)
lampiahven (ahven)
lampivimpa (vimpa, toutain)
lamu (vimpa)
lankihauki (hauki)
lankiluu (hauen pääluu)
lapaluu (hauen pääluu)
lapiapursto (lohi)
lapinsiika (siika Laatokassa)
lapintuoli (hauen pääluu)
lapiturkki (lahna)
laplahaili (haili)
lappalainen (hauen pääluu)
lappalaisen voilepakko (hauen pääluu)
lappi (lahna)
lappu (lahna)
lapsi (lahna)
lapukka (lahna)
lapur (lahna)
lapuri = paruli (pienikokoinen lahna)
lasiainen(ankerias)
lasiankerias
(ankerias)
laskiaislohi (lohi)
laskukala (lohi)
laskulaislohi (lohi)
laskulohi = kuujo (lohi)
laskusiika (siika)
latikka (lahna)
latsikala (ohut kala, ohuempi kuin särki)
lattarilahna (lahna)
latteri (pasuri)
latturi (lahna)
latukka (lahna, pasuri)
latupää (kalalaji?)
lautakylki (säynävä, lohi)
lautasiika (siika)
lautaslahna (lahna, valtavan suuri lahna)
lavanne (hauen pääluu)
lehtikala (silakka)
lehtilahna (lahna)
lehtimuje (muikku)
lehtisiika (siika)
lehtisärki (särki)
lehtivimpa (vimpa)
lehu (lahna, lahnanpoikanen)
leikkikala (kala, jota pyydetään kudulta)
leippo (isokokoinen lahna)
leirihtäpursto(lahna)
lekkosäynäs
(säynävä)
lemmake(lahna)
lemme (pitkä valkea mato, joka elää ihmisen sisällä, lapa- eli heisimato)
leppälohi(lohi, kuteva)
lerva (made)
lervo (made)
lesu (lahna)
letti (made)
lettomade (kivikala?; rantanuoliainen, kivinilkka)
levake (lahna)
leveäpursto (hauki)
levikrotti (antennarius marmoratus)
liejukampela (lerskädda) hippoglossoides platessoides

34. LIEJUTOKKO Pomatoschistus microps

liekut = onkimadot
liera (made)
liero (made, onkimato)
lietasiika (siika)
liiska = niiska = maiti
liiskakala = maitikala
liiskamäti (maiti)
liisko (made)
liisu (lahna)
liittapinta(kiiski)
liivinnauha (kuore)
likamato (nahkiainen)
likomato (nahkiainen)
likoliuru (nahkiainen)
lilli = lili = lilu = lisu (kalanpoikanen ; hauvit halkeaa surusta, sären lillit liukeneepi, muikut mustaksi tuleepi,
särki)
limakala (lumpenus lampetraeformis)
limakuono (kiiski)
limapää (kiiski)
limppi (särki)
linti (1/2 kg lahna)
lintti (särki, lahna)
lipakka (lahna)
lipakko (lahna)
lipero = liperö (pieni lahnalaji)
lipi (lahna)
lipikka (lahna)
lipikko (lahna)

lipisko (lahna)
lippa (lahna)
lippalainen (lahna)
lippana (lahna)
lippi (lahna)
lippalahna (pieni lahna)
lippilahna(lahna)
lippo (lahna)
lippu (lahna)
lipsukka (lahna)
lipukka (lahna)
lirikka (made)
lirkki (made, hauki)
liro (made)
lirri (made)
lirtikka (särki)
lirtti (hauki, särki)
lissukka (lahna)
lisu (ahven, särki, lahnanpoikanen)
lisukka(lahna)
lisulahna (lahna)
litikka (made, särki, lahna)
litikkä (lahna)
litikäinen (särki)
lititaturkki (made)
littana (lahna)
littari (lahna)
litteri (lahna)
litteäpursto (kuha, lahna)
littinen (särki, lahna)
littiäinen (lahna)
littu (särki, lahna)
littuinen (lahna)
littulahna (lahna)
littunen (särki, lahna)
litturi (lahna)
litu (lahnanpoikanen; lumpeenlehti;lahnan litu; särjen litu)
litukala (ohut ja laiha kala)
litukka (lahna)
litukkakala = litukala
lituska (lahna)
liuro (made)
liuru (hauki, made)
liuska (made)
liusku (made)
liususelkä(säynävä)
liveropursto(made)
lohenlitukka (lohi, forelli)
lohenmullo = lohenniekko
lohenniekko (pieni lohi, forelli)
lohennikka = lohenpankka (forelli, lohi)
lohennikko (lohi)
lohenpankka (lohi)
lohenpoika (kivikala)
lohenpursto (rekossa eli rintamuksessa oleva koriste, jossa on suorakulmaisia kuvioita peräkkäin; pytyn korva; lohenpurstovyö: vyölaudalla kudottu vyö jossa on lohenpyrstöä muistuttavia kuvioita)
lohenpyrstö (kyntää pelto lohenpyrstöön l. kyntää lohenpyrstöä tai hauvinkuonolle)
lohentonko (lohi)
lohentorppu = Aisalohi (suuri lohi)
lohentouko (lohi, forelli)
lohesmuikku (lohenpoikanen)
lohi , nousulohi (joka merestä virtaan nouseva lohikala); lasku- eli laskulaislohi, lohi, joka virroista palaa mereen, pyydetään syksyllä; jokilohi, forelli; pikilohi, savulohi; harjuslohi harjus; suomulohi, harmaalohi; nahkalohi, merilohi;koukkulohi, koukkulohella on väkä leuassa; marjalohi, mätilohi, marjalohella on marjansuuruista mätiä; valkkolohi = laskulohi; punainen lohi)

35. LOHI Salmo salar

lohikala (lohi, kirjolohi, taimen, siika, nieriä, muikku, harmaanieriä)
lohimuikku (nieriä, suuri siika)
lohinen (pieni lohi, paikka, jossa paljon lohia)
loikare (lahna)
loiru (hauki)
lomuz (nuotta-apaja, vatja)
lonkare (lohi)
lontikka (siika)
lonttonen (lahna)
loppasuu (made)
lopperi = loppero (lahna, pieni)
loppuri(lahna, hyvin pieni lahna)
losku? (jokin kala?)
lota (rantautuva kalaparvi)
lotakka (lahna)
lotikka (made, lohi)
lotkale (lahna)
lotko (made, lahna)
lotnikka (iso lahna)
loutiainen (Lahnan poika, pieni lahna, pyydetään rysällä)
love (suurehko kalapyytö, iso rysä; lovi, läpi)
lovia (nostaa kaloja haavilla, haavia)
luikare (hauki)
luikkana (hauki)
luikki (hauki)
luippo (isokokoinen lahna)
luirake (hauki)

luirikka (made)
luirinkainen (made)
luirisko (made)
luiru (hauki, made)
luirukka (made)
lulli (made)
lumiaura (hauen kitaluu)
lunteri (pasuri)
luossa (lohi)
luotinkainen (kivinilkka kivikala?)
luotoahven (ahven)
luotosiika (siika Laatokassa)
lurikka (made)
lurikko (made)
lurkki (made)
lurtti (hauki, särki)
lutrake (made)
lutti (särki)
luukku (lahna)
luuteri (lahna)
luutokkasiikka (siika)
lyhytpää (särki, siika)
länget, länki (hauen pääluut)
länkiluu (hauen pääluu)
länkiruoto (hauen pääluu)
länsisimppu (kivisimppu)
länsä = lämsä (atrain)
läppä (lahna)
läpykkä (lahna)
läpyskä (lahna)
läpäsin (lahna)
lätykkä (lahna)
lätyskälahna (lahna)
löhmiäinen (iso/lahna) löhniäinen(lahna)
lölli (made)
lörkä (made)
lörrä (made)
löttöturpa (hauki, made)
maakala (made)
maankala (kalat, joita annettiin kalastusveden omistajalle maksuksi kalastusoikeudesta
maarapu (rapu)
maariankala (hylje, kampela)
maariankala (kampela)
maariankala (kampela, hylje) mades = made
mae (made)
maarias (lohi salmo salar naaraslohi, vastakohta kojamo)
maarto (pikkukal, särki, kalanpoika)
maavedenkala = järvikala
36. MADE Lota lota
madelohi (lohi)
mades (made)
mae, mae´ (made)
maet (made)
maikku = maiti (mateen)
maima (kivikala, pieni kiiski, pieni ahven, mutu)
maimaine (pikkuruinen kalanpoikanen)
maimakala (ahven)
maimankala (monni)
maimanpoigu, maimanpoika (monni)
maimat (pienet kiisket ja ahvenet)
maimata = panna syöttikaloja (kuoreita) koukkuun
maimo = keniä, maiva (kivikala, mutu)
maimunen = maimo (kivikala)
maiti = niska, niiska
maitikala (kutuaikana koiraskala, Ks. Niskakala)
maitilohi (lohi)
maitohauki (hauki)
maitokala (lohi)
maitokala = maitikala
maitovalas (beluga leucas, valkeavalas)
maiva (kalanpoika, phoxinus aphya, haapiainen, maimo, mutu, maiva, kivikala, ahven, muikku, täkykala)
maivailla (kalat paistattelevat päivää lähellä veden pintaa, lekotella; kalat maivailevat)
maivata (läiskäyttää vedenpintaa kuin kala, tehdä renkaita veteen)
maivaus (kalanleikki)
maive (vesirengas)
maje (made)
maje(h) (muikku)
maje´ (made)
37. MAKRILLI* Scomber scombrus
male (made)
male´ (made)
malistinsilmä(hauki)
mantiainen(muikku)
marakka (hyvin pieni kala)
mare, mare´ (made)
mares (made)
maret (made)
mari (kiviluoto merellä)
mariankala (kampela)
marjakala (lohi, jota saadaan keväisin jäänlähdön aikaan; kampela, vrt. maariankala)
marjalohi (lohi, kuteva)
marjas (lohi, naaras)
marjaslohi (lohi)
marjos = marjas (lohi)
marjus (marjaslohi, emälohi) marnissa (ahven)
marrais (lohi)

marri (kivikala, simppulaji cottus scorpio)
marta = marto (rääpyksen marta, muikunpoikanen)
marto (muikku, muikunpoikanen)
martomuiku(muikku)
massi (kivikala)
matajainen (paise, ajos, eräs hevosten ihosairaus)
mateenlieru (made)
mateenliisko (made)
mateenlilli (made)
mateenliuru (made, mateenpoikanen)
mateenluira (made)
mateennolikka (made
matehinen (made, pieni)
matero (made)
matikainen (made)
matikainen; kuhmo puun kupeessa, paise, pahka ihossa) matikka (made; kuhmu puun kupeessa; paise eli pahka ihossa;
matikala (lohi)
matikka (made, kivinilkka; merimade/elaska)
mateenliuru
matikka = matero ven.
matikku (made)
mato (käärme)
matti (made)
maukku, möykky (mätipussi, mäti)
maukkuhauki (hauki)
maukkukala (mätikala)
mekonnauha (kuore)
mela (hauen pääluu)
melanpenikka (hauen pääluu)
melapursto (lohi)
meree tätsi (merenhaltija:
merenhärkä (jokin kala, simppu)
merenkala (silakka, silli)
merenneulanen (merineulanen)
Meriankerias (muraena conger
38. MERIANKERIAS * Conger conger
39. MERIBASSI* Dicentrarchus labrax
merihauki (hauki)
merihärjänpoika (kivikala)
merihärkä (kivikala cottus gobio; rantamikko; merisuutari)
merihärkä (kivikala)
merihäränpoika (kivikala)
merikala (suolaisen veden kala, merissä oleileva)
merikrapu (kilkki, mesidotea entomon)
merilohi (lohi)
meriloikero = merilitturi
merimade (kivinilkka, zoarces viviparus, kivinuttinen)
merimade (made)
merimatonen = merilitturi
merinahkiainen*
40. MERINAHKIAINEN* Petromyzon marinus
merineula (kivikala, rantanuoliainen cobitis raenia, rantaneula)
merineulanen (kivikala)
merisiika (siika, gadus carbonarius)
merisuutari (kivikala, cyprinus tinca, katka, merihärkä)
merta (kalanpyydys; pihlajanmarjoja ennen kerättiin pantiin mertaan ja talletettiin ullakolle)
metsämies (hauen pääluu)
miekka (hauen pääluu)
miekkakala (pelecus cultratus)
41. MIEKKASÄRKI Pelectus cultratus minooga (nahkiainen)
mittasiika (siika)
moakala (made)
moilake (made)
molikko (made)
molkke(muikku)
molkki (muikku, pieni 1,5 tuumaa pitkä, saadaan Laatokasta, uskottiin ettei se kasva suuremmaksi)
molkki (muikku, siika)
molli (kiiski, monni; vasu, kori; lastenkielessä loppa, loppasuu)
molva (pitkämittainen?)
monni (silurus glanis, säkeä, säkiä)
mommonen (käpy, kalan mätipussi)
monni (kivikala,cobitis barbatula, partapekko, partasuu, kivennuoliainen)
42. MONNI Silurus glanis
Morakka (sqvalisus leuciscus, korpiainen, murokka, seipi)
mossipää (kiiski)
motikka (made)
motkale (made, siika)
motku (made)
mouhe (kalanpoikanen, pikkukala, pikkukuore, siniäinen)
mouhi (kalanpoikanen)
mouhu (yleensä kalalajin kaikkein pienin yksilö, esim. ahvenen mouhuja so. pieniä ahvenenpoikasia)
muije = muje (muikku)
muikka (muikku)

muikku (siika, muikku, coregonus albula; prov. = juolake; kutumuoto: vehun "muikut" /sanotaan Multialla, Soinissa, Saarijärvellä)
43. MUIKKU Coreganus albula
muikkukala (silakansukuinen sisävesissä)
muikunhumma
(muikku)
muikunkilo (muikku)
muje, mujeh (muikku)
mukkulamade (made)
muksu = maukku)
mulkku(hauki)
mullo (lohi, forelli, taimen)
mullonen (pieni lohi, järvilohi, lohenpoikanen, taimen)
mulperi (hauki)
mulu (säynävä)
mummukaz (sammakon nuijapää poika)
muorke (siika)
murakas (siika, pieni lahna)
murokala = murukala (siika, pikkukalat)
murokas (siika, pikkusiika, muikku; herkullinen,murea)
muikulipää (muikku, siika)
murokas (siika)
murokka, murokki (siika)
muronpoika(siika)
murrokas (siika)
mursu (kauhea meren eläin, josta saadaan mursun nahkaisia rahkeita; ennen mukaudun mursun luontoon, sp; ei kestä vaikka tekisi mursunnahasta, sp; murtsupää, koristekuvio harakka-päähineessä)
murtaniska (lahna)
murukala (siika Murokala, muut syövät murukaloja, minä kiiskiä kitustan sp.)
musta rautakala (kivikala)
mustaniska (lahna)
mustasiika (siikalaji laatokassa, coreconus widegreni)
mustasuomuinen (ahven, hauki, kiiski, kuha, made)
musta tokanpoika (mustatokkoa)
44. MUSTATOKKO Gobius niger
mustaturkki (lohi)
mustikka (ahven)
mutakala ("dyätare" cobitis fossilis)
mutamalkki (kivikala)
mutiainen (sammakon poikanen jolla pyrstö, pieni kala)
mutjake (muikku)
45. MUTU phoxinus phoxinus
mutukala = kivikala
mutu (penis; nöyhtä, kaappeet, rääppeet; alve, mouhi, maima; mäti tai morsian; mutukka: pieni vesihyönteinen, vesieläjä, pieniä pöröläisiä sanottiin mutukaksi)
mädähnä = määhnä (mateen, muikun määhnä)
mähnä = mäti
mähnäkäs (mätikala)
mähnäntäjä = mätikala
mäkihauki (hauki)
mäkymuikku (muikku)
mäskisäkki (kirjolohi)
mätikala (kala, jolla mätipussi täynnä)
mätikkä (made)
mätikouteo (lohi)
mätilohi (lohi)
mätimaha, mätimoukku (mätipussi)
mätimuikku (muikku)
mätinki = mätimaha
mätisiika (siika)
mätitiainen (lohi)
mätkäke (muikku)
mätti = mäti = määhnä
mätty (made)
mäykky (maukku, moukku, möykky)
määhnä = mähnä, mäti
määhnäkala, määhnäkäs, mähnäkäs (vastakohta niskakas, niiskakas; vrt. mäti ja maiti)
määhnäkäs = määhnäkala
määhnänjuoksu (mätimunien laskeminen, kutu; kihnumatt, näppylästä lähtevä märkä; mativiske = näppylä)
määhnänjyvä (kutualkio)
mölkäre (made)
möllykkä (made)
mörköhauki (hauki)
mötkyhauki (hauki)
mötkäle (hauki, made)
mätkäkemuikku (siika) naarassiika (siika)
nahkahauki (belone vulgaris? hauki)
nahkalohi (lohi, harmaalohi, laiha kevät- tai kesälohi, limaantunut)
nahkiainen (silmu, petromyzon)
46. NAHKIAINEN Lampetra fluviatilis
nahkinen = nahkiainen
nahkuri (nahkiainen)
narakka (ahven)
Narvi (silakka-, hailikasa, kasataan rannalle kesällä, talvella jäälle; muu kalaröykkiö)
nassi (kiiski)
nasta (suomumainen kilpi sammen ja simpun peitteessä; tinasta valettu pieni levy, jossa on

keskellä pikkimäinen osa: tällaisia nastoja kiinitettiin tyttöjen säppäliin)
nastakammelias (kampela, leveä, ryhmyliäinen, mustamainen; nastura = nasta)
neikonen (särki)
neitsy maarian himokala(kampela)
neitsyt maariankala
(kampela)
neitsyt marian himokala (kampela)
neitty maarian himokala (kampela)
neituri (säynävä)
Neituri = säynäjän neituri (pieni säynävä, hellesäynävä; säynäjän neituri)
neity maarian himokala(kampela)
47. NELIVIIKSIMADE Enchelyopus cimbrius
Nepikettu ("tobis" tuulenkala, toipisi, ammodytes lanceolatus; ks. Nahkahauki)
Neriäinen (nieriä, nieriäinen; närhi/lintu)
neula, neulat (hauen päänluu)
neulahauki (hauki)
neulasiika (siika)
neuvot (kalanpyydys)
niemenkiertolas (lohi)
Nierieinen = nieriäinen
nieriä (nieries, nieriäs, rautu, **purolohiforelli)**
48. NIERIÄ Salvelinus alpinus
nieriäinen (lohi; Salmo alpinus, jota on ollut paljon Laatokassa; (nieriä, nahkalohi, taimen, forelli; rantanieriäinen, kuoppanieriäinen)
nieriäs = nieriäinen
nihkulainen (merikrapulaji, oniscus armadillus; jokin pieni elävä, joka tulee merestä kalojen joukossa)
niiska (maiti)
niiskakala (maitikala)
niiskakas (maitikala)
nikko (järvitaimen, forelli, trutta lacustris)
nikko (lohi. taimen)
nikkolohi = purolohi (saadaan Riiskan joesta Kannaksella)
nikkonen = nokinakka
nila(hauki)
nilkki(hauki, kiiski)
niska = maiti (pötkö kalan vatsassa)
niskakala (maitikala, uroskala, maukkukala;
niskatuuli = lännen puoleinen tuuli, joka puhaltaa Suvantoa pitkin ja joka tulee virran yläpuolelta)
niskakala = niiskakala (kutukala)
niskakas (kutukala)
niskakoutero (lohi)
niskalahna = jäkäläpää (lahna)
niskaslohi (lohi)
niskaluu (hauen pääluu)
niskaruoto (hauen pääluu)
niskavimpa (vimpa)
niuru (jotain merkityksetöntä, kalanpoikanen; aina jonkun niurun saa kaloja kun pyytää; ei niuruakaan/ ei pienintäkään kalaa)
niva (pieni kala)
njakka (made)
nokinakka (taimenlajimuunnos)
nokinokka (lohi, taimen)
nokkahauki (nokkakala)
49. NOKKAKALA Belone belone
nokkapää (kiiski)
noleh (mateen lima)
nolkki (ahven)
Nolppisilakka (silakka, keskikokoinen, suurempi kuin kilohaili, mutta pienempi kuin kutusilakka)
noppa-ahven(ahven)
norikka (ahven)
norsa (kuore)
norsi (kuore)
norsikka (ahven)
norsinen (kuorepitoinen)
norssa(kuore)
norssi (kuore)
nossi (kiiski)
notkale (ahven, hauki)
nousuharja (hauki)
nousukala = nousulohi (lohi)
nousulohi (koskiin nouseva lohi)
nousulohi (lohi)
nousurinta (kuha)
noususiika (siika)
nuijapää (made)
nuikki (hauki)
nulika (made)
nulikka (ankerias,hauki, made, särki)
nulikkahauki (hauki)
nulkki (hauki, made)
nummihauki (hauki)
nuoliainen (kivennuoliainen, cobitis barbatula)
nuoliainen (kivikala)
nuottahauki (hauki)
nuottamiehenkala(muikku)
nuottavirsu (ahven)
nuttinen (kivinilkka)
nykeräkulma (lohi)
nymfi (perho, joka jäljittelee aikuista tai toukkavaiheessa olevia hyönteistä)
näiviäinen (särki)

näkinkenkä (simpukka; kivillä heitettiin näkinleipi, pomuista muodpostuvia renkaita veteen)
näpikettu (made)
nätkä (kuore)
nätlä (kuore)
Näätelmä (taimenlajimuunnos)
näätäsilmä (lohi, taimen)
nölppikala (silakka)
50. OHUTHUULIKETTI* Chelon labrosus
ojakala (sekakala, ruonakala)
Ojapiili (hauen pääluu)
Okla (lohiljai, jolla melkein valkoinen liha, salmo ocla)
olka (nuotan sivu- eli rintaverkko)
olkava (Lohilaji Jäämeressä, notko)
olkko (simppu)
olokka (lohi)
ongittaa (pian suuttua puheesta; ongervainen /Konginkangas/fontanelli)
onki (kalastusväline; nuuskija; nuuskijat saavat onkeensa tosia ja valeita)
onkiliero = onkimato
osippa (ahven)
otava (lohiverkko)
paaramaimunen (kivikala, kulmakko, rantavonttu)
paholaisen peijaiskalu (iso kiiski)
paholainen (hauki)
paikka (lahna)
paistekala (syvänteistä pintaan nouseva kala, joka tulee lämmittelemään auringon lämmittämään pintaveteen)
paistohauki (hauki)
pakkopää (sorva)
paksuhauki (hauki)
51. PAKSUHUULIKELTTI* Liparis liparis barbatus?
paksuniska (siika)
paksurinta (säynävä)
palko (ahven)
palkoahven (ahven)
palkokala (kivikala,mutu, törö)
palkuaisahven (ahven)
pallas (kampela, maariankala, pleuronectes)
pallas (kampela,Jäämeren kampela)
palloahven (ahven)
pallokas (siika)
paltsarautu (pikkunieriä)
papela papelo/papelot, papelat (pikkukalat, homut, humut)
papulohi (lohi)
paraskeittokala (lahna)
paravoisiika (eräs siikalaji, "pienehkö rasvanen siika)
parila l. parilas (tuulas l. tulikoura, vrt. lempiöt; parilat, purilo)
parkki (lahna)
parkkilahna (lahna , litteä, pieni lahna)
parkkiturkki (ahven, lahna)
partahauki (kivikala)
partakala (kivikala)
partakala (kivikala: cobitis barbatula, partapekko, kivennuoliainen; monni)
partamade (kivikala, made)
partamatikka (kivikala)
partamatti = partamatikka partapekko (kivikala, partakala)
partapiikki = partasuu
52. PARTASIMPPU* Agonus cataphractus
partasuu (kivikala, kivennuolianen)
partasuu = partapiikki
partasuti (kivennuoliainen)
partti (lahna keskenkasvuinen pasuri)
parttilahna (lahna; pasuri, lahanapartti, suurehko lahnamuunnos)
paskakiiski (kiiski)
paskapiikki (kivikala)
pasu (pieni lahna, pasuri)
pasulahna (lahna)
pasuri = paruli (lahna, pienikokoinen lahnan sukuinen kala)
pasuri = pasu
53. PASURI Abramis bjorkna
pasurilahna = paruli
patiruutana (ruutana, cyprinus gibelio)
pattilahna (lahna)
patto (lahna)
patu (lahna, vanha, ei kasva enää)
peengojuha (Ks. koeranvunttsi, vatjalaisilla)
pehoi (pieni ahven, vähäarvoinen kala)
pehuli (nieriä, salmo alpinus, salo lacustris)
pehuri (nieriälaji, jota pyydetään aikaisin keväällä ennen lohikauden alkua)
peihonen (hauen pääluu)
54. PELEDSIIKA Coregonus peled
peltokalut (hauen pääluu)
pengerahven (ahven)
pentulahna(lahna)
perho (hauen pääluu)
perhonen (hauen pääluu)
Pesälahna (lahna, suurin lahnalaji Suomen järvissä, abramis brama major)

Pesälahna (lahna; päivä menee pesään" so. kesäp. seisaus)
petkeleenterä (hauen pääluu)
petohauki(hauki)
peuranjalka (hauen pääluu)
peurankavio (hauen pääluu)
pienempi rantamanttu (kivikala: rantamaikunen, koiranvonttu)
pieni tokanpoika (lijeutokko)
Pienilahna (lahna, pasuri)
Pienipursto (salakka, muikku)
Piikkihauki (kymmenpiikki)
piikikala (kivikala, kymmenpiikki)
piikila (kivikala)
piikimaha (kilohaili clupea sprattus)
piikirautunen (kivikala, kymmenpiikki)
piikki (ahven)
55. PIIKKIHAI* Squalus acanthias
piikkihauki (kivikala)
piikkikala (kivikala)
56. PIIKKIKAMPELA Scophthalmus maximus
piikkikampelo (kampela, pleuronectes maximus)
piikkikörri(ahven)
piikkimikkeli = piikkikala
57. PIIKKIMONNI Ameiurus nebulosus
Piikkimys = Piikkikala
piikkiniskainen (kala, jolla on teräviä nystyröitä tai piikikkäitä eviä selässä)
piikkinäkäri (kivikala, kolmipiikki)
piikkiposkinen kivennuoliainen (kivikala, rantanuoliainen)
piikkirautunen = piikkikala (kivikala, kolmipiikki)
piikkirutunen (kivikala)
piikkisika (kiiski)
58. PIIKKISIMPPU Taurulus bubalis
piiknääkär (rautakala)
piilokala (Piilokalojen kalastus suoritettiin ruskanpiilon aikana, jolloin kala meni ruskanpiiloon Sompiojärven pieniin mustavetisiin ojiin. kiiskiset, säynäjät, ahvenet, pienet penikat ja säynäjänalut löysivät sivujokiloista piilonsa. Piilokalastuksen aikaan pidettiin Sompion suuret kiiskismarkkinat)
piimäkala (kivikala, mutu)
piiponen (ahven)
piiskari (muikku)
pikilohi (lohi, savustettu, kuivattu)
pikki (ahven)
59. PIKKUBASSI* Micropterus dolomieui
pikkuhorkkeli (piikkisimppu)
pikkukuore (järvikuore)
60. PIKKUNAHKIAINEN Lampetra planeri
61. PIKKUTUULENKALA Ammodytes tobianus
pilkkulohi (lohi)
62. PILKKUSILLI* Alosa alosa
pillihauki (hauki)
pillunpaikka (lahna)
pirakka (särki)
pirri (ahven, kiiski, särki)
pirriäinen (kiiski)
piskari (törö)
pistaripa (kivikala: gasterosteus aculeatus, kituspiikki, kivituikkinen, rapatuikkinen, piikkikala, rautakala, rauti)
pitalikala (kivikala: mutu, phoxinus laevis)
pitkähauki (hauki)
pitkänaama (hauki)
piänpurkulahna = tähkälahna (lahna kutee, kun ruis heilimöi, purkaa päätään)
planktonsiika (siika)
platkale (lahna)
pohja-ahven (ahven)
pohjakala (verkolla tai nuotalla pohjavesistä vedetty kala) pohjalainen, pohjolainen (lyhyt, lihava ja pehmeälihainen lohi)
Poikiainen (muikku)
poislinki (muikku)
polarmuikku (peledsiika)
polikko (hauki)
pompponen (mutu)
pomppu (mätipussi; ahvenen pomppu)
porehauki (hauki)
porelahna (lahna, kun jäät lähtevät + viikko kun on lämmintä lahnat tulevat rantaan "poreilemaan")
porhi (lahna)
Porhi = lisu, litu
porho (lahnanpoikanen, pasuri)
porkkasilmä (kuha)
porriainen (ahven)
porrikka (ahven)
porsas (ahven)
posso (ahven, hauki)
possu (ahven)
potkuhauki (hauki)
pottikiiski (kiiski)
povinuora (verkon ja verkkomerkin yhdistävä nuora)
pozzi (ahven; potsine, pieni porsas, valkea lumme)

pottu (muikku)
prislinki (muikku, mateenpoikanen)
prittinen (ahven)
prittinen (ahven)
puikale (hauki)
puikkanen (hauki)
puikkari (hauki)
puikki (hauki)
puikko (hauki)
puikula (hauki)
puiro (hauki)
puiru (hauki)
pujero (hauki, hauenpoikanen; hau´in pujero)
pukalikko (made, pieni mateen poikanen)
pukkimaimonen (kivikala)
puli (lahna)
puksi (ahven, pieni ahvenensorri)
pulikka (hauki)
pulikkahauki (hauki)
pulikko (hauki)
pulkkalahna (lahna)
pulkkasäyne (säynävä)
pullalohi (kirjolohi)
pullokala (imukala, paksuhuulikeltti?)
pulsu (pikkukala, kaikenlaisia pieniä kaloja, ahvenia, särkiä, kiiskisiä yms.)
pulsukala = pulsu
pulukka (säynävä)
pulukkasäyne (säynävä)
punaisenkirjava hauki (hauki)
Punakampela (kampela pleuronectes platessa)
63. PUNAKAMPELA* Pleuronectes platessus
punakinu (pasuri)
punakontti (sorva)
64. PUNALOHI* Oncorhynchus nerka
punapyrstö (sorva, leuciscus crythroptalmos)
punasilmä (särki)
punasimppu (simppu)
punasulka (sorva)
punkiainen (ahven)
punttimade (kivikala, kivennnuoliainen)
pura (ahven, hauki)
purakko (hauki)
puras = purhas
purasin (hauen pääluu)
Purhas = porho = puras; purhas on kirjava tiurun kokoinen kala, jolla niska ja selkä on paksumpi)
purikainen (hauki)
purikka (hauki)
purikkahauki (hauki)
purje (evä)
purlakko (hauki)
purojainen (säynävä)
purokala (sekakala, ojakala, ruonakala)
purolohi (lohi, nikkolohi)
purolohi (lohi, salmo fario)
puromykränsyötti (kivikala)
puronahkiainen (nahkiainen)
65. PURONIERIÄ Salvelinus fontinalis
purri (kivikala, ahven, hauki)
purrikka (kivikala, ahven)
pursto (kalan pyrstö)
purstonsa ripioittaja (särki)
purtilo (kivikala, hauki)
puskari (kivikala)
putka (talvisiimaonginnassa kalamaja)
putkula (hauki, juhlakampela)
putukala (kampela)
puukkohauki(hauki)
puukkomies (lohi, taimen)
pyrri (ahven)
pyrstökääty (siika)
pyrstöselkä (kalan epiteetti)
pyssymies (hauen pääluu)
pyynti (hankinta, ansio, olla rahan pyynnissä, kalanpyynti; paista päivä paimenille älä kalan pyytäjille sp. Sakkola)
pyöreäkylki (kuha)
pyöreäselkä (kuha)
pyöräkala (jokin kalalaji Suomenlahdella)
66. PYÖRÖKUONOSIIKA* Coregonus nasus
päivänrääpys (muikunpoika Kiimajärvessä Pyhäjärven pitäjän puolella Kannaksella)
Päl (lohennäköinen kala,salmo alpinus?; pällällä on pää lyhyempi kuin lohella, leveämpi)
pätkäle (hauki)
päälaellaan pyörijä (särki)
päälläajolahna (lahna)
pääsky (hauen pääluu)
pöklinki (silakka, mäditön)
pölylahna (lahna)
pörröahven (ahven)
pörstö =pyrstö = pursto (kalan peräevä)
pötky hauki)
raani (hylkeen tali, traani; luumätää parannettiin hylkeen rasvalla; raani paranee vaan ei koi; haisoo kuin raani; raani oli niin paha että se vei ihan luita pois kun oikein kävipakottamaan; raastaa kuin raani)
raasali = raaseli (hylje)
raaseli (suurin hyljelaji, merikarhu, merileijona)

raateli = raaseli (hylje)
rahkalohi (lohi)
rannankiitäjä (ahven)
rannanmaikko (kivikala)
ranta-ahven (ahven)
rantahauki (rantahauki, rantahaukinen)
rantakala (kala joka keitetään ja syödään rannassa; kivikala)
rantakärhiäinen (pisteliäs kala, pieni, kovapiikkinen)
rantalatikko (kivisimppu, cottus gobio)
rantalohi (lohilaji Laatokassa)
rantaluoma (verkon kuivausteline, kalalaji)
rantamaikko (gasterosteus pungitius, kivinilkka)
rantamaikko = rantamaikkunen
rantamaikkunen (kivikala)
rantamaikkuri (kivikala)
rantamaikunen (kivikala: gasterosteus pungitius rautakala, ks. Tuikkinen, kituspiikki, paskapiikki)
rantamaikkunen (mutu)
rantamaikunen = rantamaikuri
rantamaikuri (kivikala)
rantamaikuri (kivikala: mutu, phoxinus aphya, sirkka, rapatuikkinen, paaramaimunen, kulmakko)
rantamankki = rautamanttu
rantamassi (kivikala, ahven)
rantamatikka (kivikala, kivennuoliainen, cobitis barbatula, partamatikka)
rantamikki (kivikala)
rantamikko (kivikala)
rantamikko, (kivikala, simppu, cottus gobio, rantalatikko, simppu, merihäränpoika)
rantamuikko =rantalatikko
rantamuikkonen (kivikala)
rantamuikkonen = rantamuikko
rantaneula (merineula,cobitis taenia)
rantanieriäinen (lohi, nieriä; kalalaji Laatokassa)
rantanuoliainen (kivikala)

67. RANTANUOLIAINEN Cobitis taenia

rantarautiainen (kivikala)
rantarautunen (kivikala)
rantarulli (kivikala, rantamantta)
rantasiika(siika)
rantasärki (särki)
rantatörö = rantamanttu
rantavanttu (kivikala)
rantavanttunen (jokin kalalaji/Kivikala?)
rantavonttu (kivikala, mutu, phoxinus aphya, paaramaimunen, rantamaikuri, koiranvonttu)
rantavontulainen = rantavanttu, rantavanttunenen
rantavontulainen (kivikala)
rapa (kiiski)
rapakiiski (kiiski)
rapapää (kiiski)
rapatintti (jokin imukalalaji)
rapatuikki (kiiski)
rapatuikkinen (kivikala, mutu) rantamaikunen, trompnappula; piikirautunen, piikikala)
rapaturkki (ahven)
rapipää (kiiski)
rapos = rääpys (kiiski)
raputurkki (kiiski)
rasa (ahven)
rassi (särki)
rasu (ahven)
rasvakala (vilukala, kakarakala, seitsenselkä)

68. RASVAKALA Cyclopterus lumpus

rasvalahna (lahna, eri järvissä erilaisia, Salojräven lahna on rasvainen)
rasvasiika (siika)
ratukka (särki)
ratus (särki)
ratuska (särki)
raud (nieriä?)
raudiska (sorva)
rauskukala (rausku, raja clavata?)
Rautakala (Kivikala, gasterosteus piikkikala, kiituspiiki)
rautakurikka (kivikala: rautakala, gasterosteus pungitius)
rautalohi (kivikala)
rautamankki (kivikala)
rautamankki (kivikala; gasterosteus aculeatus, piikkikala, rauti, rapatuikkinen)
rautamanttu (rantatörö, gobio fluviatilis)
rautamassi (ahven)
rautana (rautakala)
rautapiikki (kivikala)
rauti (kivikala; gastroseus culeatus, rautamankki, rautakala, kivituikkinen, rapatuine, kiuspiikki; = rautapiikki, tuikkinen, tuulirautunen)
rautu (forelli, lohi, tammukka, tonko, nieriä, salmo alpinus)
rautunen (kivikala)
ravunkivi = krapunkivi
reenionäijän perämato (kuore)
reeska (muikku, kääpiösilakka, siika)
reeska = rääpys

reska (muikku)
retkale(hauki)
retkikala (tikulla/paahto/, loimulla/liekitys/, halstraamalla /hiilos/, keittämällä /pata/, haudutus /arinalla,takassa/sekä savustamalla valmistettu vastapyydetystä kalasta tehty kalaruoka; vrt rantakala)
reäpys (muikku)
reäpöi (muikku)
rieskakala (tuore kala)
rietas (hauki)
riihenparsi (hauen pääluu)
riika (siika)
riippikala (kalat, joita kannetaan vitsaksessa tai kalakassissa; esim. kannainen riippikaloja)
ripa (kiiski)
ripisko (ahven)
rissi (ahven, särki)
rissikka (ahven)
ristinluu (hauen pääluu)
ristuluu (hauen pääluu)
rivakka(kalastaja)
riäpymaim (nuori muikun poikanen)
riäpys (muikku)
roikale (hauki)
roina (sisälmys, maukuks, maukku? ilmarakko 2-os., posahtaa kun polkee)
roisto (hauki)
Rokkakala (rokka) raja?
rommi (mäti, mahna)
Rommikala (mätikala)
romukala (särki)
rontti (hauki, made)
rossolkala (ven. suolakala, laukassa ollut kala)
rotake (siika)
roti (maiti, rotimäti, liiska; aunukselainen miehennimi)
rotkale (hauki)
rouskumäti = rotimäti
routahauki (hauki)
routalahna (lahna)
routaputa (hauki)
routiainen (hauki)
rueddikulmik (kivikala)
ruhmakko(ahven)
ruhmukkamaha (made)
ruijan seiti; (saida)
ruijanahven (kuningaskala,sebastes marinus)
ruijanlahna (pterycombus brama)
ruishielimoplahna (lahna)
ruivelo (made)
rukaslahna (lahna)
rukaislahna (lahna, tulee rukkasesta, kintaasta; rukiin kasvun mukaan)
runtti (hauki)
ruodinkainen (hauen pääluu)

69. RUOHOKARPPI*

Ctenopharyngodon idella

ruoholahna (lahna, ruoholahna (vesikasvien "ruohon" asvaessa), kun kataja sauhuu, tuomi vaahtoo.)
Ruohoselkä (lohi)
ruokita (siivota kaloja)
ruokkia = ruokita = ruohtia rassata = perkata
ruolikainen (hauen pääluu)
ruonakala (sekakala: oja- eli ruonakala)
ruopipää = käsnäpää (iso lahna)
ruopukka (ahven)
ruota = ruoto, (epäruota on vatsaevä; kalassa on selkäruota ja kylkyruota)
ruota-ahven (ruotoinen ahven)
Ruotahäntä (kalanpyrstön epiteetti; katsoppas tuon kalan kutua ruotahännän roiskutusta; ruotainen ...saivat sanan saastaisemman, ruotaisemman ja rumemman)
Ruotakala (pikkukala, ruotoinen kala); ruotoinen romina, kumiseva kalanluinen soitin, esim. Väinämöisen kalanluinen akntele)
ruotikainen (hauen pääluu)
ruotolainen (suuri luinen kala, jokin erityinen kala?)
rupipäinen (lahna)
rupipää (made, lahna; Kun saa rupipäälahnan, on hyvä mieli.!)
ruputurkki (ahven)
ruske (nuotan paino; ruske oli muodoltaan kuin suksisauvan sompa ja keskellä sitä oli painokivi; ruske tehtiin tuohesta, kierrenuotan ruske)
ruskettaa (hiillostaa kaloja)
rustokala (ruotoinen kala)
rutanen (kiiski)
rutiainen (ahven, kiiski)
rutjake (made)
rutkale (hauki)
rutu (lohi, forelli)
ruuta = ruutana
ruutain (cyprinopsis carassius, kouri, ruutana)
ruutana (kouru; tartuntatautia, kulkutautia levittävä ihminen, taudinkantaja: ruutana ei rupea kaikkiin(tauti ei tartu kaikkiin; voi sinua

ruutanaa/senkin ilkiö, iljetys!; olla ruutanalla/olla innoissaan tai kiihtynyt)
70. RUUTANA Carassius carassius
ruutikala (ruutana)
ruuttana (säynävä)
ruutti (ruutana)
ruutu (ruutana)
ryhmylahna (lahna;
ryhäselkä (kyttyrä, kyömyselkäisen kalan epiteetti)
rykäle (hauki)
Rymättylän hakavasikka (silakka)
Rymättylän pitkäkurkkuinen (silakka)
rypyläpää (lahna, iso)
ryyhömaha (siika)
ryynätä (ruskettaa, käristää)
ryökäle (hauki)
ryökäs (hauki)
räiskäraua (saatiin keittämällä siiansuolia kalanliemessä)
räkäkiiski(kiiski)
räkäkiiskinen(kiiski)
räkäkirsu (kiiski)
räkänokka(ahven)
räkäpää (kiiski)
räsme (jäännös, kalanperkkeet)
rässka(muikku)
räsynieriäinen (lohensukuinen kala, jolla on keltainen vatsa ja punainen liha)
räydekala (pohjalla tai vedenpinnassa oleva kala)
räyty (kalan rasva sulassa tilassa, hylkeen tai kalan rasva)
rääkki (ajoverkkokaalstus)
rääkätä (muokata nahkaa, kalastaa ajoverkolla, kiduttaa)
räämä (kalan sisälmykset perkausjätteet)
rääpiö (muikku)
rääppö (muikku)
rääppö = rääpys
rääpyksen marta (muikku)
rääpynen (muikku)
rääpys (siika, muikku; isokokoinen muikku,jota saadaan Kiimajärvestä Kannaksella; siikaa muistuttava kovaruotoinen kala; siika, pikkusiika, muikku; rääpyksen marta, pieni muikku; rääpyksen ruotija, pikkumainen ihminen; väsynyt tehoton pieni raukka)
rääpyskä (kiiski)
rääpyskä = rääpys = rääppö
rääpäle (särki)
rääpöi, rääppö (kiiski)
rääse (kiiski)
rökkä (kiiski)
rökäs (kiiski)
römmi = rommi
röyskömäti = rouskumäti
röäs (kiiski)
Saa(v)va (miehen nim; saada, hankkia, noutaa, ruveta, Tulla joksikin, joutua, voida); saava = sarva, saverma= saukko)
saarittaa (paistua, käristää)
saatinkala (kala, joka saadaan nuotanvedon yhteydessä saaliskalan lisäksi)
saharet (hauen pääluu)
sahdat, sahrat (hauen pääluu)
sahra (hauen pääluu; kaksihaarainen aatra, vrt. käärmeenkieli)
said (sei)
saio (monni? suuri kala, jota ei voi nähdä, mutta katkaisee ongen siiman)
saimasiikka (siikalaji, saadaan Laatokasta)
saita (sei, isoturska; isosaita, pikkusaita, puolisaita)
saita (turskansukuin Jäämeren kala Gadus virens)
saivokala (kirkasvetisestä järvestä saatu)
sakiain, saklu (evä, uimus)
Saklat (kidukset)
Saksansilmu (nahkiainen)
Salaevä (salakka)
Salaffi (salakka)
Salahka (salakka)
salakan kilo (salakka)
71. SALAKKA Alburnus alburnus
salakki (salakka)
salakko (salakka)
salaltti (salakka)
salatji (salakka)
salatti (salakka, alburnus lucidus)
salg (salakka)
salikka (iso muikku, pieni siika)
salikko (iso muiku, pieni siika
salkka (kilohaili, särki, kuore; kateus, kade, harmi, sääli? huono, vaikea, ikävä, kurja, viheliäinen)
salkki (salakka)
salkko (salakka, iso muikku, pieni siika)
salkku (iso muikku, pieni siika)
salttisalakkas (kuore)
salukki (salakka)
sammakonsyöjä (kivikala)
sammalniska (lahna)
sammalpää (lahna)
sammalpäälahna (pää vihertävä, iso lahna)

samme = sampi (Ei ollut samman saalista, "ei nimeksikään")
sammi = sampi
samminmäti (kaviaari)
72. SAMPI* Acipenser sturio
sampi, sampo (acipenser sturio; turska, gadus; kapasampi, kuivattu sampi; sampi on iso harmaa kala, jolla on nastarat eli nastat selässä, suuri emokala, iso tai vahva mies)
sampiainen(ahven)
sampiaiset, sammiaiset (pienet kalat, vedessä elävät toukat)
sampohauki (emohauki, hauenemo)
sampokala (kalaemo, emokala)
samppa (sammakko)
sampura (ahven)
santikka (pleuronectes platessa)
sapakka (siika, pieni siika, simppu)
sapelikala (pelecus cultratus, miekkakala)
sapikas (siika)
sapikas = sapikka
sapikka (pikkusiika, gobbius minutus)
sapikko (siika)
sappiainen (särki)
sappo (nuotan peräosa)
sarassärki (särki)
sarasärki (särki)
73. SARDA* Sarda sarda
74. SARDELLI* Engraulis engrausicholus
Sarikka (pieni simppu)
sarisilakka (siika)
sarvihauki (nokkahauki)
sarvikala (esiintyy kittilässä; seitsenselkä, cyclopterus lumpus).
sarvilahna (lahna)
sarvisimppu (simppu)
sasu (rusto; sasuton, sääret on sasuttomat eli sileät eivätkä mitenkään murtuneet)
satka (ven.) reiällinen laatiko, jossa kaloja säilytetään elävänä)
saukko (ks. Jumalankala; saukkoa käytettiin pyyntieläimenä)
savolaisen sardiini (muikku)
seeve (cyprinus grislaginen, teipi, säpi)
Seipi (korpiainen, morakka, säpi)
75. SEIPI Leuciscus leuciscus
seippi (kalalaji, koko siian ja siianpoikasen välillä)
seippi = seipi
seisensilmäinen (nahkiainen)
seiti (clupea harengus silli)
seiti (harmaa seiti, gadus vireus, ruijan seiti = saita; vienan seiti, gadus saida)
seitsenjuovainen (ahven)
seitsenruotototokko
76. SEITSENRUOTOTOKKO Gobiusculus flavescenes
seitsenselkä (vilukala, rasvakala, kakarakala)
seivi (seipi)
seiväsharja (ahven)
sekakala (ruonakala, ojakala, särki)
selkäahven (ahven)
selkähauki (hauki)
selkälohi (lohi)
selkäsiika (siika)
selkäviilo (siika)
selästä ajettava (ahven)
sempi (sampi; seiväs, salko, suuri tai vahva mies)
sempi = sampi
senne = säynäs
serpa (kalakeitto; se oli kuin hyvä serpa, kiitellään maukasta ruokaa)
seuna, seune (säynävä)
seura (pyyntikunta, arteli , kalastajaryhmä joka harjoittaa pyyntiä yhdessä)
shitti (ahven)
sihotella (kutea, parveilla; siikaset sihottelee)
siian tuppi (pieni siika)
siianen (siika)
siiankilo (siika)
siiankolikka (siika)
siianmuikku (siika)
siianneula (siika)
siiansapakka (siika)
siiansilakka (siika)
siiansirkka. (siika)
siiantopo (siika)
siiantuppi (siika, siian poikanen)
siiastaa (pyytää tai ostaa siikaa)
siigu (siika)
siijannaula (siika)
siika (muikku, siika; Jos siika on käymässä,niin venheenperä painuu; kevätsiika, syyssiika hämeensiika; valkosiika, coregonus maraena); valamonsiika, coreogonus Widegrenti)
77. SIIKA Coregonus lavaretus
siikainen (runsas siikakanta)
siikalohi(lohi)
siikamainen (mutkitteleva, ovela, kavala, viekas)
siikamaiva (muikku)
siikamas = siikanen
siikamuikku (siika)

siikamurokas (siika)
siikane (hyökyaalto)
siikanen (pieni siika)
siikapoika (siika)
sikkanen (muikku, siika)
silahka = silakka
silak (suolakala)
Silakka (suolaatu kala tms.; lihansilakka, kalansilakka, säynässilakka, hailisilakka, sillisilakka)
78. SILAKKA Cupea harengus membras
silakkainen
Silakkainen (pikkusilakka, hyvä silakkapaikka)
silakkalohi (lohi)
silakkamies (silakanpyytäjä, silakanmyyjä tai henkilö, joka mielelään syö silakkaa)
silava (rasva, ihra, karhun rasva , sulatettu kalan rasva)
sileäkorva (ahven)
sileäkulma (made)
sileäpää (kuha, muikku)
sileäselkä (muikku)
sileäsuomu (kuha)
sileäturkki (siika)
sileäturpa (särki)
silhaakka (silakka)
silhakka (silakka, haili, suolakala, suolattu haili
silkkuna (jokin pienehkö kala)
silli (muikku, siika, coregonus albula)
silli (siika, muikku)
79. SILLIHAI* Lamna nasus
silmokala (nahkiainen eli silmu;silmokalalla on mateen karva)
silmu (nahkiainen)
silmukas (nahkiainen)
silmuskala (silmu)
80. SILONEULA Nerophis ophidion
silukka (nahkiainen)
simppa (kiiski, perca cernua)
simppu (kivikala, cottus scorpius; vihainen, äkäinen henkilö; Simppuisuus:äkäisyys, vihaisuus)
simppu (kivikala, pääluu)
simukka (syötti, sammakko)
sinikuore = siniäinen
sinikuore = siniäinen (kuore)
sinikurkonen (kuore)
siniäinen (pikkukuore, kuoreen poikanen,
siniäinen (särki, kuore, pieni kuore, muikku)
sinniäinen(kuore)
sintti (pikkukala, kuore, ahven, kiiski, särki)
sinttu (särki)
sintura (särki)
81. SIPERIANSAMPI* Acipenser baeri
siriäinen(kuore)
sirkka (kivikala, särki, siika)
sirokka (kampela)
sirri (ahven, särki)
sirriäinen (ahven)
sitti (ahven, särki)
sittinen (ahven, kiiski)
sittiäinen (ahven, särki)
skitari (kivikala)
smetka (kuore)
sohka-ahven(ahven)
soikeaturpa(muikku)
soikkari (hauki)
soiro (lahna)
soka (kalan perkeet, kalan roto, lika, roska rikka; sokainen, ruotoinen)
sokea-ahven (ahven)
sokeakiiski (kiiski)
sokeasitti (särki)
sokeasärki(särki)
sokka (kalan kidukset, poskileuka; vanhat kalat ovat punasokkasia; kalan perkausjätteet, pieni harju, kukkula, huippu)
sompionahven (ahven kuin kallokas/heinäkenkä)
sonka, (turska, kapelo, lohi) sonkakala = sonka (sonka nousee merestä jokiin; meressä asuvana on sillä turskan nimi)
sopakka (pieni siika)
soppa-ahven (ahven)
soppaselkä (ahven)
sora (nuotan pää, etuosa äärimmäinen verkko nuotan reunaverkko, nuotassa verkkojen ja varsinaisen köysinuoran välissä olevan nuora pyöreäpuu, johon nuotan vetoköysi kiinnitetään (vermlanti); tarvoin: soraverkko, köysistä lukien nuotan ensimmäien verkko (harva), siulaverkko;
sorata (nuottaa vetäessä hiljalleen tarpoimella työnnellä pitkin nuotan sivuja, kunnes harvat verkot loppuvat;
sora (pieni helmi, munan keltuainen; sora: sulava jää, sore; Sora: pore joka syntyy kun kivi heitetään veteen)
sormihauki(hauki)
soro, soronen (kupla, vesikupla; suru)
sorri (ahven, hauki, särki)
sorrikas (ahven)
sorsa (jokin suuri kala, karppi?sorva? punaiset evät)

sorsanluinen (kalanruodosta tehty, sorsanluinen soitto)
sorva (säynävä, jokin kala: onhan se suu niin särjillä kuin sorvillakin, sp)
82. SORVA Scardinius erythropthalmus
sorvalahna (lahna)
sorvanen (pieni lahna, sorva)
sotamies (hauen pääluu)
soutaja (airoissa olija, äiti, kasvattaja Kannaksella; vaapulla kalastaja soutaa "narraa" kalaa)
spitalikala (kivikala, lallero)
83. STERLETTI* Acipenser ruthenus
subakad (kuha)
sudak (Kuha, ven.)
Sudenkorento (pääluu)
Suika(suikka?)
suikia (tarjota kalastajille viinaa ja muuta kestitystä vastineeksi kaloista; tarjota kestitystä apajalla työpaikalla tai talossa kaloja tms. vastaan, hankkia jotain puoli-ilmaiseksi; pettää kaupoissa; kerjätä)
suikale (hauki)
suikia (käytiin nuottamiehillä vieraisilla suikimassa kestitystä, viinaa tai muuta tavaraa, jonka vastineeksi saatiin kaloja)
suilu (jokin nahkiaislaji tai rautakala, kituspiikki; viiksisäikeet;,kivennuoliainen?)
suistamo (salakka)
sujoruumis (muikku)
suka (litteä luu hauen päässä; kampa)
sukkula (hauki pikkuhauki)
sukkulahauki (hauki)
sukkulainen (hauki)
sukkulaishauki (hauki)
sukkulamade (made)
sukupiikki (kivikala)
sulgavu (sulkava)
sulikka (hauki)
sulikkahauki(hauki)
sulikko (pieni hauki, poikanen; haukisulikko)
sulikko (hauki)
sulikkohauki (hauki)
suljus = suomu
sulka (kalan evä)
sulkaturska (turska, pikkuturska)
sulkava (vimpa abramis, lahna /lahnalisu; sulkavalla on punaisen haalevat uimukset, ja se on erityisen hoikka lahnansukuinen kala; sulka,erä)
84. SULKAVA Abramis ballerus
sulkiturska = sulkaturska
suolakala (suolattu parvikala)
suolakkalahna (lahna)
suomulohi (lohi, taimen)
suomus (tuohikatto on suomukseen katettu, jouluksi pannaan kattoon päreitä suomukseen)
suomushauki (suomuinen hauki)
suomuslohi (lohi, harmaalohi)
suomuturkki (särki, lahna)
suosti (hyvästä suolatusta kalasta tehty liemi, etenkin lohiketto)
suppilo (hauki)
susihauki (hauki)
susilohi (lohi)
sutari = suutari
sutjake (hauki)
suukkona, (hauki)
suukonna = suukkona
suurihauki (hauki)
suutari (kivikala, lohi, tinca vulgaris)
85. SUUTARI Tinca tinca
suvenkorento, sudenkorento (hauen pääluu)
suverokorva (säynävä)
suverokulma (lahna)
suveroturpa (ahven)
suvikas (suvikkaat ovat kesän vanhoja kaloja)
suvikas (hauki, särki)
syksyhaili (lihava kala, haili)
sylihauki (hauki)
syväahven (ahven)
syvänahvas (ahven)
syyskala (syksyllä pyydettävät kalat)
syyssiika (siika)
syyssilakka (silakka)
syönnöskala (muikku tai siika, joka kahdeksan päivän jälkeen kudusta palaa paikalle)
syönnösmuje = syönnöskala
syöstävä (hauki)
säe (monni)
säekala = säkekala, säke, säkä
säekala (monni)
säga (monni)
sägä (vir. made, monni)
säke (monni)
säkekala (monni)
säkeä (monni)
säkiä (monni, silurus glanis, eräs säynävälaji)
säkä (monni, selkäevä)
säkäkala (monni)
sämpi (sampi)
sämpi = sempi, sampi
sänkilahna (lahna)
sänne = säynäjä (säynävä)
säpi (cyprinus grislaginen, seipi)

säpisärki = säpi
säpisärki (särki; sqvalius leuciscus, tarposärki, korpisärki; särenterva on keuhkotautiääke, saadaan saarnista, säre(n)hattu = karvalakki;)
särensintti (särki)
särensäntti (särki)
särg (särki)
särjen kilo (särki)
särjen litu (särki, poikanen)
särjen litukas (särki)
särjen litukka (särki, poikanen)
särjen melu (särki, poikanen)
särki (särkiäinen, pieni särki; säristä: paistettava liha särisee pannussa, vapista, väristä, tiristä, rämistä, sulattaa (voita), käristää lihaa)
86. SÄRKI Rutilus rutilus
särkilahna (lahna, suurikokoinen lahna, noin aikamiehen sormen kokoinen)
särkiäinen (särki)
särkiäislahna(lahna, särki)
särkönen (pieni särki)
särmikäs)
särmäneula (siphonostoma typhel)
87. SÄRMÄNEULA Sygnathus typhe
särysahven (ahven)
säryssärki (särki)
sättä (täky, syötti; liero, onkimato)
säyhnä(säynävä)
88. SÄYNE Leuciscus idus
säyne (säynävä, Leuciscus idus)
säyneh, säynei (säynävä)
säynes (säynävä)
säynet (säynävä)
säynä (säynävä)
säynäg (säynävä)
säynäin (säynävä)
säynäinen (säynävä; säynäväkanta joessa yms.)
säynäjä (säynävä)
säynäjän jalkapoika
säynäjän mytty (säynävän poikanen, pikkusäynävä)
säynäjän noituri (pieni säynävä)
säynäjänneituri(säynävä)
säynäke (säynävä)
säynäkkä (säynävä)
säynälitukka (säynävän poikanen, pikkusäynävä)
säynänen (säynävä)
säynäs = säynävä
säynässilakka
säynät (säynävä)
säynävä = säynäjä
säynää (säynävä)
säynäänmytty (säynävä)
säynäänpallo (säynävä)
tahra (ahrain, jolla lyötiin rohkea hauki)
taikaruoto (hauen pääluu)
taimen (lohi, taimen, nieriä, forelli, salmo fario elle salmo trutta)
89. TAIMEN Salmo trutta
taimenlohi(lohi)
taimeslohi (taimen)
taimeslohi(lohi)
taimina (taimen)
tainari (jokin kala?)
tainetka (taimen)
talikka(hauki)
tallo (keskenkasvunen muikku; tallo on vuoden vanha sika, poikimaton)
tallomuikku (pieni muikku)
talvikko (lohi)
tamina (patomainen aitaus joka johtaa kalat rysään; pato patomainen johdeaita /veneen kölipuun pää joka keulassa ja perässä kohoaa hieman veneen reunaa ylemmäksi ; maa - tai väylämerkkien muodostama linja; hylkeenpyynti-
veneeseen kiinnitetty näkyvä merkki, jonka avulla pyytäjät osaavat takaisin veneen luo)
tammakka (lohi, taimen, forelli)
tammakko (lohi, taimen)Tammakko (taimen, forelli; talvilohi)
tammukka (forelli, purolohi, järvilohi)
tammukka = tammakko
tampukka (jokin lohikala)
tapija tapijo (alkuaan pyydys, sitten metsä metsän valtias)
tapionkoura (pyydyksen puinen kohomerkki)
tarposärki = korpiainen
tasapursto(ahven, säynävä)
tasaturpa (kuha, siika)
tauro (kuohkeaksi kiehuva rasvainen kala)
tavallinen kivennuolijainen (Cobitis barbatula, kivikala)
teiju (lohi)
teipi (seeve, seipi)
90. TEISTI Pholis gunnellus
tepluska (ahven)
teräspäälohi (lohi)
teuta (toutain)
tidde/tidda(naaras)
tikku(ahven)
tikusnaariainen (kivikala, kolmipiikki, rautakala, kituspiikki)
tintti (ahven, särki, muikku, pikkukala)

LAPINLASTEN KALAMYYTIT LIITE 4

afruuva (merenneito, ”havsfruva”; kaunis, pitkähiuksinen, kalanpyrstöinen nainen)
ahhtse (aatsi; suosirkka? kurki?)
akkaz (akka, akkanen; meri, suuri järvi tai tunturi; vrt saivo)
akku (ahki; vanha, suuri, ukon puoliso, akka; vrt. ravdna, rauni?)
áibmu (aimu; ilma, olotila, sfääri)
apajan herra (kosmogonisen mytologian pyyntiuskonnon keskeinen ilmaus, kullakin eläinlajilla uskottiin olevan oma hallitsija, joista yksi vallitsi koko muuta eläinkuntaa tai kosmosta)
arka (arka, arkipäivä?; etymologia mahd. sanassa ”örk”, josta nykykielen örkki.)
arpomiskeino (muitakin kuin rumpuarpa, heilutettiin riippuvaa esinettä, kirvestä, veistä, kiveä vyötä jne.)
basse morak (passemuori; uhraukseen tarvittavat puut,pyhät puut, keittopuut)
bieggagalles (piekkakalle; tuulen ja tyvenen jumala, nuijalla ajoi tuulet maailmalle ja lapiolla kauhoi ne takaisin)
boassu (passe, pissa; pyhä, paha)
diet´ti (tietäjä; viisas ihminen, ennustaja, seurailee merkkejä, hänellä on vaisto, jotkut ovat saaneet suuremman ymmärryksen)
eähpárash (äpärä, surmattu lapsi-itkijä, kummitteleva lapsi)
eäna-ravdain (äänirautanen, maanääri, taivaanranta)
fárrosas (varolainen, matkalainen, mukana kulkija, etiäinen yleensä)
gand (kandi, noidannuoli, kuviteltiin myös myrkylliseksi hyönteiseksi)
gandí, (kantajainen, noitaeläin)
geddeges-akko (kätkäläinen; sään ja tuulen haltija)
gobmi (kummitus, kummittelu)
gufihtar (kuvatar, kufitar; maahinen ”hyvän haltija”)
jets (itse, minä tonttutarinoissa; vrt. jetsulleen)
kedge-ibmel (kätkäläinen, kivijumala, kalaseita; sijaitsivat vuorten nenissä, niemissä ja saarissa, kosken partaalla tai muissa pyhitetyissä paikoissa, arvokkaimmat olivat ihmishahmoisia; iso, saaressa tai lähellä rantaa vedessä oleva kivi.)
kielli (kiela kielastaja, kavala, etym. giellat = pyytää ansalla)
kuölle-maddu (veenemonen; kalan vanhin, kalan emuu; vrt. tsubbo-maddu)
keäd´ge-olmus, (kalmolainen, kivi-ihminen; ks. kedge-ibmel)
lavar-adda (laveatar, loviatar; lastenpelottelu, sieppari, noitakeittäjä)
loddedzan (luoteinen; lintujen haltijatar)
loddedzan-olbmoh (lintukotolaiset, luotteiset)
lommad (lomma, loma; taikuuden laji, jolla vaivutettiin uneen, hypnoosi)
luete (luote; uhritoimituksen aikana joiuttiin ja laulettiin lauluja eli lueteja, loihtusanoja)
luote muor (luotemuori; hiidenvene eli luottamus- eli lepytyspuu, vrt. ahku)
lödmorra (luotepuu; uhripuita, pieniä keppejä, joissa oli ristiin rastiin piirrettyjä juovia ja kuvioita, toimivat tuohuksen sijaisena, ne kastettiin vereen ja laitettiin kivien viereen)

mardes/maras (marta; vedenhaltijan lapsia, esiintyvät yleensä kalan muodossa)
mannuda-attsen (rahko, kuuntervaajaukko)
meädush (metäs, mätäs; outo tai oudolla tavalla vedestä tai maalla pyydystetty ennuseläin)
nemo-guole (nimikala; lapsen kasteessa eli nimenannon yhteydessä saama suojelushaltia, joka saattoi näyttäytyä kalan hahmoisena. Lappalaiset omaksuivat mielellään tällaisen haltijan.)
niesta, niesti (eväs, ruoka)
nik, nekke (näkki; soutelemaan lähdettäessä sitä vastaan voi suojautua heittämällä kolmesti vettä rannalle, lappalaisten näkki näyttäytyy myrskyn tai muun onnettomuuden edellä joskus köysivyyhtenä tai kaatuneena veneenä.)
ráibma (raihna; naatti, uupunut)
ráimmahallan (raimahalla, ramasija; lumoojaolento, joka sairastutti, kun se iski kiinni, niin sitä piti kivittää?)
rapijoija (ravehtia; langeta loveen, manata henkiä, ottaa yhteyttä tuonpuoleiseen)
lota (rantautuva kalaparvi)
ráimuhaddat (raimahatta; lumousstila, joka uuvuttaa ja saa kuin halvaantuneeksi painajaisen tai muun yliluonnollisen kokemuksen takia tai aikana)
rávga (raukka; hukkunut ihminen; meriraukka ennustaa hukkumis-kuolemaa, veteen hukkuneen haamu)
reppenjavre (räppänäjärvi; kaksipohjainen saivojärvi, jossa oli aukko, josta kalat saattoivat paeta pyydystä)
saivo (erä: pyhätunturi, pyhäjärvi; saivotunturi arvokkaampi kuin saivojärvi)
saivoneida saivo-olmai, (erähaltijat: saivon asukkaat; elossa olevien suojelushenkiä, arvovaltaisempia kuin muu saivoväki)
saivojärvi (räppänäjärvi; niissä on kaksinkertainen pohja; reiän kautta ylempi järvi on yhteydessä alempaan, alimmassa asuu saivo-olento, mikä ikinä se sitten ulkomuodoltaan liekin; saivojärvellä kalastettaessa piti olla ehdottoman hiljaa)
saivoväki (maahiset, vetehiset; yhdessä saivossa asui 3-5 perhekuntaa; seurusteli toisten saivolaisten kanssa; eri saivoissa käytettiin eri värisiä pukuja; vuorelaiset saattoivat ilmestyä ihmisille pieninä kääpiöinä; saattoivat unessa tulla harjoittamaan sukupuoliyhteyttä maan päällisten; musta ihotäplä tai ns. syntymämerkki on saivoneidon tekosia; elävät tunturien sisässä ja järvien pohjassa, kummallisia voimia. Saivohengille uhrattiin kiven ääressä. Kivet pystytettiin tuntureille, vuorenrotkoihin tai ja järvien rannoille, missä he entisaikoina ovat kuulleet kumituksia.uhripaikoilla ei saanut kuolleista puhua pahaa, manalaiset suuttuivat.)
siei´di, voiai´ke, seäl´si, sihtti (seita, hiisi; seita sukua hiiden sanoille; erikoiset kivet, kivimuodostelmat, kalliot, puut, kannot toimivat palvonnan kohteina ja jumalina; ne voitiin panna viralta, tehdä virkaheitoksi, jos pyydettyä ei saatukaan, sijaitsivat passevaaralla tai saivojärven rannalla, uhrattiin poron sarvia tai voideltiin kalan rasvalla; seitoja oli sekä puisia että kivisiä; kiviset ja tunturilla olevat olivat tärkeämpiä. seitoja käytettiin myös onnen tiedusteluun, jos suuri kivi nostettaessa nousi kevyesti niin enne oli suotuisa, mutta, jos pieni

kivi muuttui raskaaksi nostaa, kysytyllä hankkeella ei ollut onnea. kädet saattoivat tarttua kiinni seitakiveen eikä siitä päässyt irti ennen kuin tiedustelija arvasi oikein, minkä uhrin seita palveluistaan sillä kertaa halusi. seita oli väline, jolla pidettiin yhteyttä saivoväen ja saivojumalien kanssa tai näiden henkien vertauskuva. Seita näyttää tavalliselta kiveltä, ja se on tavallinen kivi, mutta siinä on kuitenkin mukana jotakin muuta. seidan uskottiin olevan myös kiveksi muuttunut ihminen)
palvus, pal´vak´ed´g (palvos, verha; lähtiessään kalaan meni pyytäjä ensiksi kiven luo, suuteli sitä kolmasti ja lausui: jos nyt saan kaloja, kun ryhdyn järvellä tai joella kalastamaan, lupaan sinulle niiden sisälmykset ja maksan)
sáiva, sájva (saivo, pyhä, erä)
saivogärmei (kaivokala, saivokäärme; haltijakala)
shiella (siela; taikakalu, turva-amuletti, talismaani)
sijti tappe (kummeli, seitakumpu;, kiviröykkö kuolan lapissa)
sild, sildi (kiltti; lähteen haltija)
skunka (sunkka, näkki, mörkö; uskomusolento, lapsenpelottelu)
smätt, smähte (kiira, smitta; , matelijat)
stállojuohkamus (taalojuoma; väkiviina, pontikka, terva)
starbo (tarv, tarvainen; hora-gallesin koira, joka vahti noidan ruumista hänen sielumatkansa aikana. Tällä jumalalla on myös puoliso nimeltä akka tai ravdna so. ”lapseton” eli ”raunio, maho, runo”)
suurjunkkari (seitakivi; niitä oli perheenä yhdessä useampia; seitakiven haltija, saattoi näyttäytyä herramiehen hahmossa pyssy kädessä, käytetty nimitystä myös hedelmällisyyden jumalasta. asuu vaikeakulkuisissa paikoissa, suurjunkkarille uhratun poron verellä voidellaan kivi ja heitetään se suurjunkkarin asuttamalle vuorelle.
Joskus kulkija saattoi joutua pyhän kiven tielle, ja silloin saattoi sattua, että jumala pudotti kiven taivaasta päähän ja taivas (Taivo) putosi niskaan.
Jos suurjunkkari ei uhreista välittänyt eikä auttanut, niin sitä voitiin rangaista lyömällä tai lohkaisemalla siitä palasia. Seita saatettiin tehdä vaarattomaksi pirstomalla, polttamalla tai upottamalla. Seidalle annettiin uhriksi luuta ja nahkaa, uutta eli rasvaa sekä sarvia ja kalanruotoja.
tava/tavaj (tapa; kalastuksen ja metsästyksen jumala, mahd. alkumuoto suomalaisten tapiosta, mahdollisesti osa jumaltriadia tiermes, karvaj (ehkä kierfva-radien? vrt tapa, tavata)
tille (tilli; eläinhahmo tai haamu – linnun tai kalan, joka noidan tuli ottaa matkalle aliseen maailmaan tai jos hän halusi vahingoittaa jotakuta. Noita itse tai hänen henkensä muuttui tilleksi tai meni noituuden avulla johonkin eläimeen, joka toimitti tehtävän pahan hengen vaikutuksesta.)
tjatse olmai, tsahttsolmai, tsasolmai = tshatse-jielle
(almahinen; vetehinen; vedenjumala, kalojen haltija; rukoiltiin juhannusyönä koskien luona, jolloin pidettiin hiiden markkinat; asuu joissa ja järvissä, koettaa vetää ihmisiä veden alle, näyttäytyminen ennustaa onnettomuutta, uhrattiin kuollut koira; vaati ihmisuhreja hyvän kalansaaliin vastineeksi.)
tsadze-hienn, tshatsjienne (hieprukka; vedenemo, vesiemo, asuu järvissä, alastoman naisen muotoisena nousee rannalle kampaamaan

hiuksiaan, kasvot vaaleat , suortuvat musta. tämä haltiatar näkyy vedessä silmiä myöten ja sukeltaa jälleen syvyyteen. joskus se tarttuu nuottaankin, vesiemo sieppaa uivia lapsia. vesiemo suojelee vesilinnun poikia ja hukuttaa niiden ahdistelijan)
tsahkal, tseähkli (sahkali; aarteenhaltija)
tsubbo-maddu (kohveri, emähinen; sammakon vanhin, sammakon emuu)
vadas (vata, vatanen; rankaisi myrskyllä tai rajuilmalla, pysäytti laivoja merelle, tuhosi niitä ym.)
váiggas (vaikku; etiäinen, visuaalinen mutta epäselvä havainto, kuoleman enne, etiäinen voi olla myös noidan lähettämä olento tai kotonakulkija)
vessedursses (vesitursas, iku-turso)
vuannadz (vanna, vannas; vedenhaltija, hukuttaja)
vuovru (voro; vedenjuoja, ihmissyöjä)
vurnes-lodde (luotelintu; noitalintu, vaakalintu)

Tähän lyhyeen yhteenvetoon on koottu suomenkielisestä lappologisesta kirjallisuudesta joitain keskeisiä Lappiin sekä saamelaiseen mytologiaan ja kalastukseen liittyviä käsitteitä ja uskomuksia. Nimet ja käsitteet ovat suluissa kursiivilla "suomalaisemmassa" asussa ja omia semanttisia muodostelmiani, koska moni saamelaisnimi poikkeaa niin paljon suomalaisesta kielikorvasta, että se mielestäni haittaa nimien hahmottamista ja tunnetuksi tulemista ynnä ymmärrettävyyttä. Toisaalta olen semantisoinnilla pyrkinyt osoittamaan myyttiyhteyksiä suomalaiseen kansanuskoon. Parhaimmillaankin vanhojen myyttisten nimien tulkinnat ovat toistaiseksi vain hyviä arvauksia. Osa lappalais-saamelaisista nimistä, esim. seita, siela ja kufitar, on vakiintunut suomen kieleen lähes sellaisenaan.



HAUEN PÄÄLUUT **LIITE 5**

aatra
ahma
ahrain
airo
airomet 2 kpl
aivokoppa
akmeelin istuintooli
ansa
arpaluu
arra
auinhampaat
haarukka
hammas
hammasluu
hanka
hara
hauholainen
hauki
hirvenjalka
hirvenkäpälä
hirvensääri
huppora
isonvaarin mela
joonaan mela
kalamies
kirveenterä
kitasluut
kitasruoho
koljatin pistin
korvaruoto
koukkuluu
kukkura
kuntsan kopara
kuokka
kuopuri
käki
käkyläinen
kölli
lankiluu
lapaluu
lapintuoli
lapintuoli
lapio
lappal. voilepakko
lappalainen
lavanne
leukaluut 2 kpl
lumiaura
lusikka
länget
länki
länkiluu
länkiruoto
mela
melanpenikka
metsämies
miekka
miniän voiveitsi
neulaset
neulat
niskaluu, niskaruoto
ojapiili
orjakset
orjanruoska
orjas
orrakset 82 kpl
orronen
peihonen
peltokalut
perho
petkeleenterä
peuranjalka
peurankavio
porho
purasin
pyssymies
pääsky
pääskynen
pöytä
riihenparsi
risti
ristinluu
ristuluu
ruodinkainen
ruotikainen
ruodot
ruolikainen
ruusu
ryssän jumala
sahdat
sahra
sahrat
simppu
sotamies
sudenkorento
suvenkorento
suka
taikaruoto
tarvaanjalka 7 kpl
tuorinkainen
uni
vene
veneen kalut
venehentelju
veneenteljo
venemies,
venet
voilepakko
vältti
yrjönristi
äesluu
äitipuolen käsivarsi

UUDEN KALEVALAN KALAVEDET LIITE 6

Onpa tuo kala kalanen, kun en tuota tunnekana!

1/65 – 69 -> meri, aallot, linnut
1/263 – 280 -> kalavedet, karit, luodot, lahdet, niemet, syvänteet, apajat
2/94 – 96 -> valo
2/101 – 106 -> veden voima
2/111 – 116 ; 2/151 –152-> kalavalhe, mitat vrt. sinttirääpäle – isomuskolja (kääpiö – jätti)
2/35 331 –342 -> ukkosrintama, ukonilma, sade
3/153 – 164 -> kalalajit siika, lohi, hauki, ahven ja hylje; kiertoilmaukset; hylje=vedenkoira; hauki=kuolasuu; ahven=kyrmyniska
3/199 –200, 203, 208-210 -> vesi, veden synty, rantakalliot
3/ 217 – 224 -> kalavalhe, kalavesien synty, syvänteet
3/ 301 –330 -> syntymyytit
4/ 121 - 125-> kalaruoka, kuorekukkonen
4/ 199-208 vellova vesi, seisova vesi, alli, masennus
4/ 244 – 252 -> hukuttautumisaikeet, kalavedet
4 / 285 –292 -> ikävä, kyyneleet, hukuttautuminen, syvä masennus
4/ 335 - 370 -> syntymyytti, vesitabut, kalastuskielto
4/ 431 – 436, 473 –482 -> hukkumiskuolema, kuoleman symbolit: siikasisar,kalaveli; kosken ja joen syntymyytti kyynelvirrasta
5/ 21 – 106 kalapaikan tiedustelu, kalansaalis, irtipääsy, onginta, soutu, kalalajin tunnistus, perkuuveitsi
5/ 147 – 163 -> nuottakalastus, unelmakala
5 / 180 – 191 -> saalistoiveet, pettymys
6/ 73 – 78 -> vartoilu, koski
8/82 123-148 ; 187-188 -> veneenveisto (3. Kosintatyö), verivirta
10/ 165 –172 -> pyörremysrksy, myrskytuuli, trombi, vene-metafora
11/ 9 –11 -> kalaruoka, ahven
11/ 49 – 60 -> kalastus, nälkä
12/ 7 –14 -> kutu
12/ 457 –468 -> kalattomat lammet, kosken kuohut
12/ 259 –267 -> kalataikuus, manaus, vedenväki
14/ 407 – 412 -> outo vesielävä
15/40 – 41 -> angervoinen vrt ankerias
15/119 – 121 -> neuliainen, saukko
15/267, 273-279, 287 - 294 -> naaraus, siika, hauki
16/ 7-8 -> venetarpeet
16/ 101 – 118 -> veneen rakennus
16/ 219 – 222 -> hukkuneen manamuoto, marras, verkonkudonta, verkonveto
16/ 335 – 362 -> kalaverkko, nuotta, taimen, emon alveet
17/ 398, 405-406 -> kalaton lampi
18/ 13 –18 -> vesillelasku
18/ 71 –74 -> vesillä liikkuminen, kalat, lohi
18/ 113 – 130 -> kalavalhe, kalaretki, lohi, kuuja (kuha), kutupyynti
18/ 697-699 -> kalastaja, purjehtija
19/ 167-174; 203–208, 241-342 -> hauki, koko; kamppailu, suomut, hauenpääluu
21/ 430 –433 -> kalaonni
23/ 605 – 612 -> kalaruoka, kuore (sama Kantelettaressa)
24/274– 275 Kalaruoka (sama Kantelettaressa)
24/467-468 ; 485-486 – järvi, rannat, kala-metafora
25/351 – 367 -> ruoka, kalansaalis

27/ 145-182 -> onki, lierot, madot, puukko
28/ 219 – 226 -> hauki, siika, noentolainen (=suvantolainen), verkko, nuotta
28/ 279 –284 -> saari, merenselkä, purjevene
29/ 165 – 168, 177-178 -> hiekka, helmet, rantakivet, lampi, sorsat
29/331 –336 -> veneen vesillelasku
29/403 – 416 -> myrsky, haaksirikko, merihätä, tuuli
30/ 117 –119 -> veneen vesille työntö, käärme
30/ 331 –334 -> kalat, retkieväs
31/ 119 – 32 -> kalastusoikeus, kalakiista, ahvenmaimanen, totkut
31/ 121 – 140 -> hukuttaminen veteen, onginta, aallot, merivesi
31/367 – 374 -> Koukku maksuna
34/ 71 –76 -> koskelo, vesilinnut, orpous
34/ 151 – 159 -> vesireitti, kalasauna
35/11 – 64 -> Kullervon kalastus, tarvonta, soutu
35/ 260 -266 -> koski, joki, hukuttautuminen, Tuonela, aallot, marta
35/ 296 - 297, 303-304 -> veteen hukuttaminen
35/ 346 –349-> hauen hirmuhampaat, valaan vatsa
38/ 59 - 64 Manalan matikka, Tuonen hauki, koski
38/ 143-144, 148-154 Kalametamorfoosi, siika, hauki
38/ 263 –286, 325 -328 -> syntymytyti:kalalokki, kajava; kari
39/ 35-39, 45 -52 -> merimatka, hukkumisvaara, vene, soutu, mela
39/ 195 – 199 -> lahovene, linnut, sammakot, madot
39/ 295 –298 -> veneen kulku
39/ 317 – 3228-> soutu, soutuäänet
39 / 331 –340 -> kalakato, kalaonni, veneen veisto
40/13 – 94 -> vesireitit, koskenlasku, karilleajo
40/ 117 – 128, 161 - 172 -> hakohauki
40/ 178 –202 – perkaus, perkuujätteet, kalakeitto
40/ 203 – 244 -> hauenpään luut
40/260 – 266 -> jokihelmisimpukka
41/ 27-28, 117 - 168 -> hauki, lohi, siika, särki, muje, Ahto, vedenemäntä; vrt. kalanpyytäjän sanat
42/ 285 –292 -> veden äänenkantama
42 / 283 – 289 -> sumun karkotus, mela
42/ 395 – 446 -> Iku-Turso, valas?
47 / 223 – 254 -> Aluejärvi, kalavesien lämpeneminen, kalat; ahven, kiiski, siika, tulvat
47/ 379 –356 -> kalansaalis, apaja, hauki, siika, säyne, lohi
48/ 65 – 84 -> Nuotanveto, nuotta, kiiski (kirokala), ahven, särki (sapikas)
48/ 173 – 192 -> tarvonta, saalis
48/ 196-200, 209-212 -> saaliin käsittely
49/ 97 –106 -> hauenpään luut: arpominen vrt lastut
49 / 131 –134 -> rantanuotio, merkkituli
49/ 163 –166 -> muodonmuutos kalaksi
49/ 415 –422 -> pyyntö, saalistoive, onni, kohtalo, päivän työ
50/ 21, 501 –508 -> Marjatan kalaruoka siika, vesille lähtö, vene, horisontti.

KANTELETTAREN KALA-AIHEET LIITE 7

YHTEENSÄ 3 x 17 = 51 + 10 toistoluonteista ja tulkinnallista = 61 runoa, joista pidempiä ja kalateemaan keskittyneitä on kaksitoista runoa sekä alkusanoissa (as.) oleva korostus. Aakkoselliseen hakemistoon on merkitty Kantelettaren runokohta, roomalainen kirjain on runovihon numero, latinalainen kirjain ilmoittaa ko. runon numeron.

As. = Kantelettaren Lönnrotin laatimat alkusanat.



Mulurautunen kertoo suomalaisesta kalamytologiasta. Kirjaan on koottu ja tulkittu suomalaisia kalamyyttejä, uskomuksia sekä suomalainen kansan-omainen kalanimistö viime vuosisadalta sellaisena kuin se erä- ja tietokirjallisuudessa sekä perinne- ja murreaineistossa esiintyy.

Mulurautunen on ruutana, vanha taikakala, onnen antajainen ja ottajainen. Ruutana on marras, joka tiesi epäonnea ja onnettomuutta. Ruuti on sitkeähenkinen kännikala, ruutu, rutu, särkikala, jota kansa piti pahana, ja jonka uskottiin elävän vaikka hiiden kiulussa eli hinkissä. Maitohinkissä eleli löpöpoika, kylmätsy, holotniekka. Kirjoittaja on henkiseen eräperinteeseen perehtynyt espoolainen filosofian maisteri





Pokrova pohjimmaiset kutumujehet antaa



Kirjaa myy:
marita.raman@pp.inet.fi
09-8035292
040-7510947

Tmi Semiopoli

Aapelinkatu 5 D 52
02230 ESPOO

ISBN 952-91-9694-6